

ISSN (print) 2518-7600

ISSN (online) 2524-1060

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-14>

Соціум. Документ. Комунікація
Society. Document. Communication

Випуск 14, 2022

The collection publishes scientific articles on topical issues of historical science, archeology, historiography, source studies and special historical disciplines (original research results in the field of scientific discipline of documentation, library and publishing affairs, social communications and socio-humanitaristic at the national and international levels) theory and practice of research in the field of modern educational and methodical technologies of specialists training are presented. Messages, opinions, reviews, information about scientific life are placed separately.

For researchers, teachers, postgraduate students, students.

SERIES «HISTORICAL SCIENCES»

Editorial Board: **Svitlana Orlyk**, Doctor in Historical Sciences, Professor (*Editor-in-Chief*); **Viktor Kuibida**, Doctor in Historical Sciences, Professor (*Managing Editor*); **Alla Zlenko**, Ph.D in Historical Sciences, Associate Professor (*Executive Assistant*); **Oksana Pluzhnyk**, Ph.D in Educational, Pedagogical Sciences (*technical secretary*).

Responsible Editors: **Ivan Kutsyi**, Doctor in Historical Sciences, Associate Professor; **Mykola Nikolaiev**, Doctor in Historical Sciences, Independent researcher; **Natalia Pasichnyk** Doctor in Historical Sciences, Professor; **Renat Rizhniak**, Doctor in Historical Sciences, Professor; **Halyna Sichkarenko**, Doctor in Historical Sciences, Associate Professor; **Olena Isaikina**, Ph.D. in Historical Sciences, Associate Professor; **Andrii Boiko-Gagarin**, Ph.D. in Historical Sciences, Associate Professor.

International Editorial Board: **Jelena Kazimianec**, Doctor in Humanities, Associate Professor (Lithuania); **Dileta Jatautaitė**, Doctor in Humanities, Associate Professor (Lithuania); **Volodymyr Menshikov**, Doctor in Sociology, Professor (Latvia).

SERIES «SOCIAL COMMUNICATIONS»

Editorial Board: **Vitaly Kotsur**, Doctor in Historical Sciences, Professor (*Editor-in-Chief*); **Inna Levchenko**, Doctor in Historical Sciences, Professor (*Managing Editor*); **Alla Zlenko**, Ph.D in Historical Sciences, Associate Professor (*Executive Assistant*); **Oksana Pluzhnyk**, Ph.D in Educational, Pedagogical Sciences (*technical secretary*); **Oksana Lutsyk** (*technical secretary*).

Responsible Editors: **Victor Kotsur**, Doctor in Historical Sciences, Professor; **Serhiy Kuleshov**, Doctor in Historical Sciences, Professor; **Oleksandra Borodienko**, Doctor in Pedagogical Sciences, Professor; **Oleksiy Honcharenko**, Doctor in Historical Sciences, Professor; **Halyna Sichkarenko**, Doctor in Historical Sciences, Associate Professor; **Yuriy Palekha**, Ph.D. in Historical and Cultural Sciences, Professor; **Olesya Sklyarenko**, Ph.D. in Philological Sciences, Associate Professor; **Yulia Kaluzhynska**, Ph.D. in Philological Sciences; **Olena Isaykina**, Ph.D. in Historical Sciences, Associate Professor.

International Editorial Board: **Jelena Kazimianec**, Doctor in Humanities, Associate Professor (Lithuania); **Dileta Jatautaitė**, Doctor in Humanities, Associate Professor (Lithuania); **Volodymyr Menshikov**, Doctor in Sociology, Professor (Latvia).

For publication in the Collection, the authors must submit materials designed in accordance with the requirements for the Editorial Board of the collection. The authors of the materials bear full responsibility for the accuracy of the information covered in them, as well as for the compliance of the materials with the norms of legislation, morality and ethics. The materials provided by the authors must not contain insulting statements, manifestations of aggression or national, religious, racial and other discrimination, which can lead to interethnic and racial hatred, violate international legal norms and legislation. The authors are responsible for the views, opinions, results and conclusions presented in the articles, the accuracy of the information in the articles, the accuracy of titles, surnames and citations. Authors for publication in the Collection should submit materials covering the original results of their own research on issues corresponding to the thematic focus of the collection “Society. Document. Communication». Plagiarism in all its forms is regarded as unethical behavior and is unacceptable. Authors are responsible for detecting plagiarism in submitted materials.

Recommended for printing by Scientific Council of Hryhoriy Skovoroda University in Pereiaslav (protocol № 8 of March 17, 2022).

Registered as scientific specialized edition of Ukraine, specialty «Historical Science» (Decree of Ministry of Education and Science of Ukraine № 693 of 10.05.2017).

By the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 886 dated 02.07.2020 and according to the resolution of the Attestation Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine a collection of scientific works «Society. Document. Communication» is included to the List of scientific professional publications of Ukraine, category «B».

Address of the Editorial Board: 08401, Pereiaslav, 30, Sukhomlynskohoho Str., office 312.

e-mail: sdc_redkolegia@ukr.net

Corrector: Maryna Navalna.

English accompaniment: Valentyna Krykun.

Founder and issuer: Hryhoriy Skovoroda University in Pereiaslav
08401, Pereiaslav, 30, Sukhomlynskohoho Str.

Certificate on inclusion to the State Publisher Register: series KB, № 21860-11760 P dated 21.12.2015 p.; series KB, № 23991-13831 P dated 19.06.2019 p.

International information and scientometric data base: Google Scholar, Academic Resource Index – ResearchBib, ULRICHSWEB, National Library of Ukraine after V.I Vernadskiy, Ukrainian Scientific Journals.

У збірнику публікуються наукові статті з актуальних питань історичної науки, археології, історіографії, джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін (оригінальні результати досліджень у галузі документознавства, бібліотечної та видавничо-поліграфічної справи, соціальних комунікацій та соціогуманітаристики на національному та міжнародному рівнях), представлена теорія і практика досліджень у галузі сучасних навчально-методичних технологій підготовки фахівців. Окремо розміщуються повідомлення, рецензії, огляди, інформація про наукове життя.

Для наукових працівників, викладачів, аспірантів, студентів.

СЕРІЯ «ІСТОРИЧНІ НАУКИ»

СЕРІЯ «СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ»

Редакційна колегія: **Світлана Орлик**, доктор історичних наук, професор (*головний редактор*); **Віктор Куйбіда**, доктор історичних наук, професор (*заступник головного редактора*); **Алла Зленко**, кандидат історичних наук, доцент (*відповідальний секретар*); **Оксана Плужник**, доктор філософії в галузі освіти/педагогіки (*технічний секретар*).

Відповідальні редактори: **Іван Куций**, доктор історичних наук, доцент; **Микола Ніколаєв**, доктор історичних наук, академік; **Наталія Пасічник**, доктор історичних наук, професор; **Ренат Ріжняк**, доктор історичних наук, професор; **Галина Січкаренко**, доктор історичних наук, доцент; **Олена Ісайкіна**, кандидат історичних наук, доцент; **Андрій Бойко-Гагарін**, кандидат історичних наук, доцент.

Міжнародна науково-редакційна рада: **Єлена Казимянець**, доктор гуманітарних наук, доцент (Литва); **Дилета Ягаутайте**, доктор гуманітарних наук, доцент (Литва); **Володимир Меньшиков**, доктор соціологічних наук, професор (Латвія).

Редакційна колегія: **Віталій Коцур**, доктор історичних наук, професор (*головний редактор*); **Інна Левченко**, доктор історичних наук, професор (*заступник головного редактора*); **Алла Зленко**, кандидат історичних наук, доцент (*відповідальний секретар*); **Оксана Плужник**, доктор філософії в галузі освіти/педагогіки (*технічний секретар*); **Оксана Луцик** (*технічний секретар*).

Відповідальні редактори: **Віктор Коцур**, доктор історичних наук, професор; **Сергій Кулешов**, доктор історичних наук, професор; **Олександра Бородієнко**, доктор педагогічних наук, професор;

Міжнародна науково-редакційна рада: **Єлена Казимянець**, доктор гуманітарних наук, доцент (Литва); **Дилета Ягаутайте**, доктор гуманітарних наук, доцент (Литва); **Володимир Меньшиков**, доктор соціологічних наук, професор (Латвія).

До публікації у Збірнику автори мають подавати матеріали, оформлені відповідно до вимог, що висуваються Редакційною колегією збірника. Автори матеріалів несуть повну відповідальність за достовірність інформації, що в них висвітлюється, а також за відповідність матеріалів нормам законодавства, моралі та етики. Надані авторами матеріали не повинні містити образливі висловлювання, прояви агресії чи національної, релігійної, расової та іншої дискримінації, які можуть призвести до міжнародної та расової ворожнечі, порушують міжнародні правові норми і законодавство. Автори несуть відповідальність за погляди, думки, результати і висновки, викладені в статтях, достовірність інформації у статтях, точність назв, прізвищ та цитат. Автори для публікації у Збірнику мають подавати матеріали, що висвітлюють оригінальні результати власних досліджень з питань, які відповідають тематичній спрямованості збірника «Соціум. Документ. Комунікація». Плагіат у всіх його формах розцінюється як неетична поведінка і є неприйнятним. Автори несуть відповідальність за виявлення плагіату у наданих матеріалах.

Рекомендовано до друку Вченою радою Університету Григорія Сковороди в Переяславі (протокол № 8 від 17 березня 2022 р.).

Наказом Міністерства освіти і науки України № 693 від 10.05.2017 р. збірник наукових праць «Соціум. Документ. Комунікація». зареєстрований як наукове фахове видання України («Історичні науки»).

Наказом Міністерства освіти і науки України № 886 від 02.07.2020 р. відповідно до рішення Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України збірник наукових праць «Соціум. Документ. Комунікація» внесений до Переліку фахових видань України, категорія «Б».

Адреса редакційної колегії: 08401, м. Переяслав, вул. Сухомлинського, 30, к. 312.

e-mail: sdc_redkolegia@ukr.net

Коректор: Марина Навальна.

Англомовний супровід: Валентина Крикун.

Засновник та видавець: Університет Григорія Сковороди в Переяславі
08401, м. Переяслав, вул. Сухомлинського, 30.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: серія КВ, № 21860-11760 Р від 21.12.2015 р.; серія КВ, № 23991-13831 Р від 19.06.2019 р.

Міжнародні інформаційні та наукометричні бази даних: Google Scholar, Academic Resource Index – ResearchBib, ULRICHSWEB, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Українські наукові журнали.

CONTENT

HISTORICAL STUDIES

Honcharenko Oleksii

ORGANIZATION OF ADMINISTRATIVE
COMMUNICATION OF THE OCCUPATION
AUTHORITIES OF THE TEMPORARY MILITARY
ADMINISTRATION AND THE REICH COMMISSARIAT
«UKRAINE» (1941–1944).....12

Lazurenko Valentyn, Ocheretianyi Vladyslav

AGRICULTURAL WORK OF AGRICULTURAL
COOPERATION IN THE YEARS OF THE NEP TO
INCREASE THE YIELD OF PEASANT GRAIN CROPS.....49

Khmelnyska Liudmyla

THE NATIONAL PRODUCTION GUIDELINES FOR
SCIENTIFIC, PEDAGOGICAL AND
SOCIO-EDUCATIONAL ACTIVITIES OF
BORYS HRINCHENKO.....65

METHODOLOGY. SOCIOHUMANITARIANS. SOURCE SCIENCE

Zozulia Nataliia, Palekha Yurii

MODERN ISSUES OF THE HUMANIZATION AND
HUMANITARIZATION OF THE INFORMATIONAL,
LIBRARIAN AND ARCHIVAL ACTIVITY FUTURE
SPECIALISTS.....84

Palekha Yurii, Aliksieienko Kateryna

«NARROW AND WIDE» DEFINITION OF THE TERM
«DOCUMENT».....100

Tkachenko Olesia, Hrukach Viktoriia, Tkachenko Tetiana
FORMATION OF PERSONAL COMPETENCIES IN
HISTORY AND LAW LESSONS BY INVOLVING
DOCUMENTARY SOURCES.....116

Tkachenko Tetiana, Solovjova Tetiana, Tkachenko Olesia
MULTIMEDIA PRESENTATIONS AND THEIR USE IN
THE STUDY OF SCHOOL HISTORY COURSES.....139

**SOCIAL COMMUNICATIONS AND INFORMATION
ACTIVITIES**

Bem Nataliia, Kurchenko Tetiana
COMMUNICATIVE INSTRUMENTS OF REGIONAL
LOCAL HISTORY LORE MUSEUMS OF UKRAINE
IN THE CONVENTION OF THE COVID-19 PANDEMIC:
THE FIRST EXPERIENCE.....158

Bozhuk Liudmyla
DOCUMENTARY AND COMMUNICATION
TECHNOLOGIES IN THE ACTIVITIES OF UNITED
TERRITORIAL COMMUNITIES.....181

Dovbnia Ljudmyla, Tovkailo Tamara
NEOLOGISMS AND THEIR REPRODUCTION IN THE
INTERNET MASS MEDIA.....209

Dovzhuk Igor
DIGITAL INEQUALITY IN THE
INFORMATION SOCIETY.....233

Levchenko Inna
SOCIAL COMMUNICATION AS AN IMPORTANT
COMPONENT OF THE INFORMATION AND
COMMUNICATION SPACE.....253

Pluzhnyk Oksana

FORMATION OF SOCIAL-COMMUNICATIVE
COMPETENCE OF HIGHER EDUCATION
APPLICANTS IN TERMS OF DISTANCE EDUCATION.....266

Skakalska Iryna, Borak Iryna, Senkivska Halyna

INFORMATION POTENTIAL OF MUSEUMS IN THE
PROCESS OF FORMING PROFESSIONAL COMPETENCE
OF STUDENTS.....285

Shymchenko Liudmyla, Miroshnichenko Denys,

Kostenko Denys

DIGITAL TRANSFORMATION OF UKRAINE AS A
MECHANISM OF EFFECTIVENESS OF
COMMUNICATION OF POWER WITH THE PEOPLE.....304

ЗМІСТ

ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

Гончаренко Олексій

ОРГАНІЗАЦІЯ УПРАВЛІНСЬКОЇ КОМУНІКАЦІЇ
ОКУПАЦІЙНИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ ТИМЧАСОВОЇ
ВІЙСЬКОВОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ ТА
РАЙХСКОМІСАРІАТУ «УКРАЇНА» (1941–1944 РР.).....12

Лазуренко Валентин, Очеретяний Владислав

АГРОКУЛЬТУРНА РОБОТА
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ В
РОКИ НЕПУ ЩОДО ПІДВИЩЕННЯ
ВРОЖАЙНОСТІ СЕЛЯНСЬКИХ ПОСІВІВ
ЗЕРНОВИХ КУЛЬТУР.....49

Хмельницька Людмила

НАЦІОТВОРЧІ ОРІЄНТИРИ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ
ТА ГРОМАДСЬКО-ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
БОРИСА ГРІНЧЕНКА.....65

МЕТОДОЛОГІЯ. СОЦІОГУМАНІТАРИСТИКА. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Зозуля Наталія, Палеха Юрій

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ГУМАНІЗАЦІЇ ТА
ГУМАНІТАРИЗАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ
МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З ІНФОРМАЦІЙНОЇ,
БІБЛІОТЕЧНОЇ ТА АРХІВНОЇ СПРАВИ.....84

Палеха Юрій, Алексєєнко Катерина

«ВУЗЬКЕ І ШИРОКЕ» ВИЗНАЧЕННЯ ТЕРМІНУ
«ДОКУМЕНТ».....100

Ткаченко Олеся, Грукач Вікторія, Ткаченко Тетяна
ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНИХ
КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УЧНІВ НА УРОКАХ
ІСТОРІЇ ТА ПРАВОЗНАВСТВА ШЛЯХОМ
ЗАЛУЧЕННЯ ДОКУМЕНТАЛЬНИХ ДЖЕРЕЛ.....116

Ткаченко Тетяна, Соловійова Тетяна, Ткаченко Олеся
МУЛЬТИМЕДІЙНІ ПРЕЗЕНТАЦІЇ ТА ЇХ
ВИКОРИСТАННЯ ПРИ ВИВЧЕННІ ШКІЛЬНИХ
КУРСІВ ІСТОРІЇ.....139

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ ТА ІНФОРМАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Бем Нагалия, Курченко Тетяна
КОМУНІКАТИВНІ ІНСТРУМЕНТИ ОБЛАСНИХ
КРАЄЗНАВЧИХ МУЗЕЇВ УКРАЇНИ В УМОВАХ
ПАНДЕМІЇ COVID-19: ПЕРШИЙ ДОСВІД.....158

Божук Людмила
ДОКУМЕНТНО-КОМУНІКАТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ У
ДІЯЛЬНОСТІ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ
ГРОМАД.....181

Довбня Людмила, Товкайло Тамара
НЕОЛОГІЗМИ ТА ЇХ ВІДТВОРЕННЯ В ІНТЕРНЕТНИХ
ЗАСОБАХ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ.....209

Довжук Ігор
ЦИФРОВА НЕРІВНІСТЬ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ
СУСПІЛЬСТВІ.....233

Левченко Інна,
СОЦІАЛЬНА КОМУНІКАЦІЯ ЯК ВАЖЛИВА
СКЛАДОВА ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНОГО
ПРОСТОРУ.....253

Плужник Оксана ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОЇ ОСВІТИ.....	266
Скакальська Ірина, Борак Ірина, Сеньківська Галина ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ МУЗЕЇВ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ.....	285
Шимченко Людмила, Мірошніченко Денис, Костенко Денис ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ УКРАЇНИ ЯК МЕХАНІЗМ ЕФЕКТИЗАЦІЇ КОМУНІКАЦІЇ ВЛАДИ З НАРОДОМ.....	304

УДК94(477):347.9]«1941/1944»

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-14-12-48>

**ORGANIZATION OF ADMINISTRATIVE
COMMUNICATION OF THE OCCUPATION
AUTHORITIES OF THE TEMPORARY MILITARY
ADMINISTRATION AND THE REICH COMMISSARIAT
«UKRAINE» (1941–1944)**

**ОРГАНІЗАЦІЯ УПРАВЛІНСЬКОЇ КОМУНІКАЦІЇ
ОКУПАЦІЙНИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ ТИМЧАСОВОЇ
ВІЙСЬКОВОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ ТА
РАЙХСКОМІСАРІАТУ «УКРАЇНА»
(1941–1944 РР.)**

Олексій Гончаренко,
*доктор історичних наук,
професор кафедри теорії і
методики технологічної
освіти та комп'ютерної
графіки
email:*

oleksijghoncharenko@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-8882-6397
*Університет Григорія
Сковороди в Переяславі
вул. Сухомлинського, 30,
м. Переяслав, Київська обл.,
Україна, 08401*

Oleksii Honcharenko,
*Doctor in Historical Sciences,
Professor Department of Theory
of Methods of Technological
Education and Computer
Graphics
email:*

oleksijghoncharenko@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-8882-6397
*Hryhorii Skovoroda University
in Pereiaslav
08401, Ukraine, Kyiv region,
Pereiaslav, Sukhomlynskoho Str., 30*

ABSTRACT

The article analyzes the main directions of the organization of administrative communication between the German and local authorities of the area of responsibility of the Temporary Military Administration (hereinafter – TMA) and the Reich Commissariat

«Ukraine» (hereinafter – RKU) in 1941–1944. These administrative structures were authorized for the directly implement of the Hitler's occupation policy goals and objectives, but because they were relatively small, local government bodies were established in these occupation zones of Ukraine, represented by regional, city, district and village administrations.

The main processes of government communication in the areas of responsibility of the TMA and the RKU involved the organization of internal service interaction of the vertical and horizontal levels between the purely German authorities and external – between the German and local authorities. The power vertical of the German occupation administrations was as closed and limited as possible for local subsidiary authorities. Local authorities were limited in the right to receive complete systemic information on the implementation of strategic objectives of the occupation policy, and the documents received by their leadership were quite specific purely executive.

The power vertical of local authorities was exercised at the level of district (city) – village. Only for a short period of time, in some regions of the country under the jurisdiction of the TMA, the oblast was added to this administrative level. However, after the transfer of these territories to the RKU administration, the new government considered it unnecessary to leave the region councils in the status of auxiliary governing bodies.

All official communications of the German authorities were of an orderly and unappealable nature, and their recipients, represented by the leadership of the local government, had only to carry them out. The vertical of German governance provided for the order of full subordination of regional and local German authorities to the highest status of the leadership. The main channels of official communication were announcements in the press, meetings of local government officials, telephone messages, orders and directives. Special codified collections of documents were issued to the German authorities, which the local authorities were forbidden to use.

A main feature of the German military occupation was the parallelism and distribution of powers, the lack of real succession between the administrations of the TMA and the RKU, which in the global military confrontation was a reason of unsatisfactory efficiency and seemingly rational and optimally designed administrative system.

Keywords: *administrative communication, occupation regime, collection of documents, order, instructions, authorities.*

Постановка проблеми. Встановлення нацистського окупаційного режиму в Україні стало одним із найтяжчих періодів національної історії нашого народу. Під сумнів було поставлено подальше повноцінне існування місцевого соціуму, а загарбані землі та людські ресурси підлягали нещадній економічній експлуатації, підготовці майбутнього «життєвого простору» для раси «арійців», якими в уяві керівників тогочасного нацистського Третього Райху були німці. Водночас, для реалізації цих амбітних планів мала функціонувати управлінська система, органи та установи якої й виконували б відповідні завдання. Як і в будь-якій іншій управлінській системі, її органи та установи мали функціонувати злагоджено, відповідно до поставлених службових завдань і компетенцій, працювати на реалізацію мети і завдань установленого окупаційного режиму. Звісно, що домінуючі ролі у цьому управлінському процесі відігравали комунікаційні процеси, від яких залежало не лише успішне виконання поставлених завдань, а власне й ефективність різноманітних заходів, які проводились окупаційними органами влади.

Аналіз основних досліджень. Історіографія проблеми функціонування німецьких окупаційних адміністрацій України періоду 1941–1944 рр. доволі велика як за тематичними напрямками досліджень, так і рівнями її узагальнень. У багатьох дослідженнях їх авторами реконструюються різноманітні аспекти роботи окупаційних властей. Поряд з цим, і на сьогодні усе ще бракує неупереджених системних досліджень,

предметом яких є управлінські комунікації між німецькими, та німецькими і місцевими органами влади, які й становили собою основу нацистського «нового порядку» в Україні.

З-поміж спеціальних досліджень, предметом вивчення в яких є питання організації практичної діяльності органів управління ТВА та РКУ, варто назвати монографії О. Гончаренка (Гончаренко, 2011), С. Стельниковича (Стельникович, 2015; Стельникович, 2016), Ю. Левченка (Левченко, 2017), І. Верби (1999), Ю. Олійника та О. Завальнюка (2012), В. Орлянського та О. Тедеева (2010), дисертаційні дослідження Л. Мельнічук (Л. Мельнічук, 2013 б), Б. Зека (Зек, 2016), О. Костючка (Костючок, 2012), Ю. Левченка (Левченко, 2015), О. Тішина (2020), В. Удовик (2005), а також публікації В. Борисова та О. Левіна (2020), В. Власенко (2013), В. Гедза (2014), О. Кучерука (2007), П. Рекотова (1997), І. Шахрайчука (2020). Проблеми створення органів влади РКУ усіх управлінських рівнів розглядаються у працях О. Гончаренка, О. Лисенка та М. Куницького (Гончаренко, 2014; Лисенко, 2009; Куницький, 2014). Історіографічні дослідження відповідного наукового напрямку належать О. Гончаренку (Гончаренко, 2020 б), Т. Заболотній, Л. Мельнічук та А. Іваненко (Заболотна, 2010 б; Мельнічук, 2012 а; Іваненко, 2019 в). Доводиться констатувати той факт, що за невеликим винятком (Гончаренко, 2010; Гончаренко, 2020 а), у сучасній історіографії майже відсутні дослідження, предметом яких є функціонування сільських та обласних управ у системі координат нацистського окупаційного режиму.

У статті ми ставимо за мету проведення аналізу особливостей організації управлінської комунікації між органами німецької та місцевої окупаційної влади у зонах відповідальності ТВА та РКУ.

Виклад основного матеріалу. Упродовж 1941 р. на загарбаних землях країни були сформовані дистрикт «Галичина», Райхскомісаріат «Україна» (далі – РКУ) та військова зона окупації. Проміжну ланку управлінської системи

становила зона відповідальності Тимчасової військової адміністрації (далі – ТВА). Найбільш короткий термін її повноважень зафіксований у майбутньому дистрикті «Галичина», адже ця управлінська структура була створена ще у серпні 1941 р. Інші ж області, які перебували під контролем ТВА, були передані в підпорядкування РКУ восени 1941 та у цей же період 1942 рр. (Гончаренко, Потильчак, 2021: 167–175).

Управлінська система німецьких органів влади, яка постала на окупованих теренах України у зоні відповідальності ТВА, була репрезентована військовими комендатурами вермахту (фельд- та ортскомендатурами), а на теренах РКУ – генеральними комісаріатами та підпорядкованими їм гебітскомісаріатами. Німецьким органам влади підпорядковувалась місцева адміністрація, яку представляли обласні, районні, міські та сільські управи. Останні мали різні офіційні назви та організаційну структуру, однак обсяг службових повноважень від цього у них не змінювався, – ці органи влади були суто допоміжними структурами, уповноваженими винятково на неухильне виконання німецьких управлінських імпульсів, хоч певними ознаками самоврядності, всупереч принциповим баченням окупаційних адміністраторів вони таки користувалися.

Основним каналом управлінської комунікації німецьких військових органів влади, особливо на початку встановлення окупаційного режиму стала місцева преса. Саме у ній німецькі військові повідомляли як місцеве населення, так і відповідні владні структури про особливості нових управлінських порядків. Так, для прикладу у виданні «Тальнівський тижневик» фельдкомендатурою було опубліковано документ під назвою «Порядок урядування». Нормативний акт складався із чотирьох розділів: «Порядок урядування», «Дух урядування», «Організація управління», «Заклучні вказівки», у яких стисло викладалися основні принципи, які покладалися німецькою владою при створенні органів місцевого управління, формулювалися вимоги до стилю адміністрування, підбору їх

працівників (ДАЧО. Ф.Р-2400. Оп. 1. Спр. 1: 1–5). Більш конкретизовані положення щодо створення місцевої влади, співпраці її структур із німецькими установами містилися в нормативних актах суто адміністративного характеру, а оскільки, місцева преса ще не видавалась, зазначалася необхідність ознайомлення з ним не лише службовців та сільських старост, а й місцевого населення за допомогою роздрукованих оголошень із вказівкою «для ознайомлення» (ДАВіО. Ф.Р-1311. Оп. 1. Спр. 8: 80 – 83).

Участь військових комендатур у створенні місцевих структур влади конкретизує інструкція під назвою «Настанови до районного голови», видана фельдкомендатурою, яка дислокувалась в одному із районів Вінниччини. Зі змісту цього документа можна побачити що районний керівник призначався німецькою військовою владою тимчасово, і у службовому відношенні мав подвійне підпорядкування: перед нею та обласним управлінням. Базові вимоги до керівника району полягали у тому, щоб усі проведені ним заходи враховували німецького війська та спрямовувались на порядок у районі, не допускали саботажу та грабунків. Він особисто відповідав за лояльність набраних ним співробітників установ, хоч компетенція затвердження їх на посади належала військовій комендатурі. Так само, винятково, керівник району призначав сільських старост, які у плані службової комунікації підпорядковувалися лише йому особисто (ДАВіО. Ф.Р.1311. Оп. 1. Спр. 9: 9).

Водночас, на початковому етапі встановлення окупаційного режиму, зафіксовані непоодинокі випадки участі місцевого населення у процедурах виборах органів місцевого управління. Так, наприклад, згідно протоколів зборів сіл Баришівського району, що на Київщині, у виборах відповідних управ взяло участь практично все місцеве населення (ДАКО. Ф.Р-2418. Оп. 1. Спр. 1: 19). Звісно, що ці процедури проводились під німецьким контролем. Також зафіксовані випадки, коли сільське населення поза санкціями німецьких

військових самостійно обирало власні управлінські органи. На такі дії німецька влада не могла не прореагувати, повідомивши населення про те, що обрані ними керівники будуть виконувати винятково обов'язки помічників сільських старост (ДАЧО. Ф.Р-1840. Оп. 1. Спр. 1: 3), а у подальшому місцеве керівництво буде призначатись. У тих же районах, де місцева влада вже було сформована у результаті виборів, усе її керівництво мало проходити процедуру перевірки щодо професійної та політичної придатності (ДАВО. Ф.Р-83. Оп. 1. Спр. 1: 2).

Управлінська комунікація, яка постала на окупованих теренах України, передбачала відповідну внутрішню взаємодію вертикального та горизонтального рівнів між суто німецькими структурами та зовнішню – між німецькими і місцевими органами влади. Вертикаль німецького рівня мала максимально закритий і обмежений для місцевих допоміжних органів влади рівень. Основні нормативні імпульси у зоні відповідальності ТВА надходили від VII (адміністративних) відділів фельд- та ортскомендатур. Основною управлінською структурою, яка й налагоджувала роботу зі створеними органами місцевого управління – стали ортскомендатури. Водночас, вже на цьому рівні у німецьких управлінців почали з'являтися певні проблеми. Пов'язувались вони із тим, що фельдкомендатури управляли декількома колишніми радянськими областями, а от до відання ортскомендатур було віддані менші за територіальними розмірами регіони (фактично – декілька колишніх радянських районів або великих міст). Нормативні вказівки від фельдкомендатур надходили до виконання обласним управам, а від них у свою чергу – місцевій владі. Але і ортскомендатури мали право віддавати відповідні вказівки органам місцевого управління. Так виникло явище паралелізму та дублювання службових повноважень, що не сприяло налагодженню не лише нормального управлінського процесу, а й відповідних комунікаційних процесів. У найскладнішому становищі перебувало керівництво міських та районних управ, адже вони отримували вказівки як від обласних управ, так і

безпосередньо від ортскомендатур. З приводу останнього зазначимо, що обласні управи утворювались здебільшого в західних регіонах, і вже після передачі відповідних територій у відання адміністрації РКУ – припинили свою діяльність (Гончаренко, 2020: 62).

До основних каналів передачі службової інформації у зоні ТВА, яка направлялась безпосереднім виконавцям, належали: службові наради, оголошення у місцевій пресі, телефонограми, накази та розпорядження, які містили конкретні вимоги виконавчого характеру. У свою чергу керівники районних управ направляли відповідні вказівки підпорядкованим їм сільським управам. По аналогії із німецькими управлінськими порядками, вони використовували ті ж канали передачі службової інформації. Практично у всіх службових інстанціях для безпосередньої передачі службової інформації вводилась посада кур'єра, а у міських та районних управах функціонував відповідний відділ, зазвичай – адміністративний або загальний. Мовою службової комунікації були українська та німецька. Часто нормативні акти, які направлялись для виконання органам місцевого управління, виконувались на двох – німецькій та українській мові. Звісно, що повідомлення, які направлялись для виконання підвладним місцевій владі установам, виконувались українською мовою. Водночас, великий обсяг службової інформації німецькою мовою потребував постійних перекладів, а тому, в усіх місцевих органах влади вводилась посада перекладача. Знання німецької мови заохочувалась. Для цього передбачались надбавки при виплаті заробітної плати.

Здебільшого, управлінська комунікація військових комендатур із підпорядкованими їм місцевими органами влади полягала у виданні наказів та розпоряджень. При цьому домінував підхід, коли ухвалювалися нормативні документи, якими врегульовувалось відразу декілька важливих питань, над безпосереднім розв'язанням яких працювали місцеві управи. Зазвичай, ці нормативні документи виготовлялися

типографським способом та перекладалися українською мовою. Наприклад, постановою №7-42 від 27 квітня 1942 р. фельдкомендатури № 679 (місце дислокації – Запоріжжя) роз'яснювалось декілька питань: організація ремісничої діяльності; демонстрація ненімецьких фільмів; забезпечення утриманців загиблих та тих, що втратили працездатність у боротьбі з партизанами; надання права районним керівникам накладати штрафні санкції; реєстрація новоприбулих осіб; нагляд за могилами німецьких військовослужбовців; збирання нечистот; реєстрація одружень місцевого населення; організація роботи закладів освіти; правила користування дорогами; реєстрація колишніх червоноармійців; правила перетину кордону; відшкодування видатків, витрачених у службових поїздках, працівникам органів місцевого управління; внесення плати за право користування цивільними кінями і машинами; порядок страхування на випадок хвороби; забезпечення сімей робітників, які виїхали на роботу до Німеччини (ДАЗО. Ф.Р-1433. Оп. 3. Спр. 1: 19, 20). Так само і в наказі № 1 від 11 вересня 1941 р., виданому ортскомендатурою м. Миколаєва містилося відразу дев'ять приписів, відповідно до яких налагоджувалося життя в окупованому місті (ДАМО. Ф-Р1432. Оп. 1. Спр. 1: 2).

У деяких районах, прийняті військовими властями та районними управами нормативні акти друкувалися у спеціальних офіційних збірниках. Наприклад, у Переяславі (Київщина) було видано «Бюлетень розпоряджень ортскомендатури м. Переяслава та Переяславської Районової управи» (січень – липень 1942 р.) (ДАКО. Ф.Р-2539. Оп. 1. Спр. 4: 17–19). Але це чи не єдиний випадок подібного підходу до проведення комунікації із місцевою владою у зоні ТВА.

Військовими властями організовувалися регулярні службові наради із сільськими старостами та керівниками місцевих поліційних підрозділів. Під час однієї з них військовий комендант звернувся до присутніх зі словами: «Я вітаю Вас усіх як представник збройних сил Німеччини і

вимагаю від Вас вірності та чесної співпраці на благо українського народу. Ми знаємо, що Ви з Німеччиною не хотіли війни й до цього були примушені. Ви були пригноблені під ярмом радянського панування. Панував жажливий червоний терор, обдурювання, невиконання своїх обіцянок, панували вбивства та заслання багатьох українських громадян». Після такої вступної частини він сформулював вимоги, що поставали перед сільськими старостами та поліційними службами: арешт та повідомлення про комісарів, співробітників НКВС, комуністів, «які ще проводять агітацію проти збройних сил Німеччини», арешт партизанів та підозрілих осіб, облік євреїв. Майже всі наступні вимоги супроводжувалися нагадуванням про покарання – розстріл. Військовий комендант нагадав і про вимоги до місцевих управлінців та керівників поліції: «Вимагаємо від кожного старости та начальника поліції, щоб вони були самими порядними, відданими і чесними громадянами села. Особистим рахункам між старостами й населенням не повинно бути місця» (ДАКО. Ф.Р-2418. Оп. 1. Спр. 3: 1, 2).

Великі обсяги потоків службової інформації, зміст яких часто суперечив попередньо відданим вказівкам, яка надходила від військових комендатур, потребувала певного упорядкування. Тому, у багатьох міських та районних управах для цього створювались правові відділи, або принаймні вводилась посада юридичного консультанта, який міг розібратися у всьому хитросплетінні німецьких установок, невиконання яких загрожувало застосуванням суворих покарань. До того ж, ортскомендатури часто передислоковувались, при цьому не передаючи службової інформації новоприбулим. Тому новопосталі військові органи управління мусили розпочинати свою роботу так би мовити «з нуля»: у черговий раз збираючи інформацію про підпорядкований їм регіон, видаючи аналогічні за змістом накази та розпорядження. Звісно, що певним виходом із цієї ситуації могло стати видання збірників наказів та

розпоряджень ортскомендатур, але нами зафіксовано лише декілька подібних підходів німецьких управлінців. Так, зокрема, Президія Київської міської управи 13 жовтня 1941 р. прийняла рішення про видання щотижневого збірника власних постанов та розпоряджень. Керував цим процесом правовий відділ міської управи. Та вже за два місяці, зі встановленням у місті владних структур РКУ за наказами німецького керівництва випуск цього збірника документів було припинено (ДАКО. Ф.Р-2412. Оп. 2. Спр. 5: 12; ДАКО. Ф.Р-2362. Оп. 1. Спр. 1: 150).

Проте, реальне правонаступництво було відсутнім не лише між ортскомендатурами, а ще й між військовими структурами ТВА та цивільними установами РКУ, яке негативно відобразилось на комунікаційних процесах окупаційних органів влади, що у цілому впливало на формування і поглиблення деструктивних явищ у тогочасній управлінській практиці. У особливо великих розмірах це негативне явище управлінської дійсності фіксувалося при передачі повноважень керівництва ТВА цивільній адміністрації РКУ. Загалом, після проведення помпезних заходів щодо офіційної передачі владних повноважень від військових – цивільним адміністраторам, які прокотились по окупованій території України двічі – восени 1941 та 1942 рр., новопостала влада розпочинала власну нормотворчість, скасовуючи немало цілком раціональних заходів проведених військовими, а часто, у черговий раз дублюючи їх. Фактично, реального правонаступництва між цими органами окупаційного управління таки не спостерігалось. Військові втрачали свої повноваження, а нова влада розпочинала діяти «по-новому», у тому числі і в сфері управлінської комунікації. В усякому разі, у цьому сегменті окупаційного управління спостерігається певна недовіра, неузгодженість дій між військовими і цивільними адміністраторами. Доволі часто, із встановленням влади цивільної адміністрації РКУ, її представники розпочинали свою практичну діяльність зі збору елементарної

інформації про підлеглу їм територію, хоч військові перебували на цій території доволі тривалий термін і вже її збирали (ДАХО. Ф.Р-1501. Оп. 3. Спр. 8: 24; ДАКО. Ф.Р-2764. Оп. 1. Спр. 1: 1). До того ж, часто військові комендатури продовжували перебувати на цій же території, хоч і не мали статусу офіційної влади. Відповідна ж інформація перебувала у них, але коменданти «не поспішали» передавати її цивільним функціонерам. При цьому нова влада розпочинала видавати практично ті ж нормативні акти, прийняті у свій час військовими (ДАКО. Ф.Р-2539. Оп. 1. Спр. 11: 10). Таким чином, правонаступництво між попередніми військовими властями та цивільною адміністрацією РКУ було не таким і безхмарним.

Аргументи про певні системні непорозуміння між управлінцями ТВА і РКУ та відсутність реального правонаступництва підтверджується і тим фактом, що в усіх окупованих регіонах країни фактично відразу по завершенню помпезних святкових заходів проводилась зачистка місцевого управлінського та поліційного апарату, радикально змінювалися підходи до функціонування місцевої влади, відповідних поліційних структур, судової та й правової системи. Зафіксовано також немало випадків, коли управлінці РКУ відмовлялись проводити компенсаційні виплати постраждалим від дій радянських партизанів, умотивовуючи свої рішення тим, що ці дії трапились під час перебування відповідних територій у віданні військових, а тому, саме вони повинні були компенсувати селянам та місцевим поліцейським втрати від спалених будинків. Але при цьому, особам, які втратили своє майно під час існування структур РКУ грошові виплати таки проводились (ДАХО. Ф.Р-52. Оп. 1. Спр. 1: 28). У окремих випадках місцева влада навіть конфліктувала із гебітскомісаріатами, умотивовуючи правомірність своїх дій нормативними актами погодженими у свій час ще із військовими властями, які офіційно, незважаючи на зміну влади продовжували діяти. Характерно, що гебітскомісари із

цими доводами погоджувалися (ДАВіО. Ф.Р-1357. Оп. 1. Спр. 11: 62).

У зоні відповідальності РКУ продовжували перебувати військові частини та різноманітні інстанції Вермахту. Усім їм було заборонено комунікувати із органами місцевого управління та підтримувати будь-які зв'язки. Відповідні дії військових повинні були узгоджуватися винятково із установами гебітскомісаріатів (ДАМО. Ф.Р-1432. Оп. 1. Спр. 1: 146). Проте, військові не завжди дотримувалися цих вказівок. Так, на Полтавщині військові коменданти ігноруючи гебітскомісаріати віддавали вказівки органам місцевого управління, зокрема, ті, що стосувалися радянських військовополонених, яких у свій час було звільнено із німецького полону. Так, відповідно до наказу фельдкомендатури № 503, керівники органів місцевого управління зобов'язувались скласти списки на цих осіб та передати їх до найближчої комендатури для майбутньої їх відправки до табору військовополонених. До списків не вносили дані на осіб, котрі перебували на службі в місцевій поліції та органах управління (ДАПО. Ф.Р-2341. Оп. 1. Спр. 14: 27).

Зі встановленням структур РКУ та їх входженням в повноцінний управлінський процес було налагоджено відповідну службу комунікацію як між суто німецькими, так і німецькими та місцевими органами влади. Перший канал комунікації як із населенням окупованих територій, так із органами відповідної ланки управління полягав у публічному оголошенні вступу цивільної адміністрації, в особі гебітскомісарів до своїх повноважень. Для цього застосовувались спільні із військовими, цивільними та місцевими управлінцями збори та наради, під час проведення яких попередні адміністратори офіційно передавали свої повноваження владним структурам РКУ. Зазвичай, після цього гебітскомісари через місцеву пресу оголошували про вступ до виконання своїх службових повноважень. При цьому, називалась конкретна дата початку їх роботи.

Управлінська комунікація німецьких цивільних органів влади РКУ здійснювалась у суворо секретному режимі, а базові нормативні акти, якими керувались відповідні адміністратори, надходили до них у спеціальних збірниках документів. Ці нормативні документи надходили до центрального апарату РКУ, який знаходився у Рівному. Їх відправником було Райхсміністерство східних окупованих територій, який керував А. Розенберг, а одержувачем – правові служби центрального апарату РКУ. Після обробки цих вказівок відповідний документ надходив на адресу одержувача, який був генеральний комісаріат, і вже після відповідної обробки та інтерпретації – до безпосередніх виконавців – тобто гебітскомісаріатів. Останні ж у свою чергу направляли їх керівникам районних чи міських управ, а ті – підпорядкованим їм установам.

Базовим нормативним актом, який надходив до центрального апарату РКУ став «Збірник постанов райхсміністра східних окупованих територій». Ці нормативні акти приймалися відповідно до Указів фюрера та діючого законодавства Третього Райху. Окрім нормативних документів Райхсміністерства, на територію РКУ поширювалась дія інших законодавчих актів Німеччини, зокрема, Вісника імперських законів (ДАМО. Ф.Р-2033. Оп. 3. Спр. 22: 16, 17).

Як і в будь-якій іншій управлінській системі, користуючись направленою для виконання нормативною базою, райхскомісар повинен був ухвалювати власні підзаконні акти. Проте, управлінський окупаційний алгоритм виявився далеко не таким ідеальним, як це здавалося на перший погляд. Причиною цього стали суто тактичні розбіжності між А. Розенбергом та Е. Кохом у питаннях безпосереднього здійснення окупаційної політики. Ці керівники постійно між собою конфліктували, а А. Гітлер завжди приймав точку зору Е. Коха, хоч таки за зайвий радикалізм критикував і його.

Своїми протиправними діями керівник РКУ Е.Кох, який із різних причин жорстко протистояв своєму номінальному керівнику А. Розенбергу, фактично перетворив себе у єдине

джерело права, за винятком працівників німецьких поліцейних служб, які йому не підпорядковувалися або ж підпорядковувалися суто формально. Так, до травня 1942 р. правовим відділом РКУ видавались «Офіційні повідомлення» (Amtliche Mitteilungen) (ЦДАВОВУ. Ф. 3206. Оп. 6. Спр. 2: 4 6), окремі витяги із яких публікувалися у скороченому україномовному варіанті (ЦДАВОВУ. Ф. 3206. Оп. 6. Спр. 1: 17, 18). Керівник РКУ видавав також і Вісник постанов, де містилися витяги із імперського законодавства, а також власні нормативні акти (ДАДО. Ф.Р-2283. Оп. 1. Спр. 15: 24–28).

Своєрідним апогеєм правового конфлікту між А. Розенбергом та Е. Кохом став травень 1941 р., коли в РКУ почав видаватися «Центральний бюлетень Райхскомісара для України» (Zentralblatt des Reichskommissar für die Ukraine). Відповідний збірник нормативних актів призначався лише для службового використання працівниками установ РКУ (Nur für den inneren Dienstgebrauch), а із 1943 р. – винятково німецькими службовцями (Nur für den Dienstgebrauch deutscher Dienststellen). Своєрідність цього збірника документів райхскомісара полягала у тому, що він на власний розсуд інтерпретував вказівки свого керівника А. Розенберга, або ж взагалі їх ігнорував чи виконував лише частково (ЦДАВОВУ. Ф. 2077. Оп. 1. Спр. 10: 1–4). Втрачаючи свій контроль за формально підлеглою окупованою територією, А. Розенберг у надто важливих і принципових питаннях не знайшов іншого виходу - як направляти власні нормативні документи в обхід центрального апарату РКУ безпосередньо генеральним комісарам. Останні ж отримали від Е. Коха вказівку, виконувати винятково його вказівки, ігноруючи акти Райхсміністерства. У кінцевому підсумку це призвело до того, що генеральні комісари у залежності від особистих симпатій/антипатій виконували вказівки одного із своїх керівників, або ж взагалі ігнорували вказівки їх обох і діяли на власний розсуд. Звісно, що подібна «війна законів» в екстремальних умовах окупаційного режиму, коли саме життя німецьких управлінців

перебувало у стані постійної загрози ні до чого іншого, аніж розбалансування управлінської системи та зменшення рівня її ефективності не призводило.

Проміжною ланкою управління РКУ стали генеральні комісаріати, яким у свою чергу підпорядковувалися гебітскомісаріати. В юрисдикції генеральних комісаріатів перебувало декілька колишніх радянських областей, а гебітскомісаріатів – районів. Основним засобом управлінської комунікації між цими суто німецькими структурами стали «Офіційні бюлетені» (Amtsblatt). Невелика частина змісту цих нормативних документів містила додатки під назвою «Українські переклади» (Ukrainische Übersetzungen) (ЦДАВОВУ. Ф. 3206. Оп. 6. Спр. 3: 43–45). Зрозуміло, що ця частина друкованих збірників документів призначалась службовцям органів місцевого управління. Проте подібні підходи застосувались не в усіх генеральних комісаріатах. У найбільш системному вигляді цей підхід зафіксований у генеральному комісаріаті «Волинь та Поділля». Інші ж генеральні комісари видавали окремі примірники відповідних видань із певною тематикою, зокрема, у генеральному комісаріаті «Житомир»: із проблем практичного застосування податкового законодавства (ДАВіО. Ф.Р-1312. Оп. 1. Спр. 1333: 134–147), у генеральному комісаріаті «Київ»: із питань судової реформи, функціонування адвокатури, нотаріату, застосування сімейного, цивільного та кримінального законодавства (Гончаренко, 2011: 243). За встановленими райхскомісаром правилами, винятково, за потреби видання німецьких нормативних актів українською, або іншою мовами, генеральні комісари зобов'язувалися одержати відповідний дозвіл від апарату РКУ.

Але не всі німецькі адміністраторів дослухалися до вказівок свого керівника Е. Коха і неухильно слідували їм. Так, нами було встановлено, що частина німецьких керівників порушували ці правила. Наприклад, у фондах органів місцевого управління на Херсонщині були виявлені збірники

оригінальних німецьких документів, які стосувалися порядку виїзду через колишній радянський державний кордон, ввезення та вивезення товарів, охорони кордону із сусідньою Румунією, організації митної служби. Аналогічних випадків, при вивченні архівних джерел зафіксовано немало. Так, майже всі примірники збірника нормативно-правових актів центрального апарату РКУ «Службові повідомлення» («Amtliche Mitteilungen des Reichskommissars für die Ukraine») та ще до того ж, із службовим грифом «лише для службового використання» та передруків із нього було виявлено у фондах Херсонської міської управи (Гончаренко, 2011: 45, 49).

Доводиться констатувати той факт, що за певними винятками управлінська комунікація між німецькими та місцевими органами влади РКУ не мала адекватного характеру. Без цих органів управління німецька адміністрація не могла організувати повноцінної реалізації тих масштабних завдань, які поставали перед нею. Але німецькі службовці усіляко принижували місцевих колаборантів, їм не довіряли, а тому, й не надавали повноцінної інформації системного рівня. Значна частина виданих німецькими установами документів так і не потрапляла до місцевої влади. І навіть у таких генеральних округах як «Волинь та Поділля», де таки було створено повноцінну нормативно-правову базу, із тими ж «українськими перекладами», місцеве керівництво лише ознайомлювалось із відповідними документами, і через нетривалий проміжок часу зобов'язувалося повернути їх німецьким службам (ЦДАВОВУ. Ф. 2077. Оп. 1. Спр. 13: 144).

Усі розпорядження райхсміністра східних окупованих територій і райхскомісара видавалися тільки німецькою мовою. У разі необхідності, генеральні комісари мали право віддати наказ про їх переклад українською мовою і надрукувати їх в офіційних бюлетенях, але при цьому вони мали отримати санкції особисто райхскомісара (ЦДАВОВУ. Ф. 2077. Оп. 1. Спр. 10: 1).

Основним засобом передачі інформації між німецькими органами влади РКУ була службова пошта. Для цього з осені 1942 р. було запроваджено курсування службового поштового автомобіля маршрутом Львів–Ровно–Київ. Автомобіль відправлявся тричі на тиждень із Львова із проміжними короткочасними зупинками у визначених місцях. І лише у Рівному автомобіль зупинявся для перепочинку персоналу у нічний час. Так само, тричі на тиждень автомобіль курсував із Києва. У нічний час автомобільне сполучення не здійснювалось (ЦДАВОВУ. Ф. 2077. Оп. 1. Спр. 10: 98, 99).

Тогочасний стан транспортної інфраструктури, можливості бойових зіткнень із організованими учасниками Руху Опору – збільшував часові межі надходження нормативних документів до безпосередніх виконавців. Так, наприклад, німецька адміністрація Херсона отримувала їх за три тижні після видання центральним апаратом РКУ (ДАХО. Ф.Р-1942. Оп. 1. Спр. 58: 25, 31, 34). Відповідні часові межі отримання службової інформації спостерігаються і в інших генеральних комісаріатах. Центральний апарат РКУ намагався проконтролювати терміни надходження службової інформації до безпосередніх виконавців, зокрема, гебітскомісаріатів. Відповідно до цього було видано розпорядження про «Отримання офіційного бюлетеня» від 9 червня 1942 р., у якому генеральним комісарам та гебітскомісарам наказувалося повідомити центральний апарат РКУ про отримання випуску відповідного збірника документів через направлення поштової картки (ЦДАВОВУ. Ф. 2077. Оп. 1. Спр. 10: 34).

Власний порядок передачі службової кореспонденції передбачався для німецьких органів влади. Так, восени 1942 р. почав курсувати поштовий автомобіль за маршрутом Львів–Ровно–Київ. Автомобіль відправлявся по вівторках, середах і суботах зі Львова о 13.00 і вже о 19.30 прибував у Ровно. У дорозі передбачалися дві п'яти- та десятихвилинні зупинки. З Ровно по понеділках, середах та п'ятницях о 8.00 поштовий автомобіль відправлявся до Києва. На цьому маршруті він

зупинявся всього на трьох визначених зупинках. До Києва поштовий автомобіль прибував о 17.25. Маршрут із Києва до Львова був таким же. О 9.00 по понеділках, середах та п'ятницях автомобіль вирушав до Ровно, куди прибував о 18.25, та після ночівлі, о 7.00, вирушав до Львова. Час прибуття до останньої точки призначення – 13.30 (ЦДАВОВУ. Ф. 2077. Оп. 1. Спр. 10: 98). Як бачимо, вночі службові поштові автомобілі не курсували.

Звісно, що як і в іншій управлінській системі в опублікованих збірниках документів траплялися помилки. У разі їх виявлення, до збірників документів вносились правки «від руки» (ЦДАВОВУ. Ф. 2077. Оп. 1. Спр. 11: 100).

Найчисельнішим за кількістю працівників як у зоні ТВА, так і в РКУ стали органи місцевого управління. Власна система управлінської комунікації була сформована і в них. Звісно, що здійснюючи підготовку наказів та розпоряджень, які адресувалися підлеглим їм інстанціям, місцеві управлінці керувалися і посилалися на німецькі нормативні установки. Відповідно до отриманих вказівок, працівники органів місцевого управління їх конкретизували та доводили до безпосередніх виконавців. У цих нормативних актах визначалися і працівники, які відповідали за їх виконання. В обов'язковому порядку встановлювалися і контрольні заходи за реалізацію нормативних приписів цих актів, відразу визначався ступінь службової відповідальності у разі будь-яких порушень. Доволі часто, отримавши німецькі вказівки, місцеві керівники, їх не інтерпретували, а направляли на місця у цілісному вигляді, зазначаючи, що направляється нормативний акт німецької сторони «для відома та керування» (ДАДО. Ф.Р-2567. Оп. 1. Спр. 1: 34).

Каналами передачі службової інформації визначалась кур'єрська служба та засоби телефонного зв'язку. Наприклад, працівники Бориспільської районної управи налагодили канали зв'язку із Києвом за допомогою кур'єрів, які декілька разів на тиждень, у чітко визначені дні відвідували місто. Так само і

сільські старости по середах та суботах направляли своїх кур'єрів до районної управи для отримання службової інформації. Водночас, діючими та вже відремонтованими каналами телефонного зв'язку, службовцям районної ланки управління заборонялось користуватися. Ці дозволи стосувалися винятково певних екстрених випадків (ДАКО. Ф.Р-2412. Оп. 2. Спр. 214: 1, 2). Немало організаційно-правових форм отримання нормативних вказівок місцевої влади проводилося засобами проведення службових нарад (ДАПО. Ф.Р-2795. Оп. 1. Спр. 1: 1). У разі відсутності на цих засідання уповноважених працівників, на них накладалися службові стягнення, зазвичай, у вигляді грошових штрафів (Гончаренко, 2011: 249).

Важливим каналом управлінської комунікації між місцевими органами влади стала постійна публікація наказів та розпоряджень у місцевій пресі. Зазначимо, що і німецька влада часто користувалась цим же каналом повідомлення службової інформації. При цьому, часто конкретним одержувачем цієї інформації було не місцеве населення, а саме органи управління, підпорядковані їм різноманітні служби та установи.

Порядок управлінської комунікації в органах місцевого управління нагадував німецькі зразки. Керівника будь-якого підрозділу заборонялось критикувати, проявляти із ним «панібратство» (ДАКО. Ф.Р-2362. Оп. 4. Спр. 2: 72). Також суворо заборонялось порушувати субординацію і звертатися до вищого за службовим статусом працівника, в обхід того хто безпосередньо відповідав за цей напрям роботи. У цих випадках службові особи, визнані винними у порушенні цих правил – підлягали адміністративному або дисциплінарному покаранню, зазвичай у вигляді винесення догани (ДАКО. Ф.Р-2425. Оп. 1. Спр. 1: 18).

Формулюючи свої вимоги до організації ділової комунікації між підлеглими йому установами, голова управи м. Києва у березні 1942 р. наказував проводити ці заходи у цілком

стислому і конкретизованому вигляді, забороняючи вносити до документів «Будь-яку історичну писанину, непотрібні пояснення та запитання, непринципові й неділові доповіді». Усі офіційні листи, адресовані німецьким органам влади, мав право візувати лише голова управи (ДАКО. Ф.Р-2462. Оп. 4. Спр. 2: 72).

Підготовка будь-яких нормативних актів передбачала обов'язкове їх візування керівником управи. Єдиним винятком з цього правила, і то короткочасним, була Київська міська управа, де певний час керувалися принципами колегіальності, оскільки в її організаційній структурі існувала Президія, на затвердження якої направлялися різні нормативно-правові акти (ДАКО. Ф.Р-2412. Оп. 2. Спр. 4: 224).

Як вже зазначалося, уся управлінська комунікація між німецькими та місцевими органами влади базувалася на німецькій мові. Відповідно до цього, практично всю службову інформацію, яка надходила до органів місцевого управління, а також від них до німецьких властей, потрібно було не лише інтерпретувати, а й декодувати. Тому до штатів органів управління міського та районного рівнів вводились посади перекладачів. Зрозуміло, що таких кваліфікованих працівників катастрофічно не вистачало. Тому для працівників органів місцевого управління, які володіли німецькою мовою, встановлювалися 5, 15 та 25 % надбавки до основного розміру заробітної плати. Так, п'ятивідсоткову надбавку отримували працівники, які не лише розуміли німецьку мову, а розмовляли нею. П'ятнадцятивідсоткова надбавка встановлювалась для тих працівників, які могли вільно перекладати із німецької та оформляти письмові відповіді на ділове листування. І найвищі надбавки встановлювалися для тих працівників, які мали лінгвістичну освіту, закінчили німецькі навчальні заклади або «удосконалювали знання німецької мови в Німеччині». При цьому, ступінь знання працівниками німецької мови визначав особисто керівник органу місцевої влади (ДАКО. Ф.Р-2362. Оп. 4. Спр. 2: 76).

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, основні процеси управлінської комунікації у зонах відповідальності ТВА та РКУ передбачала організацію внутрішньої взаємодії як вертикального, так і горизонтального рівнів між суто німецькими владними структурами та зовнішню – між німецькими та місцевими органами влади. Владна вертикаль німецьких органів влади рівня мала максимально закритий і обмежений для місцевих допоміжних органів влади характер. Владна вертикаль місцевих органів влади здійснювалася на рівні район (місто) – село. Лише нетривалий термін часу, в окремих регіонах країни, які перебували в юрисдикції ТВА до цього управлінського рівня додавалась область.

Усі службові повідомлення німецьких органів влади мали наказовий та безапеляційний характер, а їх одержувачі в особі керівництва органів місцевого управління повинні були їх виконувати. Вертикаль німецького управління передбачала порядок повної підвладності органів регіональної та місцевої німецької влади вищому за статусом керівництву. Основними каналами службової комунікації ставали оголошення у пресі, збори службовців органів місцевого управління, телефонограми, накази та розпорядження. Для німецьких органів влади видавалися спеціальні кодифіковані збірники документів, користуватися якими місцевій владі було заборонено.

Родовою ознакою німецького військово-окупаційного управління стали паралелізм та дублювання службових повноважень, відсутність реального правонаступництва між адміністраціями ТВА та РКУ, що в умовах глобального воєнного протистояння ставало причиною незадовільного стану ефективності здавалось цілком раціональної та оптимально оформленої адміністративної системи.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Борисов, В., Левін, О. (2020). Участь інтелігенції у роботі органів місцевого самоврядування м. Дніпропетровська у 1941–1943 рр. *Проблеми політичної історії України*, 15, С. 131–160.
2. Верба, І. (1999). *Олександр Оглоблин: Життя і праця в Україні (До 100-річчя з дня народження)*. Київ: НАН України. Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 384 с.
3. Власенко В.В. (2013). *Створення та діяльність органів місцевого управління в генеральному окрузі «Житомир» у роки німецької окупації (1941–1944 рр.)*: (дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 – Історія України). Київ, 208 с.
4. Гедз, В. (2014). Діяльність О.Оглоблина в Києві під час нацистського панування. *Військово-історичний меридіан*, 4, С. 49–58.
5. Гончаренко, О.М., Гончаренко, І.В., & Куницький, М.П. (2014). *Нацистська окупаційна політика у сфері освіти на теренах Райхскомісаріату «Україна»*. Київ: Профі, 232 с.
6. Гончаренко, О.М., Куницький, М.П., & Лисенко, О.Є. (2014). *Система органів місцевого управління на території райхскомісаріату «Україна» та «військової зони». 1941–1944 рр.* Київ: НАН України. Інститут історії України, 151 с.
7. Гончаренко, О., Лисенко, О., & Першина, Т. (2010). Система управління окупованими територіями України. Ред. В.А. Смолій, *Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ століття. Історичні нариси* (в 2 кн. Кн. 1, сс. 321–367). Київ: НВП «Видавництво «Наукова думка».
8. Гончаренко О., Потильчак О. (2021). Нормативно-правове врегулювання поведінки місцевого населення у зонах відповідальності Тимчасової військової адміністрації та Райхскомісаріату «Україна» (літо 1941–зима 1942). *Східноєвропейський історичний вісник*, 18, С. 167–175.
9. Гончаренко, О. (2020 а). *Проблема колабораціонізму на теренах Райхскомісаріату «Україна» та військової зони*

окупації в сучасній вітчизняній історіографії: інституційне визначення змісту та форм співпраці, основні тенденції історичних реконструкцій (1991–2019 рр.). Київ: НАН України. Інститут історії України, 188 с.

10. Гончаренко, О. (2020 б). Місце обласних управ у системі гітлерівського окупаційного апарату влади: процес створення, службові компетенції, характеристики керівників (1941–1942). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Історія, 31, С. 53–62.

11. Гончаренко, О. (2010). Сільські управи в системі окупаційного апарату влади райхскомісаріату «Україна»: організаційна структура, компетенція та досвід функціонування (1941–1944 рр.). *Український селянин*, 12, С. 243–247.

12. Гончаренко, О.М. (2011). *Функціонування окупаційної адміністрації Райхскомісаріату «Україна»: управлінсько-розпорядчі та організаційно-правові аспекти (1941–1944 рр.)*. Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, 600 с.

13. Державний архів Вінницької області (ДАВіО). Ф.Р-1311. Оп. 1. Спр. 8.

14. ДАВіО. Ф.Р-1311. Оп. 1. Спр. 9.

15. ДАВіО. Ф.Р-1311. Оп. 1. Спр. 1333.

16. ДАВіО. Ф.Р-1357. Оп. 1. Спр. 11.

17. Державний архів Волинської області (ДАВО). Ф.Р-83. Оп. 1. Спр. 1.

18. Державний архів Дніпропетровської області (ДАДО). Ф.Р-2283. Оп. 1. Спр. 15.

19. ДАДО. Ф.Р-2567. Оп. 1. Спр. 1.

20. Державний архів Запорізької області (ДАЗО). Ф.Р-1433. Оп. 3. Спр. 1.

21. Державний архів Київської області (ДАКО). Ф.Р-2362. Оп. 1. Спр. 1.

22. ДАКО. Ф.Р-2362. Оп. 4. Спр. 2.

23. ДАКО. Ф.Р-2412. Оп. 2. Спр. 4.

24. ДАКО. Ф.Р-2412. Оп. 2. Спр. 5.
25. ДАКО. Ф.Р-2412. Оп. 2. Спр. 214.
26. ДАКО. Ф.Р-2418. Оп. 1. Спр. 1.
27. ДАКО. Ф.Р-2418. Оп. 1. Спр. 3.
28. ДАКО. Ф.Р-2425. Оп. 1. Спр. 1.
29. ДАКО. Ф.Р-2539. Оп. 1. Спр. 4.
30. ДАКО. Ф.Р-2539. Оп. 1. Спр. 11.
31. ДАКО. Ф.Р-2764. Оп. 1. Спр. 1.
32. Державний архів Миколаївської області (ДАМО).
Ф.Р-1432. Оп. 1. Спр. 1.
33. ДАМО. Ф.Р-2033. Оп. 3. Спр. 22.
34. Державний архів Полтавської області (ДАПО).
Ф.Р-2341. Оп. 1. Спр. 14.
35. ДАПО. Ф.Р-2795. Оп. 1. Спр. 1.
36. Державний архів Херсонської області (ДАХО). Ф.Р.1501.
Оп. 3. Спр. 8.
37. ДАХО. Ф.Р.1942. Оп. 1. Спр. 58.
38. Державний архів Черкаської області (ДАЧО). Ф.Р-52.
Оп. 1. Спр. 1.
39. ДАЧО. Ф.Р-1840. Оп. 1. Спр. 1.
40. ДАЧО. Ф.Р-2400. Оп. 1. Спр. 1.
41. Заболотна, Т. (2010). Інтелігенція в місцевих органах
влади в роки нацистської окупації: історіографія проблеми.
Сторінки воєнної історії України, 13, С. 40–53.
42. Заболотна, Т.В. (2008). *Повсякденне життя населення
Києва в роки нацистської окупації 1941–1943 рр.* (автореф.
дис. ...канд. іст. наук: спец. 07.00.01 – Історія України). Київ, 20 с.
43. Зек, Б.М. (2016). *Луцьк у роки нацистської окупації
(1941–1944 рр.):* (дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 – Історія
України). Луцьк, 239 с.
44. Іваненко, А. (2019 а). Українське суспільство в лещатах
нацистського «Нового порядку»: огляд сучасних вітчизняних
дисертаційних досліджень. *Наукові записки історичного
факультету Запорізького національного університету*, 52,
С. 30–37.

45. Костючок, О.В. (2012). *Створення Київської міської управи та її діяльність у соціальній і економічній сферах (вересень 1941 р. – лютий 1942 рр.)*: (дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 – Історія України). Київ, 229 с.

46. Куницький, М.П. (2014). *Соціально-правовий статус місцевого населення Райхскомісаріату «Україна» (1941–1944 рр.)*. Київ: Профі, 564 с.

47. Кучерук, О. (2007). Володимир Багазій – міський голова Києва у 1941 – 1942 рр. *Друга світова війна і доля народів України*: тези доповідей 2-ї всеук. наук. конф. (сс. 39–41). Київ.

48. Левченко, Ю.І. (2015). *Особливості реалізації політики окупаційної влади в адміністративно-територіальних одиницях України 1941–1944 рр.*: (дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 – Історія України). Київ, 277 с.

49. Левченко, Ю.І. (2017). *Особливості реалізації політики окупаційної влади в адміністративно-територіальних одиницях України 1941–1944 рр.* Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 409 с.

50. Лисенко, О.Є. (2009). Система управління окупованими територіями України. Ред. В.А. Смолій, *Історія державної служби в Україні* (в 5 т. Т. 5, сс. 393–414). Київ: Ніка-Центр.

51. Мельнічук, Л.В. (2012). Проблеми функціонування органів місцевого управління Райхскомісаріату «Україна» у сучасній вітчизняній історіографії. *Наукові записки з української історії*, 32, С. 271–276.

52. Мельнічук, Л.В. (2014). *Функціонування органів місцевого управління окупаційної адміністрації Райхскомісаріату «Україна» (1941–1944 рр.)*: (дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 – Історія України). Переяслав-Хмельницький, 271 с.

53. Тішин, О.В. (2020). *Німецьке окупаційне цивільне управління на Півдні України (1941–1943 рр.)*: адміністративно-політичний та соціально-економічний аспекти: (дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 – Історія України). Запоріжжя, 277 с.

54. Олійник, Ю.В., Завальнюк, О.М. (2012). *Нацистський окупаційний режим у генеральній окрузі «Волинь – Поділля» (1941–1944 рр.)*. Хмельницький: Поліграфіст – 2, 320 с.

55. Орлянський, В.С., & Тедєєв, О.С. (2010). *Місцеві органи управління в період німецької окупації на Запоріжжі (1941–1943 рр.)*. Київ: Центр навчальної літератури, 332 с.

56. Рекотов, П.В. (1997) *Органи управління на окупованій території України (1941–1944 рр.)*. *Український історичний журнал*, 3, С. 90 – 101.

57. Стельникович, С.В. (2015). *Житомирсько-вінницький регіон в умовах нацистської окупації (1941–1944 рр.)*. Житомир: ПП Євенок О.О., 592 с.

58. Стельникович, С.В. (2016). *Нацистський окупаційний режим на території Житомирсько-Вінницького регіону і місцеве населення: паралелі існування й боротьби (1941–1944 рр.)*: (дис. ... докт. іст. наук: 07.00.01 – Історія України). Київ, 522 с.

59. Удовик, В.М. (2005). *Німецько-фашистський окупаційний режим (1941-1944 рр.) на території генеральної області «Київ» (Київська та Полтавська області)*: (дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 – Історія України). Київ, 236 с.

60. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВУ). Ф. 2077. Оп. 1. Спр. 10.

61. ЦДАВОВУ. Ф. 2077. Оп. 1. Спр. 11.

62. ЦДАВОВУ. Ф. 2077. Оп. 1. Спр. 13.

63. ЦДАВОВУ. Ф. 3206. Оп. 6. Спр. 1.

64. ЦДАВОВУ. Ф. 3206. Оп. 6. Спр. 2.

65. ЦДАВОВУ. Ф. 3206. Оп. 6. Спр. 3.

66. Шахрайчук І. (2020). *Організаційна діяльність Української допоміжної управи м. Дніпропетровськ в період нацистської окупації 1941 –1943 рр. (За матеріалами кримінально-слідчих справ управління СБУ у Дніпропетровській області). Проблеми політичної історії України*, 15, С. 137–142.

REFERENCES

1. Borisov, V., Levin O. (2020). Uchast intelihentsii u roboti orhaniv mistsevoho samovriaduvannia m. Dnipropetrovska u 1941–1943 rr. [Intelligentsia's participation in the work of Dnipropetrovsk district government in 1920-30 s.] *Problemy politychnoi istorii Ukrainy – Problems of political history of Ukraine*, 15, 131–160. DOI: 10.33287/1193 [in Ukrainian].
2. Verba, I. (1999). *Oleksandr Ohloblyn: Zhyttia i pratsia v Ukraini (Do 100-richchia z dnia narodzhennia) [Oleksandr Ogloblyn: Life and labor in Ukraine (On the 100th anniversary of his birth)]*. Kyiv: NAN Ukrainy. In-t ukr. arkheohrafii ta dzhereloznavstva im. M.S.Hrushevskoho, 384 p. [in Ukrainian].
3. Vlasenko, V.V. (2013). *Stvorennia ta diialnist orhaniv mistsevoho upravlinnia v heneralnomu okruzi «Zhytomyr» u roky nimetskoï okupatsii (1941–1944 rr.)* [Creation and activity of local authorities in the general district «Zhytomyr» during the years of German occupation (1941–1944)] (Candidate's thesis). Kyiv, 208 p. [in Ukrainian].
4. Hedz, V. (2014). Diialnist, O. Ohloblyna v Kyievi pid chas natsytskoho panuvannia [Activity of O.Ogloblyn in Kyiv during nazi domination]. *Viiskovo-istorychnyi merydian – Military-historical meridian*, 4, 49–58. [in Ukrainian].
5. Гончаренко, О.М., Гончаренко, І.В., & Куницький, М.П. (2014). *Natsytska okupatsiina polityka u sferi osvity na terenakh Raikhskomisariatu «Ukraina» [Nazi occupation policy in the field of education on the territory of the Reich Commissariat «Ukraine»]*. Kyiv: Profi, 232 p. [in Ukrainian].
6. Honcharenko, O.M., Kunytskyi, M.P., & Lysenko, O.Ye. (2014). *Systema orhaniv mistsevoho upravlinnia na terytorii raikhskomisariatu «Ukraina» ta «viiskovoi zony». 1941–1944 rr. [The system of local government bodies on the territory of the Rayhskommisariat «Ukraine» and «military zone». 1941–1944 rr.]*. Kyiv: NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy, 151 p. [in Ukrainian].

7. Honcharenko, O., Lysenko, O., & Pershyna, T. (2010). Systema upravlinnia okupovanymy terytoriiamy Ukrainy [Administration system of the occupied Ukraine's areas]. In V.A. Smolii (Ed.), *Ukraina v Druhii svitovii viini: pohliad z XXI stolittia* (Vol. 1, pp. 321–367). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

8. Honcharenko, O., Potylchak, O. (2021). Normatyvno-pravove vrehuliuvannia povedinky mistsevoho naseleння u zonakh vidpovidalnosti Tymchasovoi viiskovoi administratsii ta Raikhskomisariatu «Україна» (lito 1941 – zyma 1942) [Legal regulation of local population behaviour in the responsibility area of the Provisional Military Administration and Reich Commissariat «Ukraine» (the summer of 1941 – winter of 1942)]. *Skhidnoievropeyskyi istorychnyi visnyk*, 18, 167–175. [in Ukrainian].

9. Гончаренко, О. (2020 а). *Problema kolaboratsionizmu na terenakh Raikhskomisariatu «Україна» ta viiskovoi zony okupatsii v suchasni vitchyzniani istoriohrafii: instytutsiine vyznachennia zmistu ta form spivpratsi, osnovni tendentsii istorychnykh rekonstruksii (1991–2019 rr.)* [The problem of collaborationism on the territory of the Reichcommissariat «Ukraine» and the military zone of occupation in modern domestic historiography: institutional definition of the content and forms of cooperation, the main trends of historical reconstructions (1991–2019)]. Kyiv: NAN Ukrainy, Instytut istorii Ukrainy, 188 p. [in Ukrainian].

10. Honcharenko, O. (2020 в). Mistse oblasnykh uprav u systemi hitlerivskoho okupatsiinoho aparatu vlady: protses stvorennia, sluzhbovi kompetentsii, kharakterystyky kerivnykiv (1941–1942) [The place of regional administrations in the system of Hitler's occupation apparatus of power: the process of creation, service competencies, characteristics of leaders (1941–1942)]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Istoriiia – Scientific notes of Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsyubynsky. Series: History*, 31, 53–62. DOI: 10.31652/2411-2143-2019-31. [In Ukranian].

11. Honcharenko, O. (2010). Silski upravly v systemi okupatsiinoho aparatu vlady raikhskomisariatu «Ukraina»: orhanizatsiina struktura, kompetentsiia ta dosvid funktsionuvannia (1941–1944 rr.) [Village administrations in the system of the occupation apparatus of power of the Reichcommissariat «Ukraine»: organizational structure, competence and experience of functioning (1941–1944)]. *Ukrainskyi selianyn – Ukrainian peasant*, 12, 243–247. [in Ukrainian].

12. Honcharenko, O.M. (2011). *Funktsionuvannia okupatsiinoi administratsii Raikhskomisariatu «Ukraina»: upravlinsko-rozporiadchi ta orhanizatsiino-pravovi aspekty (1941 –1944 rr.)* [Functioning of the occupational administration of the Reichskommissariat«Ukraine»: administrative and organizational-legal aspects (1941–1944)]. Kyiv: NPU imeni M.P.Drahomanova, 600 p. [in Ukrainian].

13. Derzhavnyi arkhiv Vinnytskoi oblasti [State Archives of Vinnytsia Region]. F.R-1311. Op. 1. Spr. 8. [in Ukrainian].

14. Derzhavnyi arkhiv Vinnytskoi oblasti [State Archives of Vinnytsia Region]. F.R-1311. Op. 1. Spr. 9. [in Ukrainian].

15. Derzhavnyi arkhiv Vinnytskoi oblasti [State Archives of Vinnytsia Region]. F.R-1312. Op. 1. Spr. 1333. [in Ukrainian].

16. Derzhavnyi arkhiv Vinnytskoi oblasti [State Archives of Vinnytsia Region]. F.R-1357. Op. 1. Spr. 11. [in Ukrainian].

17. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archives of Volyn Region]. F.R-83. Op. 1. Spr. 1. [in Ukrainian].

18. Derzhavnyi arkhiv Dnipropetrovskoi oblasti [State Archives of Dnipropetrovsk Region]. F.R-2283. Op. 1. Spr. 15. [in German].

19. Derzhavnyi arkhiv Dnipropetrovskoi oblasti [State Archives of Dnipropetrovsk Region]. F.R-2567. Op. 1. Spr. 1. [in Ukrainian].

20. Derzhavnyi arkhiv Zaporizkoi oblasti [State Archives of Zaporozhye Region]. F.R-1433. Op. 3. Spr. 1. [in Ukrainian].

21. Derzhavnyi arkhiv Kyivskoi oblasti [State Archives of Kyiv Region]. F.R-2362. Op. 1. Spr. 1. [in Ukrainian].

22. Derzhavnyi arkhiv Kyivskoi oblasti [State Archives of Kyiv Region]. F.R-2362. Op. 4. Spr. 2. [in Ukrainian].

23. Derzhavnyi arkhiv Kyivskoi oblasti [State Archives of Kyiv Region]. F.R-2412. Op. 2. Spr. 4. [in Ukrainian].
24. Derzhavnyi arkhiv Kyivskoi oblasti [State Archives of Kyiv Region]. F.R-2412. Op. 2. Spr. 5. [in Ukrainian].
25. Derzhavnyi arkhiv Kyivskoi oblasti [State Archives of Kyiv Region]. F.R-2412. Op. 2. Spr. 214. [in Ukrainian].
26. Derzhavnyi arkhiv Kyivskoi oblasti [State Archives of Kyiv Region]. F.R-2418. Op. 1. Spr. 1. [in Ukrainian].
27. Derzhavnyi arkhiv Kyivskoi oblasti [State Archives of Kyiv Region]. F.R-2418. Op. 1. Spr. 3. [in Ukrainian].
28. Derzhavnyi arkhiv Kyivskoi oblasti [State Archives of Kyiv Region]. F.R-2425. Op. 1. Spr. 1. [in Ukrainian].
29. Derzhavnyi arkhiv Kyivskoi oblasti [State Archives of Kyiv Region]. F.R-2539. Op. 1. Spr. 4. [in Ukrainian].
30. Derzhavnyi arkhiv Kyivskoi oblasti [State Archives of Kyiv Region]. F.R-2539. Op. 1. Spr. 11. [in Ukrainian].
31. Derzhavnyi arkhiv Kyivskoi oblasti [State Archives of Kyiv Region]. F.R-2764. Op. 1. Spr. 1. [in Ukrainian].
32. Derzhavnyi arkhiv Poltavskoi oblasti [State Archives of Poltava Region]. F.R-2341. Op. 1. Spr. 14. [in Ukrainian].
33. Derzhavnyi arkhiv Poltavskoi oblasti [State Archives of Poltava Region]. F.R-2795. Op. 1. Spr. 1. [in Ukrainian].
34. Derzhavnyi arkhiv Mykolaivskoi oblasti [State Archives of Nikolaev Region]. F.R-1432. Op. 1. Spr. 1. [in German].
35. Derzhavnyi arkhiv Mykolaivskoi oblasti [State Archives of Nikolaev Region]. F.R-2033. Op. 3. Spr. 22. [in German].
36. Derzhavnyi arkhiv Khersonskoi oblasti [State Archives of Kherson Region]. F.R-1501. Op. 3. Spr. 8. [in Ukrainian].
37. Derzhavnyi arkhiv Khersonskoi oblasti [State Archives of Kherson Region]. F.R-1942. Op. 1. Spr. 58. [in German].
38. Derzhavnyi arkhiv Cherkaskoi oblasti [State Archives of Cherkasy Region]. F.R-52. Op. 1. Spr. 1. [in Ukrainian].
39. Derzhavnyi arkhiv Cherkaskoi oblasti [State Archives of Cherkasy Region]. F.R-1840. Op. 1. Spr. 1. [in Ukrainian].

40. Derzhavnyi arkhiv Cherkaskoi oblasti [State Archives of Cherkasy Region]. F.R-2400. Op. 1. Spr. 1. [in Ukrainian].

41. Zabolotna, T. (2010). Intelihentsiia v mistsevykh orhanakh vlady v roky natsystskoi okupatsii: istoriohrafiia problemy [Intellectuals in Local Authorities during the Nazi Occupation: Historiography of the Problem]. *Storinky voiennoi istorii Ukrainy – Pages of the military history of Ukraine*, 13, 40–53. [in Ukrainian].

42. Zabolotna, T. (2008). *Povsiakdenne zhyttia naselennia Kyieva v roky natsystskoi okupatsii 1941–1943 rr.* [Everyday life of the population of Kyiv during the years of Nazi occupation of 1941–1943] (Extended abstract of Candidate's thesis). Kyiv, 20 pp. [in Ukrainian].

43. Zek, B. M. (2016). *Lutsk u roky natsystskoi okupatsii (1941–1944 rr.)* [Lutsk in the period of the Nazi occupation (1941–1944)] (Candidate's thesis). Lutsk, 239 p. [in Ukrainian].

44. Ivanenko, A. (2019 a). Ukrainske suspilstvo v leshchatakh natsystskoho «Novoho poriadku»: ohliad suchasnykh vitchyznianskykh dysertatsiinykh doslidzhen [Ukrainian Society in the Grip of the Nazi «New Order»: an Overview of Modern Domestic Dissertation Research]. *Naukovi zapysky istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu – Scholarly Works of the of History, Zaporizhzhya National University*, XXXXII, 30–37. doi: 10.26661/swfh-2019-52-034 [in Ukrainian].

45. Kostiuchock, O.V. (2012). *Stvorennia Kyivskoi miskoi upravly ta yii diialnist u sotsialnii i ekonomichnii sferakh (veresen 1941 r. – liutyi 1942 rr.)* [Establishment of the Kyiv City Council and its activities in the social and economic field (September 1941 – February 1942)] (Candidate's thesis). Kyiv, 229 p. [in Ukrainian].

46. Kynytsky, M.P. (2014). *Sotsialno-pravovyi status mistsevoho naselennia Raikhskomisariatu «Ukraina» (1941–1944 rr.)* [Socio-legal status of the local population of the Reich Commissariat of Ukraine (1941–1944)]. Kyiv: Profi, 564 p. [in Ukrainian].

47. Kucheruk, O. (2007). Volodymyr Bahazii – miskyi holova Kyieva u 1941 – 1942 rr. [Volodymyr Bahaziy – the mayor of Kyiv

from 1941 to 1942]. Abstracts of Papers ‘2007: *Druha svitova viina i dolia narodiv Ukrainy* (pp. 39–41). Kyiv. [in Ukrainian].

48. Levchenko Y.I. (2015). *Osoblyvosti realizatsii polityky okupatsiinoi vlady v administratyvno-terytorialnykh odynytsiakh Ukrainy 1941–1944 rr.* [Particularities of implementation of occupational authorities policy in administrative-territorial entities of Ukraine in 1941–1944] (Candidate’s thesis). Kyiv, 319 p. [in Ukrainian].

49. Levchenko, Yu.I. (2017). *Osoblyvosti realizatsii polityky okupatsiinoi vlady v administratyvno-terytorialnykh odynytsiakh Ukrainy 1941–1944 rr.* [Particularities of implementation of occupational authorities policy in administrative-territorial entities of Ukraine in 1941–1944]. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M.P. Drahomanova, 409 c. [in Ukrainian].

50. Lysenko, O. Ye. (2009). Systema upravlinnia okupovanymy terytoriiamy Ukrainy [Management system of the occupied territories of Ukraine]. In V.A. Smolii (Ed.), *Istoriia derzhavnoi sluzhby v Ukraini* (Vol. 5, pp. 393–414). Kyiv: Nika-Tsentr. [in Ukrainian].

51. Tishyn, O.V. (2020). *Nimetske okupatsiine tsyvilne upravlinnia na Pivdni Ukrainy (1941–1943 rr.): administratyvno-politychnyi ta sotsialno-ekonomichnyi aspekty* [German occupation civilian administration in the South of Ukraine (1941–1943)] (Candidate’s thesis). Zaporizhzhia, 277 p. [in Ukrainian].

52. Melnichuk, L. (2012). Problemy funktsionuvannia orhaniv mistsevoho upravlinnia Raikhskomisariatu «Ukraina» u suchasni vitchyzniani istoriohrafii. [Problems of operation of local reichskommissariat «Ukraine» in modern national historiography] *Naukovi zapysky z ukrainskoi istorii – Scientific notes on ukrainian history*, 32, 271–276. [in Ukrainian].

53. Melnichuk, L. V. (2014). *Funktsionuvannia orhaniv mistsevoho upravlinnia okupatsiinoi administratsii Raikhskomisariatu «Ukraina» (1941–1944 rr.)* [Functioning the local government of occupation administration Reichskommissariat «Ukraine» (1941–1944)] (Candidate’s thesis). Pereiaslav-Khmelnytskyi, 271 p. [in Ukrainian].

54. Oliinyk, Yu.V., & Zavalniuk, O.M. (2012). *Natsyystskyi okupatsiinyi rezhym u heneralnii okruzi «Volyn – Podillia» (1941–1944 rr.)* [Nazi occupation regime in the General district «Volyn – Podillya» (1941–1944)]. Khmelnytskyi: Polihrafist – 2, 320 p. [in Ukrainian].

55. Orlianskyi, V.S., & Tedeiev, O.S. (2010). *Mistsevi orhany upravlinnia v period nimetskoi okupatsii na Zaporizhzhzi (1941–1943 rr.)* [Local authorities during the German occupation of Zaporozhye (1941–1943)]. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury, 332 p. [in Ukrainian].

56. Rekotov, P.V. (1997) Orhany upravlinnia na okupovanii terytorii Ukrainy (1941–1944 rr.) [Governing bodies in the occupied territory of Ukraine (1941–1944)]. *Ukrains'kyj istorychnyj zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 3, 90–101. [in Ukrainian].

57. Stelnykovich, S.V. (2015). *Zhytomyrsko-vinnytskyi rehion v umovakh natsyystskoi okupatsii (1941–1944 rr.)*. [Zhytomyr-Vinnytsia region under Nazi occupation (1941–1944)]. Zhytomyr: PP Yevenok O.O., 592 p. [in Ukrainian].

58. Stelnykovich, S.V. (2016). *Natsyystskyi okupatsiinyi rezhym na terytorii Zhytomyrsko-Vinnytskoho rehionu i mistseve naselennia: paraleli isnuvannia y borotby (1941–1944 rr.)*. [The Nazi Occupation Regime in the Zhytomyr and Vinnytsia Region and the Local Population: Parallels in Daily Life and Struggle (1941–1944)] (Doctor's thesis). Kiev, 522 p. [in Ukrainian].

59. Udovych, V.M. (2005). *Nimetsko-fashyystskyi okupatsiinyi rezhym (1941-1944 rr.) na terytorii heneralnoi oblasti «Kyiv» (Kyivska ta Poltavaska oblasti)* [Nazi occupation regime (1941-1944) on the territory of the general region «Kyiv» (Kyiv and Poltava regions)] (Candidate's thesis). Kyiv, 236 p. [in Ukrainian].

60. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central State Archive of the highest authorities and administration of Ukraine]. F.R-2077. Op. 1. Spr. 10. [in German].

61. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central State Archive of the highest authorities

and administration of Ukraine]. F.R-2077. Op. 1. Spr. 11. [in German].

62. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchych orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central State Archive of the highest authorities and administration of Ukraine]. F.R-2077. Op. 1. Spr. 13. [in Ukrainian].

63. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchych orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central State Archive of the highest authorities and administration of Ukraine]. F.R-3206. Op. 6. Spr. 1. [in German].

64. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchych orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central State Archive of the highest authorities and administration of Ukraine]. F.R-3206. Op. 6. Spr. 2. [in German].

65. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchych orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central State Archive of the highest authorities and administration of Ukraine]. F.R-3206. Op. 6. Spr. 3. [in Ukrainian].

66. Shakhraichuk, I. (2020). Orhanizatsiina diialnist Ukrainskoi dopomizhnoi upravly m. Dnipropetrovsk v period natsystskoi okupatsii 1941–1943 rr. (Za materialamy kryminalno-slidchych sprav upravlinnia SBU u Dnipropetrovskii oblasti) [Organizational activity of the Ukrainian auxiliary administration of Dnipropetrovsk during the Nazi occupation of 1941–1943 (According to the materials of criminal investigation cases of the SBU department in Dnipropetrovsk region)]. *Problemy politychnoi istorii Ukrainy – Problems of political history of Ukraine*, 15, 137–142. DOI: 10.33287/11934 [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті аналізуються основні напрями організації управлінської комунікації між німецькими та місцевими владними структурами зони відповідальності Тимчасової військової адміністрації (далі – ТВА) та Райхскомісаріату «Україна» (далі – РКУ) в 1941–1944 рр. Ці управлінські

структури уповноважувалися на безпосереднє здійснення мети і завдань гітлерівської окупаційної політики, але оскільки вони були порівняно малочисельними, то у цих окупаційних зонах України були створені ще й органи місцевого управління, які репрезентувалися обласними, міськими, районними та сільськими управами.

Основні процеси управлінської комунікації у зонах відповідальності ТВА та РКУ передбачали організацію внутрішньої службової взаємодії вертикального та горизонтального рівнів між суто німецькими владними структурами та зовнішнього – між німецькими та місцевими органами влади. Владна вертикаль німецьких окупаційних адміністрацій рівня мала максимально закритий і обмежений для місцевих допоміжних органів влади характер. Місцева влада обмежувалась у праві отримання усєї повноти системної інформації щодо реалізації стратегічних завдань окупаційної політики, а ті документи, які отримувало їх керівництво – мали цілком конкретизований суто виконавський характер.

Владна вертикаль місцевих органів влади здійснювалася на рівні район (місто) – село. Лише нетривалий термін часу, в окремих регіонах країни, які перебували в юрисдикції ТВА до цього управлінського рівня, додавалася область. Проте після передачі цих територій у відання адміністрації РКУ, нова влада визнала за непотрібне залишати обласні управи у статусі допоміжних органів управління.

Усі службові повідомлення німецьких органів влади мали наказовий та безапеляційний характер, а їх одержувачі в особі керівництва органів місцевого управління повинні були їх лише виконувати. Вертикаль німецького управління передбачала порядок повної підвладності органів регіональної та місцевої німецької влади вищому за статусом керівництву. Основними каналами службової комунікації ставали оголошення у пресі, збори службовців органів місцевого управління, телефонограми, накази та розпорядження. Для німецьких

органів влади видавалися спеціальні кодифіковані збірники документів, користуватися якими місцевій владі було заборонено.

Родовою ознакою німецького військово-окупаційного управління стали паралелізм та дублювання службових повноважень, відсутність реального правонаступництва між адміністраціями ТВА та РКУ, що в умовах глобального воєнного протистояння ставало причиною незадовільного стану ефективності здавалось раціональної та оптимально оформленої адміністративної системи.

Ключові слова: управлінська комунікація, окупаційний режим, збірник документів, наказ, розпорядження, органи влади.

УДК 94:631.5] (477)''1921/1928''

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-14-49-64>

**AGRICULTURAL WORK OF AGRICULTURAL
COOPERATION
IN THE YEARS OF THE NEP TO INCREASE THE YIELD
OF PEASANT GRAIN CROPS**

**АГРОКУЛЬТУРНА РОБОТА
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ В РОКИ
НЕПУ ЩОДО ПІДВИЩЕННЯ ВРОЖАЙНОСТІ
СЕЛЯНСЬКИХ ПОСІВІВ ЗЕРНОВИХ КУЛЬТУР**

Валентин Лазуренко,
доктор історичних наук,
професор, заслужений
працівник освіти України,
професор кафедри історії та
права,
v.lazurenko76@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-3441-4485
Черкаський державний
технологічний університет,
бул. Шевченка, 460,
м. Черкаси, Україна, 18005

Valentyn Lazurenko,
Doctor in Historical Sciences,
Professor, Honored Worker of
Education of Ukraine, Professor
at History and Law Department,
v.lazurenko76@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-3441-4485
Cherkasy State Technological
University, Shevchenko
boulevard, 460, Cherkasy,
Ukraine, 18005

Владислав Очеретяний,
аспірант кафедри історії і
культури України та
спеціальних історичних
дисциплін ocheret97@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-0360-7532
Університет Григорія
Сковороди в Переяславі,
вул. Сухомлинського, 30,
м. Переяслав, Україна, 08401

Vladyslav Ocheretianyi,
postgraduate student of the
Department of History and
Culture of Ukraine and Special
Historical Disciplines,
ocheret97@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-0360-7532
Hryhorii Skovoroda University
in Pereiaslav 08401, Ukraine,
Kyiv region, Pereiaslav,
Sukhomlynskohoho Str., 30

ABSTRACT

The directions of agricultural work of agricultural cooperation in the years of the new economic policy on the increase of agriculture of peasant grain crops are analyzed. Serving the urgent agricultural and agriproduction needs of the owners of individual farms in order to increase the yield of peasant crops, especially cereals to further increase their productivity and marketability was one of the main tasks of agricultural cooperation. The study is relevant given the importance of grain production for food security in Ukraine.

The purpose of the article is to find out the directions of agricultural work of agricultural cooperation in the years of the NEP to increase the yield of peasant grain crops, and hence – to grow the marketability of peasant farms.

Theoretical and methodological principles of the article are based on general scientific principles of historical research. The principles of historicism, objectivity, systematics, comprehensiveness, continuity, scientificity, which made it possible to reveal the agricultural work of agricultural cooperation during the new economic policy (1921 – 1928) to improve the agriculture of peasant grain production, are fundamental ones. During the writing of the article, general scientific (structural and functional, scientific analysis and synthesis, specific-search), actually historical (comparative-historical, problem-chronological) methods have been used.

It is found that the implementation of all forms of agricultural work of the cooperative system has contributed to increasing the yield of peasant grain crops, increasing productivity and marketability of farms.

Since almost every Ukrainian peasant farm had grain crops, it was thanks to the professionalism of agricultural cooperation specialists who constantly increased economic and production experience and improved organizational and managerial qualities that it was possible to increase the intensification of peasant farms by mechanization, creation of rolling and grain cleaning points,

mobile and stationary repair shops, etc. These measures contributed to the growth of the processes of mass entry of peasants into cooperative societies.

Cooperation actively promoted individual peasant farms to go beyond the consumer framework and become marketable. Educational agricultural work among the peasantry on the introduction of innovations and progressive methods of land cultivation also acquired scale and organization.

That is, agricultural cooperation became an important factor in improving the livelihoods of the Ukrainian peasantry and an active participant in the introduction of market relations in agricultural production in general and grain production in particular.

Keywords: *agricultural cooperation, agricultural and agripduction needs, grain crops, peasant economy, educational work.*

Постановка проблеми. Організаційна, фінансово-економічна та господарсько-виробнича діяльність сільськогосподарської кооперації в роки нової економічної політики (1921 – 1928 рр.) була багатопрофільною, і одним з її основних завдань стало обслуговування нагальних агрокультурних та агровиробничих потреб власників індивідуальних селянських господарств з метою підвищення врожайності селянських посівів, насамперед зернових культур, для подальшого зростання їх продуктивності і товарності.

Історіографія питання. Корисними для об'єктивного аналізу діяльності сільськогосподарської кооперації в роки нової економічної політики (непу) є праці сучасних вітчизняних науковців В. Марочка (Марочко, 1995) А. Морозова (Морозов, 2016) та ін. Проте в наукових розвідках агрокультурний сектор кооперативної роботи розглядається в сукупності з іншими напрямками діяльності. Дослідницький інтерес викликає дисертація О. Дулгерової (Дулгерова, 2006), присвячена культурно-освітній діяльності

сільськогосподарської кооперації в означений період. Що ж стосується висвітлення роботи сільськогосподарської кооперації в роки непу щодо розвитку агрокультури селянського зерновиробництва, то зазначена тема ще не була предметом окремого наукового пошуку.

Мета статті: з'ясувати напрямки агрокультурної роботи сільськогосподарської кооперації в роки непу щодо підвищення врожайності селянських посівів зернових культур, а отже – і зростання товарності селянських господарств.

Виклад основного матеріалу. Важливим аспектом, який полягав в турботі про підвищення врожайності селянських посівів зернових культур, була агрокультурна робота сільськогосподарської кооперації, яка здійснювалась в кількох ключових напрямках: забезпечення селянських господарств необхідними сільськогосподарськими знаряддями і машинами, чистосортним насінням, проведенні просвітницької роботи серед селян щодо впровадження новацій і прогресивних методів обробки земельних площ. Тому деталізуємо ці ключові моменти.

Насамперед, мова піде про забезпечення селянських господарств необхідним реманентом і сільськогосподарськими машинами. Скрутна економічна ситуація, в якій перебувала переважна більшість селянських господарств, наявність значного відсотку безреманентних і безтяглових господарств змушувало селян вдаватися до старих, дідівських способів обробітку ґрунту вручну. Тому сільськогосподарська кооперація розпочала роботу, щоб забезпечити селян технічними засобами, використання яких сприяло б підвищенню врожайності селянського господарства.

Проведений нами аналіз моментів, пов'язаних із вирішенням питань машинопостачання для селян, дає підстави зазначити, що на 1923 р. цей процес реалізовувався через акціонерне товариство «Село-Техніка» та Всеукраїнську спілку сільськогосподарської кооперації «Сільський Господар», непорозуміння між якими сприяли дезорганізації машинного

ринку. Нарощування фінансових можливостей сільськогосподарської кооперації, більш вигідна для селян її цінова політика (наприклад, якщо в «Село-Техніці» вартість плуга складала 30 крб., то через кооперацію його можна було придбати за 27 крб. 50 коп. (Листування фінансового відділу, 1925: 151)) сприяли тому, щоб вже на 1924 р. «Сільський господар» і його структурні підрозділи фактично зайняли провідні позиції з машинопостачання. Про це свідчать наступні дані: в 1923 р. через сільськогосподарську кооперацію було реалізовано селянським господарствам сільгосптехніки на суму в 974,2 тис. крб., в той час як лише за три квартали 1924 р. – вже на суму в 2 759 тис. крб. (Тренкін, 2018: 142). На 1926 р. «Сільський господар» став одним з лідерів в справі машинопостачання.

В цьому напрямку робота кооперації була досить дієвою, адже саме через її мережу члени кооперативного товариства мали змогу придбати потрібний їм сільськогосподарський реманент та машини (плуги, віялки, борони, сіялки, жниварки, молотарки), переваги використання яких були на лице: оранка добрим плугом, а не сохою давала значне збільшення врожайності; посів рядковою сіялкою – економію посівного зерна та кращі сходи; борона – можливість краще підготувати поле і внаслідок цього мати кращий врожай; віялка чи сортувальниця – краще підготувати зерно до посіву, позбавивши його від засмічення бур'янами, які, як відомо, знижують врожайність; жатка й молотарка прискорюють збір врожаю і їх використання давало в кінцевому результаті більше зерна на один гектар (Роль сільськогосподарського кредитового товариства, 1928: 45). Спеціалістами було проведено низку обстежень ефективності використання в селянських господарствах сільськогосподарських машин, і було визначено, що, наприклад, посівне зерно, пропущене через трієр, сприяло зростанню врожайності майже втричі; також було враховано, що в господарствах, які використовували сіялку, економія посівного зерна складала майже 3 пуди (Зарудний, 1929: 12).

Поступова механізація сільського господарства давала можливість більш доцільного і ефективного використання земельних масивів і підвищення продуктивності сільськогосподарського виробництва. Сільськогосподарська кооперація також розпочала роботу з тракторопостачання, вже 1925 р. на село було направлено 3190 одиниць техніки, а 1926 р. вже 6000 тракторів обслуговували як кооперативні об'єднання, так і індивідуальні селянські господарства. Селяни були зацікавлені у використанні трактора. Як зазначав А. Фіхтер: «настрій села полягає в одному: «давай трактора, давай щонайскоріше» (Фіхтер, 1926: 26). Ефективність роботи трактора на посівних площах була відчутною: однією машиною обробляли 150 десятин, за потужністю один трактор замінював 10 коней (Як треба використовувати трактор, 1926: 16).

Сільськогосподарською кооперацією було не лише пророблено значну роботу щодо розподілу тракторів між товариствами, а й організовано масову роботу з підвищення технічної грамотності селянства. Було організовано курси трактористів, ремонтників, інструкторів-механіків з метою навчити селян раціонально використовувати й обслуговувати техніку. Адже, якщо трактор обслуговував технічно грамотний механік, то витрати на його експлуатацію зменшувались на 20 % (Фіхтер, 1926: 24). Так, лише протягом 1925 р. слухачами курсів трактористів, організованих на кошти сільськогосподарської кооперації, було 4320 осіб (Матеріали про постачання сільськогосподарськими машинами губерній України, 1925: 33). Було також вирішено досить складне і нове для сільськогосподарської кооперації питання щодо функціонування як стаціонарних, так і пересувних ремонтних майстерень. Всі вище зазначені заходи сільськогосподарської кооперації відчутно впливали на інтенсифікацію селянських господарств.

Кооперативні прокатні пункти також були вигідними для селянства, адже для якісного обробітку землі і вирощування зернових культур було необхідно використовувати значну

кількість сільськогосподарських знарядь. Наприклад, плуг, борону та інший простий і недорогий сільськогосподарський реманент міг купити за власні кошти навіть незаможник, тоді як більш складний й, відповідно, більш вартісний (сіялку, молотарку, трієр тощо), купити незаможнику та й навіть інколи середняку здебільшого було не під силу (Дешко, 1927: 49). Та й придбавати власнику малосилого господарства значну кількість машин було не вигідно. Фахівці кооперації намагались і в цьому питанні зробити працю селянина менш затратною і в той же час досить ефективною, що й вирішувалось за допомогою організації прокатних та зерноочисних пунктів. За даними обстежень, проведеного «Сільським Господарем» на 1927 р. селянство активно обслуговувалось 1336 машинно-прокатними і 2122 зерноочисними пунктами (Свідерська, 2012: 92).

Ще одне питання, яке лежало в площині господарсько-економічних інтересів сільськогосподарської кооперації, було забезпечення селянських господарств сортовим насінням як ефективною запоруки покращення селянських засівів й підвищення врожайності зернових культур. З метою підвищення продуктивності і агрокультури селянських господарств сільськогосподарська кооперація активно включилась в роботу по постачанню селянських господарств посівним матеріалом. Ця робота розпочалась з організаційних моментів, результатом чого стало створення в жовтні 1922 р. Всеукраїнського товариства насінництва, яке негайно приступило до вирішення нагальних потреб щодо вирощування й розповсюдження сортового насіння (Дулгерова, 2006: 97). Питання забезпечення селянських господарств насіннєвим матеріалом неодноразово підіймалось на засіданнях Всеукраїнської організаційно-інструкторської наради сільськогосподарської кооперації, в постановках якої було чітко визначено, що реконструкція рільництва як основної галузі сільського господарства вимагає його забезпечення основним засобом виробництва – насінням, яке б своїми

властивостями цілком би відповідало природно-історичним умовам сільського господарства України та нагальним агротехнічним завданням (Про будівництво сільськогосподарської кредитової та спеціальної кооперації, 1928: 32).

Варто також зазначити, що й радянська влада була стурбована вирішенням питання нарощування продуктивних сил села. Правда, якщо кооперація турбувалась саме про селянське господарство, то у влади більше акцентів було саме на тому, що селянство в своїй масі засіває землю безсортовими, маловрожайними і, значить, малоцінними культурами. А це, відповідно, позначалось не тільки на рентабельності самого господарства, а й заважало державі зорганізувати раціонально масовий вивіз зерна. Тому було розроблено план господарських робіт для забезпечення сільського господарства сортовим насінням, активізуючи селекційну роботу, продукцію посівного зерна в державних господарствах, формування насінневого фонду, відповідну політику цін (боніфікації за чистосортність тощо), кредитуючи кооперативні товариства, які займались насінництвом та ін. (Два роки роботи уряду УСРР, 1929: 71).

Досить відчутною в питанні забезпечення чистосортним зерном була допомога силами сільськогосподарської кооперації для незаможних господарств, які могли придбати чистосортний посівний матеріал в кооперації за цінами нижче ринкових або через спеціальний фонд в кредит. Селяни також отримували боніфікації за пониження вологості, норми якої були від 2 до 9 коп. за пуд (були також встановлені і норми рефакції, якщо зерно було за якістю нижчим, чим було передбачено, 2-5 коп. за пуд), а також селяни мали можливості отримання й кооперативних доплат, які в 1926 р. в середньому складали 5 коп. за пуд (Морозов, 2016: 375). Не зважаючи на певні огріхи в насінневій роботі, яка не завжди була вдало скоординована, характеризувалась недостатнім для широкомасштабної роботи фінансуванням, маємо все ж констатувати, що дана робота досить відчутно впливала на позитивну результативність

селянського зерновиробництва, так як обстеження зданого зерна показало, що протягом 1925 – 1926 рр. якість зерна, яке здавали селянські господарства, відчутно покращилось за всіма показниками: однорідність, чистота, пекарські якості тощо (Хоменко, 1928: 12).

Просвітницька робота серед селян також була вагомим моментом роботи сільськогосподарської кооперації в питанні донесення до селянської свідомості знань про кооперацію, про сільське господарство, про практичні способи господарювання з метою підвищення врожайності селянських площ зернових культур.

Певні труднощі в цьому питанні були пов'язані з достатньо вираженим консерватизмом селян-господарів у веденні власного господарства. Досить часто нові агрономічні технології зустрічали певний опір в селянському середовищі. Спеціалісти часто зазначали, що значний відсоток селян впроваджували на своїй землі агрокультурні заходи і на практиці пересвідчувались в ефективності нових способів господарювання. Проте й була досить таки значна частка селян, як зазначав О. Щадилов, «що ніби то охоче слухають, але через свою темноту розумному слову не вірять, а деякі то й просто проміж себе кажуть: «а що він сам там нас вчить», «засукав би рукава та сам поробив би, я краще за нього знаю, як треба робити, бо я не балакаю, а справді працюю сорок літ» (Щадилов, 1925: 8). Сучасники періоду, що досліджується, також відзначали, що «селянин ще й досі не вміє як слід використати всі скарби природи. І не дає це йому зробити того темнота». Й переконаливо доводили, що агрономічна невідомість більшості селян-господарів гальмує розвиток сільського господарства, так як більше 90 % селянства не мають від свого господарства навіть третини того прибутку, що повинні були б мати (Щадилов, 1925: 3).

Як зауважувала дослідниця культурно-освітньої діяльності сільськогосподарської кооперації в роки непу О. Дулгерова, перед кооперацією постали досить складні

завдання не тільки організаційного та господарсько-економічного гатунку, але й ментального характеру з метою змінити ставлення селян до агрономічних новацій з застережливого («як діди прадіди землю обробляли, так і ми будемо робити») до позитивного (Дулгерова, 2006: 96).

З метою поширення нових підходів у господарюванні фахівцями сільськогосподарської кооперації постійно організовувались сільськогосподарські виставки, екскурсії на показові господарства, показові поля, показові ділянки та ін. Наприклад, під час проведення виставок для зацікавленості селян в результатах своєї праці організовувались різноманітні конкурси, за результатами проведення яких завжди переможців нагороджували. Щодо результативності показового поля чи ділянки, то вони переважно розбивались на землі власника селянського господарства за його, звичайно, згоди на це. Всі процеси, пов'язані з вирощуванням зернових, проводились під контролем агрономів, які керували процесом обробітку землі, сіяння тощо. Така практика давала можливість продемонструвати, які покращення в господарстві можна здійснити, «не виходячи з умов життя селянина навіть при всій тій бідності і нестатках, що в них господар перебуває» (Щадилов, 1925: 12).

Агрономічна пропаганда, різні заходи сільськогосподарської освіти як серед кооперованого, так і серед некооперованого селянства, й практика впровадження агрономічних заходів поступово давала позитивні результати. Значний масив селян після прослуховування лекцій, курсів впроваджував нові знання на своїй землі і власноруч пересвідчувались в ефективності всього масиву агрокультурних заходів, ініційованих саме професіоналами сільськогосподарської кооперації. Масовості набула також робота по організації хат-читалень, бібліотек, розповсюдженню кооперативної літератури, проведення свят тощо.

Висновки. Кооперація активно сприяла тому, щоб індивідуальні селянські господарства виходили за споживчі

рамки і ставали товарними. Саме завдяки професіоналізму фахівців сільськогосподарської кооперації, які постійно нагромаджували господарсько-виробничий досвід і вдосконалювали організаційно-управлінські якості, вдалось посилити інтенсифікацію селянських господарств шляхом механізації, створення прокатних та зерноочисних пунктів, пересувних та стаціонарних ремонтних майстерень та ін. Ці заходи сприяли зростанню процесів масового вступу селян до кооперативних товариств, так як посіви зернових культур мало практично кожне українське селянське господарство.

Просвітницька агрокультурна робота серед селянства щодо впровадження новацій і прогресивних методів обробки земельних площ також набула масштабності і організованості. Тобто, сільськогосподарська кооперація стала важливим чинником покращення життєдіяльності українського селянства і активним учасником впровадження ринкових відносин в сільськогосподарське виробництво загалом і зерновиробництво зокрема. Подальші дослідження є актуальними з огляду на значення зерновиробництва для продовольчої безпеки України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Марочко В. І. Українська селянська кооперація: історико-теоретичний аспект (1861–1929 рр.). Київ: Ін-т історії України НАН України, 1995. 217 с.
2. Морозов А. Г. Гроші для господаря (виробничі кошти села в доколгоспний період 1921–1929). Черкаси, 2016. 418 с.
3. Дулгерова О. М. Культурно-освітня діяльність сільськогосподарської кооперації України у добу непу: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Черкас. нац. у-т ім. Богдана Хмельницького. Черкаси, 2006. 202 с.
4. Листування фінансового відділу «Сільського господаря» з низовими ланками кооперації (1923–1925 рр.). *Центральний державний архів вищих органів влади і управління України*. Ф. 290. Оп. 2. Спр. 48. 174 арк.

5. Тренкін Ю. В. Фінансова діяльність сільськогосподарської кооперації Української СРР в умовах соціально-економічних трансформацій (1921–1929 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Держ. ВНЗ «Переяслав-Хмельниц. держ. пед. ун-т ім. Григорія Сковороди». Переяслав-Хмельницький, 2018. 244 с.

6. Роль сільськогосподарського кредитового товариства щодо підвищення врожайності селянського господарства. *Радянський селянин*. 1928. № 13–14. С. 44-46.

7. Зарудний С. Як ми виконуємо ленінів кооперативний план на селі. 2-е вид. Харків: Книгоспілка, 1929. 54 с.

8. Фіхтер А.З підсумків тракторної кампанії року 1924–25-го. *Український агроном*. 1926. № 1 (січень). С. 24-30.

9. Як треба використовувати трактор. *Радянський селянин*. 1926. № 1. С. 16-17.

10. Матеріали про постачання сільськогосподарськими машинами губерній України (03.01 – 26.06.1925). *ЦДАВО України*. Ф. 27. Оп. 5. Спр. 181. 688 арк.

11. Дешко Є. Кооперація на Україні. Харків: ЦСУ, 1927. 100 с.

12. Свідерська О. М. Роль кооперації у розвитку сільського господарства Поділля та південно-східної Волині у добу НЕПу (1921–1929 рр.). *Гуманітарний журнал*. 2012. № 4. С. 90-93.

13. Про будівництво сільськогосподарської кредитової та спеціальної кооперації. *Постанови Всеукраїнської організаційно-інструкторської наради сільськогосподарської кооперації* (15–21 груд. 1927 р.). Харків: Сільський господар, 1928. С. 20-38.

14. Два роки роботи уряду УСРР. 1926/27 – 1927/28: матеріали до звіту уряду одинадцятому з'їздові рад. Харків, 1929. 228 с.

15. Хоменко С. Головні заходи в галузі рільництва за планом Наркозему на 1928 р. *Радянський селянин*. 1928. № 15. С. 9-12.

16. Щадилів О. Як агрономія допомагає селянам. Харків: Держ. вид-во України, 1925. 55 с.

REFERENCES

1. Marochko, V.I. (1995). *Ukrainska selianska kooperatsiia: istoryko-teoretychnyi aspekt (1861–1929 rr.)* [Ukrainian peasant cooperation: historical and theoretical aspect (1861–1929)]. Kyiv: *In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy* [in Ukrainian].
2. Morozov, A.G. (2016). *Hroshi dlia hospodaria (vyrobnychi koshty sela v dokolhospnyi period 1921–1929)* [Money for the owner (production of the village in the pre-farm period 1921–1929)]. Cherkasy [in Ukrainian].
3. Dulgerova, O.M. (2006). *Kulturno-osvitnia diialnist silskohospodarskoi kooperatsii Ukrainy u dobu nepu: dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01* [Cultural and educational activities of agricultural cooperation of Ukraine in the days of the NEP: Candidate's thesis: 07.00.01] / Cherkasy National University named after Bohdan Khmelnytsky. Cherkasy [in Ukrainian].
4. *Lystuvannia finansovoho viddilu «Silskoho hospodaria» z nyzovymy lankamy kooperatsii (1923–1925 rr.)* [Correspondence of the financial department of the «Farmer» with the lower levels of cooperation (1923–1925)]. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy*. F. 290. Op. 2. Ref. 48. 174 arc. [in Ukrainian].
5. Trenkin, Yu.V. (2018). *Finsova diialnist silskohospodarskoi kooperatsii Ukrainiskoi SRR v umovakh sotsialno-ekonomichnykh transformatsii (1921–1929 rr.): dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01* [Financial activity of agricultural cooperation of the Ukrainian SSR in the conditions of social and economic transformations (1921–1929): Candidate's thesis: 07.00.01] / Pereyaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University named after Hryhorii Skovoroda. Pereyaslav-Khmelnytsky [in Ukrainian].
6. *Rol silskohospodarskoho kredytovoho tovarystva shchodo pidvyshchennia vrozhaivosti selianskoho hospodarstva* [The role of agricultural credit society to increase the yield of the peasant economy] (1928). *Radianskyi selianyn*, 13–14, 44–46 [in Ukrainian].

7. Zarudny, S. (1929). Yak my vykonuiemo leninov kooperatyvnyi plan na seli [How do we implement Lenin's cooperative plan in the countryside]. 2nd ed. Kharkiv: Knyhospilka [in Ukrainian].

8. Fikhter, A. (1926). Z pidsumkiv traktornoї kampanii roku 1924–25-ho [From the results of the tractor campaign of 1924–25]. *Ukrainskyi ahronom*, 1 (January), 24–30 [in Ukrainian].

9. Iak treba vykorystovuvaty traktor [How to use the tractor] (1926). *Radianskyi selianyn*, 1, 16-17 [in Ukrainian].

10. Materialy pro postachannia silskohospodarskymy mashynamy hubernii Ukrainy (03.01 – 26.06.1925) [Materials on the supply of agricultural machinery to the provinces of Ukraine (03.01 – 26.06.1925)]. *TsDAVO Ukrainy*. F. 27. Op. 5. Ref. 181. 688 arc. [in Ukrainian].

11. Deshko, Ye. (1927). Kooperatsiia na Ukraini [Cooperation in Ukraine]. Kharkiv: TsSU [in Ukrainian].

12. Sviderska, O. M. (2012). Rol kooperatsii u rozvytku silskoho gospodarstva Podillia ta pivdenno-skhidnoi Volyni u dobu NEПу (1921–1929 rr.) [The role of cooperation in the development of agriculture in Podillya and south-eastern Volhynia in the days of the NEP (1921–1929)]. *Humanitarnyi zhurnal*, 4, 90–93. [in Ukrainian].

13. Pro budivnytstvo silskohospodarskoї kredytovoi ta spetsialnoi kooperatsii [On the construction of agricultural credit and special cooperation] (1928). *Postanovy Vseukrainskoї orhanizatsiino-instruktorskoї narady silskohospodarskoї kooperatsii (15–21 hrud. 1927 r.)*. Kharkiv: Silskyi hospodar, 20–38 [in Ukrainian].

14. Dva roky roboty uriadu USRR. 1926/27 – 1927/28 [Two years of work of the government of the USSR. 1926/27 – 1927/28]: Materialy for the report of the government to the eleventh congress of councils (1929). Kharkiv [in Ukrainian].

15. Khomenko, S. (1928). Holovni zakhody v haluzi rilnytstva za planom Narkozemu na 1928 r. [The main measures in the field of agriculture according to the plan of Narcozem for 1928]. *Radianskyi selianyn*, 15, 9-12 [in Ukrainian].

16. Shchadilov, O. (1925). *Yak ahronomiia dopomahaie selianam* [How agronomy helps the peasants] Kharkiv: Derzh. vyd-vo Ukrainy. [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано напрямки агрокультурної роботи сільськогосподарської кооперації в роки нової економічної політики (1921 – 1928 рр.) щодо підвищення агрокультури селянського зерновиробництва.

Обслуговування нагальних агрокультурних та агровиробничих потреб власників індивідуальних селянських господарств з метою підвищення врожайності селянських посівів насамперед зернових культур для подальшого зростання їх продуктивності і товарності було одним із основних завдань сільськогосподарської кооперації. Дослідження є актуальним з огляду на значення зерновиробництва для продовольчої безпеки України.

Мета статті: з'ясувати напрямки агрокультурної роботи сільськогосподарської кооперації в роки непу щодо підвищення врожайності селянських посівів зернових культур, а отже – і зростання товарності селянських господарств.

Теоретико-методологічні засади статті ґрунтуються на загальнонаукових принципах історичного дослідження. Основоположне значення мають принципи історизму, об'єктивності, системності, всебічності, наступності, науковості, які дали можливість розкрити агрокультурну роботу сільськогосподарської кооперації в роки нової економічної політики (1921 – 1929 рр.) щодо підвищення агрокультури селянського зерновиробництва. Під час написання статті застосовувалися загальнонаукові (структурно-функціональний, наукового аналізу та синтезу, конкретно-пошуковий), власне історичні (порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний) методи.

З'ясовано, що реалізація всіх форм агрокультурної роботи кооперативної системи сприяла підвищенню

врожайності селянських посівів зернових культур, зростанню продуктивності і товарності селянських господарств. Оскільки посіви зернових культур мало практично кожне українське селянське господарство, саме завдяки професіоналізму фахівців сільськогосподарської кооперації, які постійно нарощували господарсько-виробничий досвід і вдосконалювали організаційно-управлінські якості, вдалось посилити інтенсифікацію селянських господарств шляхом механізації, створення прокатних та зерноочисних пунктів, пересувних та стаціонарних ремонтних майстерень та інших заходів. Ці заходи сприяли зростанню процесів масового вступу селян до кооперативних товариств.

Кооперація активно сприяла тому, щоб індивідуальні селянські господарства виходили за споживчі рамки і ставали товарними. Просвітницька агрокультурна робота серед селянства щодо впровадження новацій і прогресивних методів обробки земельних площ також набула масштабності й організованості.

Тобто, сільськогосподарська кооперація стала важливим чинником покращення життєдіяльності українського селянства і активним учасником впровадження ринкових відносин в сільськогосподарське виробництво загалом і зерновиробництво зокрема.

Ключові слова: сільськогосподарська кооперація, агрокультурні та агровиробничі потреби, зернові культури, селянське господарство, просвітницька робота.

УДК 94 (477) «188/ 191» (092)

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-14-65-83>

**THE NATIONAL PRODUCTION GUIDELINES FOR
SCIENTIFIC, PEDAGOGICAL AND SOCIO-
EDUCATIONAL ACTIVITIES OF
BORYS HRINCHENKO**

**НАЦІОТВОРЧІ ОРІЄНТИРИ НАУКОВО-
ПЕДАГОГІЧНОЇ ТА
ГРОМАДСЬКО-ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
БОРИСА ГРІНЧЕНКА**

Людмила Хмельницька,

*кандидат історичних
наук, доцент кафедри історії і
культури України та
спеціальних історичних
дисциплін*

ludmylahm@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-2482-4322

*Університет Григорія
Сковороди в Переяславі,
вул. Сухомлинського, 30,
м. Переяслав, Київська обл.,
Україна, 08401*

Liudmyla Khmelnytska,

*Ph.D. in Historical
Sciences, Associate Professor at
the Department of History and
Culture of Ukraine and special
historical discip*

linesludmylahm@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-2482-4322

*Hryhorii Skovoroda University
in Pereiaslav
Pereiaslav, 30,
Sukhomlynskooho St. Kyiv region,
Ukraine 08401*

ABSTRACT

The article covers the life and career of Borys Dmytrovych Hrinchenko, in particular, the main directions of his literary, pedagogical and social-educational activities, as well as scientific and pedagogical achievements in the field of public school with the application of principles of national pedagogy and national ideals of formation and development of Ukrainian national school are considered and analyzed.

It is noted that B. Hrinchenko was one of the first, under the total ban on the dissemination of the Ukrainian language, to raise the issue of the use of the mother tongue in the educational process, in particular in Sunday schools. Such an institution was Khrystyna Alchevska's private school for girls in the village of Oleksiivka in Katerynoslav province, where over a period of six years of teaching (1887-1893) he realized his ideals of building a national school and secretly introduced the Ukrainian language to its students.

According to the principles of folk pedagogy, B. Hrinchenko popularized new innovative forms and methods of organizing the educational process, not recognizing physical punishment and advocating for closer communication between teacher and pupils. Teaching in the mother tongue became Hrinchenko's main credo as a teacher. At the same time, Borys Dmytrovych was an advocate of using the best achievements of progressive educators, applying the dialectical unity of thought and language, considering the latter the exponent of national attributes: ethnographic, mental and attitudinal.

Borys Dmytrovych paid special attention to the literature of national reading, to which he devoted a special article «Popular Books». Pedagogical views of Borys Hrinchenko are reflected in his numerous works: «On the hopeless path» (1905), «What schools we need» (1906), «People's teachers and school» (1906), «In front of the wide world» (1907) and numerous works of fiction about students and teachers.

An integral part of social and educational activity of Borys Hrinchenko was his publishing activity, which had a particular scope in Chernihiv, where he organized the only at that time in Ukraine folk publishing house for Ukrainian-language books. His work in this field proved fruitful, because from 1894 to 1902 Hrinchenko published about 50 books for the people with total circulation of 170 thousand copies, including works of outstanding classics.

The outstanding merit of B. Hrinchenko is the publication of a four-volume «Dictionary of the Ukrainian language» (1907-1909)

containing 68 thousand Ukrainian words from folk and written language, covering the period from I. Kotliarevsky to the beginning of the twentieth century. Despite the criticism of the edition, the significant merit of B. Hrinchenko is that the Dictionary represents linguistic wealth of the then Ukraine - from east to west, which asserted the eternal idea of unity of the Ukrainian people and thus the Dictionary can be considered the face of the Ukrainian nation, which raised the status of the Ukrainian language and asserted the right of people to self-determination.

The main meaning of Hrinchenko's life and work was the struggle for the Ukrainian national cause. Thus, in his «Letters from Upper Dnipro Ukraine», published in «Bukovyna» newspaper in 1892-1893, Borys Dmytrovych presents a critical review of society of that time, turning to analysis of reasons of decline of national competitions and advancing an opinion on revival processes.

Keywords: *Borys Hrinchenko, pedagogy, education, public-educational activity, national consciousness, national idea, populism.*

Постановка проблеми. В умовах становлення української державності та формування її націотворчих орієнтирів в усіх площинах діяльності суспільства, вивчення державотворчої практики попередніх «будителів» української національної свідомості, шляхом залучення широкого спектру інструментів впливу, як то освіта, наука, громадська думка є на разі науково затребуваними. Таким чином, дослідження націотворчих тенденцій та їх застосування видатними корифеями української суспільно-політичної та педагогічної думки є на разі невід'ємною складовою сучасної науково-дослідної галузі. Так, активна громадсько-культурницька та педагогічна діяльність Бориса Грінченка – українського письменника, історика, етнографа, педагога, публіциста, борця за незалежність та самобутність, автора першого словника української мови, поборника ідеї поширення рідної мови в шкільництві та установах є взірцем у напрямку викристалізації

української нації на сучасному етапі становлення Української держави, а отже не втрачає своєї актуальності і у науково-дослідній площині.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Заявленій проблематиці дослідження в тій чи іншій мірі прислужилися оригінальні праці самого праці Б.Д. Грінченка (Грінченко, 1885, 1896, 1906, 1912, 1917), М.М. Веркалець (Веркалець, 1990), А. Животенко-Піанків (Животенко-Піанків, 1999), Д.В. Луцик, А.С. Зимульдінова (Луцик& Зимульдінова, 2005), О. Любар (Любар, 2003) та інші. Так, зокрема, згадану працю української дослідниці та відомої громадської діячки, що проживає в США А. Животенко-Піанків можна класифікувати як спробу комплексної характеристики просвітницької та педагогічної діяльності Б. Грінченка. Авторка розкриває особисте бачення Б. Грінченком історичного шляху та тогочасного стану освіти в Україні, відслідковує характер діяльності митця як народного вчителя, педагога-практика та письменника, автора ряду принципово новаторських педагогічних суджень. Праця попри те, що має дискусійний характер і є виданням для широкого загалу, фактично за основу містить дослідження самого Б. Грінченка та численні архівні документи. Одним із перших навчальних посібників у якому на системній основі подано аналіз становлення та розвитку національної педагогічної думки та освіти, українського шкільництва, народних традицій громадянського та родинно-шкільного виховання підростаючого покоління в Україні з історичною ретроспективою є дослідження О. Любара (Любар, 2003). Атор, вказуючи на практичний досвід Б. Грінченка, доводить, що мірою розвитку суспільства, переходу його від одного стану до іншого є зміна самого громадянського суспільства, людини і її світогляду та моральності. У науковій розвідці Д.В. Луцик, А.С. Зимульдінової (Луцик& Зимульдінова, 2005), подано короткий аналіз педагогічної діяльності Б. Грінченка в контексті історії української педагогіки загалом. Авторами зазначено, що Б. Грінченко був категоричним противником

використання мови як засобу станового класового і національного розмежування, здійснення морального і психологічного терору. Проте, беззаперечним позитивом даної наукової розвідки є нове неупереджене прочитання та наявність систематизованих висновків авторів, що можуть бути використані у створенні нових підходів для формування сучасної української школи.

Мета розвідки є неупереджений та незаангажований теоретичний аналіз науково-педагогічної, літературної та громадсько-просвітницької діяльності Бориса Грінченка, показ його місця та ролі у процесі становлення національного відродження в Україні кінця XIX – початку XX століття, що дасть можливість застосування в практичній площині педагогічної та мовознавчої спадщини митця у формуванні нових вимог, позбавлених стереотипності для сучасної системи освіти та виховання підростаючого покоління.

Виклад основного матеріалу. Борис Дмитрович Грінченко в історію українського народу увійшов не лише як видатний вчений, а перш за все, потужний представник плеяди «будителів» національної свідомості, невтомний будівничий національної державності та зачинатель покоління істинних патріотів України. Зростаючи у в російськомовному середовищі, в родині відставного штабс-капітана Дмитра Яковича та його дружини Поліксенії Літарьової, майбутній поборник поширення української мови в ранньому віці у батьківській бібліотеці ознайомився зі спадщиною відомих класиків: Байрона, Вальтера Скотта, Гюго, а вже незабаром створив рукописний журнал з власних творів (Бойко, 2004: 339).

Як відомо, дата народження Бориса Грінченка 9 грудня 1863 р., року запровадження сумнозвісної заборони вживання української мови – Валуєвського циркуляру. Хутір Великий Яр на Харківщині став малою батьківщиною українського корифея. 1874 р. Борис Дмитрович був зарахований до Харківської реальної школи, що мала стати трампліном для

подальшого вступу до вищого інженерного закладу. Саме в цей період відбувається формування ціннісних орієнтирів Бориса: він захоплюється «Кобзарем» Т. Шевченка, збирає народний фольклор, зближується з представниками народницьких гуртків. За поширення заборонених царським урядом видань 29 грудня 1879 р. Б. Грінченка було заарештовано та кілька місяців утримано у в'язниці. Як наслідок ув'язнення – заборона вступу до вищого навчального закладу та хвороба на сухоти (Бойко, 2004: 342).

Проте царські заборони та ув'язнення у рідному домі на поруках у батьків на рік стали плідним періодом самоосвіти та утвердження націотворчої позиції Бориса Грінченка. Вже 1881 р. він влаштовується писарчуком до казенної палати в Харкові та плідно вчителює на Сумщині та Катеринославщині, формуючись як педагог, громадський діяч та науковець. Пише поетичні збірки та укладає підручники з української мови для дітей, які згодом ляжуть в основу національної школи. 1881 р. Борис Грінченко успішно складає іспит на звання народного вчителя при Харківському університеті, що відкрило подальші можливості його інноваціям у народній педагогіці (Погрібний, 1970: 64).

1883 р. на вчительських курсах Борис Дмитрович знайомиться зі своєю майбутньою дружиною Марією Миколаївною Гладиліною – одноступцем по життю та вірним соратником. Одружившись 1884 р. та згодом ставши батьками доньки Насточки, основи народної педагогіки молоде подружжя втілювало і у межах власної родини, спілкуючись виключно українською мовою та написавши для доньки перший рукописний буквар та рукописну читанку «Квітка». Сам Б. Грінченко з цього приводу говорив: «Ще в початку 1884 р. я оженився і жінка моя з того часу стала мені вірним товаришем у всіх моїх заходах і в багатьох важких і важних працях» (Погрібний, 1970: 65). У листах до дружини Борис Дмитрович зізнавався: «У мене тепер є тільки два кохання: Україна і ти» (Погрібний, 1970: 66). Разом вони уклали першу

книгу для читання в школі українською мовою: «Українська граMATика до науки читання і писання» (1907), а незабаром «Рідне слово. Українська читанка» (1912) (Погрібний, 1970: 67-68).

Викладаючи шість років у приватній школі Х.Д. Алчевської с. Олексіївки Катеринославської губернії, Борис Грінченко вчив і інших дітей українською мовою та сам формувався як педагог та письменник. В педагогічній діяльності Борис Грінченко спирався на ідеали народної педагогіки, не визнаючи фізичних покарань, виступаючи за зближення комунікації між вчителем та учнями. Навчання рідною мовою стало основним кредом Грінченка-вчителя. При цьому Борис Дмитрович був прихильником використання найкращих надбань прогресивних педагогів, застосовуючи діалектичну єдність мислення та мови, вважаючи останню виразником національних ознак: етнографічних, ментальних та світоглядних (Хмельницька, 2021: 195). Педагогічні погляди Бориса Грінченка відображені у його численних працях: «Цель народной школы» (1885), «Яка тепер народна школа в Україні» (1896), «На беспрсветном пути: об украинской школе» (1906), «Народні вчителі і українська школа» (1906) та численних художніх творах про учнів та вчителів (Хмельницька, 2021: 196).

З 1894 р. починається чернігівський період життя родини Грінченків, що позначився роботою Бориса Дмитровича у Земській управі на посаді упорядника колекції Музею української старовини Василя Тарновського, результатом якої стала тритомна праця «Каталог музея украинских древностей В.В. Тарновского» (1903), а згодом ділознавця оціночної комісії. Проте за доносом Бориса Грінченка було звільнено і родина потрапила у тенета матеріальної скрути та змушена була переїхати до Києва (Бойко, 2004: 345).

Проте головним змістом і сенсом життя для Б. Грінченка стала боротьба за українську національну справу. Перебуваючи в Чернігові Б. Грінченко провадив чималу громадську діяльність як член нелегальної «Чернігівської Громади», яка

широко відзначала ювілеї письменників – І. Котляревського, Т. Шевченка, І. Франка, М. Драгоманова (Бойко, 2004: 347).

Значних результатів Борис Грінченко досяг і на видавничій ниві, проводивши активну видавничу діяльність. Він розгорнув титанічну боротьбу з царською цензурою за можливість створення книг для народу. Особливого масштабу ця діяльність набула у Чернігові, де Борис Дмитрович організує єдине в той час в Україні народне видавництво в умовах панування заборони в царській Росії на україномовні книжки, а з 1895 р.і на дитячу книжку (Хмельницька, 2021: 198). Так, в період з 1894 по 1902 рік Б. Грінченко видав біля 50 книжок для народу загальним накладом близько 170 тисяч примірників, серед них оповідання М. Коцюбинського («Ялинка», «Харитя», «П'ятизлотник»), одну з кращих збірок П. Грабовського «Кобза», в тому числі і власні твори, а також ряд збірок українського фольклору, кілька науково-популярних брошур тощо (Неживий, 1994). Досвід видавничої справи, отриманий у Чернігові, став у нагоді Б. Грінченку і в період його головування Видавничою комісією Київського товариства «Просвіти», яке він очолював протягом 1906-1910 рр. За цей час було видано 36 назв книг накладом близько 164 примірники (Чічановський, 2005: 493).

1902 р. Київська громада, високо оцінивши енциклопедичну обізнаність та відданість українській культурі, запропонувала Борису Грінченку очолити остаточне впорядкування та редагування зібраних матеріалів словника української мови. Прийнявши пропозицію, родина Грінченків поринула у роботу, що мала бути закінченою до першого листопада 1904 р. – чотиритомного «Словаря української мови» (1907-1909) на 68 тисяч українських слів з народної та писемної мови, що охопили період від «батька української мови» І. Котляревського до початку ХХ століття. Цю титанічну працю на Загальних зборах Російської Імператорської Академії Наук 1905 р. було удостоєно другою премією М.І. Костомарова «за лучший малорусский словарь» (Погрібний, 1970: 70). В

одній із рецензій на «Словарь» академік О. Шахматов поряд із незначними недоліками, як то: недостатньо повне використання названих джерел, неповне охоплення української літератури до 1870 р. (межі, яку визначила редакція «Киевской старины»), нерівномірне опрацювання матеріалу окремих локальних говорів відзначив глибину та широту охоплення Словником живої розмовної народної мови, колорит та багатство включеного матеріалу з його майже завжди точною документацією (Погрібний, 1970: 71). Попри наявну критику видання, значною заслугою Б. Грінченка є той беззаперечний факт, що в Словнику представлено мовне багатство тогочасної України – від сходу до заходу, що утверджувало споконвічну ідею омріяного єднання українського народу (Грінченко, 1924).

Сама історія створення Словника сягає часів діяльності «Основи» та намірів П. Куліша написати словник рідної мови. Початково планувалось залучити до цього процесу Т. Шевченка, М. Костомарова, О. Марковича та інших. Проте у зв'язку з опублікуванням «Опыта южнорусского словаря» К. Шейковського, П. Куліш призупинив роботу, а зібрані матеріали 1864 р. потрапили до Києва та почали опрацьовуватись літераторами під керівництвом П. Житецького (Животенко-Піанків, 1999: 42). Підготовка Словника розтяглась у часі та залучила до підготовки картотеки в різні роки цілу плеяду видатних діячів української культури: М. Драгоманова, О. Кониського, П. Чубинського, Панаса Мирного, М. Лисенка, І. Нечуй-Левицького тощо (Животенко-Піанків, 1999: 44).

Очевидним ставало, що успіх упорядкування зібраних матеріалів залежатиме від особистості наділеної сильною працьовитістю та наполегливістю, патріотично відданої служінню вітчизняної культури. Саме такою особистістю став Борис Дмитрович Грінченко. Одним з ініціаторів запрошення Б. Грінченка до роботи над Словником став Є. Чикаленко, що зазначив: «Всім відоме значення Б. Грінченка в ділі культурного відродження України. Такої упертої праці, такої енергії ніхто досі з українських діячів не виявляв. В найглухіші часи, коли,

здавалося, український рух зовсім згас, він, мало чи не єдиний чоловік на Україні, не згубив віри у відродження України і всю свою велику енергію і працьовитість вжив для того, щоб розбудити громадянство. Сидячи в глухому провінціальному місті Чернігові, він зорганізував таке надзвичайно широке на ті часи видавництво українських книжок для народу, що звернув на себе увагу всієї України. Просто не віриться, що це зробила одна людина. Але цього мало: без систематичної освіти, він самотужки став етнографом та філологом, признаним не тільки своєю, а й Російською Академією Наук» (Животенко-Піанків, 1999: 45). Початково Словник мав містити не більше 52-53 тисяч слів, відповідно до вимог редакції «Киевской старины», проте Борис Дмитрович не погодився на такі рамки, аргументуючи це тим, що це «мізерія перед справжніми скарбами нашої мови» (Животенко-Піанків, 1999: 47).

За півтора року Словник мав бути зданим. Робота вимагала колосальних зусиль та за нормальних умов потребувала залучення не менше двох десятків кваліфікованих мовознавців. Цей трудомісткий процес ліг на плечі Б. Грінченка і його дружини Марії Миколаївни, відомої в українській літературі під псевдонімом Загірня. Не зупинила їх і відмова редакції виділити кошти на виписування слів з книжок. 50650 виписок подружжя зробило самотужки. Сам Борис Дмитрович додав велику кількість власного матеріалу, а все зібране до нього піддав ґрунтовному перегляду. Отже, з огляду на всі зазначені факти можна стверджувати, що Словник Б. Грінченка є обличчям української нації, титанічною працею дожовтневої лексикографії, що підніс роль та значення української мови на визначний щабель мовознавства.

Водночас, історичні умови розвитку України кінця XIX – початку XX ст. були вкрай складними та позначені жорстокими заборонами будь-яких проявів національної свідомості та прагнення до національного самовизначення як засобом слова так і поширенням ідей. Саме за таких обставин зростала плеяда

«будителів» національної ідеї та свідомості, когорта нескорених борців, серед яких був і Б. Грінченко. Одним з його літературних псевдонімів був «Вартовий», що визначив роль митця у громадсько-просвітницькому русі в Україні зазначеного періоду. Народницькі ідеї на завжди полонили майбутнього корифея та прислужилися йому на педагогічній ниві, як інструмент формування україномовної освіти та патріотичного виховання молоді.

Так, ще літом 1891 р. ряд національно свідомих українців проголосили себе продовжувачами ідей великого Кобзаря, створивши таємну організацію «Братство тарасівців», що об'єднала як викладачів київського та харківського університетів, так і студентську молодь. Згодом до них приєднався і Б.Д. Грінченко. Головним завданням Братство обрало боротьбу за національне визволення українського народу. У 1905-1907 роках діяльність Б. Грінченка здебільшого зосередилася навколо організації української преси. Він бере участь у виданні газети «Громадська Думка» («Рада»), журналу «Нова Громада» (1906) та керує діяльністю київським відділенням товариства «Просвіта». Головне завдання товариства – право видавати газети, журнали, книжки та іншу літературу українською мовою; відкривати хати-читальні; бібліотеки; засновувати навчальні, науково-просвітницькі заклади, сприяти роботі музеїв; влаштовувати літературно-мистецькі вечори; організовувати читання публічних лекцій; проводити конкурси на кращі літературні твори; вишукувати фонди для підтримки кращих стипендіатів у вищих навчальних закладах (Погрібний, 1970: 73).

У 1905 р. за ініціативи Б.Д. Грінченка була утворена Всеукраїнська учительська спілка – професійна українська організація вчителів і діячів народної освіти. Сам І. Франко високо цінував діяльність Б. Грінченка і з цього приводу писав: він належав до «неспокійних, вихроватих» натур, котрі «кидаються на всі боки, заповняють прогалини, латають, піднімають повалене, валять те, що поставлене не до ладу,

будують нове, шукають способів підняти до роботи більше рук» (Неживий, 1994: 51). Тісною та плідною часто була співпраця Б. Грінченка з іншими не менш видатними представниками української культури. Як то 1905 р. Б. Грінченко укладає збірник «Червона квітка», виданий Іваном Франком у Львові. Оригінальні поезії і переклади в ньому мають високе громадське звучання. Вже 1906 р. Б. Грінченко упорядкував і видав збірник «Досвітні огні», який відкривався однойменною поезією Лесі Українки. Багато зроблено перекладів творів зарубіжної класики. Б. Грінченко часто перекладав твори Фридріха Шиллера, Йогана-Вольфганга Гете, Генріха Гейне, Віктора Гюго, Едмондо де Амічіса та ін. (Неживий, 1994: 54-55).

А також Б. Грінченко був активним дописувачем критико-бібліографічного відділу журналу «Зоря». Свої зведені праці з поточної бібліографії він публікував під назвою «Новості української літератури» і «Нові українські книжки» під псевдонімами В. Чайненко і В. Вільхівський. Це були інформаційно-бібліографічні повідомлення з побіжними оцінками видань, або збірники рецензій. Такий зведений матеріал бібліограф подав за 1886 та 1889 рр. У 1890-і рр. він вміщував в «Зорі» окремі рецензії, іноді оцінював і львівські книжки. Б. Грінченко вимагав від редакції «Зорі» систематичної роботи в галузі поточної бібліографічної інформації, вказував на недостатнє рецензування продукції галицьких друкарень, пропуски окремих творів, висловлювався за публікацію оглядів щомісячних періодичних видань (Луцик & Зиммельдінова, 2005: 83).

Видатну місію у розбудові національної школи відіграли підручники написані Б. Грінченком. Проте, лише після 1905 р., коли були зняті деякі заборони на українське слово, Борисові Дмитровичу вдалося надрукувати «Українську граматку». Мав наміри Б. Грінченко підготувати до друку й читанку під назвою «Рідне слово», проте не встиг і лише після його смерті у 1912 р. дружина Марія Загірня, додавши до читанки і власного

матеріалу, видала цю книжку. Читанка обсягом у 167 сторінок містить 30 параграфів різноманітної тематики. Важко переоцінити роль даного видання Бориса та Марії Грінченків для українського малого читача в умовах повної відсутності україномовної книжки у Східній Україні. Так, видання стало праобразом сучасної дитячої енциклопедії, а тому залишається і сьогодні актуальним для сучасного читача (Луцик & Зимульдінова, 2005: 86).

Проте, основним сенсом життя Б. Грінченка була боротьба за українську національну справу. Так, у своїх «Листах з України Наддніпрянської», надрукованих у газеті «Буковина» в 1892-1893 рр., Борис Дмитрович подає критичний огляд тогочасного суспільства, звертаючись до аналізу причин занепаду національних змагань, та висуває думку щодо активізації процесів відродження. Письменник обмірковує зміст і суть таких понять, як патріотизм, національна свідомість, українська інтелігенція та національна література.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, педагогічна, літературна та громадсько-просвітницька діяльність Бориса Дмитровича Грінченка є потужним фундаментом побудови національної педагогічної думки, що своїм корінням сягає принципів народної педагогіки та є прикладом служіння ідеям національного відродження в тяжких умовах засилля російського самодержавства, що з огляду на сучасні події в українському суспільстві мають надихати та спонукати до формування націотворчих ідеалів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Веркалець М.М. Педагогічні ідеї Б.Д. Грінченка. Київ: Знання, 1990. 48 с.
2. Грінченко Б.Д. Цель народной школы. *Русский народный учитель*. 1885. № 5. С. 295-298.

3. Грінченко Б. Українська граматка до науки читання й писання. Київ: Криниця, 1917. 64 с.
4. Грінченко Б., Грінченко М. Рідне слово. Українська читанка. Київ: [б. в.], 1912. 154 с.
5. Грінченко Б.Д. Листи з України наддніпрянської. Київ: [б. в.], 1917. 180 с.
6. Грінченко Б.Д. На беспросветном пути: об украинской школе. Київ: [б. в.], 1906. 83 с.
7. Грінченко Б.Д. Народні вчителі і українська школа. Київ: [б. в.], 1906. 50 с.
8. Грінченко Б.Д. Яка тепер народна школа в Україні. *Житє і слово*. 1896. Книга IV. С. 241-258; Книга V. С. 22-334.
9. Животенко-Піанків А. Педагогічно-просвітницька праця Бориса Грінченка. Київ: Просвіта, 1999. 175 с.
10. Історія української школи і педагогіки. Хрестоматія / За ред. В.Г. Кременя. Київ: Знання, 2003. 766 с.
11. Луцик Д.В., Зимувльдінова А.С. Курс лекцій з історії української педагогіки. Дрогобич: Посвіт, 2005. 196 с.
12. Любар О. Історія української школи і педагогіки: навч. посіб. Київ: Знання, 2003. 450 с.
13. Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX-XX ст.): хрестоматія. Київ: Науковий світ, 2003. 418 с.
14. Нариси історії українського шкільництва (1905-1933): навч. посіб; за ред. О. Сухомлинської. Київ: Заповіт, 1996. 302 с.
15. Неживий О.І. Для рідного слова: творча спадщина Бориса Грінченка і проблеми національного виховання. Луганськ: б/в, 1994. 90 с.
16. Персоналії в історії національної педагогіки: Підручник / під заг. ред. А. Бойко. Київ: Професіонал, 2004. 576 с.
17. Пільгук І.І. Класична спадщина Бориса Грінченка. *Грінченко Б. Твори: У 2 т.* Київ: Вид-во Ак. наук УРСР, 1963. Т.1. С. 5-18.
18. Погрібний А. Поклик дужого чину: статті. Портрети. Силуети. Наближення. Публіцистика; упоряд. Г. Погрібна. Київ: Просвіта, 2009. 677 с.

19. Погрібний А.Г. До питання про суспільно-політичні погляди Б. Грінченка. *Український історичний журнал*. 1970. № 6. С. 64-74.

20. Світанок Вітчизни: Українська література кінця ХІХ-початку ХХ ст. / упоряд. і передм. А. Чічановського. Київ: Грамота, 2005. 511 с.

21. Словарь української мови. В 4 т. / Упорядкував, з додаткового власного матеріалу, Б. Грінченко. Берлін: Укр. Слово, 1924. 1109 с.

22. Хмельницька Л. Педагогічні інновації Христини Алчевської в системі народного шкільництва другої половини ХІХ-початку ХХ століття. *Соціум. Документ. Комунікація*. Вип. 11. 2021. С. 186-205.

REFERENCES

1. Verkalets, M.M. (1990) *Pedagogichni ideyi B.D. GrInchenka [Pedagogical ideas of B.D. Grinchenko]*. Kyiv: Znannya, 48 [in Ukrainian].

2. Grinchenko, B.D. (1885) *Tsel narodnoy shkolyi [The purpose of the public school]*. *Russkiy narodnyiy uchitel*. № 5. S. 295-298 [in Russian].

3. Grinchenko, B. (1917) *UkraYinska gramatka do nauki chitannya u pisannya [Ukrainian grammar for the science of reading and writing]*. Kyiv: Krinitsya, 64 [in Ukrainian].

4. Grinchenko, B., Grinchenko, M. (1912) *Ridne slovo. Ukrayinska chitanka [Native word. Ukrainian reader]*. Kyiv: [b. v.], 154 [in Ukrainian].

5. Grinchenko, B.D. (1917) *Listi z Ukrayini naddnIpryanskoyi [Letters from Dnieper Ukraine]*. Kyiv: [b. v.], 180 [in Ukrainian].

6. Grinchenko, B.D. (1906) *Na besprosvetnom puti: ob ukrainskoy shkole [On a hopeless path: about the Ukrainian school]*. Kyiv: [b. v.], 83 [in Ukrainian].

7. Grinchenko, B.D. (1906). *Narodni vchiteli I vkraYinska shkola [Folk teachers and Ukrainian school]*. Kyiv: [b. v.], 50 [in Ukrainian].

8. Grinchenko, B.D. (1896) Yaka teper narodna shkola v UkraYinI. [What is now a public school in Ukraine]. Zhite i slovo. Kniga IV. S. 241-258; Kniga V. S. 22-334 [in Ukrainian].

9. Zhivotenko-PiankIv, A. (1999) PedagogIchno-prosvItnitska pratsya Borisa Grinchenka [Pedagogical and educational work of Borys Hrinchenko]. Kyiv: ProsvIta, 175 [in Ukrainian].

10. IstorIya ukrayinskoyi shkoli i pedagogiIki. Hrestomatiya (2003) [History of Ukrainian school and pedagogy. Reader]. / Za red. V.G. Kremeniya. Kyiv: Znannya, 766 [in Ukrainian].

11. Lutsik, D.V., Zimuldinova, A.S. (2005). Kurs lektsiy z Istoriyi ukrayinskoyi pedagogiki [Course of lectures on the history of Ukrainian pedagogy]. DrogoBich: PosvIt, 196 [in Ukrainian].

12. Lyubar, O. (2003). IstorIya ukrayinskoyi shkoli i pedagogiki: navch. posib [History of the Ukrainian school and pedagogy: textbook. way]. Kyiv: Znannya, 450 [in Ukrainian].

13. MalovIdomI pershodzherela ukraYinskoYi pedagogiIki (druga polovina XIX-XX st.): hrestomatIya. (2003) [Malovidomi pershodzherela ukrayinskoyi pedagogiki (second half of XIX-XX centuries): hrestomatiya]. Kyiv: Naukoviy svit, 418 [in Ukrainian].

14. Narisi IstorIYi ukraYinskogo shkIlnitstva (1905-1933): navch. posib (1906). [Essays on the history of Ukrainian schooling (1905-1933): textbook. way]; za red. O. Suhomlinskoyi. Kyiv: ZapovIt, 302 [in Ukrainian].

15. Nezhiviy, O.I. (1994) Dlya rIdnogo slova: tvorcha spadschina Borisa GrInchenka I problemi natsIonalnogo vihovannya [For the native language: the creative heritage of Borys Hrinchenko and the problems of national education] Lugansk: b/v, 90 [in Ukrainian].

16. PersonalIyi v istoriyi natsionalnoyi pedagogiki: Pidruchnik / pId zag. red. A. Boyko. (2004) [Personalities in the history of national pedagogy: Textbook]. Kyiv: Profesional, 576 [in Ukrainian].

17. Pilguk, I.I. (1963) Klasichna spadschina Borisa Grinchenka [The classic legacy of Borys Hrinchenko]. GrInchenko B. TvorI: U 2 t. Kyiv: Vid-vo Ak. nauk URSR, T. 1. S. 5-18 [in Ukrainian].

18. PogrIbniy, A. (2009) Poklik duzhogo chinu: stattI. Portreti. Silueti. Nablizhennya. PublItsistika [The call of a strong rank: articles. Portraits. Silhouettes. Approximation. Journalism]; uporyad. G. PogrIbna. Kyiv: ProsvIta, 677 [in Ukrainian].

19. PogrIbniy, A.G. (1970) Do pitannya pro suspilno-politichni poglyadi B. Grinchenka [On the question of socio-political views of B. Hrinchenko]. Ukrayinskiy istorichniy zhurnal. № 6. S. 64-74 [in Ukrainian].

20. SvItanok VIchizni: Ukrayinska lIteratura kintsya XIX-pochatku XX st. (2005) [Dawn of the Fatherland: Ukrainian literature of the late XIX-early XX centuries] / uporyad. i peredm. A. Chichanovskogo. Kyiv: Gramota, 511 [in Ukrainian].

21. Slovar ukrayinskoyi movi. (1924) [Dictionary of the Ukrainian language]. V 4 t. / Uporyadkuvav, z dodatkovogo vlasnogo materIalu, B. GrInchenko. BerlIn: Ukr. Slovo, 1109 [in Ukrainian].

22. Hmelnytska, L. (2021) Pedagogichni innovatsiyi Hristini Alchevskoyi v sistemi narodnogo shkIlnitstva drugoyi polovini XIX – pochatku XX HH stolittya [Pedagogical innovations of Khrystyna Alchevska in the system of public schooling of the second half of the XIX - beginning of the XX century]. SotsIum. Dokument. KomunIkatsIya. Vip. 11. S. 186-205 [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті висвітлено життєвий і творчий шлях Бориса Дмитровича Грінченка, зокрема, розглянуто та проаналізовано основні напрямки його літературної, педагогічної, громадсько-просвітницької діяльності, а також науково-педагогічні напрацювання в галузі народного шкільництва із застосуванням принципів народної педагогіки та національних ідеалів, визначено внесок у становлення і розвиток української національної школи.

Зазначено, що Б. Грінченко одним із перших, в умовах тотальної заборони поширення української мови, порушив питання застосування рідної мови у навчальному процесі,

зокрема недільних шкіл. Таким закладом стала приватна школа для дівчат Христини Алчевської в с. Олексіївка Катеринославської губернії, де Борис Дмитрович шість років вчителювання (1887-1893 рр.) втілював свої ідеали побудови національної школи, таємно ознайомлюючи учнів з українською мовою.

Згідно принципів народної педагогіки Б. Грінченко популяризував нові інноваційні форми та методи організації навчально-виховного процесу, не визнаючи фізичних покарань, виступаючи за зближення комунікації між вчителем та учнями. Навчання рідною мовою стало основним кредом Грінченка-вчителя. При цьому Борис Дмитрович був прихильником використання найкращих надбань прогресивних педагогів, застосовуючи діалектичну єдність мислення та мови, вважачи останню виразником національних ознак: етнографічних, ментальних та світоглядних.

Особливою увагою Бориса Дмитровича користувалася література для народного читання, якій він присвятив спеціальну статтю «Популярні книжки». Педагогічні погляди Б. Грінченка відображені і у його численних працях: «На безпросветном пути» (1905), «Якої нам треба школи» (1906), «Народні вчителі і українська школа» (1906), «Перед широким світом» (1907) та численних художніх творах про учнів та вчителів.

Невід'ємну частину громадсько-просвітницької діяльності Бориса Грінченка займає видавнича діяльність, яка особливого масштабу набула у Чернігові, де він організує єдине в той час в Україні народне видавництво на україномовні книжки. Робота на цій ниві виявилась плідною, адже за період з 1894 по 1902 роки Б. Грінченко видав близько 50 книжок для народу загальним накладом близько 170 тисяч примірників, серед них твори видатних класиків.

Видатною заслугою Б. Грінченка є видання чотири томного «Словаря української мови» (1907-1909) на 68 тисяч українських слів з народної та писемної мови, що

охопили період від І. Котляревського до початку ХХ століття. Попри критику видання, значною заслугою Б. Грінченка є той факт, що в Словнику представлено мовне багатство тогочасної України – від сходу до заходу, що утверджувало споконвічну ідею єднання українського народу, а отже Словник можна вважати обличчям української нації, що підняв статус української мови та утвердив право народу на самовизначення.

Головним сенсом життя та діяльності Б. Грінченка була боротьба за українську національну справу. Так, у своїх «Листах з України Наддніпрянської», надрукованих у газеті «Буковина» в 1892-1893 рр., Борис Дмитрович подає критичний огляд тогочасного суспільства, звертаючись до аналізу причин занепаду національних змагань, та висуває думку щодо активізації процесів відродження.

Ключові слова: Борис Грінченко, педагогіка, освіта, громадсько-просвітницька діяльність, національна свідомість, національна ідея, народництво.

УДК 37.012:651.4/9:002.6

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-14-84-99>

**MODERN ISSUES OF THE HUMANIZATION AND
HUMANITARIZATION OF THE INFORMATIONAL,
LIBRARIAN AND ARCHIVAL ACTIVITY FUTURE
SPECIALISTS**

**СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ГУМАНІЗАЦІЇ ТА
ГУМАНІТАРИЗАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ
МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З ІНФОРМАЦІЙНОЇ,
БІБЛІОТЕЧНОЇ ТА АРХІВНОЇ СПРАВИ**

Наталія Зозуля,

*кандидат філологічних
наук, доцент кафедри
інформаційно-аналітичної
діяльності та інформаційної
безпеки*

nzozulya@ukr.net

ORCID ID:0000-0002-0180-1219

*Національний транспортний
університет*

*вул. М. Омеляновича-
Павленка, 1, Київ, Україна,
01010*

Nataliia Zozulia,

*Ph.D. in Philological
Sciences, Associate Professor of
Information and Analytical
Activities and Information
Security*

nzozulya@ukr.net

ORCID ID:0000-0002-0180-1219

*National Transport University
1, M. Omelianovycha-Pavlenka
Str. Kyiv, Ukraine, 01010*

Юрій Палеха,

*кандидат історичних
наук, професор кафедри
інформаційно-аналітичної
діяльності та інформаційної
безпеки*

paleha_yu@ukr.net

ORCID ID:0000-0001-8060-8590

*Національний транспортний
університет*

*вул. М. Омеляновича-
Павленка, 1, Київ, Україна,
01010*

Yurii Palekha,

*Ph.D. in Historical
Sciences, Professor of
Information and Analytical
Activities and Information
Security*

paleha_yu@ukr.net

ORCID ID:0000-0001-8060-8590

*National Transport University
1, M. Omelianovycha-Pavlenka
Str. Kyiv, Ukraine 01010*

ABSTRACT

Modern tendencies of higher education functioning in the field of social communication have been researched, the particular attention is paid to issues of professional training humanization and humanitarianization at the time of the pandemic crisis conditions. It is defined, that due to the major tendencies in the modern educational sphere, the system of professional training of specialists of informational, librarian and archival activity requires a significant optimization, change of pedagogical paradigm, implementation of effective teaching and educational process of highly qualified specialists training.

The importance of humanization and humanitarianization of the future specialist training of informational, librarian and archival activity are scientifically valued. Particular attention is paid to formal and non-formal online education ensuring, which shall meet the following challenges of the new millennium: antropooriented, which based on realizing of the internal needs as well as the objective necessity of the mobile self-development, the ability to stay on adequate and dynamic contact with others and one-on-one. Humanization online education ensures that non-cognitive education components are researched within the relationship between the teacher and student as well as the social relationship, that contributes to communication and empathy, which has been encouraging the interest of self-developing.

It has been established that humanization supplies the strict, practical education strategy for online education, which creates an inclusive online course environment, which is able to support the cognitive and affective differences, coexisted within the courses of the high education institutions.

It is defined that the education humanization actualizes the issue of the improvement of the organizational and management of the future specialist culture on the basis of self-oriented technologies development, ensures self-developing conditions for the student, for his self-realization in professional activity, contributes to the growth of the mental potential, philosophy formation, moral behavior pattern.

Keywords: *professional training, humanization, humanitarianization, online courses, culturally responsible education, specialists in informational, librarian and archival activities.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку професійної вищої школи основною ідеєю концепції вищої освіти є підготовка кваліфікованого працівника відповідного рівня і профілю, конкурентоздатного на ринку праці, компетентного, відповідального, який вільно володіє своєю професією й орієнтується в суміжних галузях діяльності, здатного до ефективної роботи зі спеціальності на рівні світових стандартів, готового до постійного професійного зростання, соціальної і професійної мобільності.

У зв'язку з провідними тенденціями в сучасній освітній сфері система професійної підготовки фахівців з інформаційної, бібліотечної та архівної справи потребує відчутної оптимізації, зміни педагогічної парадигми, реалізації ефективного навчально-виховного процесу підготовки висококваліфікованих фахівців.

Водночас, реформування вищої освіти в галузі соціальних комунікацій доцільно здійснювати з урахуванням провідних тенденцій функціонування вищої освіти в Україні, насамперед з врахування гуманітаризації і гуманізації вищої освіти як одним із найважливіших пріоритетів розвитку українського суспільства.

На сьогодні розвиток сучасної освіти лише незначною мірою демонструє тенденцію до гуманітаризації. Поняття гуманізації та гуманітаризації, прояснені фінансовою кризою, у нинішньому столітті набули величезної актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичний аналіз наукових джерел дозволив встановити, що фундаментальну основу підготовки майбутніх фахівців з інформаційної, бібліотечної та архівної справи заклали дослідження, здійснені у контексті професійної підготовки

фахівців з позицій філософії освіти (В.П. Андрущенко, Г.О. Балл, В.Г. Кремень, О. А. Шульга та інші), неперервної професійної освіти (С.У. Гончаренко, І.А. Зязюн, С.О. Сисоєва та інші), удосконалення навчального процесу у вищих навчальних закладах (А.М. Алексюк, В.Є. Білогур, Я.Я. Болюбаш, А.О. Вербицький, В.А. Козаков та інші), професійної підготовки майбутніх фахівців (Ю.Д. Бойчук, О.А. Дубасенюк, М.Б. Євтух, В.І. Наумчук, В.В. Ягупов та інші), професійної підготовки майбутніх фахівців з інформаційної, бібліотечної та архівної справи (Н.А. Гайсинюк, С.В. Дубова, С.Г. Кулешов, Н.М. Кушнарченко, О.В. Матвієнко, І.П. Прокопенко, М. С. Слободяник та інші). Питання гуманізації і гуманітаризації освіти не нові у педагогічній науці й практиці, воно неодноразово піднімалося у працях Т. Буяльської, В. Воронкової, М. Добрускіна, С. Іванова, М. Левочки, М. Романенко, М. Теловатої, І. Чистовської, Є. Шиянова та ін.

В той же час, актуальним є дослідження особливостей професійної підготовки майбутніх фахівців з інформаційної, бібліотечної та архівної справи з урахуванням провідних сучасних тенденцій вищої освіти та вимог суспільства в умовах пандемії.

Мета дослідження – визначити та науково обґрунтувати принципи гуманізації та гуманітаризації змісту вищої освіти, моделі гуманізованого онлан-викладання у взаємодії розвитку творчості та особистості й професійного становлення майбутніх фахівців з інформаційної, бібліотечної та архівної справи.

Виклад основного матеріалу. В основу сучасної системи професійної підготовки майбутніх фахівців з інформаційної, бібліотечної та архівної справи покладені прогностичні аспекти розвитку змісту сучасної професійної освіти, які досить широко використані в Національній доктрині розвитку освіти (2002), Державної національної програми «Освіта» («Україна XXI століття») (1993), Національній стратегії розвитку освіти

в Україні на період до 2021 року (2013), Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2021-2031 роки (2020), Законі України «Про інформацію» (1992), Національній програмі інформатизації (1998), Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні (2013), Доктрині інформаційної безпеки України (2017), стандартах вищої освіти України зі спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа», які є системою орієнтирів і поглядів на роль, організацію та функціонування інформаційної сфери в Україні на довгостроковий період з урахуванням розвитку держави та світового досвіду.

Враховуючи положення, викладені у зазначених нормативно-правових документах галузі інформаційної, бібліотечної та архівної справи, нами визначено, що професійна підготовка майбутніх фахівців з інформаційної, бібліотечної та архівної справи повинна здійснюватися з урахуванням таких провідних сучасних тенденцій: гуманізації та гуманітаризації, фундаменталізації, забезпечення неперервності, міждисциплінарності та інтернауковості, інтелектуалізації та динамізації.

Ми виходимо з того, що професійна підготовка майбутніх фахівців з інформаційної, бібліотечної та архівної справи включає: володіння інтелектуальними засобами пізнання і організації професійної діяльності в сфері інформаційної, бібліотечної та архівної справи; наявність стійкої потреби у здійсненні професійної діяльності; мотивацію на використання традиційних та новітніх інформаційних технологій у професійній діяльності; володіння загально-професійними та спеціальними знаннями, вміннями і навичками, які забезпечують ефективність здійснення професійної діяльності в умовах сучасного конкурентного середовища; творчу направленість професійної діяльності; високий рівень сформованості організаційної та управлінської культури та індивідуального стилю професійної діяльності.

Гуманізація та гуманітаризація освіти є одними із важливих принципів реалізації Державної національної програми «Освіта» («Україна ХХІ століття»), де визначається, що гуманізація освіти «полягає в утвердженні людини як найвищої соціальної цінності, найповнішому розкритті її здібностей та задоволенні різноманітних освітніх потреб, забезпеченні пріоритетності загальнолюдських цінностей, гармонії стосунків людини і навколишнього середовища, суспільства і природи», а гуманітаризація освіти «покликана формувати цілісну картину світу, духовність, культуру особистості і планетарне мислення» (Державна національна програма «Освіта», 1993).

Гуманізація професійної підготовки студентів включає в себе логіку переходу від технократичної до антропологічної її парадигми, розкриває залежність процесу підготовки майбутніх фахівців з інформаційної, бібліотечної та архівної справи у вищому навчальному закладі від ступеня спрямованості освітнього процесу на особистість студента, орієнтацію на особистісну компоненту.

Гуманізація освіти є досить масштабною у часі здійснення та складною за структурою, це процес морально-психологічної перебудови людини, внутрішньої переорієнтації системи духовних цінностей, усвідомлення власної гідності і цінності іншої людини, формування почуттів відповідальності та причетності до минулого, сучасного і майбутнього.

У сучасних наукових дослідженнях гуманізація освіти розглядається як соціально-педагогічний феномен, що відображає сучасні суспільні тенденції у побудові й функціонуванні системи освіти (Чистовська, 2008). Так, на думку Є. Шиянова (Шиянов, 1991: 8), гуманізація – це соціально-ціннісна й морально-психологічна основа громадського життя, відносин між людьми. Відповідно вона характеризує ідейні основи освіти як суспільного явища. М. Добрускін (Добрускін, 2000: 5) визначає гуманізацію як сукупність філософських, гносеологічних, психологічних,

соціально-культурних і дидактичних поглядів, що визначають цілі й завдання вищих навчальних закладів у підготовці й вихованні майбутнього фахівці як творчої особистості.

У світлі досліджуваної проблеми, *гуманізація професійної підготовки майбутніх фахівців з інформаційної, бібліотечної та архівної справи* спрямована на: орієнтацію на всебічний розвиток особистості: чим гармонійнішим буде загальнокультурний, соціально-моральний та професійний розвиток особистості майбутнього фахівця з інформаційної, бібліотечної та архівної справи, тим більш творчим і креативним він стане у професійній діяльності; неперервний загальний і професійний розвиток особистості майбутнього фахівця з інформаційної, бібліотечної та архівної справи: таким процес підготовки стане при умові, якщо він буде орієнтованим на «зону найближчого розвитку» студентів; необхідність виведення розвитку студентів за межі свого «Я» і найближчого соціуму, що допоможе їм усвідомити проблеми всього людства, відчути причетність до природи і суспільства, відповідальність за їх стан і розвиток; набуття процесом гуманітарного, соціально-морального і професійного розвитку особистості такого характеру, коли у майбутнього фахівця з інформаційної, бібліотечної та архівної справи прокидається усвідомлене прагнення до самовдосконалення і самореалізації у професійній діяльності.

Необхідність гуманітаризації професійної освіти викликана зміною ролі вищої школи як соціального інституту, який сьогодні покликаний не тільки і не стільки займатися підготовкою професіоналів, скільки готувати широкоосвічених особистостей з високим рівнем загальної культури, активною громадською позицією; така тенденція означає необхідність підвищення загальнокультурного рівня майбутніх фахівців.

Узагальнюючи різні підходи до системи гуманітарної підготовки майбутніх фахівців, В. Воронкова визначає її комплексний характер, вказує, що ця підготовка «провадиться безперервно упродовж навчання, передбачає не лише вивчення

актуальних проблем філософії, політології, соціології, правознавства, культурології, а й етичне, естетичне виховання, управління психічним станом особистості; вона охоплює майже всі кафедри і всі дисципліни» (Воронкова, 2008: 207).

На сьогодні нові реалії життя в умовах пандемії вимагають певного перегляду гуманізації професійної освіти. Коли справа доходить до онлайн-освіти, більшість дискусій обертається навколо взаємодії, активної участі, мотивації та участі здобувачів освіти у віртуальному викладанні та навчанні. Онлайн-викладачі діляться методами адаптації навчальних стратегій та методів при розробці та розробці своїх курсів, щоб залучити студентів до значного досвіду онлайн-навчання. Тим не менш, у цих дискусіях, як правило, не завжди враховується ключовий феномен, який підкреслює успіх таких стратегій і методів: внесення «людського» елемента в цифрове навчання.

Зокрема, питання, що рідко обговорюється, полягає в тому, як олюднити навчальний досвід студентів, щоб вони могли спілкуватися зі своїми викладачами та однолітками протягом 15-16-тижневих семестрів. Кларк і Майєр називають це принципом «персоналізації», коли онлайн-викладачі використовують розмовний та ввічливий тон та впроваджують дружній голос у матеріали курсу, щоб у студентів був значний досвід, що призводить до кращих результатів навчання. Кларк та Майєр також стверджують, що включення усного та друкованого тексту до онлайн-курсів, де викладачі використовують розмовний тон, дуже допомагає студентам «налаштувати відповідну обробку інформації» (Clark & Mayer, 2011: 184).

Використання мультимедійних відеороликів, у яких викладачі використовують дружній та ввічливий тон для лекцій та наводять відповідні особисті приклади для студентів, має велике значення для досягнення мети гуманізації онлайн-навчання. Грамотно спроектовані інтелектуальні агенти можуть забезпечити більш значний досвід для здобувачів освіти. Хоча студенти відвідують онлайн-курси в першу чергу для навчання,

інформація не обов'язково має бути представлена у формальній, пасивній та безособовій формі. Студенти позитивно реагують на доброзичливий тон викладача, бо бачать співрозмовника (у разі викладача), якому вони з великим ентузіазмом відповідають. Цей метод, своєю чергою, надихає їх взаємодіяти з контентом оскільки це зазвичай вдається з допомогою формальних текстових чи мультимедійних методів.

Часто проста присутність має вирішальне значення для навчання студентів, особливо на повністю асинхронних курсах. Присутність викладача сприяє розвитку та контролю когнітивних та соціальних процесів, спрямованих на досягнення результатів навчання, значущих для студента як на особистому, так і на освітньому рівнях. Викладацька присутність зазвичай розглядається як модерація онлайн-дискусій, але вона виходить за рамки онлайн-дискусійних форумів, включаючи всі типи зворотного зв'язку, який студенти отримують від свого викладача, явно чи неявно. Всі дії, що виконуються інструктором до та під час онлайн-курсу, можуть ставати все більш ефективними, якщо здобувачі освіти відчують присутність свого вчителя у навчальних документах, а також у діях. Присутність викладача на онлайн-курсах можна розглядати як основний сполучний елемент, який культивує навчальну спільноту між студентами та викладачем. Саме в цьому навчальному співтоваристві учні відчують зв'язок зі своїми однолітками, а також своїм викладачем.

Незважаючи на докази, які підтверджують важливість відносин між викладачем і студентом, дослідження показують, що взаємодія в онлайн-курсах, як правило, буває нечастою і часто обмежується письмовим текстом, що може призвести до того, що студенти почуваються ізольованими та без підтримки.

Гуманізоване навчання заохочує використання підтримуючого тону в письмовому спілкуванні та включення асинхронних відео інструкторів, які збільшують соціальну присутність завдяки своїй здатності передавати афективні показники (вираз емоцій, використання гумору та самовикриття).

Навіть без постійної присутності викладача почуття спільності між однолітками може розвинутиись завдяки ретельному плануванню та експериментам в онлайн-курсі як засобам для об'єднання студентів у рамках одного курсу. Однак у сфері освітніх технологій постійно з'являються нові прийоми та інструменти.

На сьогодні онлайн-курси можливі як в межах формальної, так і неформальної освіти. Оскільки попит на онлайн-курси в межах неформальної освіти зростає, а різноманітність студентів в Інтернеті зростає, гуманізація стане важливою для підтримки студентів у досягненні їхніх академічних цілей. Кількість студентів, які навчаються на онлайн-курсах, продовжує зростати: фактично, майже 30% проходять принаймні один онлайн-курс від українських навчальних платформ: Prometheus, Edera, ВUOnline, Wisecow, Дія. Цифрова Освіта. Попит на онлайн-курси серед студентів мають значні наслідки для майбутнього навчання. Щоб забезпечити максимальний успіх для усіх, закладам освіти потрібно адаптуватися до потреб студентів, оскільки ці потреби швидко змінюються відповідно до вимог часу.

Викладачі, які викладають онлайн, повинні розуміти, як розробити курс, навіть з врахуванням унікального досвіду студентів, які можуть поєднувати роботу за професією та навчання, а також сприяти виконанню завдань, які спонукають студентів поділитися своїм досвідом. Онлайн-викладачі повинні спочатку встановити довіру із студентами, перш ніж очікується значуща взаємодія «рівний-рівний». Володіння розумінням того, як створити інклюзивний клімат у класі на відстані, буде важливою навичкою для онлайн-викладачів, оскільки студенти, які навчаються університетах, різноманітні.

Серед інших напрямів гуманізації професійної освіти виділимо також культурно-відповідальне навчання.

На сьогодні у закладах вищої освіти особлива увага приділяється студентоорієнтованому навчання, при якому професійна освіта спрямовується як на індивідуалістичну

культуру, очікуючи, що студенти самостійно орієнтуватимуться у складних нових ситуаціях, що сприяє конкуренції та відзначенню індивідуальних досягнень, а також практикується і культурно-відповідальне навчання, при використанні якого навчальне середовище створюється таким чином, щоб бути інклюзивним, цінувати більш колективістські культурні архетипи та забезпечувати, щоб усі студенти почувалися включеними. Гуманізоване середовище онлайн-навчання включає в себе саме культурно-відповідальне навчання, при якому створюється такий соціально-психологічний клімат, що характеризується радістю спілкування, довірою, почуттям захищеності, безпеки та комфорту, взаємної підтримки в процесі вивчення курсу за рахунок відносин між викладачем і студентом, формування атмосфери співчуття та співпраці. Важливо створити атмосферу турботи та довіри, в якій студенти вірять, що викладач знає їх та підтримує їх, щоб навчання було більш ефективним.

Підтримуюча та довірлива спільнота виникає швидше, коли викладачі перш за усе постають перед студентами як звичайні люди, а не лише дистанціюють себе в ролі педагогів. Але акт гуманізації не передбачає «надмірного обміну». Нам не потрібно ділитися всіма нашими проблемами, але у відповідних ситуаціях це допомагає студентам, коли ми розповідаємо про власні труднощі, а іноді й про наші власні невдачі. Розповідаючи наші історії, ми завойовуємо довіру та допомагаємо побороти студентам почуття невпевненості в собі та страху викриття, який відомий також як «синдром самозванця» (Сенді Манн, 2021).

Гуманізація пропонує чіткі, практичні стратегії навчання для онлайн-навчання, які створюють інклюзивний клімат онлайн-курсу, здатний краще підтримувати когнітивні та афективні відмінності, що співіснують у рамках курсу закладів вищої освіти. Відносини між викладачем та студентом лежать в основі гуманізації, виступаючи сполучною ланкою між студентами. Стратегії гуманізації використовують вітальні

візуальні ефекти та тепле асинхронне спілкування для створення позитивних перших вражень, довіри між викладачем та студентами та культури турботи в онлайн-середовищі. Щоб використати потенціал, який пропонує гуманізована онлайн-освіта для забезпечення справедливості майбутньої вищої освіти, вищі навчальні заклади повинні тримати студентів у центрі прийняття рішень та інвестувати у професійний розвиток, щоб підготувати викладачів, які викладають онлайн.

Гуманітаризація освіти актуалізує проблему вдосконалення організаційної та управлінської культури майбутніх фахівців на основі розробки особистісно орієнтованих технологій, забезпечує умови особистісного розвитку студента, його самореалізації у професійній діяльності, сприяє підвищенню розумового потенціалу, формування світогляду, духовних зразків поведінки.

Гуманітаризація професійної підготовки майбутніх фахівців з інформаційної, бібліотечної та архівної справи передбачає: закладку у майбутніх фахівців з інформаційної, бібліотечної та архівної справи основ гуманістичного світогляду та духовних цінностей цивілізованого світу; впровадження у процес підготовки майбутніх фахівців з інформаційної, бібліотечної та архівної справи до професійної діяльності гуманітарних технологій, які сприяють підвищенню комфортності та ефективності умов розвитку особистості студента; заміну репродуктивної по характеру пізнавальної діяльності студентів на діяльність дослідницьку; підвищення професійної компетентності майбутніх фахівців з інформаційної, бібліотечної та архівної справи, їх мобільності до сприйняття інноваційних процесів, оволодіння сучасними інформаційними та комунікаційними технологіями, їх впровадження в практичну діяльність.

Висновки та перспективи подальших розвідок у зазначеному напрямку. Таким чином, визначено та науково обґрунтовано процеси гуманізації та гуманітаризації як важливі сучасні тенденції функціонування системи вищої освіти у сфері інформаційної, бібліотечної та архівної справи.

Оскільки з кожним роком для досягнення мети гуманізації онлайн-навчання у вищих навчальних закладах пропонується все більше і більше онлайн-курсів та робляться подальші зусилля з інвестування в якість онлайн-освіти, необхідно знати передовий досвід та інновації, тому у перспективі можливі нові дослідження, присвячені стратегіям розробки навчальних програм, а також технологіям, які допоможуть олюднити досвід як студентів, так і викладачів в онлайн-курсах. Зрештою, навчання, особливо онлайн-навчання, – це не лише поодинокі пізнавальна діяльність, а й діяльність, що має соціальні конотації у веб-середовищах.

У перспективі планується також дослідити концептуальні підходи до професійної підготовки майбутніх фахівців з інформаційної, бібліотечної та архівної справи у контексті сучасних тенденцій вищої освіти у галузі соціальних комунікацій.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Clark R. C. & Mayer R. E. E-learning and the science of instruction: Proven guidelines for consumers and designers of multimedia learning. San Francisco, CA: Pfeiffer, 2011

2. Воронкова В. Гуманізація освіти, науки, політики, влади, суспільства. *Філософія освіти*. 2008. № 1-2 (7). С. 204-220

3. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»), затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 1993 р. № 896. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF#Text>

4. Добрускин М.Е. Концептуальные основы гуманизации и гуманитаризации высшего технического образования. *Гуманізація і гуманітаризація вищої технічної освіти*: Збірник праць. Всеукраїнська науково-методична конференція. Харків, 2000. С.5-6.

5. Сэнди Манн. Синдром самозванца. Как перестать обесценивать свои успехи и постоянно доказывать себе и другим, что ты достоин. Москва: Бомбора, 2021. 208 с.

6. Чистовська І. П. Гуманізація та гуманітаризація навчально-виховного процесу у вищих технічних навчальних закладах. URL: http://novyn.kpi.ua/2008-1/14_Chistovska.pdf

7. Шиянов Е.Н. Гуманізація професійного становлення педагога. *Советская педагогика*. 1991. № 9. С. 80-84.

REFERENCES

1. Clark, R.C. & Mayer, R.E. (2011) E-learning and the science of instruction: Proven guidelines for consumers and designers of multimedia learning. San Francisco, CA: Pfeiffer.

2. Voronkova, V. (2008). Humanizatsiya osvity, nauky, polityky, vldy, suspil'stva [Humanization of education, science, politics, government, society]. *Filosofiya osvity*. № 1-2 (7) S. 204-220 [in Ukrainian].

3. Derzhavna natsional'na prohrama «Osvita» («Ukrayina XXI stolittya») [State National Program «Education» («Ukraine of the XXI Century»)], zatverdzhena postanovoyu Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 3 lystopada 1993 r. № 896. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

4. Dobruskin, M.E. (2000). Kontseptual'nye osnovy gumanizatsii i gumanitarizatsii vysshego tekhnicheskogo obrazovaniya [Conceptual foundations of humanization and humanitarization of higher technical education]. *Gumanizatsiya i gumanitarizatsiya vishchoï tekhnichnoï osviti: Zbirnik prats'*. Vseukraïns'ka naukovo-metodichna konferentsiya. Kharkiv. S. 5-6 [in Russian].

5. Sendi Mann, (2021). Sindrom samozvantsa. Kak perestat' obestsenivat' svoi uspekhi i postoyanno dokazyvat' sebe i drugim, chto ty dostoin [Imposter Syndrome. How to stop devaluing your successes and constantly prove to yourself and others that you are worthy]. Moskva: Bombora. 208 s. [in Russian].

6. Chystov's'ka, I.P. (2008). Humanizatsiya ta humanitaryzatsiya navchal'no-vykhovnoho protsesu u vyshchyykh tekhnichnykh navchal'nykh zakladakh [Humanization and humanitarization of

the educational process in higher technical educational institutions]. Retrieved from: http://novyn.kpi.ua/2008-1/14_Chistovska.pdf [in Ukrainian].

7. Shiyanov, E.N. (1991). Gumanizatsiya professional'nogo stanovleniya pedagoga [Humanization of the professional development of a teacher]. *Sovetskaya pedagogika*. № 9. S. 80-84 [in Russian].

АНОТАЦІЯ

Розглянуто тенденції функціонування вищої освіти в галузі соціальних комунікацій, насамперед зосереджено увагу на питаннях гуманізації та гуманітаризації професійної підготовки в кризових умовах пандемії. З'ясовано, що у зв'язку з провідними тенденціями в сучасній освітній сфері система професійної підготовки фахівців з інформаційної, бібліотечної та архівної справи потребує відчутної оптимізації, зміни педагогічної парадигми, реалізації ефективного навчально-виховного процесу підготовки висококваліфікованих фахівців.

Науково обґрунтовано необхідність гуманізації та гуманітаризації професійної підготовки майбутніх фахівців інформаційної, бібліотечної та архівної справи. Особлива увага звертається на забезпечення формальної та неформальної онлайн-освіти, що повинне відповідати таким викликам нового тисячоліття: антропоорієнтованому, який заснований на усвідомленні внутрішньої потреби і одночасно об'єктивній необхідності мобільного саморозвитку, умінні адекватно і динамічно контактувати з навколишніми і з самим собою. Гуманізоване онлайн-навчання гарантує, що некогнітивні компоненти навчання розглядаються через стосунки між викладачем і студентом, а також спільнотою, сприяючи спілкуванню та співпереживанню, стимулюючи зацікавленість вдосконалюватись.

Встановлено, що гуманізація пропонує чіткі, практичні стратегії навчання для онлайн-навчання, які створюють інклюзивний клімат онлайн-курсу, здатний краще

підтримувати когнітивні та афективні відмінності, що співіснують у рамках курсу закладів вищої освіти. Відносини між викладачем та студентом лежать в основі гуманізації, виступаючи сполучною ланкою між студентами.

Визначено, що гуманітаризація освіти актуалізує проблему вдосконалення організаційної та управлінської культури майбутніх фахівців на основі розробки особистісно орієнтованих технологій, забезпечує умови особистісного розвитку студента, його самореалізації у професійній діяльності, сприяє підвищенню розумового потенціалу, формування світогляду, духовних зразків поведінки.

Ключові слова: *професійна підготовка, гуманізація, гуманітаризація, онлайн-курси, культурно-відповідальне навчання, фахівці з інформаційної, бібліотечної та архівної справи.*

УДК 930.22

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-14-100-115>

**«NARROW AND WIDE» DEFINITION OF THE TERM
«DOCUMENT»**

**«ВУЗЬКЕ І ШИРОКЕ» ВИЗНАЧЕННЯ ТЕРМІНУ
«ДОКУМЕНТ»**

Юрій Палеха,

*кандидат історичних наук,
професор кафедри інформаційно-аналітичної діяльності та інформаційної безпеки
Paleha_Yu@ukr.net*

ORCID: 0000-0001-8060-8590

Національний транспортний університет

вул. М. Омеляновича-Павленка, 1,

м. Київ, Україна, 01010

Yurii Palekha,

*Associate Professor
Professor Department of
Information Analysis and
Information Security
Paleha_Yu@ukr.net*

ORCID: 0000-0001-8060-8590

*National Transport University 1,
Omelianovycha-Pavlenka Str.*

Kyiv, Ukraine 01010

Катерина Алексєєнко,

*старший викладач
Кафедра інформаційно-аналітичної діяльності та інформаційної безпеки
km.alexon@gmail.com*

ORCID:0000-0002-2184-7513

Національний транспортний університет

вул. М. Омеляновича-Павленка, 1,

м. Київ, Україна, 01010

Kateryna Aliksieienko,

*Senior Lecturer
Department of Information
Analysis and Information
Security*

km.alexon@gmail.com

ORCID:0000-0002-2184-7513

*National Transport University
1, M. Omelianovycha-Pavlenka*

Str. Kyiv, Ukraine 01010

ABSTRAKT

Undoubtedly, the document (record) plays a significant role in the management sphere, in establishing social ties, delegating commercial powers, functions of interpretation, translation, etc. Traditionally, it is used as an instrument of social, managerial control in administration, as proof of legal relations or events. However, it is the object of study of document science – a discipline that comprehensively deals with the study of the document as a system object, specially created for storage and dissemination of information in space and time, a discipline that emerged during the 20-80 s of last century in the USSR in the process of theoretical understanding of practical problems that arose for the state in the field of record keeping and archiving. Subsequently, experts in computer science, historical sources, diplomacy, cybernetics, administration, law, etc. joined the discussions, which left its mark on the understanding of the term «document», each of which considers it as object of its knowledge.

Today there are many views on the role and status of the document as a means of communication, which differ in different concepts, views on the structure of document science, its interdisciplinary nature, methodological advantages using attributive or functional-cybernetic approach to documented information resulting in uncertainty of the term «document», the ambiguity of its definitions in the works of scientists and in laws, standards and other regulations.

This article is devoted to the question of the evolution of definitions of the term «document» in the publications of scientists, regulations of the Soviet period, various inconsistent interpretations of the term «document», its differences in laws and national standards, depending on the affiliation of their authors; to the need to revise certain standards, actively conduct terminological research, language expertise, unification of the terminological system.

Keywords: *document, definition, term, national standard, information.*

Постановка проблеми. Важливість управлінської діяльності для сучасного суспільства не викликає сумнівів, але оскільки прийняття та виконання рішень вимагають відповідного документування та інформаційної підтримки, цей вид діяльності виявляється тісно пов'язаним з керуванням документацією, яка мусить бути досконало підготовлена. Для сфери управління термінологія важлива не тільки для осмислення природи документів, створення теорій щодо їх найефективнішого використання, але й для практичних цілей планування, організування, мотивації працівників, координації їх діяльності та контролю.

Чітко налагоджена система термінів, що постійно оновлюється і уточняється, дозволяє уникнути розбіжностей у трактуваннях і зробити управління документами максимально ефективним. Сьогодні ця система не в змозі повною мірою відповідати управлінським потребам, оскільки не всі навіть основні терміни мають стабільні тлумачення. Крім того, у зв'язку з прийняттям, як національних, міжнародних стандартів виникає проблема відповідності дефініцій вітчизняних і привнесених з міжнародної практики термінів. Така ситуація значно утрудняє документаційну та інформаційну підтримку управлінських процесів, що потребує її досконалості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням уніфікації та стандартизації документознавчої термінології в Україні приділяється багато уваги в публікаціях проф. С.Г. Кулешова, В.В. Бездрабко, О.М. Тур, С.В. Харченко, В.Д. Шинкарука, Г.М. Швецової-Водки. Безпосередньо питаннями визначення поняття документ, дослідженнями його дефініцій займалися такі дослідники як А.В. Ліпінська, С.В. Литвинська, В.Т. Савицький, С.В. Савченко, Л.М. Ткач та інші. Разом з тим, єдності в розумінні сутності поняття «документ» у працях сучасних науковців немає. Попри закріплення його широкого розуміння в законах України, в нормативних актах спостерігається різночитання терміну «документ».

Мета статті. Показати історію появи терміну «документ» в публікаціях вчених, нормативних актах радянського періоду, виникнення різних тлумачень терміну «документ», викласти й проаналізувати проблемні питання його різночитання в законах України та національних стандартах, залежно від приналежності їх авторів до його розуміння. Сьогодні, як ніколи, необхідно оновити окремі національні термінологічні стандарти; провести їх мовленнєву експертизу; відкрити доступ до чинних нормативних документів; більше уваги приділяти гармонізації національних стандартів з міжнародними.

Виклад основного матеріалу дослідження. Документи з'явилися з моменту зародження писемності, «письмової мови» і стали надійним засобом запису, реєстрації або, інакше кажучи, документування фактів, явищ, подій. До цього людське суспільство користувалося живим словом, живою мовою.

Родоначальник науки про сукупності документів і галузь практичної діяльності, бельгійський вчений Поль Отле, автор знаменитої праці «Трактат про документацію», пояснюючи поняття «документ» підкреслював, що воно включає окремі томи, брошури, журнали, статті, карти, діаграми, естампи, патенти, статистику, записи голосу за допомогою фонографії, діапозитиви чи кінематографічні фільми. Саме Поль Отле уперше визначив документи, як: матеріальні об'єкти, створені людиною спеціально для фіксації, зберігання і відтворення інформації з метою її передачі в просторі й часі, незалежно від способу її фіксації.

Починаючи з середини минулого століття в офіційній термінології слово «документ» трактується у вузькому, широкому й найширшому значенні.

Вузьке значення зводиться до ділового паперу, письмового свідчення, або ж історичного джерела, що слугує доказом юридичних відносин чи подій. Родоначальник управлінського документознавства проф. К.Г. Мітяєв, ініціюючи потребу в теоретичному обґрунтуванні практичної роботи зі службовими документами, розумів документ як явище, що засвідчує та підтверджує факти, права, обов'язки тощо.

Досліджуючи атрибутивну сторону поняття «документ» проф. К.Г. Мітяєв зазначав, що воно не обмежується ані технікою запису інформації, ані способом її відтворення, і підкреслював: «усе, що є документальним, тобто, що ґрунтується на означенні об'єктивної дійсності і є відображенням, фіксацією чи реєстрацією фактів, подій, явищ за допомогою письма, зображення, звукозапису може трактуватися як документ. Поняття «документ» він ототожнював з архівознавчим терміном «документальні матеріали», називаючи документами акти державної влади, офіційне та приватне листування, плани, графіки, малюнки, рукописи наукових і художніх творів, мемуарів і щоденників, плакати, відозви, негативи та позитиви фотознімків і кінофільмів, матеріали звукозапису тощо (Мітяєв, 1964).

Запропоноване проф. К.Г. Мітяєвим трактування терміна «документ» знайшло підтримку в роботах В.Д. Банасюкевича, А.В. Єлпатьєвського, К.Б. Гельмана-Виноградова, З.Є. Калишевич та А.Н. Образцова. Воно спонукало спочатку книгознавців та документалістів, а згодом й інформаційних працівників приступити до обґрунтування *широкого* значення терміну «документ», пов'язаного з поняттями «комунікація» та «інформація».

Завдяки роботам зазначених вчених, документ став досліджуватися як одне з найважливіших джерел отримання інформації та засобів соціальної комунікації, одним з базових термінів у терміносистемах таких наук і наукових дисциплін як археографія, джерелознавство, історія. З уточненням як «засіб закріплення інформації про факти...» замість як «результат відображення фактів...» дефініція знайшла своє відображення в стандарті ГОСТ 16487-70 (див. п.1 табл. 1).

Разом з тим, широке трактування поняття «документ» не підтримували у своїх працях вчені, котрі дотримувались версії, згідно якої документ є об'єктом практичної діяльності та результатом процесу створення його в установленому порядку. Поряд із дуалізмом думок науковців у трактуванні терміну

«документ» в ті часи не було і його однозначного нормативного закріплення.

Таблиця 1.

Визначення поняття «документ» в ГОСТах

№	Визначення поняття	Стандарт
1.	Засіб закріплення різним способом на спеціальному матеріалі інформації про факти, події, явища об'єктивної дійсності і розумової діяльності людини	ГОСТ 16487-70
2.	Матеріальний об'єкт, який містить у зафіксованому вигляді інформацію, оформлену в установленому порядку, що має у відповідності з чинним законодавством правове значення	ГОСТ 6.10.2-75
3.	Матеріальний об'єкт із інформацію, що закріплена створеним людиною способом для її передачі у часі і просторі	ГОСТ16487-83

Як результат, у 1975 році з'явився державний стандарт ГОСТ 6.10.2-75, в якому термін «документ» було подано в звуженому вигляді (див. п. 2 табл. 1). До запропонованого фахівцями ВНДІЕТ в стандарті функціонального визначення поняття «документ» прихильниками атрибутивного підходу було поставлено цілий ряд запитань: що означає «в установленому порядку», хто його встановив, яким нормативним актом він регламентується, і чи існує, відповідно до чинного законодавства, перелік видів документів, що підтверджує правове значення того чи іншого їх виду?

Окрім того, як відмічали представники ВНДІАСД науковці А.В. Єлпатьєвський та Е.І. Ханпіра, посилаючись на організаційно-методичний стандарт ГОСТ 1.5-68, поява зазначеного визначення порушувала встановлене Держстандартом правило, за яким включення до стандарту нового терміну, повинно супроводжуватися не його трактуванням, а посиланням на попередній стандарт, у якому воно вже міститься. «Документ – термін і діловодства, і архівної справи – зазначали дослідники – В архівах, за визначенням, зберігаються письмові, зображальні, звукові документи. Далеко не всі з них мають юридичну силу і створені

відповідно до якихось офіційних правил і приписів. Дефініція терміна «документ» не повинна звужувати реального обсягу поняття, яким оперують в галузі» (Єлпатьєвський, 1987). Як результат недотримання Держстандартом своєї ж вимоги, виникла неординарна, виключна ситуація: у двох стандартах з'явилися різні, несумісні визначення одного терміну.

Розширене поняття «документ», знов ж таки знайшло своє відтворення в підготовленому ВНДІАСД стандарті ГОСТ 16487-83, у якому в порівнянні зі своїм попередником, ГОСТом 16487-70, воно мало більш чіткі визначення (див. п.3, табл. 2). Так, з дефініції терміна «документ» було видалено, що документ є засобом створення самого документа (що логічно і фактично було некоректним) й те, що носієм інформації є «спеціальний матеріал», оскільки, наприклад, береста, спеціальним матеріалом для берестяних грамот XI ст. не була.

Практично одночасно, уточнюючи означення терміну «документ» 1990-х років провідні радянські вчені О.П. Коршунов, А.В. Соколов та Ю.М. Столяров запропонували трактувати його як матеріальний об'єкт, носій соціальної інформації *в найширшому його контексті*, згідно з яким документом можна вважати будь-який матеріальний об'єкт, що містить атрибутивну інформацію (як невід'ємну внутрішню властивість всіх матеріальних об'єктів): від письмового документа, грамплатівок та кінофільмів до творів мистецтва (архітектурних споруд, графіки, живопису, скульптури), від зразків мінералів, гербаріїв, історичних реліквій до виробів промисловості і техніки (годинників, автомобілів, гвинтівок тощо).

На сьогодні в нормативних документах України, в залежності від сфери діяльності, в якій працюють їх автори, можна знайти більш десятка різних дефініцій поняття документ, від найширшого його розуміння до вузького, що має місце в офіційному документі.

Відомий український документознавець проф. С.Г. Кулешов, вивчаючи зміст поняття «документ», в своїх

роботах наголошував, що документи – це «матеріальні об'єкти, які спеціально створюються з метою зберігання і розповсюдження (передачі) в просторі й часі осмисленої соціальної інформації, створеної людиною для використання в суспільній діяльності» (Кулешов, 2000). Завдяки зусиллям вченого, його adeptів, *широка* дефініція терміну «документ» збережена й у чинному нині в Україні стандарті ДСТУ 2732:2004, що змінив стандарт ДСТУ 2732:94 з вужчим в ньому його значенням (див. п.2,3 таблиці 2).

Атрибутивний підхід має місце у законах України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» та «Про обов'язковий примірник документів» зазначено, що «документ – матеріальна форма одержання, зберігання, використання і поширення інформації, зафіксованої на папері, магнітній, кіно-, фотоплівці, оптичному диску або іншому носієві» (Закони, 1995;1999).

В проєкті закону «Про внесення змін до Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» від 01.02.2021 позначено, що «документ – матеріальна форма одержання, зберігання, використання і поширення інформації, зафіксованої на різних носіях», а «електронний документ – документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних» (Закон, 2021).

У ст.1 Закону України «Про інформацію», після правок, нині зазначається, що документ – матеріальний носій, що містить інформацію, основними функціями якого є її збереження та передавання у часі та просторі (Закон, 1992).

Разом з тим в законі України «Про електронні документи та електронний документообіг» поняття документ взагалі не розглянуто, хоча електронний документ – це один з видів його існування залежно від способу створення, а дефініцію «електронний документ» подано у його вузькому значенні як «документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа» (Закон, 2003).

Щодо дефініції терміну «документ» в чинних стандартах, на відміну від згаданих зауважень радянських науковців, щодо

неприпустимості існування в нормативних документах одночасно двох визначень, сьогодні їх набагато більше.

Таблиця 2.

Поняття документ в національних стандартах

№	Визначення поняття «документ»	Нормативний документ
1	2	3
1	Записана інформація, яка може розглядатися як одиниця під час здійснення інформаційної діяльності	ДСТУ 2392-94
2	Матеріальний об'єкт, що містить у закріпленому вигляді інформацію, оформлений за встановленим порядком і має відповідно до чинного законодавства правове значення	ДСТУ 2732-94
3	Інформація нанесена на матеріальний носій для передачі в часі і просторі	ДСТУ 2732: 2004
4	Матеріальний об'єкт з інформацією, закріпленою створеним людиною способом для її передавання в часі та просторі	ДСТУ 3017-95
5	Оформлений згідно з установленим порядком матеріальний об'єкт, що містить у зафіксованому вигляді інформацію і має відповідно до чинного законодавства юридичну силу	ДСТУ 3843-99
6	Матеріальний носій, що містить інформацію, основними функціями якого є її збереження та передавання у часі та просторі	Проект ДСТУ 2732: 2020
7	Записана інформація чи матеріальний предмет, який можна вважати одиницею в документуванні	ДСТУ ISO 5127:2018
8	Документована інформація, створена, отримана і збережена організацією або приватною особою в якості доказу чи активу для підтвердження правових зобов'язань або ділової транзакції	ДСТУ ISO 15489:2019
9	Інформація (значущі дані) та носій, на якому її розміщено	ДСТУ ISO 9000:2015

Як видно з таблиці 2, визначення терміну «документ», подані в п. 2,5 та 8 досить вузькі, дещо ширші в п. 1,3,4 (функціональний підхід), а визначення подане в п. 9 більш широке (атрибутивний підхід).

І все це незважаючи на те, що в ДСТУ 1.5:2015 «Правила розроблення, викладання та оформлення національних

нормативних документів» чітко записано, що з метою недопущення неоднозначного розуміння вимог і положень стандарту у «Термінах та визначеннях понять» наводять вжиті у стандарті науково-технічні терміни, не встановлені в інших стандартах....» (ДСТУ, 2015). Окрім того в п. 4 стандарту ДСТУ 3966:2009 «Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять» проголошується, що з метою стандартизування термінології необхідно унормувати та затвердити в різних сферах знань і діяльності однозначно зрозумілі, несуперечливі терміни для всіх сфер застосування, в довідковій та науково-методичній літературі (ДСТУ, 2009).

Висновки та перспективи подальших досліджень теми. Таким чином, стосовно дуалізму поняття «документ» встановлено:

- наявні його різночитання в законах України та національних стандартах, залежно від приналежності їх авторів до тієї чи іншої концепції;
- застарілі окремі національні стандарти (28 років залишається незмінним ДСТУ2392-94; 23 роки – ДСТУ 3843-99, 18 років – ДСТУ 2732:2004);
- обмежено доступ до національних стандартів (ДСТУ 4163: 2020, що діє з 01.09.2021), в т. ч. стандартів, прийнятих методом перекладу (ДСТУ ISO 5127: 2018, ДСТУ ISO 15489-1: 2018 та ін.).

Сьогодні, як ніколи, необхідно, посилити увагу до стандартів цієї серії з боку держави (з точки зору норм права), розмежовувати поняття «документ» і «службовий документ» (document or record), відкрити доступ до чинних стандартів, розмістивши їх на офіційному веб-сайті, продовжити гармонізацію нормативних документів з міжнародними, обов'язково проводити їх мовну експертизу. Хочеться вірити, що законотворці, Верховна Рада України, Українська агенція зі стандартизації та профільні технічні комітети приймуть необхідні заходи, щоб забезпечити однозначною термінологією державні соціально-економічні і науково-технічні програми та законодавство України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650.
2. Про бібліотеки і бібліотечну справу: Закон України від 02.10.1995. № 32-95ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 7. Ст. 45.
3. Про обов'язковий примірник документів: Закон України від 09.04.1999. № 595- XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22-23. Ст. 199.
4. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22.05.2003 р. № 852– ІV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 36. Ст. 276.
5. Про внесення змін до Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу»: Проект закону 5002 від 01.02.2021. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua.pls>.
6. ГОСТ 16487-70. Термины и определения. М.: Изд-во стандартов, 1971. 12 с. (Делопроизводство и архивное дело).
7. ГОСТ 6.10.2-75. Термины и определения. М.: Изд-во стандартов, 1975. 11 с. (Унифицированные системы документации).
8. ГОСТ 16487-83. Термины и определения. М.: Изд-во стандартов, 1984. 12 с. (Делопроизводство и архивное дело).
9. ДСТУ 1.5:2015. Правила розроблення, викладання та оформлення національних нормативних документів. [На заміну ДСТУ 1.5: 2003; чинний від 2017-02-01]. Вид. офіц. Київ : ДП «Курс НДНЦ», 2016. 65 с.
10. ДСТУ 2392-94. Базові поняття. Терміни та визначення понять. [Чинний від 1995-01-01]. Київ: Держстандарт України, 1995. 54 с. (Інформація та документація).
11. ДСТУ 2732-94. Терміни та визначення понять: Нац. стандарт України. [Нечинний]. Київ: Держспоживстандарт України, 2005. 33 с. (Діловодство та архівна справа).
12. ДСТУ 2732:2004. Терміни та визначення понять: Нац. стандарт України. [На заміну ДСТУ 1.5:2003; Чинний від 2004-28-05]. Київ: Держспоживстандарт України, 2005. 32 с. (Діловодство та архівна справа).

13. ДСТУ 3017-95. Видання. Основні види. Терміни та визначення понять. [Нечинний]. Київ: ДП «Укр НДНЦ», 1995. 38 с. (Інформація та документація).
14. ДСТУ 3843-99. Основні положення. [Чинний від 2000-01-07]. Київ: Держспоживстандарт України, 2000. 8 с. (Державна уніфікована система документації).
15. ДСТУ 3966:2009. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять. [Чинний від 2010-07-01]. Київ: Держспоживстандарт України, 2010. 34 с.
16. ДСТУ ISO 9000:2015. Основні положення та словник термінів. [Чинний від 2016-07-01]. ДПНДІ «Система», 2015. 46 с. (Системи управління якістю).
17. Бондарь В. А. Современные концептуальные подходы к изучению понятия «документ». *Гуманитарные науки в Сибири*. Новосибирск, 2014. № 4. С. 98.
18. Елпатьевский А.В., Ханпира Э.И. Еще раз о термине «Документ». *Советские архивы*. 1987. № 1. С. 52-55.
19. Кулешов С.Г. Документознаводство: історія. Теоретичні основи. Київ: ДАКККіМ, 2000. 162 с.
20. Митяев К.Г. Документоведение, его задачи и перспективы развития. *Вопросы архивоведения*. 1964. № 2. С. 19.
21. Савицький В. Т. Документ як базове поняття документографічного забезпечення управління *Університетські наукові записки*. 2005. № 4. С. 313-318. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2005_4_55.
22. Ткач Л.М., Савченко С.В. Терміни документознавства: навч. посіб. Вид. 2-ге, перероб. і доп. Дніпро: МетАУ, 2019. 46 с.
23. Тур О. М. Уніфікація та стандартизація документознавчої термінології в Україні: Дис. ... д-ра наук із соц. ком: 27.00.02. Київ. 2019. 301 с.
24. Шинкарук В.Д., Харченко С.В. Державні термінологічні стандарти України в науковому дискурсі: проблемні питання. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Філологічні науки*, 2017. № 263. С. 56-64.

REFERENCES

1. Pro informatsiiu [About information]: Zakon Ukrainy vid 02.10.1992 (1992). № 2657-XII // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 48. St. 650.
2. Pro biblioteku i bibliotchnu spravu [About libraries and library business]: Zakon Ukrainy vid 02.10.1995. (1995). № 32-95VR // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 7. St. 45.
3. Pro obov'iazkovyi prymirnyk dokumentiv [About the obligatory copy of documents]: Zakon Ukrainy vid 09.04.1999. № 595-KhIV // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1999 № 22-23. St. 199.
4. Pro elektronni dokumeny ta elektronnyi dokumentoobih [About electronic documents and electronic document flow]: Zakon Ukrainy vid 22.05.2003 r. № 852-IV // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2003. № 36. St. 276.
5. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro biblioteku i bibliotchnu spravu» [On Amendments to the Law of Ukraine «On Libraries and Library Affairs»]: Proiekt zakonu 5002 vid 01.02.2021. URL:<http://w1.c1.rada.gov.ua/pls>.
6. HOST 16487-70. Термуны у opredelenyia [Terms and definitions]. M: Yzd-vo standartov, 1971. 12. (Deloproyzvodstvo y arkhyvnoe delo).
7. HOST 6.10.2-75. Термуны у opredelenyia [Terms and definitions]. M. Yzd-vo standartov, 1975. 11. (Unyfytsyrovannyye systemy dokumentatsyy).
8. HOST 16487-83. Термуны у opredelenyia [Terms and definitions]. M.: Yzd-vo standartov, 1984. 12. (Deloproyzvodstvo y arkhyvnoe delo).
9. DSTU 1.5:2015. Pravyla rozroblennia, vykladannia ta oformlennia natsionalnykh normatyvnykh dokumentiv [Rules for the development, teaching and design of national regulations]. [Chynnyi vid 2017-02-01]. DP «Ukr NDNTs». 2016. 65.
10. DSTU 2392-94. Bazovi poniattia [Basic concepts]. Terminy ta vyznachennia poniat. [Chynnyi vid 1995-01-01]. K.: Derzhstandart Ukrainy, 1995. 54. (Informatsiia ta dokumentatsiia).

11. DSTU 2732-94. Terminy ta vyznachennia poniat [Terms and definitions]: Nats. standart Ukrainy. [Nechynnyi]. K.: Derzhspozhyvstandart Ukrainy, 2005. 33. (Dilovodstvo ta arkhivna sprava).

12. DSTU 2732:2004. Terminy ta vyznachennia poniat [Terms and definitions]: Nats. standart Ukrainy. [Chynnyi vid 2004-28-05]. K.: Derzhspozhyvstandart Ukrainy, 2005. 32 . (Dilovodstvo ta arkhivna sprava).

13. DSTU 3017-95. Vydannia. Osnovni vydy [Edition. The main types]. Terminy ta vyznachennia poniat». [Nechynnyi]. Kyiv: DP «Ukr NDNTs». 1995. 38. (Informatsiia ta dokumentatsiia).

14. DSTU 3843-99. (2000). Osnovni polozhennia [Substantive provisions]. K.: Derzhspozhyvstandart Ukrainy, 8 .(Derzhavna unifikovana systema dokumentatsii).

15. DSTU 3966:2009. (2010). Zasady i pravyla rozroblennia standartiv na terminy ta vyznachennia poniat [Principles and rules for developing standards for terms and definitions]. Kyiv Derzhspozhyvstandart Ukrainy. 34.

16. DSTU ISO 9000:2015. Osnovni polozhennia ta slovnyk terminiv [Basic provisions and glossary of terms]. [Chynnyi vid 2016-07-01]. DPNDI «Systema».2015. 46. (Systemy upravlinnia yakistiu).

17. Bondar, V.A. (2014). Sovremennye kontseptualnye podkhody k yzucheniu poniatyia «dokument» [Modern conceptual approaches to the study of the concept of «document»]. Humanytarne nauky v Sybyry. Novosybyrsk. № 4. 98.

18. Elpatevskiy, A.V., Khanpyra Э.У. (1987). Eshche raz o termyne «Dokument» [Once again about the term «Document»]. Sovetskiye arkhyvy. № 1. 52-55.

19. Kulieshov, S.H. (2000). Dokumentoznavstvo: istoriia. Teoretychni osnovy. [Documentation: history. Theoretical foundations]. Kyiv: DAKKKiM. 162.

20. Mytiaev, K.H. (1964). Dokumentovedenye, eho zadachy y perspektyvy razvytyia [Documentation, its tasks and development prospects]. Voprosy arkhyvovedeniya. № 2. 19.

21. Savytskyi, V.T. (2005). Dokument yak bazove poniattia dokumentatsiinoho zabezpechennia upravlinnia [Document as a basic concept of management documentation]. Universytetski naukovi zapysky. № 4. S. 313-318. Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2005_4_55.

22. Tkach, L.M., Savchenko, S.V. (2019). Terminy dokumentoznavstva [Terms of document science]: Navch. posib. Vyd. 2-he, pererob. i dop. Dnipro: MetAU. 46

23. Tur, O.M. (2019). Unifikatsiia ta standartyzatsiia dokumentoznavchoi terminolohii v Ukraini [Unification and standardization of documentary terminology in Ukraine]: Dys. ... d-ra nauk iz sots. kom: 27.00.02. Kyiv. 301.

24. Shynkaruk, V.D., Kharchenko, S.V. (2017). Derzhavni terminolohichni standarty Ukrainy v naukovomu dyskursi: problemni pytannia. [State terminological standards of Ukraine in scientific discourse: problematic issues]. Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Serii: Filolohichni nauky № 263. 56-64.

АНОТАЦІЯ

Документ, безперечно, виконує значну роль в управлінській сфері, у налагодженні соціальних зав'язків, делегуванні комерційних повноважень, функцій інтерпретації, перекладу тощо. Традиційно він застосовується як інструмент владного контролю в адмініструванні, як доказ правовідносин чи подій. Разом з тим, він виступає об'єктом дослідження документознавства – науки, сформованої впродовж 20 – 80-х років минулого століття в СРСР у процесі теоретичного осмислення проблем, що виникали перед країною у сфері діловодства та архівної справи. В дискусійному просторі беруть участь фахівці з інформатики, джерелознавства, дипломатики, кібернетики, управління, права та ін., що покладає відбиток на розумінні терміну «документ», кожен з яких розглядає його як свій об'єкт пізнання.

На сьогодні існує чимало поглядів на роль і статус документа як комунікаційного засобу, що відрізняються різними концепціями, поглядами на структуру науки про документ, її міждисциплінарним характером, застосуванням атрибутивного чи функціонально-кібернетичного підходів тощо, результатом чого є невизначеність меж поняття «документ», багатозначність його дефініцій. Питанням еволюції визначень терміну «документ» в публікаціях вчених, законах та стандартах, узгодження його тлумачень, різночитаннях залежно від поглядів їх авторів; необхідності перегляду окремих стандартів, проведення термінологічних досліджень, мовної експертизи та уніфікації терміносистеми й присвячено цю статтю.

Ключові слова: документ, термін, національний стандарт, інформація.

УДК 373. 5. 016: 94 +34

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-14-116-138>

**FORMATION OF PERSONAL COMPETENCIES IN
HISTORY AND LAW LESSONS BY INVOLVING
DOCUMENTARY SOURCES**

**ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНИХ
КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УЧНІВ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ
ТА ПРАВОЗНАВСТВА ШЛЯХОМ ЗАЛУЧЕННЯ
ДОКУМЕНТАЛЬНИХ ДЖЕРЕЛ**

Олеся Ткаченко,

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри загальної
історії, правознавства і
методик навчання
Lesya612@ukr.net*

ORCID ID:0000-0001-8836-3778

Університет Григорія

Сковороди в Переяславі,

*м. Переяслав, вул. Сухомлинськ
ого, 30, Київська обл., Україна,
08401*

Olesia Tkachenko,

*Ph.D. in Historical Science,
Assistant Professor of
Department of General History,
Science of Law and Teaching
Methods*

Lesya612@ukr.net

ORCID ID:0000-0001-8836-3778

Hryhoriy Skovoroda University

*in Pereiaslav, Pereiaslav, 30,
region, Ukraine, 08401*

Вікторія Грукач,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри загальної
історії, правознавства і
методик навчання
viktoriyagrukach@ukr.net*

ORCID ID:0000-0003-4304-4831

Researcher ID: AAB-2005-2021

Університет Григорія

Сковороди в Переяславі

Viktoriia Hrukach,

*Ph.D. in Jurisprudence Science,
Assistant Professor Department
of General History, Science of
Law and Teaching Methods
viktoriyagrukach@ukr.net*

ORCID ID:0000-0003-4304-4831

Researcher ID: AAB-2005-2021

Hryhoriy Skovoroda University

in Pereiaslav, 08401, Ukraine,

*м. Переяслав, Kyiv region, Pereiaslav,
вул. Сухомлинського, 30Київсь Sukhomlynskooho Str., 30
ка обл., Україна, 08401*

Тетяна Ткаченко, **Tetiana Tkachenko,**
кандидат історичних наук, Ph.D. in Historical Science,
доцент кафедри загальної Assistant Professor of
історії, правознавства і Department of General History,
методик навчання Science of Law and Teaching
tatiannatkachenko@gmail.com Methods
ORCID ID:0000-0001-8534-6091 tatiannatkachenko@gmail.com
Університет Григорія ORCID ID:0000-0001-8534-6091
Сковороди в Переяславі, Hryhoriy Skovoroda University
м. Переяслав, вул. Сухомлинськ in Pereiaslav, Pereiaslav, 30,
ого, 30, Київська обл., Україна, Sukhomlynskooho Str., Kyiv
08401 region, Ukraine, 08401

ABSTRACT

Today the teacher is faced with the task of improving the life skills of young students. Competences are based on knowledge, values that are formed in the learning process, experience. The ability to apply the acquired knowledge in everyday life in a particular situation is an indicator of the success of student youth. One of the important factors in the formation of important competencies is the study of history and jurisprudence in ZSSO. Modern approaches to the study of these subjects should be based on personality-oriented learning, and educational technologies should focus on educating a conscious citizen of Ukraine, socially adapted, who is able to creatively solve problems in the process of self-realization.

The formation of critical thinking becomes a priority in history lessons, students' orientation is not so much on knowledge as on ways of obtaining information. Intensification of cognitive activity is facilitated by educational and research activities. The formation of research skills in history and law lessons is possible in the process of using documentary, including archival sources.

The technology of working with historical texts, as a model of teaching history and jurisprudence in ZZSO, is based on the study of texts with their further use by students and the formation of historical thinking.

At the present stage, Ukraine is solving complex tasks of building the Ukrainian rule of law and civil society, which should be based on a developed market economy. In this regard, it is important to study the history lessons in the 9th grade in ZZSO socio-economic issues in general, and the development of sugar production in Ukraine in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries. in particular. After all, sugar production during this period was the most developed and widespread in many Ukrainian provinces. About 80% of the sugar factories of the Russian Empire were located on their territories.

The article analyzes the documents of the Tereshchenko family archives in the Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv and is a valuable source for studying socio-economic and cultural development in Ukraine in the second half of the XIX – early XX centuries.

The aim of the article is to study, generalize archival sources of the Tereshchenko family fund and analyze the process of forming personal competencies, research skills of students in history and law lessons at ZZSO in the process of using documentary, including archival sources.

Studying the activities of the Tereshchenko sugar industry in the process of using archival sources will contribute to the formation of research skills in history and law lessons. Documentary sources of the Tereshchenko family archival fund not only give students the opportunity to recreate the socio - economic development of Ukraine in the second half of the XIX – early XX centuries. They are also sources of study of contractual, compulsory, labor, family, administrative law of Ukraine of this period, which can be used by teachers in law lessons at ZZSO.

The following methods were used in writing the article: historical, chronological, analysis and comparison, statistical.

Conclusions. The development of research skills in the lesson of history and law in ZSSO will be effective when the teacher will comply with certain requirements for the use of documents in the learning process. Namely: taking into account the age, individual characteristics of students, the level of their general development; use of problematic, reproductive, cognitive-research tasks.

The use of texts of documents in the lessons of history and law in ZSSO is a necessary element of the teacher's work. This form of work helps to increase the motivation of learning, intensify independent learning activities of students, expand learning tasks, creates opportunities for individual, independent learning process, expands the possibilities of dialogue of the learning process. This type of activity contributes to the development of students' competence, develops children's research skills, namely: work with specific historical sources, study and analysis of historical events, the use of acquired knowledge and skills in practice. This is especially true in distance education.

Keywords: *competences, educational process, problem-search method, document, archival sources, industry, sugar production.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі реформування шкільної освіти педагогічний досвід, інноваційні навчальні технології повинні сприяти формуванню в учнівської молоді загальнолюдських, національних цінностей, правової свідомості, почуття власної гідності, вміння мислити критично, стимулювати учнів прагнути до самореалізації. Соціум сьогодні потребує компетентної, інформованої особистості, яка готова приймати самостійні рішення і нести за них відповідальність.

Перед учителем сьогодні стоїть завдання підвищення життєвих компетентностей учнівської молоді. Компетентності базуються на знаннях, цінностях, котрі формуються в процесі навчання та досвіді. Здатність застосовувати отримані знання у повсякденному житті, у конкретній ситуації є показником

успішності учнівської молоді. Одним із вагомих чинників формування важливих компетентностей є вивчення історії та правознавства у ЗЗСО. Сучасні підходи до вивчення цих предметів мають базуватися на особистісно орієнтованому навчанні, а навчальні технології повинні бути зосереджені на вихованні свідомого громадянина України, соціально адаптованого, котрий здатен творчо вирішувати проблеми у процесі самореалізації.

Вирішенню цих завдань сприяє проблемно – пошуковий метод навчання. Саме використання цього методу дозволяє створити атмосферу пошуку, максимально розкрити інтелектуальний потенціал учнів, розвивати вміння аналізувати і синтезувати отриманий матеріал.

Аналіз досліджень і публікацій. Окремі аспекти були об'єктами наукового інтересу українських учених. Питання місця і ролі документів як складової навчального процесу розглядали Л. Богдановська (Богдановська, 2005), Л. Задорожня (Задорожня, 2005), Я. Нетеча (Нетеча, 2005), Г. Шевцова-Водка (Шевцова-Водка, 2014), Н. Барановська, Г. Січкаренко, Т. Стоян (Барановська & Січкаренко & Стоян, 2021), Г. Січкаренко (Січкаренко, 2018). Серед сучасних дослідників слід відмітити Я. Калакуру та Ю. Ковтанюка (Калакура & Ковтанюк, 2019), В. Грукач (Грукач, 2005), Т. Соловійову (Соловійова, 2021), О. Ткаченко (Ткаченко, 2000), Ф. Ступака (Ступак, 1998). Але узагальненого дослідження, де б розглядалося значення архівних документів у формуванні особистісних компетентностей на уроках історії та правознавства у ЗЗСО немає.

Мета дослідження. Метою статті є дослідження, узагальнення архівних джерел сімейного фонду Терещенків і аналіз процесу формування особистісних компетентностей, дослідницьких умінь учнів на уроках історії та правознавства у ЗЗСО у процесі використання документальних, зокрема архівних джерел.

Виклад основного матеріалу. У сучасній школі важливо на уроках історії та правознавства використовувати методи, котрі створюють проблемні ситуації. Останні стимулюють зацікавленість учнів до інформації та процесу її отримання. Пріоритетним на уроках історії стає формування критичного мислення, орієнтація учнів не стільки на знання, скільки на шляхи отримання інформації. Активізації пізнавальної діяльності сприяє учбово – дослідницька діяльність. Формування компетентностей, дослідницьких умінь на уроках історії та правознавства можливе у процесі використання документальних, зокрема архівних джерел. Варто наголосити, що компетентність визначається як набута у процесі навчання інтегрована здатність особистості, яка складається із знань, досвіду, цінностей і ставлення, що можуть цілісно реалізовуватися на практиці.

Використання документальних джерел на уроках історії та правознавства допомагають вчителю розкрити та врахувати особливості, індивідуальні здібності, інтереси кожної дитини. Необхідність використання документів є очевидною. Кожен вчитель повинен застосовувати цю технологію. Як вважає Я. Нетеча, досить ефективним при використанні текстів є застосування різних форм організації навчання: робота в парах і групах, індивідуальна робота (Нетеча, 2005: 16). Новітні технології створюють умови, коли кожна дитина отримує можливість відчувати свою значимість, успішність, розкрити свої можливості. Для уроків різних типів і форм (комбінований, урок-лекція, нестандартні уроки) краще використовувати різні види документів, котрі відповідають меті, плану і структурі уроку.

Технологія роботи з історичними текстами, як модель навчання історії і правознавства у ЗЗСО, базується на дослідженні текстів із їх подальшим використанням учнями і формуванні історичного мислення. Навчання за цією технологією складається із окремих завершених тем. Застосування документальних джерел під час їх вивчення

просто необхідне. Наприклад, вивчаючи тему «Культура України у другій половині XIX на початку XX ст.» (9 клас), «Соціально-економічний розвиток України у другій половині XIX на початку XX ст.» (9 клас), учитель пропонує учням ознайомитися та опрацювати документи Центрального державного архівного фонду України у м. Києві (ЦДІАУ), зокрема, сімейного архіву родини Терещенків. Учні ознайомившись з текстами архівних документів, обговорюють їх, роблять самостійні висновки.

У Центральному державному історичному архіві України у м. Києві (ЦДІАУ) знаходиться сімейний архівний фонд родини цукропромисловців Терещенків, де міститься велика кількість документальних джерел з історії взагалі, і соціально-економічної, культурної проблематики другої половини XIX–початку XX ст. зокрема. Це матеріали, що стосуються підприємницької діяльності однієї з найбільш відомих родин, розвитку цукрової промисловості, винокурного виробництва другої половини XIX – початку XX ст. Сімейний архівний фонд (Ф. 830) Терещенків нараховує більше 2 тис. справ. Серед великої кількості джерел міститься інформація про нерухоме майно сім'ї, про кількість цукрових та винокурних заводів та їхнє функціонування, про кількість та розміщення земельних угідь, про торгівельну діяльність Товариства братів Терещенків, умови найму та праці робітників і технічних спеціалістів, про джерела фінансування та забезпечення виробництва сировиною тощо.

У вказаному фонді містяться документальні джерела, котрі висвітлюють інформацію про купівлю підприємств, маєтків, землі родиною цукропромисловців у різних частинах країни: у Київській, Курській та Волинській губерніях (ЦДІАУ: спр. 76, 92, 113). Починали Терещенки свою діяльність із торгівлі хлібом, за що і були удостоєні почесних звань. Після реформи 1861 р. Терещенки скористались тим, що більшість поміщиків Російської імперії не змогли перелаштуватися на умови ринкової економіки. На це вказують матеріали справ про

оренду землі, цукрових заводів і маєтків (ЦДІАУ: спр. 63). Наприклад, за 10 років (1884–1893) один із трьох братів – Федір Артемійович – орендував 2 289 дес. землі (ЦДІАУ, спр. 63: 2).

Підприємництво, родинний бізнес дали можливість у середині 60-х років ХІХ ст. накопичити сім'ї значний капітал, котрий вони почали інвестувати у цукрову та винокурну промисловість. Першим власним заводом, який у 1855 р. побудували Терещенки був завод у Воронежі Глухівського повіту. Це був середній за розмірами цукровий завод. Через кілька років, у 1867 р. родина володіла 5 цукровими заводами (Ткаченко, 2000: 62).

Справи 264; 256; 286; 322 – 325; 335; 336; 430; 461 –464; 483 – це документи, що дають відомості про придбання промисловцями нерухомого майна (ЦДІАУ, ф. 830).

У 1868 р. Федір Артемійович збільшив свої статки, придбавши у Червонський маєток у Волинській губернії разом із цукровим заводом і 6 700 дес. землі, у 1889 р. – Студенський маєток у Могилівській губернії і 10 400 дес. землі і Андрушівський маєток у Житомирському повіті, де було майже 10 тис. дес. землі (ЦДІАУ, спр. 381: 13). Усе це він придбав за готівкові кошти, як казали «з вільних рук».

У сімейному архіві зберігається «Свідоцтво на привілей у придбанні на пільгових умовах у Південно-Західному краї нерухомого майна» видане на ім'я Ф. Терещенка київським генерал-губернатором і датоване 17 листопада 1880 р. (ЦДІАУ, спр. 719: 1). Відразу, отримавши цей документ цукропромисловець, як свідчать джерела починає скуповувати землі. У листопаді 1880 р. він у дворянина Малиновського за 100 тис. руб. придбав у с. Воропаях Новгород-Волинського повіту близько 2 тис. дес. землі і маєток «...со всеми экономическими, хозяйственными и другими строениями и оброчными статьями». Через місяць у надвірного радника Чеховського Федір Артемійович купив ще майже 1 тис. дес., заплативши власнику 70 тис. руб. (ЦДІАУ, спр. 1283: 21).

Вивчаючи документи Ф. 830, можна проаналізувати процеси концентрації земельної власності, що відбувалися у другій половині XIX ст. в українських губерніях. Так, з архівних джерел ми бачимо, що у 1889 р. Ф.А. Терещенко придбав майно у К.А. Горчакова-Таганчанського. Він купив, заплативши 900 тис. руб., у Канівському повіті: Мартинівку, Пелставин, Беркозівку і с. Копієвате, селище Темчису і при ньому «Великий ліс». Всього майже 6,5 тис. дес. землі із Мартинівським цукровим заводом (ЦДІАУ, спр. 1283: 26). За неповними підрахунками, можна стверджувати, що до кінця XIX ст. в Україні він володів майже 150 тис. дес. землі.

У ЦДІАУ в м. Києві зберігся заповіт, що залишив Ф.А. Терещенко (ЦДІАУ, спр. 63: 21). Аналізуючи цей документ, можна зробити висновок, що цукропромисловець володів землею у Волинській, Курській, Орловській, Харківській, Київській та Могилевській губерніях. В Україні він мав рафінадний і 6 цукрових заводів.

Ще один із братів Микола Артемійович, як і Федір, бачачи неспроможність більшості поміщиків вести ринкові економічні відносини і управляти своїми маєтками, почав спочатку орендувати, а ставши на ноги і скуповувати землю, винокурні та цукрові заводи. Свій основний капітал він придбав у 70-х р. XIX ст. Зокрема, це такі цукрові заводи: Михайлівський (власник поміщик Кочубей), Шалигінський, Крупецький (власник князь Барятинський), Теткінський (власник граф Робесп'єр), Воронізький (власник поміщик Левшен). Крім заводів у цей же період Микола Артемійович придбав і значну кількість землі. А саме: більше як 2 тис. дес. землі у Глухівському повіті Чернігівської губернії, 8,6 тис. дес. у с. Крупці, 19 тис. дес. у Житомирському повіті Волинської губернії, майже 10 тис. дес. у Курській губернії (Соловійова, 2021: 67).

Документи, які збереглися у сімейному архіві родини Терещенків, зокрема і духовний заповіт Миколи Артемійовича, вказують, що останній був власником землі, близько

80 тис. дес., у 7 губерніях: Подільській, Волинській, Харківській, Київській, Чернігівській, Тульській, Курській. Йому належало 5 цукрових, кілька рафінадних заводів і винокурень, парові та водяні млини. Вартість його нерухомого майна становила близько 30 млн. руб. (Ткаченко, 2000: 48).

Багато документів Ф. 830 дозволяють робити висновки про ту власність, якою володіла родина цукропромисловців Терещенків. Це і духовний заповіт Миколи Артемовича, його дарчі дітям та онукам, оцінка нерухомого майна спадкоємців М.А. Терещенка у Києві, документи про нерухоме майно спадкоємців І.М. Терещенка, копія духовного заповіту Ф.А. Терещенка, описи застрахованих і незастрахованих будівель і землі Ф.А. Терещенка, інвентарна книга рухомого майна в Києві, описи цукрових заводів, мастків: Коровинецького, Мартинівського, Глухівського, Воларинського, Червонського, Андрусівського, Головновського, документи про майно Ф.Ф. Терещенка (ЦДІАУ, спр. 8; 24; 25; 32; 97; 466; 497; 1283; 1708).

Документи, що знаходяться у ЦДІАУ у м. Києві, свідчать, що основним заняттям родини Терещенків був цукровий бізнес. Тому, вони можуть слугувати джерелом для вивчення розвитку економіки України взагалі, і розвитку цукрової промисловості, винокурного виробництва другої половини ХІХ – початку ХХ ст. зокрема.

Можна прослідкувати динаміку цукрового виробництва, спираючись на цифрові дані по підприємствам Терещенків, проаналізувати роль родини цукропромисловців у розвитку цукрової галузі. Наприклад, у середньому за сезон перероблялося Червонським заводом 393442 ц буряків, Коровинецьким 393442 ц, Андрушівським цукровим заводом 490 тис. ц, на Старо-Осятинському заводі 23 тис. ц. Вироблялося, відповідно, на Червонському цукровому заводі в середньому в кампанію отримували 202800 пудів (4791920 кг) цукру, на Коровинецькому цукрового піску вироблялось близько 286500 пудів (4798600 кг), на Андрушівському –

384 тис. пудів (5305500 кг), на Старо-Осятинському – 163 тис. пудів (2673200 кг) цукру (Раковський, 1992: 61).

Підрахувавши, можна зробити висновки, що за сезон у середньому на чотирьох цукровобурякових підприємствах Терещенків вироблялось більше 1 млн. пудів (17 569 230 кг) цукру. Його вартість складала 3 377 500 руб. Якщо ж додати вартість цукру й інших заводів (Теткінського, Тульського, Воронезького, Мартинівського, Крупецького, Михайлімського), то вартість цукру, що вироблявся за рік на цукрових заводах Терещенків, буде становити близько 12 млн. руб. Без цукрових підприємств, котрі входили до складу товариства братів Терещенків, на 6 цукрових заводах Терещенків за рік вироблялось 1 679 284 пудів цукру. Це близько 8 % усього цукру, що вироблявся в Україні (Раковський, 1992: 65).

Архівні документи вказують, якими нагородами була відзначена продукція цукрових заводів Терещенків. А це, у свою чергу, свідчить про якість цієї продукції. Зокрема, Михайлівський рафінадний завод був відзначений наступними нагородами: золотою медаллю за якість цукру у 1870 р. (Санкт-Петербург, всеросійська виставка), золотою медаллю у 1882 р. (Москва, всеросійська художньо-промислова виставка), золотою медаллю у 1878 р. (Париж, всесвітня виставка), золотою медаллю у 1887 р. (Харків, сільськогосподарська виставка), великою золотою медаллю у 1893 р. (Чикаго, всесвітня виставка), золотою медаллю у 1896 р. (виставка, Нижній Новгород), золотою медаллю GRAND PRIX у 1900 р. (Париж, всесвітня виставка) (Ткаченко, 2000: 53).

Аналізуючи архівні джерела родинного фонду можна побачити кількість інженерно-технічних спеціалістів, робітників, котрі працювали на заводах Терещенків, умови їхньої праці, найму. У ЦДІАУ у м. Києві є описи маєтків та заводів, списки робітників за різні роки, відомості про заробітну плату службовців та робітників, доручення на управління маєтками та заводами родини, книги видачі пенсій і допомог тощо (ЦДІАУ: спр. 834; 930; 719; 75; 98; 99; 731; 763; 906; 904; 921).

У другій половині XIX – на початку XX ст. сформувалася певна система найму кваліфікованих спеціалістів і службовців, якою користувалися й у цукровій галузі. Між власником або адміністрацією, з одного боку, і спеціалістом, з іншого, заключався договір на певних умовах. У угоді фіксувався розмір заробітної плати і відповідальність та обов'язки сторін. Практикувався випробувальний термін. Після проходження випробувального терміну, угода переглядалася, вносилися корективи. Договори укладали найчастіше на 3, 5 або 7 років. Тобто, документальні джерела сімейного архівного фонду Терещенків не лише дають учням можливість відтворити соціально – економічний розвиток України у другій половині XIX – на початку XX ст. Вони виступають і джерелами вивчення договірної, зобов'язального, трудового, сімейного, адміністративного права України цього періоду, що може бути використане учителем на уроках правознавства та у ЗЗСО.

Умови угоди були жорсткими і передбачали певну залежність спеціалістів від власника. Про це свідчать архівні документи. Так, Федір Артемійович Терещенко у 1892 р. заключив контракт із директорами Червонського і Матринівського цукрових заводів, відповідно з А.Ф. Войцехівським та Г.І. Скачко. В Угоді зазначалося, що «Впредь до истечения срока настоящего условия нанимаемый не мог отказаться от службы». У той же час Ф.А Терещенко «по своему усмотрению, найдя не способным или не аккуратным в исполнении обязанностей, или по другим каким-либо причинам» мав право «во всякое время отказать от службы» (Товарищество свеклосахарных и рафинадных заводов братьев Терещенко в Киеве, 1900 : 3).

Із посад, що існували на заводах Терещенків, у документах згадується посада механіка, який часто був і одним із помічників директора, посада буряководи. У кінці XIX ст. її запровадили на 80 цукрових заводах України. Треба зазначити, що 17 спеціалістів мали вищу освіту, а 49 – це були практики (Раковский, 1992: 67).

Аналізуючи документи Ф. 830 можна дослідити процеси концентрації, монополізації цукрової галузі, умови формування і діяльності товариств та акціонерних компаній. Колективна власність у вигляді товариств поклала початок демонтажу традиційній приватній власності і розповсюдженню демократичних форм управління господарством. Її переваги полягали, перш за все, в тому, що у випадку банкрутства акціонери ризикували не усією своєю власністю, а лише долею свого вкладу у товаристві. Більшість товариств у цукровій промисловості виникли після першої економічної кризи. В Україні за період 1865 – 1876 рр. виникло 57 товариств. Їхній основний капітал перевищував 40 млн. руб. (Раковський, 1992: 66).

У шести українських губерніях у першій половині 90-х рр. XIX ст. було вже 69 товариств. З них 32 знаходилися у Подільській губернії і 23 у Київській, що складало 80 % (Грукач & Ткаченко, 2000: 62).

Брати Терещенки не були винятком і у 1870 р. вони заснували «Товариство цукропромислових і рафінадних заводів братів Терещенків». До нього входило 4 заводи. Потрібно зазначити, що кожен з братів був власником і окремих заводів. Персонал товариства складався, як свідчать документи, із адміністрації – 7 осіб, управителів, економістів і техніків – 82 особи. На їхнє річне утримання виділялося до 200 тис. руб. Також були і професійні робітники – 160 осіб і чорнороби – близько 2 тис. осіб (Раковський, 1992: 68).

Вивчаючи документальні джерела, можна проаналізувати динаміку робочої сили на підприємствах цукрової галузі, соціальний склад робітників, умови їхньої праці. На цукрових заводах працювали, здебільшого, люди із навколишніх населених пунктів. Але їх не вистачало щоб забезпечити виробничі потреби, тому використовували і працю прийшлих робітників. Наприклад, із описів маєтків і заводів Терещенків видно, що на Андрусівському заводі було 200 працівників із Чернігівської, 200 – Орловської зі 250 із Могилевської губерній.

Подібні дані можна від слідкувати і по Червонському заводу. Там працювали 214 осіб із Могилевської губернії, 250 – з Чернігівської, 270 – із Волинської (Описание имущества наследников Ф.А. Терещенко, 1900: 173).

Якщо аналізувати кількість робітників по окремих підприємствах, то, наприклад, на Михайлівському заводі працювало 560 осіб і по ремонту до 100 осіб. Чоловіки отримували до 12 руб., а жінки – 6 руб. (Описание имущества наследников Ф.А. Терещенко, 1900: 174).

Досить часто, частину своїх обов'язків власники підприємств делегували найнятим довіреним особам, заключаючи з ними угоду. Це питання найму робітників, забезпечення заводу необхідними матеріалами та сировиною. Зберігся документ, яким у листопаді 1881 р. Ф.А. Терещенко делегував управителю Коровинецького цукрового заводу Житомирського повіту юридичне право приймати на роботу на завод майстрів, чорноробів і звільняти їх (ЦДІАУ: спр. 154).

Певну роль у забезпеченні заводів необхідними матеріалами, сировиною, робочою силою відігравали «рядчики». Ці люди створювали артіль чи бригаду, рекрутували робітників, займалися пошуком роботи. Наприклад, є відомості, що житомирський рядчик Я. Ковалев у 1870 р. надав для проведення будівництва у Червонському та Андрусівському заводах 40 каменярів. Рядчик В. Ахрамов у 1894 р. надав для заводів Терещенків у Волинській губернії працівників для виготовлення цегли (ЦДІАУ, спр. 123: 3).

Рядчики були посередниками між підрядчиками і робітниками. Підрядчики несли перед адміністрацією відповідальність за функціонування підприємства. У сімейному архівному фонді Терещенків збереглася угода, підписана між Ф.А. Терещенком та підрядчиком 12 лютого 1881 р. У ній іде мова про те, що якщо підрядчик Самойлов не забезпечить необхідну договірну кількість робітників, то мусить відшкодувати виробничі збитки і сплатити по 30 руб. за кожного працівника. Майно підрядчика виступало гарантією виконання умови (ЦДІАУ, спр. 188: 7).

Після того, як у 1886 р. було прийнято закон про найманих робітників, власники цукрових заводів відмовилися від послуг підрядчиків, що покращило умови найму для робітників.

Використовуючи опис Андрушівського цукрового заводу, який зберігається у ЦДІАУ у м. Києві, ми можемо судити про умови праці на підприємствах Терещенків. Починаючи з травня місяця підрядчики, службовці шукали працівників і укладали з ними угоди. Робітники, після підписання угоди, отримували задаток. У документі вказувався час найму, умови праці, розмір оплати тощо (Андрушевский свеклосахарный завод Волынской губернии Житомирского уезда, принадлежащий Н.А. Терещенко, 1896: 84).

Розвиток цукрового виробництва стимулював розвиток сільського господарства, суміжних з ним галузей промисловості і транспорту. Цукрова промисловість впливала на розвиток торгівлі, на зростання життєвого рівня населення, забезпечувала зайнятість малоземельного селянства, залучала землеробство у сферу товарно-грошових відносин. Збут цукру сприяв припливу нових капіталів, що стимулювало господарське життя країни.

Аналізуючи статистичні дані із одного лише маєтку Терещенків (Червонського), можна помітити, що під час вирощування сільськогосподарських культур перевага надавалася вирощенню цукрового буряку. Одна дес. землі, засіяна пшеницею давала прибутку 42,88 руб., а цукровим буряком – 76 руб. Відповідно у 1889 р. У 1890 р – 50 і 101 руб.; 86 і 120 руб. у 1891 р.; у 1892 – 65 і 67 руб.; 86 і 140 руб. у 1895 р. (ЦДІАУ, спр. 900: 18).

По мірі розвитку цукрового виробництва, сусідні господарства все тісніше взаємодіяли із цукровими заводами. Поступово цукровий буряк стає основною технічною культурою. Докази цьому знаходимо у документах Товариства Братів Терещенків (Товарищество свеклосахарных и рафинадных заводов братьев Терещенко в Кieve, 1900).

Наприклад, щоб забезпечити необхідною сировиною Коровинецький, Старо-Осятинський, Андрушівський, Червонський цукрові заводи, 3/4 цукрових буряків Терещенки вирощували у своїх господарствах, а решту купували у сусідніх землевласників.

Якість сировини впливала на кількість і якість виробленої продукції. Тому, у господарствах Терещенків постійно працювали над покращенням якості цукрового буряка. У ЦДІАУ у м. Києві міститься звіт Південно – російського товариства землеробства і сільської промисловості. У ньому йдеться про досліди, що були проведені у Червонському маєтку (ЦДІАУ, спр. 955: 3). У результаті дослідницької діяльності підвищувалась урожайність буряків. Необхідно зазначити, що агротехнічні досягнення поширювалися Терещенками серед землеробів.

Цукрове виробництво стимулювало розвиток винокуріння. На цукрових підприємствах країни щорічно вироблялося близько 10 млн. пудів чорної патоки, яка була основною сировиною для винокурень. Аналіз архівних документів показує, що за рік на спирт на винокурнях родини перероблялося: на Теткінському заводі майже 300 тис. пудів чорної патоки (4 920 тис. кг); на Червонському – 185 тис. пудів (3 034 400 кг); на Андрушівському – 250 тис. пудів (4 100 тис. кг.) (ЦДІАУ: спр. 799: 8).

Винокурне виробництво сприяло накопиченню капіталів, стимулювало розвиток тваринництва, так як було джерелом кормів для худоби, збільшувало надходження до державної казни.

Терещенки були власниками винокурень у Курській, Волинській та Київській губерніях. Їм належали Червонський, Текінський, Андрушівський винокурні заводи і винокурня у с. Пилипи Волинської губернії. Щорічна вартість спирту, викуреного на підприємствах Терещенків становила близько 3 млн. руб. (ЦДІАУ, спр. 843: 3).

Цукрова галузь покращувала умови життя місцевого населення, забезпечувала зайнятість малоземельного селянства, стимулювала розвиток товаро – грошових відносини. Збут продукції цукрових і винокурних заводів, особливо за кордон, сприяв надходженню капіталів, що сприяло розвитку економіки країни.

Висновки. Таким чином, численна група документальних джерел сімейного архіву родини Терещенків, що зберігаються у ЦДІАУ у м. Києва, дають можливість проаналізувати підприємницьку діяльність родини цукропромисловців Терещенків і є цінним джерелом для вивчення соціально-економічного і культурного розвитку України у другій половині XIX – на початку XX ст.

Формування дослідницьких умінь на уроці історії та правознавства у ЗЗСО буде ефективним тоді, коли вчитель буде дотримуватися певних вимог щодо застосування документів у процесі навчання. А саме: врахування вікових, індивідуальних особливостей учнів, рівня їхнього загального розвитку; використання проблемних, репродуктивних, пізнавально-дослідницьких завдань.

Використання текстів документів на уроках історії та правознавства у ЗЗСО є необхідним елементом роботи вчителя. Ця форма роботи сприяє підвищенню мотивації навчання, активізації самостійної навчальної діяльності школярів, розширенню навчальних завдань, створює можливості для індивідуального, самостійного процесу навчання, розширює можливості діалогізації навчального процесу. Цей вид діяльності сприяє розвитку компетентності учнів, формує у дітей дослідницькі вміння і навички, а саме: робота з історичними джерелами, вивчення і аналіз історичних подій, використання отриманих знань і умінь у практичній діяльності. Це особливо актуально в умовах дистанційної освіти.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Андрушевский свеклосахарный завод Волынской губернии Житомирского уезда, принадлежащий

Н.А. Терещенко. Киев: книгоизд-во Товарищества Л.М. Фиш, 1896. 284 с.

2. Барановська Н., Січкаренко Г., Стоян Т. Документ в соціальних комунікаціях. *Соціум. Документ. Комунікація*. 2021. Вип. 12. С. 105-123.

3. Богдановська Л.П. Використання інноваційних технологій у вивченні історії стародавнього світу. *Історія*. № 5-6. 2005. С. 30-33.

4. Грукач В., Ткаченко О. Право і влада в Україні в кінці ХІХ – на початку ХХ ст.: особливості функціонування. Переяслав: Домбровська Я.М., 2021. 221 с.

5. Задорожня Л.В. Методика використання документів у процесі навчання історії. *Історія*. № 1. 2005. С. 29-33.

6. Калакура Я.С., Ковтанюк Ю.С. Архівний менеджмент в умовах електронного урядування. *Архіви України*. 2019. Вип. 3. С. 18-57.

7. Нетеча Я.І. Інтерактивне навчання із використанням аудіовізуальних та мультимедійних засобів як шлях розвитку особистісних компетентностей учнів на уроках історії. *Історія*. № 5-6. 2005. С. 16-18.

8. Описание имущества наследников Ф.А. Терещенко. Киев: книгоизд-во Товарищества Л.М. Фиш, 1900. 244 с.

9. Раковский Л.Э. Сахарная промышленность Украины во второй половине ХІХ века. Чернигов: Вид-во Чернігівського пед. ін.-ту, 1992. 210 с.

10. Січкаренко Г.Г. Документні джерела інформації: навч. пос. Переяслав-Хмельницький: Домбровська Я.М., 2018. 212 с.

11. Соловйова Т. Київщина на перехресті епох: люди, події, факти. Переяслав: Домбровська Я.М., 2021. 225 с.

12. Ступак Ф.Я. Благодійні товариства Києва (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). Київ: Хрещатик, 1998. 208 с.

13. Ткаченко О.В. Підприємницька та меценатська діяльність родини Терещенків в Україні кін. ХІХ – поч. ХХ ст. Переяслав-Хмельницький: Вісник Переяславщини, 2000. 209 с.

14. Товарищество свеклосахарных и рафинадных заводов братьев Терещенко в Киеве. Киев: книгоизд-во Товарищества Л.М. Фиш, 1900. 244 с.

15. Центральний державний архів України у м. Києві. ф. 830. оп. 1.

16. Шевцова-Водка Г. Загальна теорія документа і книги. Київ, 2014. 405 с.

REFERENCES

1. Andrushevskiy sveklosakharnyy zavod Volynskoy gubernii Zhitomirskogo uezda, prinaldzhashchiy N.A. Tereshchenko. (1896). [Andrushevsky sugar beet factory in the Volyn province of the Zhytomyr district, owned by N.A. Tereshchenko]. Kiev: knigoizd-vo Tovarishchestva L.M. Fish. [in Ukraine].

2. Baranovs'ka, N., Sichkarenko, H. & Stoyan, T. (2021). Dokument v sotsial'nykh komunikatsiyakh. [Document in social communications]. *Sotsium. Dokument. Komunikatsiya. Society. Document. Communication*. Vyp. 12, (pp. 105-123), [in Ukraine].

3. Bohdanovs'ka, L.P. (2005). Vykorystannya innovatsiynykh tekhnolohiy u vyvchenni istoriyi starodavn'oho svitu. [The use of innovative technologies in the study of the history of the ancient world]. *Istoriya. – History*. № 5-6, (pp. 30-33), [in Ukraine].

4. Hrukach, V. & Tkachenko, O. (2021). Pravo i vlada v Ukrayini v kintsi XIX – na pochatku XX st.: osoblyvosti funktsionuvannya [Law and power in Ukraine in the late nineteenth – early twentieth century: features of functioning]. Pereyaslav: Dombrovs'ka Ya.M., [in Ukraine].

5. Zadorozhnya, L.V. (2005). Metodyka vykorystannya dokumentiv u protsesi navchannya istoriyi. [Methods of using documents in the process of teaching history]. *Istoriya – History*. № 1, (pp. 29-33), [in Ukraine].

6. Kalakura, Ya.S. & Kovtanyuk, Yu.S. (2019). Arkhivnyy menedzhment v umovakh elektronnoho uryaduvannya. [Archival management in terms of e-government]. *Arkhivy Ukrayiny – Archives of Ukraine*. Vyp.3, (pp. 18-57), [in Ukraine].

7. Netecha, Ya.I. (2005). Interaktyvne navchannya iz vykorystanniam audiovizual'nykh ta mul'tymediynykh zasobiv yak shlyakh rozvytku osobystisnykh kompetentnostey uchniv na urokakh istoriyi. [Interactive learning with the use of audiovisual and multimedia tools as a way to develop students' personal competencies in history lessons]. *Istoriya – History*. № 5-6, (pp. 16-18), [in Ukraine].

8. Opisanie imushchestva naslednikov F.A. Tereshchenko. (1900). [Description of the property of the heirs of F.A. Tereshchenko]. Kiev: knigoizd-vo Tovarishchestva L.M. Fish, [in Ukraine].

9. Rakovskiy, L.E. (1992). Sakharnaya promyshlennost' Ukrainy vo vtoroy polovine XIX veka. [Sugar industry of Ukraine in the second half of the 19th century]. Chernigov: Vid-vo Chernigivs'kogo ped. in.-tu, [in Ukraine].

10. Sichkarenko, H.H. (2018). Dokumentni dzherela informatsiy. [Documentary sources of information]. Pereyaslav-Khmel'nyts'kyy: Dombrovs'ka Ya.M., [in Ukraine].

11. Solovyova, T. (2021). Kyivshchyna na perekhresti epokh: lyudy, podiyi, fakty [Kyiv region at the crossroads of epochs: people, events, facts]. Pereyaslav: Dombrovs'ka Ya.M., [in Ukraine].

12. Stupak, F.Ya. (2021). Blahodiyini tovarystva Kyyeva (druha polovyna XIX – pochatok XX st.). [Charitable societies of Kyiv (second half of the XIX – beginning of the XX century)]. Kyyiv: Khreshchatyk, 1998, [in Ukrainian].

13. Tkachenko, O.V. (2000). Pidpryyemnyts'ka ta metsenats'ka diyal'nist' rodyny Tereshchenkiv v Ukrayini kin. XIX – poch. XX st. [Entrepreneurial and patronage activities of the Tereshchenko family in Ukraine XIX – early XX century]. Pereyaslav-Khmel'nyts'kyy: Visnyk Pereyaslavshchyny, 2000, [in Ukraine].

14. Tovarishchestvo sveklosakharnykh i rafinadnykh zavodov brat'yev Tereshchenko v Kieve. (1900). [Association of Beet Sugar and Refineries Tereshchenko Brothers in Kiev]. Kiev: knigoizd-vo Tovarishchestva L.M. Fish, [in Ukrainian].

15. Tsentral'nyy derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrayiny m. Kyuiv. F.830. Op.1. [in Ukraine].

16. Shevtsova-Vodka, H. (2014). Zahal'na teoriya dokumenta i knyhu. [General theory of document and book]. Kyuiv, [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

Перед учителем сьогодні стоїть завдання підвищення життєвих компетентностей учнівської молоді. Компетентності базуються на знаннях, цінностях, котрі формуються в процесі навчання, досвіді. Здатність застосовувати отримані знання у повсякденному житті, у конкретній ситуації є показником успішності учнівської молоді. Одним із вагомих чинників формування важливих компетентностей є вивчення історії та правознавства у ЗЗСО. Сучасні підходи до вивчення цих предметів мають базуватися на особистісно орієнтованому навчанні, а навчальні технології повинні бути зосереджені на вихованні свідомого громадянина України, соціально адаптованого, котрий здатен творчо вирішувати проблеми у процесі самореалізації.

Пріоритетним на уроках історії стає формування критичного мислення, орієнтація учнів не стільки на знання, скільки на шляхи отримання інформації. Активізації пізнавальної діяльності сприяє навчально-дослідницька діяльність. Формування дослідницьких умінь на уроках історії та правознавства можливе у процесі використання документальних, зокрема архівних джерел.

Технологія роботи з історичними текстами, як модель навчання історії і правознавства у ЗЗСО, базується на дослідженні текстів із їх подальшим використанням учнями і формуванні історичного мислення.

На сучасному етапі в Україні вирішуються складні завдання розбудови української правової держави та громадянського суспільства в основі яких повинна лежати

розвинута ринкова економіка. У зв'язку з цим актуальним є вивчення на уроках історії у 9 класі у ЗЗСО соціально-економічної проблематики взагалі, і розвитку цукрового виробництва в Україні у другій половині XIX – на початку XX ст. зокрема. Адже цукрове виробництво у цей період було найбільш розвиненим і поширеним у багатьох українських губерніях. На їх територіях було розташовано близько 80 % цукрових заводів Російської імперії.

У статті аналізуються документи сімейного архівного фонду родини Терещенків, що знаходяться у Центральному державному історичному архіві України у м. Києві і є цінним джерелом для вивчення соціально-економічного та культурного розвитку в Україні у другій половині XIX – на початку XX ст.

Метою статті є дослідження, узагальнення архівних джерел сімейного фонду Терещенків і аналіз процесу формування особистісних компетентностей, дослідницьких умінь учнів на уроках історії та правознавства у ЗЗСО у процесі використання документальних, зокрема архівних джерел.

Вивчення діяльності цукропромисловців Терещенків у процесі використання архівних джерел сприятиме формуванню дослідницьких умінь на уроках історії та правознавства. Документальні джерела сімейного архівного фонду Терещенків не лише дають учням можливість відтворити соціально-економічний розвиток України у другій половині XIX – на початку XX ст. Вони виступають і джерелами вивчення договірної, зобов'язального, трудового, сімейного, адміністративного права України цього періоду, що може бути використане учителем на уроках правознавства у ЗЗСО.

При написанні статті були використані такі методи: історичний, хронологічний, аналізу та порівняння, статистичний.

Висновки. Формування дослідницьких умінь на уроці історії та правознавства у ЗЗСО буде ефективним тоді, коли

вчитель буде дотримуватися певних вимог щодо застосування документів у процесі навчання. А саме: врахування вікових, індивідуальних особливостей учнів, рівня їхнього загального розвитку; використання проблемних, репродуктивних, пізнавально-дослідницьких завдань.

Використання текстів документів на уроках історії та правознавства у ЗЗСО є необхідним елементом роботи вчителя. Ця форма роботи сприяє підвищенню мотивації навчання, активізації самостійної навчальної діяльності школярів, розширенню навчальних завдань, створює можливості для індивідуального, самостійного процесу навчання, розширює можливості діалогізації навчального процесу. Цей вид діяльності сприяє розвитку компетентності учнів, формує у дітей дослідницькі вміння і навички, а саме: робота з специфічними історичними джерелами, вивчення і аналіз історичних подій, використання отриманих знань і умінь у практичній діяльності. Це особливо актуально в умовах дистанційної освіти.

Ключові слова: компетентності, навчальний процес, проблемно-пошуковий метод, документ, архівні джерела, промисловість, цукрове виробництво.

УДК 373.5.016:[94+34]:004

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-14-139-157>

MULTIMEDIA PRESENTATIONS AND THEIR USE IN THE STUDY OF SCHOOL HISTORY COURSES

МУЛЬТИМЕДІЙНІ ПРЕЗЕНТАЦІЇ ТА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ ПРИ ВИВЧЕННІ ШКІЛЬНИХ КУРСІВ ІСТОРІЇ

Тетяна Ткаченко,

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри загальної
історії, правознавства і
методик навчання*

tatiannatkachenko@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-8534-6091

Університет Григорія

Сковороди в Переяславі,

м. Переяслав,

вул. Сухомлинського, 30,

Київська обл., Україна, 08401

Tetiana Tkachenko,

Ph.D. in Historical Science,

Assistant Professor of

Department of General History,

Science of Law and Teaching

Methods

tatiannatkachenko@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-8534-6091

Hryhoriy Skovoroda University

in Pereiaslav, Pereiaslav, 30,

Sukhomlynskooho Str., Kyiv

region, Ukraine, 08401

Тетяна Соловійова,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри загальної

історії, правознавства і

методик навчання

solovjovatetana001@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-0797-2182

Університет Григорія

Сковороди в Переяславі,

м. Переяслав, вул.

Сухомлинського, 30,

Київська обл., Україна, 08401

Tetiana Soloviova,

Ph.D. in Historical Science,

Assistant Professor of

Department of General History,

Science of Law and Teaching

Methods

solovjovatetana001@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-0797-2182

Hryhoriy Skovoroda University

in Pereiaslav, Pereiaslav, 30,

Sukhomlynskooho Str., Kyiv

region, Ukraine, 08401

Олеся Ткаченко,
кандидат історичних наук,
доцентдоцент кафедри
загальної історії,
правознавства і методик
навчання
Lesya612@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-8836-3778
Університет Григорія
Сковороди в Переяславі,
м. Переяслав,
вул. Сухомлинського, 30,
Київська обл., Україна, 08401

Olesia Tkachenko, Ph.D. of
Historical Science, Assistant
Professor of Department of
General History, Science of Law
and Teaching Methods
Lesya612@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-8836-3778
Hryhoriy Skovoroda University
in Pereiaslav, Pereiaslav, 30,
Sukhomlynskoho Str., Kyiv
region, Ukraine, 08401

ABSTRACT

The article analyzes the peculiarities of using multimedia presentations as a means of learning, clarifies their educational capabilities in conducting lessons in history. In the school practice of history teachers, which has a significant variety of types of use of information technology during training sessions, history lessons remain the most common option using presentations, the content of which is focused on demonstrating key points of the lesson topic to schoolchildren. The main purpose of incorporating presentations into school lessons is to ensure that the teaching methods are used to explain and reinforce historical knowledge. History lessons, which are conducted with a significant amount of illustrative material, have always been marked by an increased activation of students' attention. Unrestricted possibilities of presentations allow to solve educational and instructive tasks, which today are set before the school classes.

The developed opinion is that properly prepared presentations allow to realize various educational opportunities in the lesson of history. They can be used at all stages of the lesson. Their inclusion in the educational activities of schoolchildren contributes to the rational use of time in class, giving it an intense character and

dynamism of conduct. Among the advantages of using multimedia presentations in history lessons should also be noted the provision of students with high quality image demonstration. The modern lesson of history in the form of presentations received a powerful means of teaching material, which significantly increased the level of awareness of historical information by students. Multimedia presentations in class always have a positive emotional impact on students, which has a beneficial effect on the overall cognitive activity of the class.

It is concluded that multimedia presentations as a means of managing students' cognitive activities, combined with time-tested effective methods of studying history in school, create a powerful potential for ensuring a high level of quality of students' knowledge. The use of new information opportunities provides a significant deepening of the content of historical material, and the use of non-traditional teaching methods helps the process of forming the practical skills and abilities of students in the assimilation of knowledge, creates an increased interest in the subject. Information and communication technologies in the daily practice of a modern history teacher can not only stimulate the cognitive interest of students in knowledge, but also provide educational work of a problematic, creative, research nature, develop independent activities of schoolchildren, which determines the effectiveness of the educational process of a modern school.

Keywords: *multimedia presentations, education, educational process, school history course, students, history lesson.*

Постановка проблеми. Сучасний рівень розвитку інформаційних технологій охопив всі сфери людської діяльності, забезпечуючи стрімкий розвиток можливостей переходу на якісно новий рівень суспільного поступу. Сьогодні навчально-виховний процес в школі неможливий без використання інформаційних та телекомунікаційних технологій, які стають невід'ємною та результативною складовою освітньої підготовки школярів. Цифровізація

навчання стає потужним і необхідним засобом освітнього процесу. Створення атмосфери індивідуальної зацікавленості кожного учня в отриманні знань та умінь постає актуальним завданням навчального процесу в школі. Творчий підхід до організації та структури уроку з використанням різноманітних прийомів, методів та форм навчання сприяє забезпеченню високого рівня освіти школярів. Оволодіння навичками навчальної роботи з різноманітними інформаційними технологіями виступає необхідною умовою успішної реалізації тих завдань, які сьогодні постають перед шкільною освітою.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання використання інформаційні технології навчання в школі залишаються в центрі уваги багатьох дослідників та педагогів. Ця тема стала предметом дослідження таких науковців, як В.Ю. Бикова (Биков, 1995; 1996; 2002), Р.С. Гуревич, О.В. Шестопалюк, Л.Л. Коношевський, О.Л. Коношевський (Гуревич & Шестопалюк & Коношевський & Коношевський, 2012), Т. Ладиченко (Ладиченко, 2005), О. Мокрогуз (Мокрогуз, 2005), О.А. Худобець (Худобець, 2005; 2006) та ін. У своїх працях дослідники розглядали різні аспекти застосування інформаційних технологій в освітньому середовищі, їх ролі у сучасній шкільній практиці. Попри значну кількість публікацій сьогодні ця тематика досліджень зберігає свою актуальність.

Метою статті є дослідження особливостей сучасних мультимедійних презентацій як засобу навчання та з'ясування їх навчально-виховних можливостей у шкільній практиці проведення уроків історії.

Виклад основного матеріалу. Можливості інформаційних та цифрових технологій сучасного освітнього процесу створюють потужні важелі впливу на активізацію пізнавального інтересу школярів до історичних предметів. Включення комп'ютерного і цифрового інструментарію в практику проведення шкільних уроків історії в школі значно підвищує та поглиблює рівень сприйняття й засвоєння учнями змісту навчального матеріалу.

Шкільна практика вчителів історії нараховує значну варіативність видів використання інформаційних технологій при проведенні різних типів навчальних занять. Найбільш розповсюдженим варіантом залишаються уроки історії з використанням презентацій, підготовкою яких безпосередньо займається сам вчитель. Сам зміст презентацій сконцентрований на демонстрації школярам ключових моментів теми уроку. За умови, що вчитель історії досить відповідально поставиться до розробки презентаційних матеріалів, навчальні заняття можуть отримати високу результативність засвоєння учнями нової інформації.

Провідною метою включення презентацій в практику проведення шкільних занять залишається забезпечення вирішення питання наочності при поясненні та закріпленні історичних знань. Уроки історії, які проводяться з демонстрацією різноманітної кількості ілюстративного матеріалу, завжди відзначалися посиленою активізацією уваги учнів і, як наслідок, продуктивністю своїх навчальних результатів. Неосяжні можливості презентацій дозволяють вирішувати ті освітні й виховні завдання, що сьогодні постають перед шкільними заняттями. Залежно від тематики уроку історії мультимедійні презентації можуть бути у вигляді демонстрації архівних документів, зображень портретів історичних діячів, історичних карт, фото, схем, діаграм, таблиць та ін.

Історія, на відміну від інших дисциплін, залишається єдиною наукою, предметом вивчення якої виступає сукупність інформації, що відноситься до минулого. На уроках історії учнями вивчається те, чого вже не існує й існувати не буде. Події історичного минулого через свою неповторність та невідтворюваність не можуть безпосередньо чуттєво сприйматися учнями. Вчитель подає історичний матеріал шляхом усного викладу матеріалу з залученням тексту підручника та засобів наочності. Така особливість історичної науки, коли неможливо ні спостерігати, ні відтворити експериментальним шляхом те,

що необхідно опанувати та засвоїти, перетворює презентації на виключну потребу кожного уроку. Лише таким чином учні можуть отримати наочне підтвердження того, що вони вивчають на уроці історії.

Засвоєння учнями системи історичних знань включає в себе процес формування в них уявлень про історичний час, історичний факт та історичний простір. Ці уявлення становлять основу, що забезпечує усвідомлене пізнання історії. До уявлень про історичні факти прийнято відносити інформацію про матеріальне життя (знаряддя праці, заняття людей, галузі господарства); соціально-політичне життя представників різних класів і верств суспільства, форми і зміст класової боротьби, устрій держави; історичних постатей (правителів, реформаторів, полководців, діячів культури); події військової історії (озброєння, воєнне мистецтво, військові формування, тактика ведення бою); історико-культурне життя (побут народу, мистецтво, архітектурні пам'ятки).

На думку відомого вченого-педагога О.О. Вагіна, пізнавальне значення історичних уявлень, створюваних в учнів, полягає в тому, що конкретно-історичні уявлення є основою формування історичних понять. Чим ширше коло і багатший зміст образів і картин минулого, тим змістовніша і гнучка система понять, сформована на їх основі. Науковець вважав, що історичні уявлення про минуле самі мають велику пізнавальну цінність, оскільки пізнання історичного минулого через образ це інший, але також важливий шлях пізнання, як і пізнання через поняття. Картини минулого викликають переживання, співчуття, ненависть, захоплення учнів, а героїчні образи впливають на формування їх ідеалів та поведінку. У цьому полягає виховне значення історичних уявлень (Вагин, 1968: 336-337).

Особливістю історичного факту виступає також і його часова визначеність. Через встановлення відповідності часу можна відслідкувати безпосередній зв'язок історичних подій з попередніми та наступними, з'ясувати їх причини та наслідки

у подальшому розвитку історії. А тому вивчення історії вимагає розуміння співвідношення фактів та часу, коли вони відбувалися. Оволодіння знаннями з історії без сформованих уявлень про історичний час неможливе ні за яких умов. Формування в учнів історичних уявлень про факти відбувається одночасно з формування в них уявлень про історичний час. Ці уявлення становлять собою усвідомлення співвідношення певного історичного факту з конкретним часом, розуміння тривалості та послідовності подій і явищ, їх віддаленість від сьогодення. Сформовані в учнів уявлення про історичний час забезпечують розуміння ними всього процесу розвитку суспільства та світових цивілізацій, зміну епох та суспільно-економічних формацій.

Оволодіння школярами знаннями з історії неможливе і без розуміння поняття простору. Відомий педагог та методист О.І. Стражев відзначав, що «не розташовані у часі та просторі історичні події видаються нам порожньою абстракцією, позбавленою реального змісту, яка не відображає історичної дійсності» (Стражев, 1964: 167). Уявлення про історичний простір становлять собою співвідношення певних історичних подій з конкретним місцем, де вони відбулися локально. Вивчаючи історичні події, учні повинні мати чітке уявлення про місце, де відбувалася подія, про умови місцевості, її особливості. Вони, також, мають розумітися на значенні ролі географічного середовища у житті та діяльності людей минулого. У формуванні історико-просторових уявлень в учнів визначальна роль залишається за історичною картою. На думку науковця Б.П. Пузанова, «вона дає можливість наочно показати учням просторову географічну перспективу, конкретизувати уявлення про місце тієї чи іншої історичної події, його розміри, сприяє розвитку логічного та абстрактного мислення, глибше розкриває та пояснює сенс подій» (Пузанов, 1986: 67).

Використання інформаційно-комунікаційних технологій навчання учнів у процесі вивчення історії активізує формування в них всіх видів історичних уявлень.

Мультимедійні презентації на сучасному уроці історії перетворюються на дієвий інструмент управління пізнавальною діяльністю учнів. Методично виважена розробка презентацій для шкільних уроків історії забезпечує реалізацію значної кількості навчально-виховних завдань. Вона вимагає від вчителя значно більших зусиль та серйозної й ретельної підготовки, ніж до традиційних уроків. В першу чергу, варто обмірковувати послідовність, форму та способи подачі інформації, визначити варіанти управління навчальним процесом, шляхи забезпечення спілкування вчителя та учнів на уроці, їх постійний зворотний зв'язок, що визначає ефективність результатів навчання. Можливість досягнення високого рівня проведення мультимедійних уроків з історії вимагає дотримання умови, що такі заняття будуть містити чітку планованість навчальних цілей та завдань, орієнтованих на конкретні результати пізнавальної діяльності учнів. Такі уроки будуть характеризуватися розумним поєднанням інформаційної та дидактичної частин заняття.

Однак, варто пам'ятати, що уроки історії з використанням мультимедійних технологій отримують максимальний навчальний результат, якщо перетворяться на осмислений пізнавальний процес, а не стануть звичайним заняттям з поєднанням демонстрації випадкового набору слайдів. Тому надмірне захоплення вчителями історії інформаційними технологіями на заняттях без дотримання методичних вимог не припустиме у початковому процесі. Ефективним є лише діяльнісний підхід. Готуючись до уроку історії з використанням презентацій вчитель повинен знайти для себе відповідь на питання ефективності їх включення у вивчення навчального матеріалу. За умови, що розроблена презентація забезпечить скорочення часу на засвоєння матеріалу, допоможе учню сформувати в нього навички самостійного формулювання висновків, надасть можливість продемонструвати складні моменти теми, перетворить навчання на захоплюючий цікавий процес отримання нової інформації, вона варта своєю ефективною результативністю.

Шкільна практика проведення уроків історії та правознавства з використанням презентацій нараховує їх значну різноманітність. Навчальні завдання, які постають перед проведенням таких уроків, можуть істотно розрізнитися за цілями, змістом, ступенем активності учнів, динамікою засвоєння нової інформації. За основною метою уроку розрізняють вступні презентації, інформаційні, практичні, повторювально-узагальнюючі та контрольні презентації.

Вступні презентації передбачаються для використання на уроках історії, які проводяться на початку вивчення нового курсу історії та на початку вивчення чергового розділу історичного курсу. Їх мета полягає в створенні мотивуючої складової вивчення історії, формуванні інтересу до отримання нового обсягу інформації. Найрозповсюдженим видом презентацій залишаються інформаційні презентації, які вчителі розробляють для уроків вивчення нового матеріалу і подання нової інформації. Для уроків закріплення вивченого матеріалу, відпрацювання навчальних умінь та навичок, сформованих на уроках історії, використовуються практичні презентації, які покликані вирішити поставлені завдання. Значно рідше вчителі займаються підготовкою повторювально-узагальнюючих та контрольних презентації для уроків повторення, узагальнення та систематизації знань та уроків контролю і корекції знань, умінь та навичок.

За характером управління пізнавальною діяльністю учнів на уроках історії презентації також поділяються на декілька видів. Оскільки найбільш розповсюдженим методом навчання історії залишається пояснювально-ілюстративний, значною увагою серед вчителів користуються саме пояснювально-ілюстративні презентації. На них вчитель подає необхідну інформацію та прагне забезпечити її розуміння та осмислення учнями. Для цього у презентації виділяються важливі акценти, створюючи потрібну наочність з дотриманням логічності й послідовності викладу інформації. Розробляючи репродуктивні презентації вчитель створює зразки виконання завдань та

аналогічні завдання для виконання їх учнями. Такі презентації містять і зразки правильних рішень.

Значно більших зусиль вимагає розробка презентацій проблемного характеру. Вчитель історії повинен не лише продемонструвати проблемну ситуацію історичного минулого, а й сформулювати проблему та показати учням шляхи вирішення цієї проблеми. Варіантом проблемної презентації може стати евристична презентація, яка виступає як частина представленої проблеми історії й допомагає учням у пошуку відповіді на поставлену проблему. І останній вид презентацій за характером управління пізнавальною діяльністю учнів на уроках становлять дослідні презентації, які відносяться до формування в учнів навиків дослідницької роботи.

Кожен етап уроку історії може включати використання мультимедійних презентацій. На організаційно-мотиваційному етапі уроку, коли відбувається налаштування учнів на роботу в класі та активізація їх розумової діяльності, головний акцент вчитель спрямовує на мотивацію учнів до вивчення історії й посилення інтересу до нової навчальної теми. Слайди презентації на цьому етапі уроку мають демонструвати учням тему та цілі уроку, питання, винесені для вивчення. Сюди ж не зайвим буде включення слайдів з захоплюючим відеофрагментом, влучним епіграфом до нової теми чи цікавими цитатами або висловлюваннями історичних діячів як минулого так і сучасного періоду. Така презентація забезпечить більш швидку підготовку класу до активної роботи на уроці історії.

Етап перевірки домашнього завдання вважається одним з найважливіших у структурі навчально-виховного процесу. Його мета спрямована на з'ясування рівня знань учнів. І саме за результатами цього етапу уроку вчитель визначає, а, в разі потреби, і корегує свою діяльність на занятті. У такій презентації учням можуть демонструватися тестові завдання для перевірки їх знань, різноманітні таблиці для заповнення, схеми, портрети історичних діячів, які необхідно

ідентифікувати. Представлені завдання можуть відзначатися індивідуалізацією за рівнем своєї складності і залежно від навчальних особливостей конкретного класу.

Активне формування пізнавального інтересу учнів до нової історичної теми відбувається на етапі актуалізації знань. Від рівня реалізації тих дидактичних завдань, які постають перед вчителем на цьому етапі, залежить кінцевий результат всього уроку історії. Тому загальний зміст презентацій на цьому етапі має бути спрямований на переконання учнів у необхідності вивчення нової теми через показ слайдів зі стислим узагальненням вивченого раніше матеріалу з постановкою проблемних ситуацій і питань. Використання таких прийомів налаштування діяльності учнів на опанування нової історичної інформації допоможе досягти поставлених завдань уроку.

Найбільш тривалий у часовому відношенні етап уроку це етап засвоєння нових знань, де відбувається процес управління пізнавальною діяльністю учнів та формування історичних уявлень. Саме на цьому етапі найчастіше спостерігається використання мультимедійних презентацій на уроках історії у всій своїй різноманітності. Ці презентації можуть містити основні поняття, схеми, діаграми, таблиці, малюнки, аудіозаписи, відеофрагменти, що доповнюють та унаочнюють новий навчальний матеріал. У презентацію може бути включена інформація щодо пошуку матеріалу або формулювання висновків, окремі проблемні питання та ситуації. Результатом постійного використання презентацій на цьому етапі уроку може стати посилення активності розумової діяльності учнів, ґрунтовніше осмислення, систематизація та схематизація нових знань.

Перевірка результатів усвідомленого розуміння вивченого історичного матеріалу здійснюється на етапі закріплення вивченої теми уроку. Використання презентацій на цьому етапі покликане налаштувати учнів на пошук відповідей на питання й завдання, що вимагають осмислення вивченого історичного

матеріалу. Там можуть демонструватися інформаційні матеріали, що підтверджують або спростовують думку, висловлену вчителем на початку уроку. Ці презентації виконують роль засобу закріплення знань, доповнення, уточнення, корекції історичних уявлень. Вони також допомагають розглянути історичні події з різних позицій та точок зору, сприяють формуванню в учнів вміння співвідносити різні історичні факти, дати, поняття, розуміти причинно-наслідкові зв'язки між ними.

Уроки історії мають передбачати етап контролю знань учнів, коли необхідно провести перевірку рівня навчальних досягнень учнів. Для презентацій цього етапу структури уроку характерна демонстрація завдань різного рівня складності з використанням різноманітних способів контролю та самоконтролю. Підвищенню ефективності цього процесу можуть слугувати різні тестування, що активізують пізнавальну діяльність школярів. Всі питання для проведення перевірки або самоперевірки знань учнів відображаються на екрані. При цьому в зошити учні мають записувати свої відповіді на поставлені питання чи завдання. Перевірка правильності відповідей здійснюється шляхом зміни слайдів.

Варто зазначити, що підготовлені належним чином презентації дозволяють реалізувати різноманітні навчально-виховні можливості на уроці історії. В першу чергу, вони можуть бути використані на всіх без виключення етапах уроку. Включення їх в навчальну діяльність школярів сприяє раціональному використанню часу на уроці, надаючи йому інтенсивного характеру та динамічності проведення. Все це дозволяє вчителю пояснити більший обсяг нового матеріалу, не залишаючи без уваги, навіть, додаткові цікаві факти по темі уроку. Серед найважливіших переваг використання мультимедійних презентацій на уроках історії слід, також, відзначити забезпечення учнів високою якістю зображення порівняно із зображеннями, які виконує вчитель крейдою на дошці. Сучасний урок історії у вигляді презентацій отримав

потужний засіб унаочнення навчального матеріалу, який значно підвищив рівень усвідомлення учнями історичної інформації. Мультимедійні презентації на уроках завжди справляють на учнів позитивний емоційний вплив, що сприятливо позначається на загальній пізнавальній діяльності класу. Такі технології навчання забезпечують високий рівень індивідуалізації навчального процесу. Вони дозволяють кожному учню задіювати свої особливі розумові здібності для усвідомлення та засвоєння історичних знань, адже презентації розраховані на охоплення максимального сприйняття представленої інформації. Якщо дотримуватися всіх методичних порад при розробках презентацій вони можуть стати потужним засобом глибокого усвідомленого сприйняття та розуміння історичного матеріалу.

Висновки. Таким чином, мультимедійні презентації як засіб керування пізнавальною діяльністю учнів у поєднанні з перевіреними часом дієвими методами вивчення історії в школі створюють потужний потенціал для забезпечення високого рівня якості знань учнів. Використання нових інформаційних можливостей забезпечує суттєве поглиблення змісту історичного матеріалу, а застосування нетрадиційних методик навчання допомагає процесу формування практичних умінь і навичок учнів у засвоєнні знань, створює посилену зацікавленість предметом. Інформаційно-комунікативні технології в повсякденній практиці сучасного вчителя історії здатні не лише стимулювати пізнавальний інтерес учнів до знань, але й надати навчальній роботі проблемного, творчого, дослідницького характеру, розвивати самостійну діяльність школярів, що визначає результативність освітнього процесу сучасної школи.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Биков В.Ю. Впровадження інформаційних технологій у навчальний процес школи. *Нові технології навчання: наук.-метод. зб.*, 1995. Вип. 13. С. 154-158.

2. Биков В.Ю. Впровадження інформаційних технологій у навчально-виховний процес школи. *Післядипломна освіта керівних і педагогічних кадрів: проблеми розвитку*: матеріали звіт. наук. конф., 2-3 листопада 1995 р. Київ, 1996. С. 158-161.

3. Биков В.Ю. Методичні системи сучасних інформаційно-освітніх технологій. *Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти*: зб. наук. пр., 2002. Вип. 3. С. 73-83.

4. Вагин А.Л. Методика преподавания истории в средней школе. Москва: Просвещение, 1968. 434 с.

5. Гевал П. Інформаційні технології в навчальному процесі. *Завуч*. 2002. № 10. С. 5-6.

6. Дементієвська Н.П. Комп'ютерні технології для розвитку учнів та вчителів. *Інформаційні технології і засоби навчання*: зб. наук. праць. Київ: Атіка, 2005. С. 76-95.

7. Комп'ютерно орієнтовані засоби та мультимедійні технології навчання : навчальний посібник / Р.С. Гуревич, О.В. Шестоपालюк, Л.Л. Коношевський, О.Л. Коношевський; за редакцією проф. О.В. Шестоपालюка. Вінниця: ТОВ Фірма «Планер», 2012. 619 с.

8. Кривонос О.М. Використання інформаційно-комунікаційних технологій в навчанні. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. 182 с.

9. Ладиченко Т. Електронний педагогічний програмний засіб з історії – новий крок в оволодінні навчальним матеріалом. *Історія в школах України*. 2005. № 4. С. 35-36.

10. Мокрогуз О. ПК як універсальна складова оптимізації роботи вчителя (З практики запровадження комп'ютерних технологій на уроці історії). *Історія в школах України*. 2005. № 1. С. 3-6.

11. Пархомиць І.Ю. Нові інформаційні технології навчання. *Управління школою*. 2007. № 29. С. 10-15.

12. Поясок Т.Б. Інтеграція медіа в освітній процес: проблеми і перспективи. *Педагогічний процес : теорія і практика*. 2014. Вип. 1. С. 69-73.

13. Пузанов Б.П. Изучение исторического и обществоведческого материала в старших классах вспомогательной школы. Методические рекомендации для вспомогательной школы. Москва: Учебно-методический кабинет дефектологии. Министерство просвещения РСФСР, 1986. 54 с.

14. Стражев А.И. Методика преподавания истории. Москва: Просвещение, 1964. 287 с.

15. Уткіна О.І. Використання інформаційно-комп'ютерних технологій у шкільній історико-краєзнавчій освіті. *Історія та правознавство*. 2008. Листопад (№ 32). С. 28-31.

16. Фоменко А. Деякі підходи до розробки і створення навчальних комп'ютерних програм (комп'ютерних посібників) з історії. *Історія в школах України*. 2003. № 1. С. 21-25.

17. Худобець О.А. Використання технологій презентації на уроках історії. *Історія України*. 2005. № 29-32. С. 88-91.

18. Худобець О.А. Новітні інформаційні технології: навчити учителя. *Історія України*. 2006. № 17. С. 18-22.

19. Худобець О.А., Чебослаєв Ю.Н. Використання технологій презентацій в практичній роботі шкільного вчителя історії. *Історія та правознавство*. 2005. № 25. С. 19-21.

REFERENCES

1. Bykov, V. (1995). Vprovadzhennia informatsiinykh tekhnolohii u navchalnyi protses shkoly. [Introduction of information technologies in the educational process of the school]. *Novi tekhnolohii navchannia: nauk.-metod. zb.*, 13, 154-158 [in Ukrainian].

2. Bykov, V. (1996). Vprovadzhennia informatsiinykh tekhnolohii u navchalno-vykhovnyi protses shkoly. [Introduction of information technologies in the educational process of the school]. *Pisliadyplomna osvita kerivnykh i pedahohichnykh kadriv: problemy rozvytku: materialy zvit. nauk. konf.*, 2-3 lystopada 1995. Kyiv, 158-161 [in Ukrainian].

3. Bykov, V. (2002). Metodichni systemy suchasnykh informatsiino-osvitnikh tekhnolohii. [Methodical systems of modern information and educational technologies]. *Problemy ta perspektyvy formuvannia natsionalnoi humanitarno-tekhnichnoi elity: zb. nauk. pr.*, 3, 73-83 [in Ukrainian].

4. Vagin, A. (1968). Metodika prepodavaniya istorii v srednej shkole. [Methods of teaching history in secondary schools]. Moskva: Prosveshchenie, 434 [in Rossiya].

5. Heval, P. (2002). Informatsiini tekhnolohii v navchalnomu protsesi. [Information technology in the educational process.] *Zavuch*, 10, 5-6 [in Ukrainian].

6. Dementiievska, N. (2005). Kompiuterni tekhnolohii dlia rozvytku uchniv ta vchyteliv. [Computer technologies for the development of students and teachers]. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia: zb. nauk. prats.* Kyiv: Atika, 76-95 [in Ukrainian].

7. Kompiuterno oriientovani zasoby ta multymediini tekhnolohii navchannia : navchalnyi posibnyk [Computer-oriented means and multimedia learning technologies: tutorial] / R.S. Hurevych, O.V. Shestopaliuk, L.L. Konoshevskiyi, & O.L. Konoshevskiyi; za redaktsiieiu prof. O.V. Shestopaliuka. Vinnytsia: TOV Firma «Planer», 619 [in Ukrainian].

8. Kryvonos, O. (2013). Vykorystannia informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii v navchanni. [The use of information and communication technologies in training]. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 182 [in Ukrainian].

9. Ladychenko, T. (2005). Elektronnyi pedahohichniy prohramnyi zasib z istorii – novyi krok v ovolodinni navchalnym materialom. [Electronic pedagogical software on history is a new step in mastering educational material]. *Istoriia v shkolakh Ukrainy*, 4, 35-36 [in Ukrainian].

10. Mokrohuz, O. (2005). PK yak universalna skladova optymizatsii roboty vchytelia (Z praktyky zaprovadzhennia kompiuternykh tekhnolohii na urotsi istorii). [PC as a universal component of optimizing the work of the teacher (From the practice

of introducing computer technologies in a history lesson)]. *Istoriia v shkolakh Ukrainy*, 1, 3-6 [in Ukrainian].

11. Parkhomets, I. (2007). Novi informatsiini tekhnologii navchannia. [New learning information technologies]. *Upravlinnia shkoloiu*, 29, 10-15 [in Ukrainian].

12. Poiasok, T. (2014). Intehratsiia media v osvittii protses: problemy i perspektyvy. [Media integration into the educational process: problems and prospects]. *Pedahohichni protses: teoriia i praktyka*, 1, 69-73 [in Ukrainian].

13. Puzanov, B. (1986). Izuchenie istoricheskogo i obshchestvovedcheskogo materiala v starshih klassah vspomogatel'noj shkoly. Metodicheskie rekomendacii dlya vspomogatel'noj shkoly. [Study of historical and social science material in the upper grades of the auxiliary school. Methodological recommendations for the auxiliary school]. Moskva: Uchebno-metodicheskij kabinet defektologii. Ministerstvo prosveshcheniya RSFSR, 1986, 54 [in Rossiya].

14. Strazhev, A. (1964). Metodika prepodavaniya istorii. [Methods of teaching history]. Moskva: Prosveshchenie, 287 [in Rossiya].

15. Utkina, O. (2008). Vykorystannia informatsiino-kompiuternykh tekhnologii u shkilnii istoryko-kraieznavchii osviti. [The use of information and computer technologies in school historical and local lore education]. *Istoriia ta pravoznavstvo*, Lystopad (32), 28-31 [in Ukrainian].

16. Fomenko, A. (2003). Deiaki pidkhody do rozrobky i stvorennia navchalnykh kompiuternykh prohram (kompiuternykh posibnykiv) z istorii. [Some approaches to the development and creation of educational computer programs (computer manuals) on history]. *Istoriia v shkolakh Ukrainy*, 1, 21-25 [in Ukrainian].

17. Khudobets, O. (2005). Vykorystannia tekhnologii prezentatsii na urokakh istorii. [Use of presentation technologies in history lessons]. *Istoriia Ukrainy*, 29-32, 88-91 [in Ukrainian].

18. Khudobets, O. (2006). Novitni informatsiini tekhnologii: navchyty uchytielia. [The latest information technology: to teach the teacher]. *Istoriia Ukrainy*, 17, 18-22 [in Ukrainian].

19. Khudobets, O. & Cheboslaiev, Yu. (2005). Vykorystannia tekhnolohii prezentatsii v praktychnii roboti shkilnoho vchytelia istorii. [The use of presentation technology in the practical work of a school history teacher]. *Istoriia ta pravoznavstvo*, 25, 19-21 [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті аналізуються особливості використання мультимедійних презентацій як засобу навчання, з'ясовуються їх навчально-виховні можливості у проведенні уроків історії. У шкільній практиці вчителів історії, яка нараховує значну різноманітність видів використання інформаційних технологій при проведенні навчальних занять, найбільш розповсюдженим варіантом залишаються уроки історії з використанням презентацій, зміст яких сконцентрований на демонстрації школярам ключових моментів теми уроку. Провідною метою включення презентацій в практику проведення шкільних занять залишається забезпечення вирішення питання наочності при поясненні та закріпленні історичних знань. Уроки історії, які проводяться з демонстрацією значної кількості ілюстративного матеріалу, завжди відзначалися посиленою активізацією уваги учнів. Неосяжні можливості презентацій дозволяють вирішувати ті освітні й виховні завдання, що сьогодні постають перед шкільними заняттями.

Розвинуто думку, що підготовлені належним чином презентації дозволяють реалізувати різноманітні навчально-виховні можливості на уроці історії. Вони можуть бути використані на всіх етапах уроку. Включення їх в навчальну діяльність школярів сприяє раціональному використанню часу на уроці, надаючи йому інтенсивного характеру та динамічності проведення. Серед переваг використання мультимедійних презентацій на уроках історії слід, також, відзначити забезпечення учнів високою якістю демонстрації зображень. Сучасний урок історії у вигляді презентацій

отримав потужний засіб унаочнення навчального матеріалу, який значно підвищив рівень усвідомлення учнями історичної інформації. Мультимедійні презентації на уроках завжди справляють на учнів позитивний емоційний вплив, що сприятливо позначається на загальній пізнавальній діяльності класу.

Зроблено висновки, що мультимедійні презентації як засіб керування пізнавальною діяльністю учнів у поєднанні з перевіреними часом дієвими методами вивчення історії в школі створюють потужний потенціал для забезпечення високого рівня якості знань учнів. Використання нових інформаційних можливостей забезпечує суттєве поглиблення змісту історичного матеріалу, а застосування нетрадиційних методик навчання допомагає процесу формування практичних умінь і навичок учнів у засвоєнні знань, створює посилену зацікавленість предметом. Інформаційно-комунікативні технології в повсякденній практиці сучасного вчителя історії здатні не лише стимулювати пізнавальний інтерес учнів до знань, але й надати навчальній роботі проблемного, творчого, дослідницького характеру, розвивати самостійну діяльність школярів, що визначає результативність освітнього процесу сучасної школи.

Ключові слова: мультимедійні презентації, освіта, навчальний процес, шкільний курс історії, учні, урок історії.

УДК 069.1–027.555(477)(045)

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-14-158-180>

**COMMUNICATIVE INSTRUMENTS OF REGIONAL
LOCAL HISTORY LORE MUSEUMS OF UKRAINE IN
THE CONVENTION OF THE COVID-19 PANDEMIC: THE
FIRST EXPERIENCE**

**КОМУНІКАТИВНІ ІНСТРУМЕНТИ ОБЛАСНИХ
КРАЄЗНАВЧИХ МУЗЕЇВ УКРАЇНИ В УМОВАХ
ПАНДЕМІЇ COVID-19: ПЕРШИЙ ДОСВІД**

Наталія Бем,

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії та
документознавства,
bemnatali@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-3610-7948
[https://www.researchgate.net/pr
ofile/](https://www.researchgate.net/profile/Natalia-Bem)
Google scholar: [https://cutt.ly/
2IUExD5Web](https://cutt.ly/2IUExD5Web) of Science
Researcher ID: AAC-9268-2020
Національний авіаційний
університет, проспект
Любомира Гузара, 1м. Київ,
Україна, 03058*

Nataliia Bem,

*Ph.D. in Historical Sciences,
Associate Professor of the
Department of History and
Documentation Science
bemnatali@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-3610-7948
[https://www.researchgate.net/pr
ofile/](https://www.researchgate.net/profile/Nataliia-Bem)
Google scholar: [https://cutt.ly/
2IUExD5Web](https://cutt.ly/2IUExD5Web) of Science
Researcher ID: AAC-9268-2020
National Aviation
University, 1, Liubomyra Huzara
ave. Kyiv, Ukraine, 03058*

Тетяна Курченко,

*кандидат історичних наук,
доцент, доцент кафедри
історії та
документознавства,
t.kurchenko@ukr.net,
ORCID ID: 0000-0003-2704-6482*

Tetiana Kurchenko,

*Ph.D. in Historical Sciences,
Associate Professor of the
Department of History and
Documentation Science
t.kurchenko@ukr.net,
ORCID ID: 0000-0003-2704-6482*

https://www.researchgate.net/profile/

Google scholar: https://cutt.ly/IIUWN8m

*Національний авіаційний
університет проспект*

*Любомира Гузара, 1, м. Київ,
Україна, 03058*

https://www.researchgate.net/profile/

Google scholar: https://cutt.ly/IIUWN8m

*National Aviation University,
1, Liubomyra Huzara ave. Kyiv,
Ukraine, 03058*

ABSTRACT

The article examines the transformations that have taken place in the social and communication activities of museums in Ukraine. These transformations are triggered by the COVID-19 pandemic and the imposition of nationwide quarantine restrictions. The introduction of severe social restrictions forced museums around the world to urgently switch their work to online mode and develop modern communication tools for remote access to museum collections. During the first six months of the restrictions, each museum has chosen the most effective forms of work. These measures have enriched the experience of organizing online activities in institutions of social memory.

The authors analyzed the features of the organization of social communication of regional museums of local lore in Ukraine in the initial period of lockdown and quarantine. The article shows that regional museum institutions were guided by the recommendations of the government, international and Ukrainian museum committees and used their own experience. The museums were able to overcome the problems of the first days and weeks after the limitation of offline activities and offered the society optimal tools and forms of access to museum collections.

The authors of the article found that the main channels of communication for regional museums of local lore were social networks, and primarily Facebook. The following forms of communication have begun to be actively used in the activities of regional museums: online exhibitions, online conferences, online

flash mobs for adults and children, virtual meetings with curators of museum collections, master classes, and meetings of museum communities. In the process of establishing communication with local communities, Ukrainian local history museums have gained important and relevant experience, which is described in the article.

Keywords: *museum, social communications, museum communication, communication tools, Internet communication, regional museum of local lore, online access, pandemic.*

Постановка проблеми. Пандемія COVID-19 стала справжнім випробуванням для світової музейної спільноти, адже у березні-квітні 2020 р. майже всі музейні установи тимчасово зачинилися через карантинні обмеження. Згідно з доповіддю ЮНЕСКО, оприлюдненою 18 травня 2020 р. у Всесвітній день музеїв, пандемія призвела до величезних фінансових збитків в музейній системі світу, спричинила закриття більше 60 000 музеїв, при чому, за її прогнозами, кожен 8-й музей світу не зможе відновити свою діяльність після остаточного завершення пандемії. Оскільки в усьому світі був відсутній алгоритм дій в подібній ситуації, ЮНЕСКО, після ґрунтовного дослідження стану речей в музейній сфері світу, запропонувала онлайн діяльність як найреальнішу альтернативу «живої» роботи музеїв. На думку цієї організації та інших міжнародних музейних фондаций, оцифрування музейних колекцій та онлайн-комунікація є рятівними напрямками їх подальшої роботи. ЮНЕСКО виокремила вимоги в межах цифрової політики музеїв, що постали перед викликами пандемії: 1) оцифрування колекцій, 2) сучасний опис колекцій, 3) мінімальна матеріальна база (фотографування, сканування, комп'ютери), 4) стабільний доступ до інтернету, 5) завзятий персонал з достатніми навичками для виконання відповідних операцій. За умов виконання усіх цих вимог кожен музей має можливість працювати на карантині (UNESCO, 2020). Крім того, було оприлюднено рекомендації ICOM (International council of

museums), щодо організації роботи музеїв в умовах карантинних заходів. Національні комітети ICOM, в свою чергу, транслиували дані настанови музейним спільнотам своїх країн.

Утрата можливостей офлайн-діяльності змусила всі інститути соціальної пам'яті по-новому розглянути сучасні канали комунікації на предмет передачі інформації суспільству. Архіви, бібліотечні заклади, у порівнянні з музейними установами, знаходилися у кращому положенні, адже раніше за останніх почали процес входження в цифровий простір та оволоділи сучасними інформаційними технологіями. Процес створення цифрових копій документів та надання доступу до них в режимі онлайн був налагоджений ними ще задовго до пандемії. Бібліотечні та архівні заклади в умовах карантинних заходів змогли мінімізувати контакти установи зі споживачами інформації. Музеї ж, через специфіку музейної комунікації, потребують набагато вищого рівня спілкування відвідувачів з музейними предметами в режимі реального часу. Але «живі» контакти музейних установ із суспільством і відповідно музейної аудиторії із джерелами інформації – музейними предметами в умовах пандемії COVID-19 стали на певний період неможливими як в Україні, так і в усьому світі. Таким чином, інтернет-комунікація стала провідним каналом зв'язку з музейною аудиторією.

Українські музеї опинилися в зоні значного ризику перед викликами пандемії. На початок 2020 р. в Україні діяло майже 5000 музеїв, однак лише 543 з них перебувало у державній та комунальній власності і отримувало регулярне фінансування (Міністерство культури України, 2018). Крім того, у музейній сфері нагромадився ряд інших невирішених проблем: невисока відвідуваність, нестача експозиційних площ, брак сучасної комп'ютерної техніки, доволі «віковий» і консервативний склад співробітників тощо. Витрати на розвиток музейної сфери у цілому в державі не лише не зростали, але й поступово зменшувалися. Але головною проблемою українських музеїв у

доепідемічний період була нерозвиненість саме онлайн-комунікації. Українські дослідниці каналів та засобів комунікації вітчизняних музеїв І. Передерій та Н. Білан вважають, що українські музеї почали масово інтегруватись у віртуальний простір інтернету та соціальних мереж запізно, лише в 2011-2013 роках. (Передерій & Білан, 2018: 75). Наразі в мережі Інтернет українські музеї були представлені недостатньо, лише близько 150 музеїв мали власні вебсайти (переважно без англійської версії) (Міністерство культури України, 2018). Музейні сайти не завжди відповідали міжнародним нормам і були недостатньо адаптованими до ведення комунікації на сучасному рівні. Так, на цьому факті наголошував дослідник вебсайтів українських музейних установ О. Зінченко. Зокрема в 2013 р., на основі аналізу структури та інформаційного контенту вебсайтів українських музеїв, він виокремив слабкі сторони їх організації та надав конкретні рекомендації щодо поліпшення їх комунікативних властивостей (Зінченко, 2013). Отже, вітчизняні музеї були дуже вразливими перед загрозами нових обмежень «живої» роботи. Нагальною потребою їх поточної діяльності в умовах соціальних обмежень було опанування новими інструментами комунікації із суспільством у режимі форсажору.

Обласні краєзнавчі музеї є особливою групою музейних установ в українському музейному середовищі. Вони містять ресурси регіонального рівня, виконують просвітницькі та науково-дослідницькі завдання, проводять роботу з охорони пам'яток історії та культури у своєму регіоні. Станом на 2020 р. в Україні нараховувалося 19 обласних краєзнавчих музеїв (2 з них діють на тимчасово окупованій території Донеччини та Луганщини), інформаційний ресурс яких нараховує близько 3,5 млн. культурних пам'яток. Деякі області, зокрема Київська, Чернігівська, Львівська, Дніпропетровська та Харківська, не мають обласних краєзнавчих музеїв. На території цих областей діють історичні музеї обласного і республіканського значення, що ведуть краєзнавчу роботу в зазначених регіонах. Краєзнавчі

музеї є родзинкою вітчизняного музейництва, аналогів яким немає у всьому світі.

Міжнародні музейні організації наголошують на необхідності тісного зв'язку музеїв та місцевих громад в умовах пандемії. Місцеві музеї можуть забезпечити спільне виживання в умовах кризи, спричиненої пандемією, пом'якшити стан соціальної ізоляції людей, а громади можуть реально допомогти музеям у виживанні за рахунок споживання їх продуктів і послуг в онлайн-форматі. Саме тому, на думку ЮНЕСКО, місцеві жителі набули статусу окремого важливого сегменту музейної аудиторії, особливо на регіональному рівні. В Україні такий зв'язок забезпечується, в першу чергу, обласними краєзнавчими музеями, тому від їх успішної соціальної комунікації буде залежати моральний клімат місцевих громад в умовах карантину та майбутнє самих музеїв.

З огляду на важливість забезпечення сучасної комунікації з країнами, українські обласні краєзнавчі музеї зуміли перебудувати свою діяльність в нових умовах і включити в арсенал своєї онлайн-діяльності найбільш результативні інструменти та форми доступу до музейних колекцій. Перший досвід та особливості перебудови соціальної комунікації обласних краєзнавчих музеїв України в початковий період локдауну та подальшого адаптованого карантину є цікавим і корисним для усієї вітчизняної музейної спільноти. Він привертає увагу науковців та практиків музейної справи. Маємо надію, що кожен український музей знайде в ньому можливість по-новому поглянути на власний досвід й оцінити його результати.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останнє десятиліття відчувалася достатня увага зарубіжних і вітчизняних науковців до загальних та прикладних питань трансформації соціальної комунікації музеїв в умовах цифрового суспільства, використання окремих інструментів, каналів і форм діяльності в онлайн-режимі в їх щоденній роботі.

Але втрата музеями можливості проводити роботу у звичному «живому» форматі в умовах загальносвітової пандемії COVID-19 викликала нагальну потребу узагальнення першого досвіду переведення діяльності музейних установ в онлайн режим з використанням сучасного цифрового інструментарію. На міжнародному та національному рівнях науковці та практики зосередили свою увагу на цій нагальній проблемі. Так, з'явилося дослідження, проведене ІКОМ у період між 7 квітня та 7 травня 2020 р., в основу якого було покладено опитування працівників музейних установ із 107 країн світу. Одним із напрямів опитування була саме організація онлайн-роботи (Museums, 2020). Паралельно в травні 2020 р. ЮНЕСКО підготувала свій звіт «Музеї у всьому світі перед обличчям COVID-19» (UNESCO report, 2020). У звіті було подано нову інформацію про тенденції роботи музеїв під час карантину у всьому світі, заходи, які музеї вживали у відповідь на пандемію, та дії, які вони пропонували музеям під час та після виходу з кризи. Витяги із цих звітів було оприлюднено на національному музейному порталі «Музейний простір України», вебсайті Українського національного комітету міжнародної ради музеїв, включено у розвідки практиків музейної справи, які почали узагальнювати перший досвід роботи музеїв в умовах карантинних обмежень.

Вітчизняні науковці також намагаються осмислити досвід роботи світових і вітчизняних музеїв в умовах пандемії та надати практичні поради з організації їх діяльності. До прикладу, цікавим є ряд перших вітчизняних розвідок про вплив пандемії на роботу музеїв Г. Андрощука (Андрощук, 2020), Є. Буцикіної (Буцикіна, 2020), стаття авторів В. Антоненка та В. Хуткого, які розглянули це питання під кутом зору інтеграції музеїв у туристичну інфраструктуру різних країн і поступового відновлення їх діяльності за рахунок онлайн-доступу до колекцій (Антоненко & Хуткий, 2021). Ураховуючи цей доробок, тим не менш зазначимо, що проблема трансформації комунікації обласних краєзнавчих музеїв за

допомогою сучасних цифрових технологій поки ще не стала предметом спеціального дослідження. Можна вважати, що в даний час робляться тільки перші спроби узагальнити набутий досвід і визначитися із подальшою політикою роботи музеїв в умовах адаптивного карантину.

Мета статті полягає в узагальненні досвіду перебудови соціальної комунікації обласних краєзнавчих музеїв України в онлайн-режимі в перші півроку локдауну та адаптованого карантину та популяризації його серед музейної спільноти.

Виклад основного матеріалу. Музеї, як і інші інститути соціальної пам'яті, виконують почесну і необхідну місію, що полягає у долученні громадян до культурних цінностей власного народу й усієї світової цивілізації. Покладені на музейні установи функції: документування, зберігання культурного спадку, освіти, виховання, проведення наукових досліджень, забезпечення дозвілля громадян – неможливо повною мірою реалізувати без активного діалогу із соціумом. З огляду на це, більшість сучасних фахівців-музеологів пропонують додати до названих функцій музею ще й функцію комунікації й усіляко сприяти вивченню та популяризації сучасних інструментів взаємозв'язку музею і суспільства.

Музеї давно використовують такі традиційні форми музейної комунікації як експозиційно-виставкову, культурно-освітню, видавничу, ведуть діалог із суспільством через клубну роботу, використовують важливу комунікативну групу друзів музею, волонтерів, спонсорів, благодійників, меценатів тощо. Давно апробованими формами музейної комунікації, спрямованими на залучення до діяльності музею наукової та освітянської аудиторії, є проведення наукових конференцій, музейних читань, круглих столів. Поряд із популяризацією музейних колекцій вони сприяють їх глибокому дослідженню. Але із вступом суспільства в цифрову епоху цих роками випробуваних практик стало недостатньо. Сучасні суспільні виклики почали вимагати від музеїв використання поряд із

традиційними нових комунікативних інструментів, значна кількість яких лежить в онлайн-площині.

Пандемія COVID-19 змусила музеї всього світу докорінно змінити своє ставлення до сучасних каналів та форм комунікації та терміново перевести свою діяльність в онлайн-формат. Більшість музейних установ країн Західної Європи та Північної Америки, ряду азійських держав вже мала потужний досвід онлайн-роботи і це суттєво допомогло їм перебудувати свою діяльність у перші найскладніші місяці карантину. Так, за даними опитування NEMO (The Network of European Museum Organisations), майже 70% музеїв-респондентів посилили свою присутність в інтернеті, 80% музеїв активізували свою онлайн-діяльність, реагуючи на загальне збільшення цифрової культурної спадщини в мережі Інтернет, 30% музеїв перерозподілили функції персоналу, щоб долучити їх до цифрової команди. (NEMO, 2020). Заздалегідь оцифровані дані, що були в розпорядженні музеїв ще в докарантинний період, в умовах пандемії підтримали або навіть врятували багато музеїв світу в перші панічні тижні локдауну, дали можливість налагодити комунікацію. Дослідження ЮНЕСКО виявило, що діяльність музеїв, пов'язана із діджиталізацією, зросла щонайменше на 15%, а присутність у соціальних мережах збільшилася вдвічі для більш ніж половини світових музеїв (UNESCO, 2020).

Музейні установи багатьох країн в перші ж тижні локдауну надали вільний доступ через соціальні мережі до музейних бібліотек, освітніх і розважальних програм для дорослих і дітей, запровадили онлайн-флешмоби, онлайн-класи тощо. У мережі Інтернет з'явилася, або суттєво розширилася присутність музейних інтернет-платформ і віртуальних проєктів, що уможливили онлайн-доступ до музейних колекцій. Так, інтернет-майданчик «Google Arts and Culture» увібрав у себе й відкрив доступ до 2,5 тисяч безкоштовних віртуальних турів по культурним об'єктам усього світу. Проєкт «Beyond The Walls» надав можливість американським музеям

художнього профілю розширити онлайн-доступ до частини власних колекцій, а всесвітньо відомий Лувр комунікував з віртуальними відвідувачами в рамках проєкту «Beyond The Glass» (Андрощук, 2020).

Слід зазначити, що такі платформи було започатковано і в Україні, щоправда їх інформаційний контент був набагато скромнішим. До прикладу, станом на 2018 р. в інтернет-просторі було представлено віртуальні подорожі 31 українським музеєм, що були закумульовані на сайті «Україна Incognita. Музеї онлайн». З початком пандемії на українській платформі «Museums.authenticukraine.com.ua» було викладено віртуальні екскурсії 7 музеями України із лекторським супроводом трьома мовами. Вони додалися до невеликої кількості вже існуючих регіональних віртуальних музейних платформ і дещо поліпшили доступ до музейних колекцій онлайн. Комунікативні можливості українських музеїв значно збагатилися із початком застосування ще у допандемійні часи 3D-технологій: інтерактивних проєкцій, 3D-зображень та сканувань музейних предметів, використання QR-кодів. На жаль, цих новацій було недостатньо, щоб без особливих проблем перевести музейну комунікацію в онлайн-режим.

Той факт, що українські музеї навіть на початку XXI ст. були обтяжені низкою проблем матеріального, технологічного, кадрового характеру і зволікали із впровадженням новацій, став серйозною загрозою їх діяльності в перші місяці карантинних обмежень. Потужні музеї загальнонаціонального рівня виявилися більше готовими до викликів локдауну, адже на момент карантину мали професійні сайти, вихід у більшість соціальних мереж, персонал з досвідом онлайн-роботи, який формувався роками. Технологічна відсталість особливо виявилася в діяльності регіональних музеїв України. Свого часу кафедрою історії та документознавства Національного авіаційного університету і особисто одним із авторів цієї статті було проведено моніторинг вебсайтів обласних краєзнавчих

музеїв України на предмет використання сучасних інструментів доступу до музейних колекцій. Дослідження показало, що станом на 2016 р. один із регіональних музеїв – краєзнавчий музей Чернівецької області – взагалі ще не мав власного вебсайту, а інформація про його діяльність була представлена на сайті ОДА. Вихід у соціальні мережі не мали 19% обласних краєзнавчих музеїв (із 16, що були досліджені), реклама оцифрованих музейних предметів була присутня лише на 12,6% вебсайтів, електронні виставки були розміщені на 56,3% музейних платформ, науковий доробок музейних працівників було представлено на 50% вебсайтів, зворотній зв'язок із користувачами підтримувало 37,5 % музейних установ, облік користувачів на вебсайтах вели лише 43,7% музеїв тощо (Курченко, 2017:128-140). Існували й інші невирішені проблеми, що свідчили про потенційну неготовність регіональних музеїв одночасно перейти на онлайн-роботу. Аналогічні проблеми були й в інших місцевих музейних осередках, музеях невеликих міст, селищних музеях.

З огляду на це, нам видається логічним і доречним провести дослідження стану використання музеями сучасних онлайн-інструментів в умовах початку пандемічних обмежень в країні саме на прикладі регіональних музейних установ. По-перше, їх стан готовності до онлайн-роботи є характерним для більшості українських музеїв. По-друге, обласні краєзнавчі музеї зберігають актуальні регіональні історико-культурні пам'ятки, є центрами комунікації місцевих громад, що потребують підтримки в умовах повного або часткового обмеження соціальної активності.

В основу дослідження стану соціокомунікаційної діяльності українських обласних краєзнавчих музеїв в умовах карантину було покладено моніторинг інформаційного контенту їх офіційних вебсайтів та сторінок у соціальних мережах, в першу чергу, в мережі Фейсбук, як такої, що на момент введення локдауну використовувалась усіма музейними установами без винятку. Було з'ясовано, що станом на березень

2020 р. всі 17 обласних краєзнавчих музейних установ (без музеїв Донецької та Луганської областей) мали офіційні вебсайти в мережі Інтернет, різного ступеню якості та інформаційного наповнення, та вихід у соціальні мережі. Серед соціальних мереж, крім мережі Фейсбук, краєзнавчі музеї також використовували мережу Інстаграм (4 музеї), Твіттер (3 музеї), Ютуб (2 музеї), Телеграм канал (1 музей). Інформація про присутність музейної установи в соціальних мережах, зазвичай, розміщена на вебсайті музею, але можливість здійснити вільний перехід у соціальні мережі з цієї платформи надавали лише Волинський, Вінницький, Запорізький, Кіровоградський, Одеський, Рівненський, Черкаський, Чернівецький, Херсонський та Хмельницький обласні краєзнавчі музеї. Ця обставина дещо уповільнювала соціальну комунікацію інших музеїв, адже український споживач середнього та старшого віку традиційно починав знайомство із музеєм із його вебсайту, а вже потім шукав його сторінку в соціальних мережах.

Дослідження інформаційного наповнення вебсайтів українських обласних краєзнавчих музеїв в перші тижні локдауну виразно показало певну розгубленість колективів у незвичних умовах. Головні сторінки містили лише лаконічні повідомлення про обмеження офлайн-роботи музеїв на невизначений строк, дублювали постанови уряду про заходи щодо запобігання захворюваності на COVID-19. Трохи згодом на вебсайтах та сторінках музеїв в мережі Фейсбук почали з'являтися повідомлення про знакові предмети місцевих колекцій. За декілька тижнів рубрики «Експонат дня» та «Експонат тижня» стали регулярними. Поступово сторінки музеїв у соціальних мережах «ожили». Було видно, що музейні працівники оговталися і зуміли поступово переорієнтувати свою роботу в онлайн-режим. Щоправда, не обійшлося без помилок. Так, вже у квітні 2020 р. стало помітно, що музеї перенесли основну свою роботу саме в соціальні мережі, нехтуючи інформаційним наповненням вебсайтів. До

прикладу, тільки 3 музеї (Волинський, Закарпатський і Тернопільський) мали на вебсайтах відео про музейні колекції та музейне життя, 6 музеїв із 17 оприлюднювали онлайн-виставки, лише Волинський обласний музей розмістив матеріали для дітей, у той час як на сторінці у Фейсбуці усі музеї вже використовували подібні форми онлайн-комунікації. 2 музеї (Запорізький та Івано-Франківський) в квітні-травні 2020 р. взагалі почали переформатовувати свої вебсайти і не оновлювали інформацію на них довгий час. На наш погляд, така практика була достатньо хибною, адже жоден канал комунікації не був зайвим в нових умовах, мав би використовуватися й постійно наповнюватися інформацією.

У травні стало зрозуміло, що карантинні обмеження будуть довго супроводжувати життя країни й можливості «живої» роботи залежатимуть від епідеміологічної ситуації в кожній окремій області. Музеї мали навчитися варіювати онлайн-діяльність із недовгими «вікнами» у карантині. Це були нові виклики, але музеї змогли з ними впоратися.

Загальновідомо, що успіх онлайн-роботи безпосередньо залежав від наявності цифрових копій музейних предметів. Продовженням рубрик про знакові предмети окремих колекцій краєзнавчих музеїв стала їх регулярна робота по оприлюдненню на сторінках у фейсбуці цілісних комплексів із десятків і навіть сотень музейних предметів. Вони були пов'язані однією тематикою, мали детальні анотації та розлогі коментарі кураторів колекцій. Лідером організації онлайн-доступу до предметів музейних колекцій став Чернівецький музей, що розмістив на сторінці в мережі Фейсбук у період з 15 березня по 15 вересня 2020 р. більше 2 тисяч фотографій високої якості та цифрових копій музейних предметів. Таку діяльність Чернівецького музею можна вважати початком суттєвих зрушень у процесі оцифрування музейних предметів, адже в 2016 р. лише 62 % вебсайтів регіональних музеїв містили цифрові версії окремих предметів, 50% розміщених копій не мали наукового опису. Свого часу, на жодному з

вебсайтів обласних краєзнавчих музеїв дослідникам не вдалося знайти більш-менш цілісних колекцій, які б склалися лише із предметів в цифровому форматі. Частіше за все це були поодинокі цифрові копії, що слугували анонсами «живих» виставок, або були їх рекламою (Курченко, 2017 : 135). Отже, музеї задіяли під час карантину весь арсенал наявних цифрових копій та продовжили оцифрування експонатів швидкими темпами. Наразі, подібна діяльність у майбутньому стала постійною і не завершилась із зняттям суворих карантинних заходів.

Позитивні зрушення у політиці формування цифрового ресурсу музейних предметів в краєзнавчих музеях позитивно позначилися на кількості онлайн-виставок. За час жорсткого та адаптивного карантину обласними краєзнавчими музеями України було організовано більше 80 виставок із можливістю віддаленого доступу, що базувалися на власних цифрових ресурсах. Загалом кожен музей розмістив упродовж шести місяців на сторінках фейсбуку від 2 до 4 подібних виставок. Найбільше їх розмістив Чернівецький музей – до 65, що пояснюється наявністю значної кількості музейних предметів, що вже мали цифрові копії.

Гарний ефект із налагодження контактів з громадою та підтримки вже існуючих зв'язків із музейною аудиторією дають онлайн-екскурсії, онлайн-лекції та зустрічі з кураторами музейних колекцій. Ця форма онлайн-діяльності стала надзвичайно популярною серед музейної спільноти завдяки світовому музейному флеш-мобу «Запитай у куратора». За півроку карантину в мережі Фейсбук українські обласні краєзнавчі музеї виклали 59 кураторських екскурсій, лекцій, відео-звернень. Деякі з них були записані ще в докарантинний час, решту підготовлено в період локдауну. Найбільш активно до флеш-мобу долучилися Одеський, Тернопільський, Херсонський та Житомирський музеї. Останній організував 6 онлайн-зустрічей з директором музею Романом Насоновим.

Однією з найактивніших категорій відвідувачів музеїв є діти. Саме вони важче за дорослих переносять соціальну ізоляцію. На наш погляд, за часи карантину обласні краєзнавчі музеї суттєво зміцнили зв'язок зі своєю юною аудиторією та допомогли батькам організувати вільний час дітей цікаво й корисно. Використовуючи сучасні онлайн-технології, музеї провели більше 60 різних віддалених заходів для дітей під загальними назвами «Проведем карантин весело» або «Розваги на карантині». Серед них: гра-екскурсія «Весела плутанина» (Миколаївський музей), дитячі квести «МуЗейка» (Хмельницький музей), «Країна динозаврів» (Херсонський музей), «Загублений ордер» і «Космос» (Миколаївський музей), «Скринька знань» (Сумський музей), онлайн-виставки дитячих робіт (Вінницький, Черкаський, Чернівецький та Хмельницький музеї). Із цікавого досвіду варто відмітити організацію онлайн-проекту «Прекрасні і отруйні» в Хмельницькому музеї. Він був частиною загального проекту «Канікули в музеї». Проект розроблявся для дітей і реалізувався силами самих дітей. Музей записав 7 відео-сюжетів і виклав їх в мережі Фейсбук. Діти малювали отруйні гриби і рослини Хмельниччини, вивчали її природний світ. Співробітники Черкаського музею керували читанням дітей під час карантину, надаючи батькам списки дитячої літератури й уривки з творів для дітей. Черкащани писали з дітьми есе про музей і проводили онлайн конкурс у себе на сторінці. Оголошення результатів конкурсу проводилося у фейсбуці в режимі реального часу, а нагороди відправлялися дітям на їх домашню адресу. Вінничани регулярно викладали для батьків тексти для читання дітям на музейну тематику, розмальовки, що їх можна було скачати онлайн тощо. Усього за час вимушеного карантину співробітники обласних краєзнавчих музеїв України підготували та провели безліч майстер-класів онлайн для дитячої аудиторії: з виготовлення листівок, писанок, лялькомотанок, глиняних виробів, подарунків до різних свят тощо. Діти і їхні батьки опановували мистецтво зав'язування українських хусток, приготування місцевих страв,

виготовлення традиційних гончарних виробів, мистецтво танцю, пошиття іграшок із фетру тощо. Кожен із обласних краєзнавчих музеїв підготував для дітей багато цікавинок, допомагаючи провести карантин весело, змістовно та підтримати зв'язок із своїми потенційними відвідувачами та їхніми батьками.

Не залишили музеї без уваги й дорослу аудиторію. Саме їй адресувалися численні онлайн-заходи, такі як «Музейні мандри» із вікторинами для вмотивованої аудиторії та «Археологічний детектив», «Етнографічний калейдоскоп» (Хмельницький музей), проєкт «Арт-текстиль» (Полтавський музей), вікторина для дорослих «Музей Terra incognsta» (Вінницький музей), проєкт «Віднайди експонат для музею» (Волинський музей). Цими та іншими заходами обласні краєзнавчі музеї долучилися до десятків віртуальних музейних проєктів міжнародного та регіонального масштабу: «Музей онлайн», «Museum from home», «Музей в деталях», «Канікули в музеї», «Доля музейних експонатів на карантині» тощо. Крім того, музеї записали та розмістили в соціальній мережі Фейсбук 271 відео й кіносюжетів на музейну тематику, знайомлячи аудиторію із видатними країнами, музеєзнавцями, художниками, майстрами народних промислів тощо.

Проведений моніторинг сторінок регіональних музеїв у мережі Фейсбук та вебсайтів засвідчив достатній рівень використання ними сучасних комунікативних інструментів та форм онлайн-діяльності в початковий період загальнонаціональної пандемії. Звичайно, не всі проблеми були розв'язані одномоментно й на належному рівні. До прикладу, як і до карантину, в період з 15 березня 2020 р. по 15 вересня 2020 р., зворотній зв'язок із громадянами обласні краєзнавчі музейні установи здійснювали переважно через електронну пошту, посилення на яку розміщували на вебсайтах, а також через сторінки в соціальних мережах в режимі коментарів, дописів та запитань. Тільки Житомирський музей надавав можливість відвідувачам вебсайта телефонувати

в режимі реального часу. Такий рівень зв'язку не давав музеям зрозуміти, якою на той час була їх аудиторія й якими були її потреби. Автори статті дійшли висновку, що не всі категорії музейної аудиторії були рівномірно охоплені онлайн-заходами. Так, музеї практично не проводили онлайн-заходи для аудиторії з високим рівнем підготовки та науковців. За піврічний період краєзнавчими музеями було проведено лише 2 наукові онлайн-конференції (Житомирський та Рівненський музеї).

Різні соціальні мережі також використовувалися нерівномірно й неповно. Деякі музеї формували сторінки в соціальних мережах вже в період пандемії та не мали необхідного досвіду їх наповнення й ведення.

Восени 2020 р. було дещо поліпшено мовну політику вебсайтів обласних краєзнавчих музеїв, що позитивно вплинуло на якість комунікації. Для всіх музейних установ українська мова була й залишається основною мовою ведення вебсайтів і сторінок у соціальних мережах. На жаль, на початку карантинних обмежень 7 музеїв мали лише одномовний вебсайт, 10 музеїв вели вебсайти кількома мовами (що становить 59% від усіх досліджуваних музейних закладів). За цим параметром найбільш доступними для громадян були вебсайти Миколаївського (3 мови), Херсонського (4 мови), Волинського (5 мов), Закарпатського (21 мова) та Кіровоградського (вебсайт перекладався на 58 мов) музеїв. Для порівняння зазначимо, що в 2016 р. лише 25% обласних краєзнавчих музеїв використовували декілька мов при веденні вебсайтів (Курченко, 2020 :150). Слід також відмітити, що ані в 2020 р., ані нині, обласні краєзнавчі музеї не вирішили проблему організації онлайн-комунікації з людьми з особливими потребами. Станом на 1 жовтня 2020 р. жоден вебсайт регіональних музеїв не мав функції сурдоперекладу, або можливості збільшення тексту для слабозорих людей.

Було зафіксовано й інші прорахунки, що пояснювалися відсутністю регулярного досвіду роботи в онлайн-режимі, браком технічного обладнання та кваліфікованих кадрів з досвідом онлайн-діяльності.

Висновки. Таким чином, аналіз онлайн-діяльності українських обласних краєзнавчих музеїв у перші місяці карантинних обмежень засвідчив у цілому достатній рівень використання сучасних комунікативних інструментів та форм онлайн-роботи. Більшість музейних установ змогли перебороти розгубленість перших днів карантину та перенести основну роботу з музейною аудиторією в онлайн-режим на сторінки соціальних мереж. Краєзнавчі музеї, як і всі інші, прийняли той факт, що онлайн-формат став рівноправним способом музейної комунікації взагалі, і ледь не єдиним – в умовах карантину. Маємо зазначити, що практично кожен із 17 обласних краєзнавчих музеїв знайшов саме ті форми онлайн-роботи, які краще за інших відповідали політиці музею, враховували регіональний контент колекцій, особливості аудиторії, попередній досвід і технічні можливості. Узагальнення та обмін досвідом організації соціальної комунікації музеїв різних профілів та рівнів підпорядкування в умовах карантину є нагальною потребою життєдіяльності української музейної спільноти, адже вже два роки поспіль світ живе в умовах соціальних обмежень.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Андрощук Г. COVID-19 і музеї: економічний вплив, цифровізація, комунікація, безпека. *Юридична газета online*. 2020. 22 червня. URL: <https://cutt.ly/SnTy8sG>
2. Антоненко В., Хуткий В. Музеї як туристичний ресурс в умовах пандемії COVID-19: виклики та нові можливості. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Туризм*. 2021. 4(1). С. 54-73.
3. Буцикіна Є. Музеї після локдауну: відкриваючи нові напрямки руху. *Korydor. Журнал про сучасну культуру*. 2020. 6 серпня. URL: <http://www.korydor.in.ua/ua/opinions/museums-after-lock-down.html>
4. Зінченко О. Що не так із сайтами українських музеїв. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2013/01/21/108504/>

5. Курченко Т. Стан доступу та збереження історико-культурної спадщини України на веб-сайтах обласних краєзнавчих музеїв України. Соціально-етичні основи збереження цифрової історико-культурної спадщини в Україні: монографія / Тюрменко І. та ін. Київ: Талком, 2017. С. 128-142.

6. Курченко Т. Є. Соціокомунікативна діяльність музейних установ України в умовах інформаційного суспільства. Соціальні комунікації інформаційного суспільства: теоретичні та прикладні аспекти: монографія / під заг. ред. А.Г. Гудманяна, С.М. Ягодзінського. Київ : Талком. 2020. С. 137-152.

7. Міністерство культури України. Музеї, заповідники, заклади музейного типу України. URL : http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245062916&cat_id=244908588

8. Museums, museum professionals and COVID-19: ICOM and UNESCO release their full reports. URL: <https://icom.museum/en/news/museums-museum-professionals-and-covid-19-survey-results/>

9. NEMO report on the results of a survey of museums on work in a COVID-19 pandemic. URL : <https://www.ne-mo.org/advocacy/our-advocacy-work/museums-during-covid-19.html>

10. Передерій І. Г., Білан Н. В. Сучасна музейна комунікація в Україні та світі: стан і перспективи розвитку. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2018. № 2. С. 72-79.

11. UNESCO. COVID-19 : UNESCO and ICOM concerned about the situation faced by the world's museums. URL: <https://en.unesco.org/news/COVID-19-unesco-and-icom-concerned-about-situation-faced-worlds-museums>

12. UNESCO report: Museums around the world to face COVID-19. URL: http://unesdoc.unesco.org/in/document_

REFERENCES

1. Androshchuk, H. (2020) COVID-19 і музеї: економічний вплив, тсифровізація, комунікація, безпека [COVID-19 and

museums: economic impact, digitalization, communication, security]. Yurydychna Hazeta online. 22 chervnia [Legal Newspaper online]. Retrived from: <https://cutt.ly/SnTy8sG> [in Ukrainian].

2. Antonenko, V. & Khutkyi, V. (2021) Muzei yak turystychnyi resurs v umovakh pandemii COVID-19: vyklyky ta novi mozhlyvosti [Museums as a tourist resource in the context of the COVID-19 pandemic: challenges and new opportunities]. Visnyk Informatsiini Kyivskoho natsionalnoho universytetu kultury i mystetstv. Seria: Turyzm [Bulletin of the Kyiv National University of Culture and Arts. Series: Tourism], 4(1). S. 54-73. [in Ukrainian].

3. Butsykina, Ye. (2020) Muzei pislia lokdaunu: vidkryvaiuchy novi napriamky rukhu [Museums after lockdown: opening new directions]. Korydor. Zhurnal pro suchasnu kulturu. 6 serpnia [Corridor. Journal of modern culture]. Retrived from: <http://www.korydor.in.ua/ua/opinions/museums-after-lockdown.html> [in Ukrainian].

4. Zinchenko, O. (2013) Shcho ne tak iz saitamy ukrainskykh muzeiv [What is wrong with the sites of Ukrainian museums]. Retrived from: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2013/01/21/108504/> [in Ukrainian].

5. Kurchenko, T. (2017) Stan dostupu ta zberezhennia istoriko-kulturnoi spadshchyny Ukrainy na veb-saitakh oblasnykh kraieznavchykh muzeiv Ukrainy. [Status of access and preservation of the historical and cultural heritage of Ukraine on the websites of regional museums of local lore of Ukraine]. Sotsialno-etychni osnovy zberezhennia tsyfrovoi istoriko-kulturnoi spadshchyny v Ukraini: monohrafiia /I. Tiurmenko ta inshi [Socio-ethical foundations of preservation of digital historical and cultural heritage in Ukraine: monograph /I. Tyurmenko and other]. Kyiv: Talkom. S. 128-142. [in Ukrainian].

6. Kurchenko, T.Ye. (2020) Sotsiokomunikatyvna diialnist muzeinykh ustanov Ukrainy v umovakh informatsiinoho suspilstva [Socio-communicative activity of museum institutions of Ukraine in the conditions of information society]. Sotsialni komunikatsii

informatsiinoho suspilstva: teoretychni ta prykladni aspekty: monohrafiia /pid zah. red. A.H. Hudmaniana, S.M. Yahodzinskoho [Social communications of the information society: theoretical and applied aspects: monograph / ed. A.G. Gudmanyanyan, S.M. Yagodzinsky]. Kyiv: Talkom. S. 137-152. [in Ukrainian].

7. 7.Ministerstvo kultury Ukrainy (2018). Muzei, zapovidnyky, zaklady muzeinoho typu Ukrainy [Ministry of Culture of Ukraine. Museums, reserves, museum-type institutions of Ukraine]. Retrived from: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245062916&cat_id=244908588 [in Ukrainian].

8. Museums, museum professionals and COVID-19: ICOM and UNESCO release their full reports (2020). Retrived from: <https://icom.museum/en/news/museums-museum-professionals-and-covid-19-survey-results> [in English].

9. NEMO report on the results of a survey of museums on work in a COVID-19 pandemic (2020). Retrived from: <https://www.nemo.org/advocacy/our-advocacy-work/museums-during-covid-19.html> [in English].

10. Perederii, I.H. & Bilan, N.V. (2018) Suchasna muzeina komunikatsiia v Ukraini ta sviti: stan i perspektyvy rozvytku [Modern museum communication in Ukraine and the world: state and prospects of development]. Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia. [Library Science. Documentation. Informology]. № 2. S. 72-79. [in Ukrainian].

11. UNESCO. COVID-19: UNESCO and ICOM concerned about the situation faced by the worlds museums. (2020, 18 May). Retrived from: <https://en.unesco.org/news/COVID-19-unesco-and-icom-concerned-about-situation-faced-worlds-museums> [in English].

12. UNESCO report: Museums around the world to face COVID-19 (2020). Retrived from: <http://unesdoc.unesco.org/in/document> [in English].

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються трансформації, які відбулись у соціокомунікаційній діяльності музеїв України у зв'язку із запровадженням загальнонаціональних карантинних заходів, пов'язаних із пандемією COVID-19. Введення жорстких соціальних обмежень змусило музеї усього світу терміново перевести свою роботу в онлайн режим та зосередитись переважно на сучасних комунікативних інструментах, що уможливлювали віддалений доступ до музейних колекцій та онлайн-комунікацію із суспільством. Вже за перші півроку карантинних обмежень кожна музейна установа обрала для себе найбільш ефективні форми роботи, чим збагатила загальний досвід організації онлайн-діяльності в інститутах соціальної пам'яті. Предметом аналізу у статті є особливості перебудови соціальної комунікації обласних краєзнавчих музеїв України в початковий період локдауну та адаптованого карантину за допомогою використання сучасних інструментів. Визначено, що регіональні музейні установи, спираючись на рекомендації урядових установ, міжнародних та вітчизняних музейних комітетів та власний досвід, накопичений в докарантинний період, зуміли перебороти розгубленість перших днів і тижнів обмеження офлайн-діяльності та запропонувати суспільству оптимальні інструменти та форми доступу до музейних колекцій.

Авторами статті було з'ясовано, що основними каналами комунікації обласних краєзнавчих музеїв стали соціальні мережі, і в першу чергу мережа Фейсбук. В організації діяльності регіональних музеїв в перші місяці карантинних обмежень активно почали використовувались такі форми комунікації як онлайн-виставки, онлайн-конференції, онлайн-флеш-моби для дорослих та дітей, віртуальні зустрічі з кураторами музейних колекцій, майстер-класи в режимі онлайн, засідання у віддаленому режимі музейних гуртків тощо. В статті зазначається, що вже два роки поспіль людство продовжує жити в умовах пандемії і

пристосовуватися до нових умов комунікації, отже досвід, набутий українськими краєзнавчими музеями в процесі налагодження комунікації із місцевими громадами в перші місяці соціальних обмежень, продовжує залишатися цікавим та актуальним.

Ключові слова: музей, соціальні комунікації, музейна комунікація, комунікативні інструменти, інтернет-комунікація, обласні краєзнавчі музеї, онлайн-доступ, загальнонаціональна пандемія.

УДК 002:316.774 (045)

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-14-181-208>

**DOCUMENTARY AND COMMUNICATION
TECHNOLOGIES IN THE ACTIVITIES OF UNITED
TERRITORIAL COMMUNITIES**

**ДОКУМЕНТНО-КОМУНІКАТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ У
ДІЯЛЬНОСТІ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ
ГРОМАД**

Людмила Божук,

*кандидат історичних наук,
доцент, доцент кафедри
історії та*

документознавства

lvbozhuk@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-3883-5997

*[https://www.researchgate.net/pro
file/Liudmyla_Bozhuk](https://www.researchgate.net/profile/Liudmyla_Bozhuk)*

Google scholar:

*[https://scholar.google.com.ua/cit
ations?hl=uk&user=ngfABVE
AAAAJ](https://scholar.google.com.ua/citations?hl=uk&user=ngfABVEAAAAJ)*

*Національний авіаційний
університет, проспект
Любомира Гузара, 1, м. Київ,
Україна 03058*

Liudmyla Bozhuk,

*Ph.D. in Historical Science,
Associate Professor of the
Department of History and*

Documentation science

lvbozhuk@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-3883-5997

*[https://www.researchgate.net/pr
ofile/Liudmyla_Bozhuk](https://www.researchgate.net/profile/Liudmyla_Bozhuk)*

Google scholar:

*[https://scholar.google.com.ua/ci
tations?hl=uk&user=ngfABVE
AAAAJ](https://scholar.google.com.ua/citations?hl=uk&user=ngfABVEAAAAJ)*

*National Aviation University, 1,
Liubomyra Huzara ave., Kyiv,
Ukraine, 03058*

ABSTRACT

The article reveals the current problem of using document and communication technologies in the activities of the united territorial communities of Ukraine. In connection with the implementation of administrative-territorial reform, which is accompanied by decentralization and the creation of effective institutions of local

self-government – united territorial communities, local authorities are entrusted with a number of new functions and powers. Among them, perhaps the most important are organizational, social protection and creating conditions for sustainable development of local communities. Particularly urgent in this context is the problem of document and communication support of the united territorial communities, which, in turn, depends on the proper organization and effective functioning of both internal organizational relations for the exchange of information and documents, and external – establishing effective communication with all participants in communicative interaction: public authorities, residents of associations of territorial communities, the general public, etc.

The author of the article found out that in the conditions of formation and development of digital society, introduction of innovative and communicative technologies, there are cardinal changes in information activity and organizational work of public administration authorities. Therefore, the object of research was document and communication technologies in the activities of local governments.

An attempt is made to analyze the current state, the positive aspects of documentary and communicative activities of local governments and the effectiveness of their use of innovative technologies. It was found that the main communication tools of interaction of the majority of united territorial communities with the public are: functioning of channels of reception of citizens' appeals (personal reception of citizens, provision of information on requests for information, electronic appeals); traditional information stands and announcements; interaction with the media; coverage of information in local newspapers, on the official website, on the Internet, social networks and YouTube video hosting.

The study found that the sites and pages of the united territorial communities in social networks are currently one of the most used communication tools to keep in touch with the authorities, the media, the public and more.

Keywords: *document, communication, document and communication technologies, electronic document management, communication channels, united territorial communities.*

Постановка проблеми. З 2014 року в Україні триває процес децентралізації, який супроводжується формуванням нової системи адміністративно-територіального устрою, що має на меті «створення і підтримку повноцінного життєвого середовища для громадян, надання високоякісних та доступних публічних послуг, становлення інститутів народовладдя, узгодження інтересів держави та територіальних громад» (Реформа децентралізації...). Зміна парадигми управління країною, прийняття закону «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (Про добровільне об'єднання..., 2015) сприяли реформуванню територіальної організації влади в Україні, органів місцевої влади у напрямі збільшення повноважень місцевого самоврядування, організації надання якісних послуг на місцевому рівні, забезпечення своєчасного інформування громадян про життєво важливі проблеми як регіонального, так і державного рівнів. У результаті проведення реформи децентралізації, яка триває в Україні уже вісім років поспіль, склалася нова система адміністративно-територіального устрою держави. Згідно моніторингу реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади, проведеного Міністерством розвитку громад та територій України, станом на жовтень 2021 року в Україні створено та функціонує 1470 територіальних громад (Моніторинг реформи місцевого самоврядування..., 2021).

Варто зазначити, що за даними соціологічного дослідження, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології у жовтні – листопаді 2021 року на замовлення Програми Ради Європи «Децентралізація і реформа публічної адміністрації в Україні», 63% громадян України підтримують процес формування ефективного місцевого самоврядування та створення оптимальної системи територіальної організації

влади (Сайт Міністерства розвитку громад та...). Кінцевою метою реалізації Концепції реформування місцевого самоврядування є встановлення та розвиток форм прямого народовладдя, питанням самоврядування, територіальної організації влади та територіально-адміністративного устрою приділяється першочергова увага з боку урядових інституцій, що віднайшло відображення у Програмі діяльності Кабінету Міністрів України, затвердженій у червні 2020 року (Програма діяльності Кабінету Міністрів..., 2020).

У зв'язку з проведенням децентралізації, якою передбачено створення дієвих інститутів місцевого самоврядування – об'єднаних територіальних громад (далі – ОТГ), на місцеву владу покладено низку нових функцій та повноважень, серед яких, чи не найбільш вагомими, є організаційні. Реалізація означеного кола завдань неможлива без документно-комунікаційного забезпечення, що, у свою чергу, залежить від правильної організації та ефективного функціонування зв'язків з обміну інформацією та документами. Без сумніву, у період проведення децентралізації надзвичайно важливим є, як для громадськості, так і для органів влади різних рівнів, встановлення конструктивного діалогу. Досягти поставленої мети допоможе ефективне використання у діалозі між широкою громадськістю та місцевою владою новітніх інформаційно-комунікативних засобів. Адже саме ефективність комунікацій та проведення активних інформаційно-роз'яснювальних заходів є показником результативності реформи на місцевому рівні. З іншого боку, якісне опанування фахівцями органів місцевого самоврядування процесів документообігу, набуття ними компетентностей ефективної інформаційно-комунікаційної діяльності та взаємодії з органами державної влади і громадянами, сприятиме підвищенню культури діловодства як такої загалом, так і якості управлінських рішень, їх прозорості і керованості.

Становлення цифрового суспільства, розвиток інноваційно- комунікативних технологій, позитивно вплинули на інформаційну діяльність та ведення організаційної роботи органами публічного управління. Аналіз існуючого документаційного забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування, ефективності використання комунікаційних каналів, за допомогою яких відбувається обмін документованою інформацією між місцевими та центральними органами влади й громадянами, дасть можливість виявити сучасний стан, позитивні та негативні сторони документно-комунікативної діяльності органів місцевого самоврядування та результативність використання ними інноваційних технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність проблеми використання документно-комунікативних технологій у діяльності ОТГ обумовлює відповідно й зацікавленість нею науковців. Означена проблематика стала займати помітне місце у науковому дискурсі не випадково, адже це зумовлено передовсім посиленою увагою до проведення реформи децентралізації з боку держави та важливістю її ефективного проведення для всього українського суспільства.

Загалом проблемі документаційного забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування присвячена низка робіт українських дослідників, серед яких варто виокремити праці Т. Іванової й Л. Піддубної (Іванова & Піддубна, 2004; Іванова & Піддубна, 2009). Основні засади ділових процесів та організація обігу інформації в органах місцевого самоврядування в Україні знайшли висвітлення у практичному посібнику Л. Федченко і В. Козіної (Федченко & Козіна, 2016). Його поява, без сумніву, стала значним підспір'ям у практичній діяльності новостворених ОТГ.

Окремі аспекти проблеми, зокрема, комунікації як механізму взаємодії державних органів влади та громадськості на регіональному рівні, сучасної інформаційної діяльності у сфері державного управління, інформаційно-аналітичного

забезпечення та осмислення інформаційно-технологічного простору діяльності органів державного управління розглядає В. Мазур (Мазур, 2011). Питання створення сучасних інформаційно-аналітичних технологій та упровадження їх у сферу державного управління віднайшли розкриття у роботі С. Телешуна, І. Рейтеровича (Телешун & Рейтерович, 2013). Інформаційні технології в організації інформаційно-аналітичного забезпечення державного управління висвітлено у публікації А. Соколова (Соколов, 2010). У дослідженнях В. Григор'єва (Григор'єв, 2014), В. Кисельова (Кисельов, 2015), В. Пархоменка (Пархоменко, 2009) наголошується на необхідності технічно-організаційного, програмно-технологічного забезпечення органів публічної влади новітніми інформаційно-комунікативними технологіями як запорука їх ефективної документно-комунікаційної діяльності.

Новітні інформаційно-комунікативні технології, з акцентацією уваги на технологіях, призначених для обробки електронної інформації та їх застосування у різних сферах діяльності розглядають Г. Швагич, В. Толстой, Л. Петрук (Швагич, Толстой & Петрук, 2017). Сучасні інформаційно-комунікативні технології є зручним і ефективним методом доступу до інформації та послуг. Серед низки кроків у напрямі їх упровадження у діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування є, безумовно, застосування електронного документообігу. Можливості організації електронного документування та шляхи вдосконалення керування електронними документаційними процесами в органах публічної влади висвітлені, зокрема, у низці публікацій В. Писаренка (Писаренко, 2012; Писаренко, 2018). Реальний стан справ із упровадження електронного документообігу в органах місцевої влади та надання рекомендацій щодо його активного втілення у життєдіяльність громадян відображено у дослідженні Л. Мельничук та М. Головченка (Мельничук&Головченко, 2019).

Вагомим, у плані організаційно-інформаційної підтримки ОТГ, стало видання у 2017 році за сприяння Швейцарської агенції розвитку та співробітництва у рамках програми «Електронне врядування задля підзвітності влади та участі громади», що реалізується Фондом Східна Європа та Фондом Innova Bridge спільно з Державним агентством з питань електронного урядування в Україні навчального посібника у 15 частинах «Електронне урядування та електронна демократія». Зокрема у 9 частині цього видання «Електронний документообіг. Реінжиніринг адміністративних процесів в органах публічної влади» міститься значний масив не лише теоретичного, але й навчального матеріалу, присвяченого функціональним можливостям сучасного електронного документообігу та практиці його упровадження в органах публічного управління України (Електронне управління..., 2017). Не можна оминати увагою й одне з останніх видань практичного спрямування «Теорія та практика вдосконалення послуг місцевого самоврядування. Посібник для територіальних громад. Книга перша. Поняття публічних послуг. Розробка та реалізація Плану вдосконалення послуги» (Посібник для територіальних громад, 2021). У посібнику, крім теоретичних засад публічних послуг, наведено перелік основних нормативно-правових документів, що стосуються надання публічних послуг в Україні, описано етапи розробки та затвердження плану їх вдосконалення, у додатках подано зразки документів, необхідних для організації роботи з удосконалення послуг.

Проведений аналіз наукових праць, присвячених питанням впровадження документно-комунікативних технологій у діяльність органів місцевого самоврядування, дає підстави стверджувати, що означена проблематика потребує подальших системних наукових досліджень.

Мета статті полягає у з'ясуванні сучасного стану документно-комунікативних технологій в діяльності органів місцевого самоврядування в Україні.

Виклад основного матеріалу. Підвищення ефективності державного управління шляхом використання сучасних документно-комунікативних технологій є актуальною проблемою. У процесі використання новітніх технічних та інноваційних комунікативних засобів зростає швидкість та якість опрацювання, а також передачі постійно зростаючих в умовах цифрового суспільства обсягів інформації. Відтак, комунікаційне середовище стає важливим чинником функціонування суспільства та усіх його підсистем. Варто зазначити, що останніми роками значно зріс і обсяг інформації, обмін та опрацювання якою реалізується органами державного управління, зокрема й ОТГ.

Отже, як трактується поняття «документно-комунікативні технології»? Наразі у сучасній науковій літературі немає загальноприйнятого визначення цього терміну, але зрозуміти сутність даного поняття ми зможемо, охарактеризувавши три його складові: документ, комунікація, інформаційно-комунікативні технології.

Поняття «документ» є багатозначним та присутнє в усіх сферах життєдіяльності суспільства. Документ виник та існує у документно-комунікаційному процесі. Упродовж тривалого розвитку соціуму значення терміну «документ» постійно еволюціонувало. Дослідженню означеної термінологічної проблематики присвячені наукові пошукування В. Бездрабко, С. Кулешова, Н. Кушнарєнко, Г. Швецової-Водки та ін. Зокрема, С. Кулєшов визначає документ як спеціально створений людиною матеріальний об'єкт для подальшого зберігання, використання та передавання соціальної інформації у часі та просторі (Кулєшов, 2012). Найбільш узагальненим, на думку Н. Кушнарєнко, є визначення документа, розроблене і затверджене Міжнародною організацією зі стандартизації (ISO), де документ трактується як записана інформація, яка може бути використана в якості одиниці у документаційному процесі (Кушнарєнко, 2006). Дослідниця типології документів Г. Швецова-Водка у низці праць подає різні трактування

терміну, наголошуючи, що найбільш розповсюдженим у документаційній науці є використання поняття документ як «матеріального (субстанційного) об'єкта, в якому соціальна (семантична) інформація закріплена способом запису (Швецова-Водка, 2007; 2009; 2010: 123).

У ході нашого дослідження ми розглядаємо документ з управлінської точки зору, тому доцільним є звернення уваги на визначення поняття документу, які закріплені у чинних національних стандартах та нормативно-правових актах. У ДСТУ 2732:2004 документ визначено як інформацію, зафіксовану на матеріальному носії, основною функцією якого є зберігати та передавати її в часі та просторі (ДСТУ 2732:2004, 2005). Закон України «Про інформацію», стаття 1, трактує документ «як матеріальний носій, що містить інформацію, основними функціями якого є її збереження та передавання у часі та просторі» (Закон України «Про інформацію», 1992).

Таким чином, поняття «документ» всебічно характеризується у науковій та навчальній літературі, термінологічних словниках, національних стандартах та законах. Розглядаючи документ у контексті управлінської діяльності, ми орієнтуватимемося на визначення, закріплені у нормативних документах.

Наступною складовою поняття документно-комунікативні технології є комунікація. Зростання до неї інтересу дослідників наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. викликане зростанням її ролі у процесі організації виробництва. Наприклад, за В. Бебиком соціальна комунікація постає як засіб узгодження та координації суспільних інтересів на основі повного інформування громадян, поваги до прав і свобод особистості, демократичної політичної культури та свободи мас-медіа від владних та бізнесових структур (глобальних і національних) (Бебик, 2011: 41-49). Значна кількість визначень поняття «комунікація» вміщена у енциклопедичних виданнях, термінологічних словниках та

довідниках. Так у енциклопедії, призначеній для осіб, що працюють у сфері бізнесу, економіки та управління, комунікація трактується як: обмін даними між групою людей для задоволення потреб один одного; засоби зв'язку (пошта, телефон, телебачення, супутниковий зв'язок, електронна пошта, інтернет, соціальні мережі тощо); форма спілкування, заснована на взаємному обміні та передачі інформації, дружбі та взаєморозумінні людей, чиновників та партнерів у процесі співробітництва (Енциклопедія бізнесмена..., 2000).

Доцільним у нашому дослідженні є використання та оперування поняттями «комунікація», трактування яких містить енциклопедичний словник з державного управління. Комунікація управлінська – сукупність інформаційних зв'язків, процес управління взаємодією основного органу із зовнішнім соціальним середовищем у вертикальному та горизонтальному напрямках за допомогою відповідних засобів безпосереднього спілкування та обміну інформацією. Комунікація у державному управлінні – інформаційна взаємодія, що орієнтована на конкретну організацію, звертає увагу на методи та засоби встановлення внутрішніх стосунків, а також на побудову взаємовідносин між людьми в організації (Ковбасюк, 2010: 330-333).

Трактуванню багатоаспектного поняття «комунікація» присвячено значну низку напрацювань українських дослідників. У даному дослідженні виокремимо одне з багатьох визначень у якому комунікація розкривається через взаємодію органів державної влади і громадськості, основа державного управління та важливий фактор демократизації суспільного життя. Узагалі його можна визначити як процес обміну інформацією, який об'єднує органи державного управління, органи місцевого самоврядування та громадські групи; посилює необхідні зворотні зв'язки між адміністративними органами, структурами управління, суспільством, окремими громадами та приватними особами (Мазур, 2011).

Поділяємо думку дослідників стосовно того, що у державі не може бути ефективного публічного адміністрування без побудови у сфері публічного управління належної системи як внутрішніх, так і зовнішніх комунікацій, обміну інформацією, адже на це припадає до 90% усього робочого часу працівників органів влади усіх рівнів. Налагодження у діяльності ОТГ дієвої комунікативної взаємодії за допомогою розбудови управлінської та організаційної культури з метою забезпечення потреб і інтересів громадян в умовах сучасного цифрового суспільства можливе лише шляхом використання інноваційних документно-комунікативних технологій.

До переліку поданих визначень необхідно додати ще одне, яке поєднує вище охарактеризовані нами терміни «документ» та «комунікація» – «документна комунікація». Документна комунікація узагальнено – це поширення інформації у суспільстві, що здійснюється за допомогою документа.

Наступним поняттям, що використане у даному дослідженні є інформаційно-комунікативні технології (далі – ІКТ). Ми живемо в епоху цифрового суспільства, що супроводжується розвитком комп'ютерної техніки, упровадженням новітнього програмного забезпечення, мультимедійних технологій та широким використанням глобальної мережі «Інтернет», тому сьогодні складно уявити діяльність установ, підприємств, організацій без використання ІКТ. Багатогранне і динамічне поняття ІКТ трактується по-різному. Узагальнено – це сукупність технологічних інструментів і ресурсів, які використовуються для забезпечення процесу комунікації та створення, поширення, збереження та управління інформацією (Швавич, Толстой & Петречук, 2017: 9). Під цими технологіями розуміються персональні комп'ютери, телебачення, інтернет, соціальні мережі, хмарні технології, різноманітні вебсервіси, вебсайти установ тощо. І хоча використання ІКТ з кожним роком набирає усе більших обертів, проте вони ні у якому разі не можуть витіснити власне

«живу комунікацію», а навпаки роблять її все більш різноманітнішою та продуктивнішою.

У ході нашого дослідження ми характеризували поняття «документно-комунікативних технологій» у контексті трьох його складових: документ, комунікація та інформаційно-комунікативні технології. Здійснивши детальний аналіз кожного з термінів, можемо запропонувати власне тлумачення поняття документно-комунікативних технологій – взаємозв'язки, опосередковані документом, з використанням як традиційних, так і новітніх засобів комунікації.

Таким чином, документна комунікація разом із сучасними інформаційними технологіями є основою публічного управління. Застосування сучасних документно-комунікативних технологій у діяльності органів місцевого самоврядування має значні переваги до яких слід віднести: швидкість обробки та великий обсяг оброблених документів, високу якість робіт, дотримання конфіденційності інформації, яка міститься у документах, раціональне виконання завдань за допомогою комп'ютерної техніки і відповідного програмного забезпечення. У розрізі досліджуваної проблематики варто зауважити, що рівень комп'ютеризації органів місцевого самоврядування і новостворених ОТГ, зокрема й пересічних громадян нашої держави, значно нижчий, ніж у розвинених країнах. Саме тому, освоєння та упровадження новітніх документно-комунікативних технологій належать до числа проблем нашого суспільства, які потребують нагального вирішення.

Наразі у процесі формування документно-інформаційних комунікацій в ОТГ, поруч з усталеними формами традиційної організації управління документообігом, активно упроваджується електронний документообіг як форма інформаційно-комунікаційного забезпечення управління, прискореного руху документів в установах, ефективний засіб управління документаційною системою як такою. Уся діяльність зі створення документів органами місцевого

самоврядування проводиться згідно норм, передбачених у державних стандартах України, Класифікаторі управлінської документації НК 010:2021, інструкції з ведення діловодства.

Аналіз нормативної бази з питань документаційного забезпечення діяльності ОТГ показав, що актуальними для них є Наказ Міністерства юстиції України від 18.06.2015 р., № 1000/5 «Про затвердження Правил з організації діловодства та архівного зберігання документів у державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях» (Наказ Міністерства юстиції..., 2015), а також Постанова Кабінету Міністрів України від 03.02.16 р. № 48 щодо зміни до Інструкції з діловодства за зверненнями громадян в органах державної влади і місцевого самоврядування (Постанова Кабінету Міністрів..., 2016). До того ж, більшість ОТГ, спираючись на типову інструкцію з діловодства, затверджує індивідуальні інструкції з діловодства та оприлюднює їх на сайті громади, що є одним із сучасних засобів використання нею документно-комунікативних технологій.

Внутрішньо організаційна комунікація відіграє неабияке значення у діяльності громади. Внутрішня комунікація у діяльності ОТГ представлена міжособистісними та організаційними комунікаціями і включає в себе будь-які комунікації всередині організації. Найбільш поширеним видом внутрішньо організаційної комунікації у діяльності ОТГ є документообіг – важлива складова процесів управління та ухвалення рішень. Без налагодженої системи документообігу об'єднана територіальна громада не зможе якісно виконувати свої функції, оскільки саме від чітко налагодженої документної комунікації залежить ефективність, оперативність та успіх діяльності будь-якого органу публічної влади. Сучасне законодавство України визначає основною формою діловодства для установ і підприємств державного сектору електронну. Воно має здійснюватися виключно з використанням системи електронного документообігу (далі – СЕД), інтегрованої у

систему електронної взаємодії. Функціонування електронного документообігу сприяє налагодженню раціональної організації роботи з документами ОТГ, управління ними, реалізації контролю рухом документів, забезпеченню інформаційного наповнення, створення усіх можливостей щодо правильного та своєчасного прийняття рішень.

Упровадження СЕД у діяльність ОТГ сприятиме швидкості оброблення інформації у середині усіх підрозділів, а також поліпшить процес ухвалення управлінських рішень, їх якість, координацію взаємодії між органами місцевого самоврядування та органами державної влади. У підсумку це сприятиме якнайшвидшому формуванню єдиного інформаційного простору органів публічної влади в Україні.

Варто зазначити, що упровадженню електронного документообігу в діяльність органів місцевого самоврядування передують низка вимог: політична воля керівника та зацікавленість персоналу; вибір функціональності системи електронного документообігу; розвинена телекомунікаційна інфраструктура, серверне обладнання (або застосування «хмарних технологій»); наявність ІТ-служби підтримки; належна нормативно-правова база та обізнаність з нею. Зазначені вимоги на практиці часто стають причиною того, що більшість новостворених в Україні територіальних громад використовують у своїй діяльності традиційний паперовий документообіг. Окремі ОТГ намагались упровадити електронний документообіг у свою діяльність, тестуючи програму СЕД, проте причиною невдач став елементарний брак фінансів та технічних працівників. Відтак внутрішньо організаційна комунікація органів місцевого самоврядування здебільшого забезпечується традиційним документообігом, або ж обміном документами з використанням ІКТ, зокрема: соціальних мереж, чат-ботів, телефонів, електронної пошти, факсів тощо.

Разом з тим, можна констатувати, що попри існуючі проблеми, спостерігається позитивна тенденція зростання

уваги з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування до упровадження СЕД, що зумовлено реаліями цифрового суспільства. Наразі з метою надання адміністративних послуг соціального характеру із застосуванням електронного документообігу та наближення їх до мешканців ОТГ, Міністерством соціальної політики України з лютого 2021 року упроваджується програмний комплекс «Інтегрована інформаційна система «Соціальна громада» – клієнт-серверний WEB-додаток, який працює у форматі «фронт»-офіс (Наказ Міністерства соціальної політики..., 2021).

Окрім сайту, у своїй діяльності ОТГ широко використовують такі інструменти комунікації як: сторінки у соціальних мережах «Фейсбук» та «Інстаграм», месенджери «Вайбер» та «Телеграм», відеохостинг «Ютуб», а також програми для організації конференцій: «Скайп», «Zoom» «Googlemeet». Поряд з тим активно використовуються й традиційні засоби зв'язку, такі як: газети, журнали, брошури, змінні стенди, білборди тощо. Однак саме сайти та сторінки у соціальних мережах наразі є одними з найважливіших комунікативних інструментів для підтримання зв'язку не лише з державними органами управління, а й з широкою громадськістю. Розробка територіальним громадами власного сайту та створення груп у соціальних мережах надає громадянам більш широкі можливості брати активну участь у житті місцевої спільноти та вирішувати проблеми як регіонального, так і загальнодержавного значення, спілкуватися з керівництвом у режимі онлайн, оминаючи бюрократичні процедури. Забезпечити відкритість та доступність влади для громадян – одне із головних завдань, над яким працюють фахівці у відділах зв'язків із громадськістю в органах державної влади та ОТГ.

Під час розробки сайту та сторінок у соціальних мережах, більшість територіальних громад користується методичними рекомендаціями фахівців програми «DOBRE» – один з кращих міжнародних проєктів з надання підтримки й реалізації завдань

децентралізації в Україні. Віднедавна на сторінці програми DOBRE у соціальній мережі «Фейсбук» було започатковано нову рубрику #DOBRE_сайти, яка щовівторка наповнюється порадами щодо розвитку та функціонування офіційних сайтів органів публічної влади та самоврядування, удосконалення їхнього контенту. Поява зазначеної рубрики була не випадковою, адже офіційний сайт громади – не звичайна візуальна картина, а важливий інструмент взаємодії органу місцевого самоврядування, мешканців та потенційних партнерів громади, створення й підтримання позитивного іміджу ОТГ. По суті, головна функція сайту полягає у створенні чіткого образу конкретної громади серед інвесторів, туристів та партнерів, й водночас він має бути майданчиком для діалогу з широкою громадськістю. А отже, сайт має «працювати» в інтересах ОТГ (Сайт Програми DOBRE).

Крім того, частина громад практикує створення анонімних чатів у телеграм- та вайбер-каналах, де відбувається безпосередня комунікація між органами влади та громадянами, а також публічне обговорення та висвітлення нагальних проблем.

Варто зазначити, що не всі жителі України, особливо у сільській місцевості, мають доступ до якісного інтернет-зв'язку, а відтак і можливість комунікації онлайн. Оскільки громада має забезпечувати інформування усіх мешканців про діяльність виконавчих органів ОТГ, тому доцільним є випуск традиційних тижневих газет, бюлетенів із повідомленнями про новини громади та контактною інформацією для зворотного зв'язку.

Основними каналом зовнішніх комунікацій ОТГ, як уже зазначалося вище, є вебсайти, сторінки у соціальних мережах та чати у месенджерах. Наявність цих інформаційно-комунікаційних каналів зв'язку забезпечує можливість територіальним громадам висвітлювати найактуальніші новини, публікувати інформаційні повідомлення, що стосуються життя усіх мешканців, оприлюднювати

документовану інформацію, яка всебічно висвітлює діяльність ОТГ й згідно чинного законодавства має бути доступною широкому загалу.

Як бачимо, основними комунікаційними інструментами взаємодії більшості ОТГ України з органами державної влади та громадськістю є: функціонування каналів прийому звернень громадян (особистий прийом громадян, надання інформації за запитами на інформацію, електронні звернення); традиційні інформаційні стенди та оголошення; взаємодія із засобами масової інформації; висвітлення інформації у місцевих друкованих виданнях, на офіційному вебсайті, у мережі «Інтернет», соціальних мережах та відеохостингу Ютуб.

Висновки. Отже, незважаючи на те, що основне завдання органів місцевого самоврядування – вирішення соціальних питань місцевого значення, умови і зміст реалізації цього завдання зазнали кардинальних змін. В умовах цифрового суспільства комунікація органів місцевого самоврядування з громадянами потребує більш активного використання сучасних документно-комунікативних технологій, а саме: вебсайтів, соціальних мереж, месенджерів, приватних телеканалів, відеохостингу Ютуб. Необхідним аспектом у діяльності ОТГ є упровадження сучасної розвинутої системи електронного документообігу, включення його до єдиного інформаційного простору органів влади. Використання інструментарію глобального мережевого суспільства сприятиме, без сумніву, успішній комунікації з органами державної влади, сусідніми ОТГ, громадою з метою створення й підтримання позитивного іміджу та забезпечення успішного діалогу з широкою громадськістю.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бебик В. М. Глобальне інформаційне суспільство: поняття, структура, комунікації. *Інформація і право*. 2011. № 1(1). С. 41-49.

2. Григор'єв В. Деякі аспекти інформаційного забезпечення державного управління в сучасних умовах. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2014. № 2. С. 76-80.

3. Діловодство в органах місцевого самоврядування: монографія / Т.В. Іванова, Л.П. Піддубна; за ред. В.М. Вакуленка, М.К. Орлатого. Київ : НАДУ, 2009. 164 с.

4. ДСТУ 2732-2004. Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення. Прийнято та надано чинності від 28.05.2004 за № 97. На заміну ДСТУ 2732-94. Київ : ДП «УкрНДНЦ», 2005. URL: https://vnm.vn.court.gov.ua/userfiles/27_2732-2004.pdf (дата звернення: 10.01.2022).

5. Електронне урядування та електронна демократія: навч. посіб.: у 15 ч. / за заг. ред. А.І. Семенченка, В.М. Дрешпака. К., 2017. Частина 9: Електронний документообіг. Реінжиніринг адміністративних процесів в органах публічної влади / С.П. Кандзюба, Р.М. Матвійчук, Я.М. Сидорович, П.М. Мусієнко. Київ : ФОП Москаленко О.М., 2017. 64 с.

6. Енциклопедія бізнесмена, економіста, менеджера / за ред. Р. Дяківа. Київ: Міжнародна економічна фундація, 2000. 704 с.

7. Закон України «Про інформацію». Набуття чинності від 02.10.1992. Поточна редакція 16.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 20.01.2022).

8. Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад». Набуття чинності від 05.02.2015. Поточна редакція 14.05.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text> (дата звернення: 16.01.2022).

9. Кисельов В. Впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій та вдосконалення інформаційного забезпечення в системах державного управління як нові стратегії адміністративних перетворень. *Наукові розвідки з державного та муніципального управління*. 2015. Вип. 1. С. 348-361.

10. Ковбасюк Ю.В. Енциклопедичний словник з державного управління. Київ : НАДУ, 2010. 820 с.
11. Кулешов С. Загальне документознавство: навч. посіб. Київ : Києво-Могилянська академія, 2012. 124 с.
12. Мазур В. Г. Комунікація як механізм взаємодії державних органів влади та громадськості на регіональному рівні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2011. № 8. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=313> (дата звернення: 18.01.2022).
13. Мельничук Л.І., Головченко М.М. Питання впровадження електронного документообігу в органах державної влади. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. Том 30 (69) № 1 Ч. 2. 2019. С. 154-159.
14. Моніторинг реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади, 2021. URL: <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/755/07.10.2021.pdf> (дата звернення: 16.01.2022).
15. Муніципальне діловодство: навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. / Т. В. Іванова, Л.П. Піддубна. Київ: Либідь, 2004. 312 с.
16. Наказ Міністерства юстиції України від 18.06.2015 «Про затвердження Правил з організації діловодства та архівного зберігання документів у державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях», зареєстрований в Міністерстві юстиції України 22.06.2015 за № 736/27181. Поточна редакція 07.11.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0736-15#Text> (дата звернення: 16.01.2022).
17. Наукова обробка документів: підручн. / Н. М. Кушнарєнко, В. К. Удалова. 4-е вид., перероб. і доп. Київ : Знання, 2006. 334 с.
18. Офіційний сайт Міністерства розвитку громад та територій України. URL: <https://www.minregion.gov.ua/press/news/63-gromadyan-ukrayiny-pidtrymuyut-reformu-decentralizaciyi-rezultaty-socziologichnogo-doslidzhennya/> (дата звернення: 16.01.2022).

19. Пархоменко В. Інформаційне забезпечення місцевого самоврядування при наданні послуг населенню: автореф. дис... канд. наук з держ. упр.: 25.00.04 / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Харк. регіон. ін-т держ. упр. Харків, 2009. 18 с.

20. Писаренко В. П. Упровадження електронного документування в органах державної влади та місцевого самоврядування. *Публічне адміністрування: теорія та практика*. 2012. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Patp_2012_2_43 (дата звернення: 16.01.2022).

21. Писаренко В. П. Шляхи вдосконалення організації керування електронними документаційними процесами в діяльності органів влади в Україні. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*: електор. наук. фах. вид. Херсонського національного технічного університету. 2018. № 2. URL: <http://www.irbisnbuv.gov.ua/> (дата звернення: 16.01.2022).

22. Постанова Кабінету Міністрів України від 14.04.1997 № 348 «Про затвердження Інструкції з діловодства за зверненнями громадян в органах державної влади і місцевого самоврядування, об'єднаннях громадян, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форм власності, в засобах масової інформації». Поточна редакція 28.02.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/348-97-%D0%BF#Text> (дата звернення: 05.02.2022).

23. Програма діяльності Кабінету Міністрів України, 2020. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/uploads/public/5ee/39a/831/5ee39a8311f68625529299.pdf> (дата звернення: 05.02.2022).

24. Програма DOBRE: офіційний вебсайт. URL: <https://uacrisis.org/uk/decentralization> (дата звернення: 06.02.2022).

25. Про упровадження програмного комплексу «Інтегрована інформаційна система «Соціальна громада». Наказ Міністерства соціальної політики України від 12.02.2021 № 79. URL: <https://www.msp.gov.ua/documents/5947.html> (дата звернення: 05.02.2022).

26. Реформа децентралізації. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-decentralizaciy> (дата звернення: 05.02.2022).

27. Соколов А. В. Інформаційні технології в організації інформаційно-аналітичного забезпечення державного управління. *Інвестиції: практика та досвід*. № 5. 2010. С. 86-88. URL: http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=ipd_2010_5_23 (дата звернення: 02.02.2022).

28. Сучасні інформаційно-комунікаційні технології: навч. посіб. / Г. Г. Швачич, В. В. Толстой, Л. М. Петречук, Ю. С. Іващенко, О. А. Гуляєва, О. В. Соболенко. Дніпро: НМетАУ, 2017. 230 с. URL: https://nmetau.edu.ua/file/ikt_tutor.pdf (дата звернення: 05.02.2022).

29. Телешун С. О., Рейтерович І. В. Інформаційно-аналітична діяльність у державному управлінні. Київ, 2013. 36 с. URL: http://academy.gov.ua/NMKD/library_nadu/Navch_Posybniky/d7c65b5c-8b77-480f-9c92-e53c48093520.pdf (дата звернення: 16.01.2022).

30. Теорія та практика вдосконалення послуг місцевого самоврядування. Посібник для територіальних громад. Книга перша. Поняття публічних послуг. Розробка та реалізація Плану вдосконалення послуги. Київ, 2021. 112 с.

31. Федченко Л. Організація діловодства та забезпечення обігу інформації в органах місцевого самоврядування. Харків : Фактор, 2016. 160 с.

32. Швецова-Водка Г. М. Документознавство: навч. посіб. Київ : Знання, 2007. 389 с.

33. Швецова-Водка Г. Н. Документ в світле ноокоммуникологии: науч.-практ. Москва : Информ. центр сотрудничества «Литера», 2010. 381 с.

REFERENCES

1. Bebyk, V. (2011). Hlobal'ne informatsiyne suspil'stvo: ponyattya, struktura, komunikatsiyi [Global information society: concept, structure, communications. Information and law]. *Informatsiya i pravo*, 1(1), 41-49 [in Ukrainian].

2. Hryhor'yev, V. (2014). Deyaki aspekty informatsiynoho zabezpechennya derzhavnogo upravlinnya v suchasnykh umovakh [Some aspects of information support of public administration in modern conditions]. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiya*, 2, 76-80 [in Ukrainian].

3. Dilovodstvo v orhanakh mistsevoho samovryaduvannya [Record keeping in local government]: monohrafiya / T.V. Ivanova, L.P. Piddubna; za red. V.M. Vakulenko, M.K. Orlatoho. Kyiv : NADU, 2009, 164 [in Ukrainian].

4. DSTU 2732-2004 (2005). Dilovodstvo y arkhivna sprava. Terminy ta vyznachennya [DSTU 2732-2004. Record keeping and archival business. Terms and definitions]. Pryynyato ta nadano chynnosti vid 28.05.2004 za № 97. Na zaminu DSTU 2732-94. Kyiv : DP «UkrNDNTs». URL: https://vnm.vn.court.gov.ua/userfiles/27_2732-2004.pdf (data zvernennya: 10.01.2022) [in Ukrainian].

5. Elektronne uryaduvannya ta elektronna demokratiya [E-government and e-democracy]: navch. posib.: u 15 ch. / za zah. red. A.I. Semenchenko, V.M. Dreshpaka. Kyiv, 2017. Chastyna 9: Elektronnyy dokumentoobih. Reinzhyrnykh administratyvnykh protsesiv v orhanakh publichnoyi vlady / [S.P. Kandzyuba, R.M. Matviychuk, Ya.M. Sydorovych, P.M. Musiyenko]. Kyiv : FOP Moskalenko O. M., 2017, 64 [in Ukrainian].

6. Entsyklopediya biznesmena, ekonomista, menedzhera [Encyclopedia of businessman, economist, manager] / za red. R. Dyakiva. Kyiv : Mizhnarodna ekonomichna fundatsiya, 2000, 704 [in Ukrainian].

7. Zakon Ukrayiny «Pro informatsiyu» [Law of Ukraine «On Information»]. Nabuttya chynnosti vid 02.10.1992. Potochna redaktsiya 16.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>

laws/show/2657-12#Text (data zvernennya: 20.01.2022). [in Ukrainian].

8. Zakon Ukrainy «Pro dobrovil'ne ob'yednannya terytorial'nykh hromad» [Law of Ukraine «On Voluntary Association of Territorial Communities»]. Nabuttya chynnosti vid 05.02.2015. Potochna redaktsiya 14.05.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text> (data zvernennya: 16.01.2022). [in Ukrainian].

9. Kysel'ov, V. (2015). Vprovadzhennya suchasnykh informatsiyno-komunikatsiynykh tekhnolohiy ta vdoskonalennya informatsiynoho zabezpechennya v systemakh derzhavnoho upravlinnya yak novi stratehiyi administratyvnykh peretvoren' [Introduction of modern information and communication technologies and improvement of information support in public administration systems as new strategies of administrative transformations]. *Naukovi rozvidky z derzhavnoho ta munitsypal'noho upravlinnya*, 1, 348-361 [in Ukrainian].

10. Kovbasyuk, Yu. (2010). Entsyklopedychnyy slovnyk z derzhavnoho upravlinnya [Encyclopedic Dictionary of Public Administration]. Kyiv : NADU, 820 [in Ukrainian].

11. Kuleshov, S. (2012). Zahal'ne dokumentoznavstvo [General documentation]: navch. posib. Kyiv : Kyyevo-Mohylyans'ka akademiya, 124 [in Ukrainian].

12. Mazur, V. (2011). Komunikatsiya yak mekhanizm vzayemodiyi derzhavnykh orhaniv vlady ta hromads'kosti na rehional'nomu rivni [Communication as a mechanism of interaction between public authorities and the public at the regional level]. *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok*, 8. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=313> (data zvernennya: 18.01.2022) [in Ukrainian].

13. Mel'nychuk, L., Holovchenko, M. (2019). Pytannya vprovadzhennya elektronnoho dokumentoobihu v orhanakh derzhavnoyi vlady [The issue of introduction of electronic document management in public authorities]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernads'koho. Seriya: Filolohiya. Sotsial'ni komunikatsiyi*, 30 (69), 2, 154-159 [in Ukrainian].

14. Monitorynh reformy mistsevoho samovryaduvannya ta terytorial'noyi orhanizatsiyi vlady [Monitoring of the Reform of Local Self-Government and Territorial Organization of Power], 2021. URL: <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/755/07.10.2021.pdf> (data zvernennya: 16.01.2022) [in Ukrainian].

15. Munitsypal'ne dilovodstvo [Municipal record keeping]: navch. posib. dlya stud. vyshchych navch. zakl. / T. V. Ivanova, L.P. Pidubna. Kyiv : Lybid', 2004, 312 [in Ukrainian].

16. Nakaz Ministerstva yustytisyi Ukrayiny vid 18.06.2015 «Pro zatverdzhennya Pravyl z orhanizatsiyi dilovodstva ta arkhivnoho zberihannya dokumentiv u derzhavnykh orhanakh, orhanakh mistsevoho samovryaduvannya, na pidpryyemstvakh, v ustanovakh i orhanizatsiyakh» [Order of the Ministry of Justice of Ukraine dated 18.06.2015 «On approval of the Rules for the organization of record keeping and archival storage of documents in state bodies, local governments, enterprises, institutions and organizations], zareyestrovanyy v Ministerstvi yustytisyi Ukrayiny 22.06.2015 za № 736/27181. Potochna redaktsiya 07.11.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0736-15#Text> (data zvernennya: 16.01.2022) [in Ukrainian].

17. Naukova obrobka dokumentiv [Scientific processing of documents]: pidruchn. / N. M. Kushnarenko, V.K. Udalova. 4-e vyd., pererob. i dop. Kyiv : Znannya, 2006, 334 [in Ukrainian].

18. Ofitsiynyy sayt Ministerstva rozvytku hromad ta terytoriyi Ukrayiny. URL: <https://www.minregion.gov.ua/press/news/63-gromadyan-ukrayiny-pidtrymuyut-reformu-decentralizacziyi-rezultaty-socziologichnogo-doslidzhennya/> (data zvernennya: 16.01.2022). [in Ukrainian].

19. Parkhomenko, V. (2009). Informatsiyne zabezpechennya mistsevoho samovryaduvannya pry nadanni posluh naseleunnyu [Information support of local self-government in providing services to the population]: avtoref. dys... kand. nauk z derzh. upr.: 25.00.04 / Nats. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrayiny, Khark. rehion. in-t derzh. upr. Kharkiv, 18 [in Ukrainian].

20. Pysarenko, V. (2012). Uprovadzhennya elektronnoho dokumentuvannya v orhanakh derzhavnoyi vlady ta mistsevoho samovryaduvannya [Introduction of electronic documentation in public authorities and local governments]. Publichne administruvannya: teoriya ta praktyka, 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Patp_2012_2_43 (data zvernennya: 16.01.2022) [in Ukrainian].

21. Pysarenko, V. (2018). Shlyakhy vdoskonalennya orhanizatsiyi keruvannya elektronnykh dokumentatsiynnykh protsesamy v diyal'nosti orhaniv vlady v Ukrayini [Ways to improve the organization of management of electronic documentation processes in the activities of authorities in Ukraine]. Teoriya ta praktyka derzhavnoho upravlinnya i mistsevoho samovryaduvannya: elektor. nauk. fakh. vyd. Khersons'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu, 2. URL: <http://www.irbisnbuv.gov.ua/> (data zvernennya: 16.01.2022) [in Ukrainian].

22. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 14.04.1997 № 348 «Pro zatverdzhennya Instruktsiyi z dilovodstva za zvernennyamy hromadyan v orhanakh derzhavnoyi vlady i mistsevoho samovryaduvannya, ob'yednannyakh hromadyan, na pidpryemstvakh, v ustanovakh, orhanizatsiyakh nezalezchno vid form vlasnosti, v zasobakh masovoyi informatsiyi» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 14.04.1997 № 348 «On approval of the Instruction on record keeping on appeals of citizens in public authorities and local governments, associations of citizens, enterprises, institutions, organizations regardless of ownership, in the media»]. Potochna redaktsiya 28.02.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/348-97-%D0%BF#Text> (data zvernennya: 05.02.2022) [in Ukrainian].

23. Prohrama diyal'nosti Kabinetu Ministriv Ukrayiny [Program of activities of the Cabinet of Ministers of Ukraine], 2020. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/uploads/public/5ee/39a/831/5ee39a8311f68625529299.pdf> (data zvernennya: 05.02.2022) [in Ukrainian].

24. Prohrama DOBRE [DOBRE program]: ofitsiynyy veb sayt. URL: <https://uacrisis.org/uk/decentralization> (data zvernennya: 06.02.2022) [in Ukrainian].

25. Pro uprovadzhennya programnoho kompleksu «Intehrovana informatsiyna systema «Sotsial'na hromada» [On the implementation of the software complex «Integrated Information System Social Community»]. Nakaz Ministerstva sotsial'noyi polityky Ukrayiny vid 12.02.2021 №79. URL: <https://www.msp.gov.ua/documents/5947.html> (data zvernennya: 05.02.2022) [in Ukrainian].

26. Reforma detsentralizatsiyi [Decentralization reform]. Uryadovyy portal. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-decentralizaciy> (data zvernennya: 05.02.2022) [in Ukrainian].

27. Sokolov, A. (2010). Informatsiyni tekhnolohiyi v orhanizatsiyi informatsiyno-analitychnoho zabezpechennya derzhavnogo upravlinnya [Information technology in the organization of information and analytical support of public administration]. Investytsiyi: praktyka ta dosvid, 5, 86-88. URL: http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=ipd_2010_5_23 (data zvernennya: 02.02.2022) [in Ukrainian].

28. Suchasni informatsiyno-komunikatsiyni tekhnolohiyi [Modern information and communication technologies]: navch. posib. / H. H. Shvachych, V. V. Tolstoy, L. M. Petrechuk, Yu. S. Ivashchenko, O. A. Hulyayeva, O. V. Sobolenko. Dnipro: NMetAU, 2017, 230. URL: https://nmetau.edu.ua/file/ikt_tutor.pdf (data zvernennya: 05.02.2022) [in Ukrainian].

29. Teleshun, S., Reyterovych, I. (2013). Informatsiyno-analitychna diyal'nist' u derzhavnomu upravlinni [Information and analytical activities in public administration]. Kyiv, 36. URL: http://academy.gov.ua/NMKD/library_nadu/Navch_Posybniky/d7c65b5c-8b77-480f-9c92-e53c48093520.pdf (data zvernennya: 16.01.2022) [in Ukrainian].

30. Teoriya ta praktyka vdoskonalennya posluh mistsevoho samovryaduvannya [Theory and practice of improving local government services]. Posibnyk dlya terytorial'nykh hromad. Knyha persha. Ponyattya publichnykh posluh. Rozrobka ta realizatsiya Planu vdoskonalennya posluhy. Kyiv, 2021, 112 [in Ukrainian].

31. Fedchenko, L. (2016). Orhanizatsiya dilovodstva ta zabezpechennya obihu informatsiyi v orhanakh mistsevoho samovryaduvannya [Organization of office work and ensuring the circulation of information in local governments]. Kharkiv : Faktor, 160 [in Ukrainian].

32. Shvetsova-Vodka, H. (2007). Dokumentoznavstvo [Documentation]: navch. posib. Kyiv : Znannya, 389 [in Ukrainian].

33. Shvetsova-Vodka, H. (2010). Dokument v svete nookommunikologii [Document in the light of noocommunicology: scientific-practical]: nauch.-prakt. Moskva : Inform. tsentr sotrudnichestva «Litera», 381 [in Russian].

АНОТАЦІЯ

У статті розкрито актуальну проблему використання документно-комунікативних технологій у діяльності об'єднаних територіальних громад України. У зв'язку з проведенням адміністративно-територіальної реформи, яка супроводжується децентралізацією та створенням дієвих інститутів місцевого самоврядування – об'єднаних територіальних громад, на місцеву владу покладається низка нових функцій та повноважень. Серед них, чи не найбільш вагомими, є організаційні, забезпечення соціального захисту та створення умов для сталого розвитку місцевих громад. Особливо нагальною в означеному контексті постає проблема документно-комунікаційного забезпечення діяльності об'єднаних територіальних громад, що, у свою чергу, залежить від правильної організації та ефективного функціонування як внутрішньо організаційних зв'язків з обміну інформацією та документами, так і зовнішніх – налагодження

ефективної комунікації з усіма учасниками комунікативної взаємодії: державними органами влади, жителями ОТГ, широкою громадськістю тощо.

Автором статті було з'ясовано, що в умовах становлення та розвитку цифрового суспільства, упровадження інноваційно-комунікативних технологій, відбуваються кардинальні зміни в інформаційній діяльності та веденні організаційної роботи органами публічного управління. Відтак об'єктом дослідження стали документно-комунікативні технології у діяльності органів місцевого самоврядування.

Здійснено спробу проаналізувати сучасний стан, позитивні сторони документно-комунікативної діяльності органів місцевого самоврядування та результативність використання ними інноваційних технологій. З'ясовано, що основними комунікаційними інструментами взаємодії більшості об'єднаних територіальних громад з громадськістю є: функціонування каналів прийому звернень громадян (особистий прийом громадян, надання інформації за запитами на інформацію, електронні звернення); традиційні інформаційні стенди та оголошення; взаємодія із засобами масової інформації; висвітлення інформації у місцевих друкованих виданнях, на офіційному вебсайті, у мережі «Інтернет», соціальних мережах та відеохостингу Ютуб.

Проведене дослідження встановило, що саме сайти та сторінки ОТГ у соціальних мережах є наразі одними з найбільш використовуваних комунікативних інструментів для підтримання зв'язку з органами влади, засобами масової інформації, громадськістю тощо.

Ключові слова: документ, комунікація, документно-комунікативні технології, електронний документообіг, канали комунікації, об'єднані територіальні громади.

УДК 81'373.43:070

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-14-209-232>

NEOLOGISMS AND THEIR REPRODUCTION IN THE INTERNET MASS MEDIA

НЕОЛОГІЗМИ ТА ЇХ ВІДТВОРЕННЯ В ІНТЕРНЕТНИХ ЗАСОБАХ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Людмила Довбня,

кандидат філологічних наук,
доцент, доцент кафедри
української лінгвістики та
методики навчання; доцент
кафедри педагогіки, теорії та
методики початкової освіти
ljudmila_d@ukr.net

ORCID ID: 0000-0001-5353-3327

Університет Григорія
Сковороди в Переяславі,
м. Переяслав, вул.
Сухомлинського, 30, Київська
обл., Україна, 08401

Liudmyla Dovbnia,

Ph. D. in Philological Sciences,
Associate Professor, Associate
Professor at the Department of
Ukrainian Linguistics and
Methodology of

Teaching; Associate Professor at
the Department of Pedagogy,
Theory and Methodology of

Primary Education
ljudmila_d@ukr.net

ORCID ID: 0000-0001-5353-3327

Hryhorii Skovoroda University in
Pereiaslav 08401, Ukraine, Kyiv
region, Pereiaslav,
Sukhomlynskooho Str., 30

Тамара Товкайло,

кандидат філологічних наук,
доцент, доцент кафедри
української лінгвістики і
методики навчання
tovkaylo_t@ukr.net

ORCID ID: 0000-0001-7142-3164

Університет Григорія
Сковороди в Переяславі,
м. Переяслав,
вул. Сухомлинського, 30,
Київська обл., Україна, 08401

Tamara Tovkailo,

Ph. D in Philological Sciences,
Associate Professor, Associate
Professor at the Department of
Ukrainian Linguistics and
Methodology of Teaching

tovkaylo_t@ukr.net

ORCID ID: 0000-0001-7142-3164

Hryhorii Skovoroda University in
Pereiaslav 08401, Ukraine, Kyiv
region, Pereiaslav,
Sukhomlynskooho Str., 30

ABSTRACT

The importance of language as an information retranslator, an experience qualifier, the main means of communication, material mentality exponent is becoming more and more obvious. Language recreates objective cognized reality and is one of the nation's individual markers, it enables communication in all social life spheres.

New media contexts contribute to the development of unusual neolexemes, however this phenomenon is possible on the condition that a projection of derived meaning is contained in semantics of an original lexical semantic variant. Neologism is a nominative unit, which is formed according to a productive and regular derivation model in a certain period of society development and can become commonly used, mainly in the mass media.

The first quarter of the 21st century was a new challenge for the humanity in general and Ukrainian society in particular. For the whole planet this period was marked by the appearance of a new virus SARS-CoV-2, that caused a new disease covid-19. Media outlets pay great attention to covering individual and social, physical and psychological problems caused by mentioned virus. They make used linguistically in society the innovations which were created in interpersonal communications and were faceted in journalists' adaptation.

In this article the author demonstrates contextual realization of mentioned lexemes which dominate the Internet use. These lexemes characterize not only the people's psychological state, their anxiety displays, fear, emotional tension etc., but also economic crisis that could not help influencing the financial state of many families.

Neologisms, that are thematically connected with nominations defining a new virus and its impact on a human and society, should be classified according to their lexical and grammatical meaning, morphemic structure, stylistic use etc. Their spelling needs to be normalized as well.

Presenting the news from all life spheres, the mass media use live lexical material, transform it and introduce into social speech.

Innovative vocabulary is a language marker of a modern society. After appearing in the mass media, it gets new aspects on a speech level and needs further linguistic work and specialists' interpretation. It is especially important for the part of vocabulary that after some time will transfer from speech use only into language system. Lexical and semantic, derivative, graphical and orthographical aspects, connected with the use of neolexemes in the mass media, need to be ordered and normalized.

Described modern lexical markers are only a small part of all quantity of existing neologisms, they give just a general idea of the dynamics of the changes in the vocabulary of modern Ukrainian. That is why the prospects of further research are not only in the broadening of the object of analysis, but also in the defining and describing the specifics of the semantic processes that cause the development of new meanings, as well as in the finding and interpreting the derivative processes and models, which are regular and productive for neolexemes formation.

Keywords: *communication, neolexemes, context, semantic processes, normalizing, speech, language, interpretation.*

Постановка проблеми в контексті сучасної соціолінгвістичної науки та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Пандемія смертоносного вірусу SARS-CoV-2, що спричинив розвиток хвороби covid-19, на початку XXI ст. стала викликом усьому людству. Нові факти і явища, пов'язані з її впливом на людину і суспільство, не могли не відобразитися в мовленнєвому вжитку. Засоби масової комунікації почали найактивніше впроваджувати неолексеми, що з'явилися в повсякденному вжитку членів соціуму З огляду на це постала необхідність їх соціолінгвістичного аналізу, опису й упорядкування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання означеної проблеми і на які

опираються автори. Загальнотеоретичним питанням лексичних інновацій в україністиці та їхній контекстній реалізації присвячені фундаментальні праці М. Кочергана (Кочерган, 1980), Н. Клименко, Є. Карпіловської, Л. Кислюк (Клименко, 2008), О. Тараненка (Тараненко, 2015), С. Єрмоленко (Єрмоленко, 2001), М. Навальної (Навальна, 2011), О. Дзюбіної (Дзюбіна, 2016) та ін. У дослідженнях зазначених авторів поданий різноаспектний глибинний лінгвістичний аналіз тенденцій розвитку неолексем, специфіки контекстної реалізації їхніх значень, а також семантичних процесів, що є рушійною силою мовно-мовленнєвих трансформацій. У науковій літературі представлені розвідки, присвячені аналізу окремих тематичних груп лексики, що входить або щойно ввійшла до активного вжитку комунікантів (Довбня, 2015; Довбня, 2020; Поліщук, 2016; Семен, 2020 та ін.).

Визначення не вирішених раніше частин проблеми. З огляду на новизну обраного об'єкта дослідження він поки не був предметом фахових інтерпретацій, чим і зумовлюється **актуальність і наукова новизна** презентованої розвідки. До сьогодні інноваційна лексика ще не класифікована, не досліджена й не описана належним чином. Фахової уваги потребують лексичні, лексико-семантичні, дериваційні, графіко-орфографічні аспекти зазначеної проблеми.

Мета статті – виокремити з мовленнєвого загалу найуживаніші неолексеми з ковід-семантикою, проаналізувати їхню лінгвістичну специфіку і висвітлити соціокомунікативну спрямованість.

Постановка завдання. Поставлена мета передбачала виконання таких завдань:

- здійснити загальний огляд теоретичних аспектів лексичних інновацій;
- проаналізувати сучасні засоби масової комунікації на предмет уживання в них неолексем на позначення явищ і процесів, викликаних пандемією covid-19;

– виявити лексичну, лексико-семантичну, дериваційну та графіко-орфографічну специфіку інновацій зазначеної тематичної групи.

Виклад основного матеріалу. Значення мови як ретранслятора інформації, кваліфікатора досвіду, основного засобу спілкування, матеріального виразника ментальності стає чимраз очевиднішим. Саме мова відтворює об'єктивну пізнану дійсність і є одним з індивідуальних маркерів нації. Вона забезпечує комунікацію у всіх сферах суспільства. Слід зазначити, що комунікативний процес охоплює не лише лінгвістичний, а й соціопсихологічний аспект. Комунікація є інтерсуб'єктивним процесом, що полягає в розумінні учасниками спілкування сутності предмета, тому кожен комунікативний процес передбачає єдність діяльності, спілкування і пізнання.

Можливість спілкування і взаєморозуміння комунікантів досягається шляхом вироблення в суспільстві усталеної системи мовних норм, з-поміж яких важливе значення відводиться проявам лексичної семантики. Значеннєві словесні маркери зазвичай є стійкими, проте з плином часу і під впливом екстра- і внутрішньолінгвістичних чинників вони можуть трансформуватися. Результати трансформацій частіше залишаються на периферії семантичних структур лексем, рідше ж стосуються їхнього ядра. Власне другий випадок засвідчує появу неологізмів лексико-семантичним шляхом. Такі новотвори в переважній більшості випадків мають стосунок до певного періоду розвитку суспільства, до надважливих подій чи явищ у ньому – позитивних або негативних. У момент їх появи перемикається мовний код, зіставляється незіставляване, що спричинює розвиток нових оцінних конотацій.

Нові контексти спонукають до розвитку незвичних неосемем, проте це явище можливе за умови, якщо проекція похідного значення закладена в семантиці вихідного лексико-семантичного варіанта. Є.А. Карпіловська зазначає: «...в неосемантизмах проросли зерна, закладені у первісній

семантиці ... лексем. Наші спостереження над інноваційними процесами в арсеналі виражальних засобів мови сучасної української публіцистики переконують у тому, що активне творення нових метафор та перифраз відбувається в ньому за участі лексики як з професійної, так і з розмовно-просторічної сфери лексикону. Завдяки інтенсивному обміну цих «сполучених посудин» лексикону потоками номінацій розширюються спектри лексичної сполучуваності. Нові образні, експресивно-оцінні номінації засвідчують уміння журналістів керувати такими взаємоспрямованими лексичними потоками, а також той новий номінативний і словотворчий ресурс, який вони формують для розвитку українського лексикону» (Клименко, Карпіловська, 2008: 97).

Поповнення лексичного фонду є закономірним процесом з огляду на суспільні потреби. У зв'язку з важливістю й постійною актуальністю питання неологізації неодноразово ставало об'єктом дослідження українських і закордонних мовознавців (М.О. Бакіна, А.В. Березовенко, А.О. Брагіна, Ю.А. Зацний, Р. Фішер та ін.). XXI сторіччя ознаменувалося новими перспективними підходами в різноаспектних дослідженнях сфери неології: словотворчих, дискурсивних, когнітивних, культурологічних, лексико-граматичних, соціолінгвістичних тощо.

Неологізм становить собою номінативну одиницю, що утворилася за наявною продуктивною і регулярною в мові словотвірною моделлю в певний історичний період розвитку суспільства і може перейти в розряд загальноживаної лексики за умови її мовленнєвої актуальності й частотності використання. У такому випадку неологізм упродовж певного часу зберігає маркер новизни. Погоджуємося з думкою О. Дзюбіної про те, що «...неологізмами слід вважати нове слово або стійке словосполучення, нові або за формою або за змістом, або за формою і за змістом, що володіють семою новизни протягом певного періоду часу. Це одиниці, які увійшли в лексико-семантичну систему мови, мовну сферу та

не існували в попередній період в тій же мові, підмові, мовній сфері, утворені за словотвірними законами відповідної мови, підмови або запозичені з іншої мови у зв'язку з потребою у спілкуванні, або які перейшли з пасивного складу мови. Вони володіють сформованими семантичними, прагматичними і стилістичними властивостями (ознаками) та сприймаються носіями, соціумом як нові і зафіксовані в словнику нових слів» (Дзюбіна, 2016: 21).

Перша чверть XXI сторіччя поставила людство загалом і український соціум зокрема перед новими викликами, зумовленими об'єктивними й суб'єктивними чинниками. Цей період для всієї планети означився появою нового смертоносного вірусу SARS-CoV-2, що спричинив розвиток хвороби covid-19.

Небезпека зараження призвела до запровадження урядами більшості країн карантинних заходів, що відбилося не лише на фінансовому й економічному становищі людей чи цілих країн, а й на фізичному, морально-психологічному і психічному стані населення. Зрозуміло, що це не могло не відбитися в мові і спричинило появу неологем на позначення нових реалій і процесів, що відбуваються в організмі окремої людини і в суспільстві загалом.

У процесі аналізу мови інтернетних засобів масової комунікації особливу увагу слід зосередити на лексичних і лексико-семантичних новотворах, мотивація яких значним чином зумовлена коренем *корон-*. «Низку новотворів або ж актуалізованих номінативних одиниць доповнюють слова тематичної групи «Коронавірусна хвороба», які характеризуються іншими основами: самоізоляція, суперпоширювач, санітайзер, дезінфікант, дезінфікатор, ковідка, соціальне дистанціювання, дистанційна робота, засоби індивідуального захисту, Zoom-заняття (Zoom-лекція, Zoom-практичне, Zoom-лабораторна), Zoom-вечірка, Zoom-етикет, м'ютитися («відключати мікрофон»), руханка, covid-навантаження, ковід-прогноз, Covid-штам, КовідТрибунал,

маскування (у значенні «носіння масок») тощо і навіть в експресивному мовленні ковідіоти (зазначена лексема вживається у двох значеннях: 1) «люди, які заперечують складність перебігу хвороби і її пандемічне поширення; ігнорують рекомендації з гігієни та особистої безпеки в умовах поширення коронавірусу нового типу»; 2) «люди, які лавиною ринулися до магазинів скуповувати продукти й засоби першої необхідності»)» (Довбня, 2020: 399).

Вважаємо доречним продемонструвати контекстну реалізацію зазначених лексем, які є домінантами інтернет-ужитку. Саме вони характеризують не лише психологічний стан людей, прояви їхньої тривожності, страху, емоційну напругу тощо, а й кризу в економіці, що не могла не позначитися на фінансово-матеріальному становищі багатьох родин.

Такі стилістично марковані одиниці емоційно та експресивно увиразнюють мовлення, хоча й мають зазвичай негативні конотації. Часто з метою активізації уваги читачів вони вживаються в заголовках: «Коронакриза призвела до найбільшого безробіття з часів «Великої депресії» – ООН» (Коронакриза призвела..., <http://surl.li/ayenu>); «Коронакриза: світова економіка втратила чверть мільярда робочих місць» (Коронакриза: світова, <http://surl.li/ayeok>); «Коронакриза: Петрашко заявляє, що економіка України пройшла пік падіння» (Коронакриза: Петрашко, <http://surl.li/ayeor>); «Коронакриза: МВФ попереджає про можливі протести через зростання нерівності» (Коронакриза: МВФ, <http://surl.li/ayeera>); «Сфера туризму відновлюється після «коронакризи», але дуже повільними темпами» (Сфера туризму, <http://surl.li/ayepr>); «Covid-штам Омикрон: чи зафіксовано випадки в Україні» (Covid-штам, <http://surl.li/ayeqb>); «Яка різниця між ковідіотом і короніалом?» (Яка різниця, <http://surl.li/ayejq>); «У Дніпрі відбувся марш «ковідіотів» та антивакциновиків – протестували проти карантину та щеплень» (У Дніпрі, <http://surl.li/ayeqv>); «Що відбувається: якщо близькі – ковідіоти» (Що відбувається,

<http://surl.li/ayerc>); «Ковідіоти та антивакци не бачать небезпеки штаму «Дельта» – Ляшко» (Ковідіоти, <http://surl.li/ayerh>); «Коронакриза в гаманці: скільки коштував Україні карантин та коли економіка оговтається від удару» (Коронакриза в гаманці, <http://surl.li/ayeri>); «Коронакриза вдарила по Києву: Кличко оцінив втрати в понад 1 млрд грн. Коронавірус серйозно вразив економіку столиці» (Коронакриза вдарила, <http://surl.li/ayern>); «Коронавірус в Україні» (Коронавірус в Україні, <http://surl.li/ayetm>); В Україні – 24 747 нових випадків коронавірусу (В Україні, <http://surl.li/ayern>); «Осінній ковід-прогноз: локдаун ймовірний не раніше листопада» (Осінній, <http://surl.li/ayesy>); «Вчені зробили новий COVID-прогноз для України» (Вчені, <http://surl.li/ayetd>); «З’явилася карта-прогноз поширення коронавірусу у найближчі 3 місяці» (З’явилася, <http://surl.li/ayeth>); «Це коронапсихоз і божевільня: Історії людей, які не вірять в коронавірус» (Це коронапсихоз, <http://surl.li/ayetn>); «Лукашенко не звернеться до народу через “коронапсихоз”» (Лукашенко, <http://surl.li/ayett>); «У Німеччині прокурори визнали необразливим термін “ковідіоти”» (У Німеччині, <http://surl.li/ayeub>); «“Ковідіоти”: Німеччина обговорює протести проти коронавірусного карантину» (Ковідіоти, <http://surl.li/ayeuf>); «Ковідіоти... або трішки про те, як наші люди карантину “дотримуються”» (Ковідіоти, <http://surl.li/ayeui>) тощо.

Уживаються неолексеми і в підзаголовках, покликані конкретизувати назви публікацій: «Коронатести. Coronavisа» (Коронавірусна, <http://surl.li/ayeuk>); «Медикам доплатять за Zoom-заняття» (Медикам, <http://surl.li/ayeum>); «Поради та прийоми, які допоможуть організувати якісне Zoom-заняття» (Plan, <http://surl.li/ayeup>); «Zoom-заняття проводяться в обсязі і за розкладом аудиторних занять денної форми навчання» (Дистанційне, <http://surl.li/ayeus>); «Проведення навчальних занять у форматі Zoom-конференцій» (Дистанційне, <http://surl.li/ayeus>); «Розклад Zoom-сеансів міститься у матеріалах ЕНМКД навчальних дисциплін» (Дистанційне,

<http://surl.li/ayeus>); «Альона Сірант на постійній основі збирає дружин та інших членкинь сімей ветеранів на ZOOM-заняття» (Онлайн-заняття, <http://surl.li/ayeve>); «Український ефективний R₀ і ковід-прогноз» (Друль, <http://surl.li/ayevp>); «Уряд Білорусі продовжує нехтувати епідемією коронавірусу, а президент Олександр Лукашенко називає недугу «коронапсихозом» (Парад, <http://surl.li/ayevt>).

Власне тексти інтернетних видань теж рясніють подібними експресивними новотворами.

Процеси неологізації, пов'язані із сприйманням суспільством неочікуваних, непередбачуваних викликів, нині є настільки актуальними, що спонукали до упорядкування BBC News Україна нових лексем-маркерів сучасної доби. «Ще кілька місяців тому мало хто з нас знав щось про віруси з «короною», «самоізоляцією» займалися лише соціопати і фрілансери з палаючими дедлайнами, а водіїв маршруток та священників ніхто й не думав називати «суперпоширювачами». Сьогодні ж ми вже розбираємося у різних типах медичних масок і кольорах клапанів на респіраторах, знаємо, скільки спирту має бути у нормальних «санітайзерах» проти «ковідки» та організовуємо душевні «Zoom-вечірки», – розповідають автори «коронавірусного» словника (BBC, <http://surl.li/ayewh>).

Якщо в мовленні з великою швидкістю з'явилася значна кількість неолексем на позначення фактів і явищ, які раніше не були відомі людству, то певна їх частина обов'язково потрапить у мовний обіг, і ту частину лінгвісти мають опрацювати, унормувати і ввести до сфери кодифікації. Такі дії зумовлені розумінням того, що «...народ повинен мати одну літературну мову, унормовану, кодифіковану й поліфункціональну, а також бачення мовної норми як динамічної категорії, у якій відбиваються зміни, що з'являються під впливом інтра- та екстралінгвістичних чинників» (Довбня, Товкайло, 2020: 251-252). Зрозуміло, що часто теорія відстає від практики, а нові лексикографічні видання не встигають фіксувати зміни. І все ж слід окреслити тенденції, які потребують уваги й упорядкування.

Неологізми, тематично пов'язані з номінаціями на позначення нового респіраторного вірусу та його впливу на людину й суспільство, слід класифікувати. Перш за все потрібно звернути увагу на їх частиномовну приналежність: у переважній більшості випадків це іменники. Подекуди вони стилістично нейтральні (*коронакриза, короніал* «дитина, народжена в період епідемії коронавірусної хвороби Covid-19», *суперпоширювач, Covid-штам, ковід-прогноз, COVID-прогноз, Зоом-заняття* і т. д.), частіше ж характеризуються негативними конотаціями (*ковідіоти, коронапсихоз, коронапофігісти, ковігісти, гречкохайп, маскобісся, інфодемія* «надлишок інформації», *дезінфодемія* «вплив дезінформації на пандемію» тощо). Остання група іронічно передає емоційний і психологічний стан суспільства. З-поміж усіх новотворів значна частина складних.

Аналізуючи написання неологізмів, варто акцентувати на його неуніфікованості. Так, деякі складні лексеми з першою частиною на позначення хвороби в засобах масової комунікації мають різне графічне відтворення: *Covid-штам, ковід-прогноз, COVID-прогноз, ковідіот* (зауважимо, що складні слова з першою частиною *Зоом-*: *Зоом-заняття, Зоом-конференція, Зоом-вечірка* та ін. – засоби масової комунікації передають однотипно) тощо. Якщо перша частина є запозиченням, то написання через дефіс є виправданим, а от величину літер варто уніфікувати, особливо це стосується випадків, коли перша частина назви передається латиницею. При її кириличній передачі зазвичай використовуються малі літери. Останнє слово пишеться разом, оскільки при його творенні спостерігається не лише процес поєднання двох слів, а й явище гаплогії (*ковід + ідіот* → *ковідіот*). Складні лексеми з першою частиною *корона-* в сучасних засобах масової комунікації пишуться разом незалежно від того, засобами кирилиці чи латиниці передана друга частина (*коронатести, коронавіса* тощо).

Слід констатувати, що в українській мові переважають такі «...дериваційні шляхи появи нових слів, як

морфологічний, лексико-семантичний, лексико-синтаксичний і морфолого-синтаксичний. У той же час необхідно зазначити, що найбільш функціонально активним є морфологічний словотвір, зокрема, складання слів, основ та інших структурних частин слів, афіксація; за ним слідує лексико-семантичний спосіб творення нових слів. Крім того, досить активними є семантичні процеси, які призводять не до появи нових слів, а до відокремлення від основних значень нових семем або їх відтінків. Також необхідно вказати, що під час словотворення мають місце комбіновані процеси, які охоплюють спільну дію морфологічного й неморфологічного (лексико-семантичного) способів» (Довбня, 2015: 91).

Презентуючи новини з усіх сфер життя, засоби масової комунікації використовують живомовний лексичний матеріал, трансформують його і вводять у суспільне мовлення. Вони «здійснюють найвідчутніший вплив на вироблення узвичаєного мовного стандарту, ... формують і певні мовні смаки, моду на слововживання» (Єрмоленко, 2001: 8).

Висновки. Інноваційна лексика є мовним маркером сучасного суспільства. Потрапляючи в засоби масової комунікації, вона набирає нових проявів на мовленнєвому рівні і потребує подальшого лінгвістичного опрацювання і фахової інтерпретації. Особливо актуальним це є для тієї частини лексики, яка із плином часу перейде з мовленнєвого обігу до мовної системи. Потребують упорядкування та унормування лексико-семантичні, словотвірні, графічні й орфографічні аспекти, пов'язані з уживанням неолексем у засобах масової комунікації.

Описані лексичні маркери сучасності не вичерпують усього обсягу наявних новотворів, а дають лише загальне уявлення про динаміку змін у словниковому складі сучасної української мови, тому перспективи подальших розвідок полягають не лише в розширенні об'єкта аналізу, а й у визначенні та описі специфіки семантичних процесів, що спричиняють розвиток нових значень, та у виявленні й

інтерпретаціях словотвірних процесів і моделей, що є регулярними і продуктивними під час творення неолексем.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Дзюбіна О.І. Структура, семантика та прагматика сленгових неологізмів соціальних мереж TWITTER та FACEBOOK: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2016. 206 с.

2. Довбня Л.Е. Інноваційна суспільно-політична лексика України: семантико-словотвірна мотивація. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. Острог, 2015. Вип. 53. С. 103-107.

3. Довбня Л.Е. Лексика, породжена сьогоденням. *Social function of science, teaching and learning: Abstracts of XIII International Scientific and Practical Conference*. December 14 – 17, 2020, Bordeaux, France. 517 p. P. 396-401.

4. Довбня Л.Е., Товкайло Т.І. Постаць Івана Франка в історії української мовознавчої науки. *Соціум. Документ. Комунікація. Серія «Історичні науки»*. Переяслав, 2020. Вип. 10. С. 240-260.

5. Єрмоленко С. Сучасні проблеми дослідження літературної мови. Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика. Київ: ВЦ «Київський університет», 2001. Вип. IV. С. 3-12.

6. Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А., Кислюк Л.П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі: Монографія. Київ: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. 336 с.

7. Кочерган М.П. Слово і контекст : монографія. Львів: Вища школа, 1980. 184 с.

8. Навальна М.І. Динаміка лексикону української періодики початку ХХІ ст.: монографія. Київ: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2011. 328 с.

9. Поліщук Н. Активність інноваційних процесів у словниковому складі сучасних мас-медіа. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. 2016. № 842. С. 146–150.

10. Семен Н., Тополюк К. Інноваційна лексика в мові сучасних веб-медіа (на прикладі інтернет-варіанту газети «День»). Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Журналістські науки. 2020. Вип. 4. С. 205-210.

11. Тараненко О.О. Словотворення української мови в аспекті її сучасних системно-нормотворчих тенденцій (кінець ХХ – початок ХХІ ст.). *Мовознавство*. 2015. № 1. С. 3-32.

ІЛЮСТРАТИВНІ МАТЕРІАЛИ

12. BBC опублікувало «Словник епохи коронавірусу». URL: <https://detector.media/infospace/article/176308/2020-04-12-bbc-opublikovalo-slovník-epokhi-koronavirusu/>

13. В Україні за добу виявили 24 747 нових випадків коронавірусу. Найбільше – у Києві. URL: <https://babel.ua/news/72686-v-ukrajini-za-dobu-viyavili-24-747-novih-vipadkiv-koronavirusu-naybilshe-u-kiyevi>

14. Вчені зробили новий COVID-прогноз для України. URL: <https://news.depo.ua/ukr/news/vcheni-zrobili-noviy-covid-prognoz-dlya-ukraini-skilki-khvorikh-prognozuyut-shchodnya-20211110138885>

15. Дистанційне навчання на кафедрі ЕРСЗ. URL: <https://firsz.duit.edu.ua/education-news/distance-learning-ersz/>

16. Друль О. Український ефективний R² і ковід-прогноз. URL: <https://zbruc.eu/node/97333>

17. З'явилася карта-прогноз поширення коронавірусу у найближчі 3 місяці. URL: <https://api.visicom.ua/uk/posts/koronavirusuhan2>

18. КовІдіоти... або трішки про те, як наші люди карантину «дотримуються». URL: <https://www.facebook.com/watch/?v=838175793318915>

19. «Ковідіоти»: Німеччина обговорює протести проти коронавірусного карантину. URL: <https://www.dw.com/uk/ковідіоти-німеччина-обговорює-протести-проти-коронавірусного-карантину/a-53438461>

20. Ковідіоти та антивакци не бачать небезпеки штаму «Дельта» – Ляшко. URL: <https://aspi.com.ua/news/zdorovya/kovidioti-ta-antivaksi-ne-bachat-nebezpeki-shtamu-delta-lyashko#gsc.tab=0>

21. Коронавірус в Україні: В Україні – 24 747 нових випадків коронавірусу. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3348737-v-ukraini-24-747-novih-vipadkiv-koronavirusu.html>

22. Коронавірусна арифметика. Скільки насправді інфікованих в Україні. URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20200714-koronavirusna-aryfmetryka-skilky-naspravdi-infikovanyh-v-ukrayini/>

23. Коронакриза в гаманці: скільки коштував Україні карантин та коли економіка оговтається від удару. URL: <https://tsn.ua/groshi/koronakriza-v-gamanci-skilki-koshtuvav-ukrayini-karantin-ta-koli-ekonomika-ogovtayetsya-vid-udaru-1557258.html>

24. Коронакриза вдарила по Києву: Кличко оцінив втрати в понад 1 млрд грн. URL: <https://glavcom.ua/kyiv/news/koronakriza-vdarila-po-kijevu-klichko-ociniv-vtrati-v-ponad-1-mlrd-grn-703211.html>

25. Коронакриза: МВФ попереджає про можливі протести через зростання нерівності. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/04/03/novyna/ekonomika/koronakryza-mvf-poperedzhaye-pro-mozhlyvi-protesty-cherez-zrostannya-nerivnosti>

26. Коронакриза: Петрашко заявляє, що економіка України пройшла пік падіння. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3213465-koronakriza-petrasko-zaavlae-so-ekonomika-ukraini-projsla-pik-padinna.html>

27. Коронакриза призвела до найбільшого безробіття з часів «Великої депресії» – ООН. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-55807880>

28. Коронакриза: світова економіка втратила чверть мільярда робочих місць. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3177930-koronakriza-svitova-ekonomika-vtratile-cvert-milarda-robocih-misc.html>

29. Лукашенко не звернеться до народу через «коронапсихоз». URL: <https://tsn.ua/svit/lukashenko-ne-zvernetsya-do-narodu-cherez-koronapsihoz-1537293.html>

30. Медикам доплатять за Zoom-заняття. URL: <https://newsyou.info/medikam-doplatyat-za-covid-zagruzku>

31. Онлайн-заняття від Альони Сірант. URL: <http://www.boyarka.cspr.info/2020/10/15971/>

32. Осінній ковід-прогноз: локдаун ймовірний не раніше листопада. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3311965-osinnij-kovidprognoz-lokdaun-jmovirnij-ne-ranise-listopada.html>

33. Парад в Білорусі 9 травня попри пандемію коронавірусу: з'явилася різка реакція ВООЗ. URL: https://news.24tv.ua/parad_v_bilorusi_9_travnja_popri_pandemiyu_koronavirusu_zyavilasya_rizka_reaktsiya_vooz_n1338343

34. Сфера туризму відновлюється після «коронакризи», але дуже повільними темпами. URL: <https://hromadske.ua/posts/sfera-turizmu-vidnovlyuyetsya-pislya-koronakrizi-ale-duzhe-povilnimi-tempami>

35. У Дніпрі відбувся марш «ковідіотів» та антивакциновників – протестували проти карантину та щеплень. URL: https://dniprograd.org/2021/05/16/u-dnipri-vidbuvsya-marsh-kovidiotiv-ta-antivaktsinatoriv-protestuvali-proti-karantinu-ta-shcheplen_88079

36. У Німеччині прокурори визнали необразливим термін «ковідіоти». URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2020/09/2/7113891/>

37. Це коронапсихоз і божевільня: Історії людей, які не вірять в коронавірус. URL: <https://hromadske.ua/posts/ce-koronapsihoz-i-bozhevilnya-istoriyi-lyudej-yaki-ne-viryat-v-koronavirus>

38. Що відбувається: якщо близькі – ковідіоти. URL: <https://soundcloud.com/radio-nv/shcho-vdbuvatsya-yakshcho-blizk-kovdoti-yak-splkuvatisya-z-timi-khto-zaperechu-covid-19>

39. Яка різниця між ковідіотом і короніалом? URL: <https://wz.lviv.ua/news/427415-yaka-riznytsia-mizh-kovidiotom-i-koronialom>

40. Covid-штам Омикрон: чи зафіксовано випадки в Україні.
URL: <https://health.fakty.com.ua/ua/novyny/covid-shtam-omikron-chy-zafiksovano-vypadky-v-ukrayini/>

41. Plan like a pro: цікаві ідеї використання сервісу Zoom.
URL: <https://naurok.com.ua/post/plan-like-a-pro-cikavi-ide-vikoristannya-servisu-zoom>

REFERENCES

1. Dziubina, O.I. (2016). Struktura, semantyka ta prahmatyka slenhovykh neolohizmiv sotsialnykh merezh TWITTER ta FACEBOOK [Structure, semantics and pragmatics of slang neologisms from social networks TWITTER and FACEBOOK]. Extended abstract of candidate's thesis. Lviv: Lvivskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka [in Ukrainian].

2. Dovbnia, L.E. (2015). Innovatsiina suspilno-politychna leksyka Ukrainy: semantyko-slovotvirna motyvatsiia [Innovative social and political vocabulary of Ukraine: semantic and derivative motivation]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Serii «Filolohichna»*. Ostroh, 53, 103-107 [in Ukrainian].

3. Dovbnia, L.E. (2020). Leksyka, prodzhena sohodenniam. Social function of science, teaching and learning [Vocabulary created nowadays]: *Abstracts of XIII International Scientific and Practical Conference. December 14–17, 2020* (pp. 396-401). Bordeaux [in Ukrainian].

4. Dovbnia, L.E., Tovkaylo, T.I. (2020). Postat' Ivana Franka v istoriyi ukrayins'koyi movoznavchoyi nauky [The historical figure of Ivan Franko in Ukrainian linguistic science]. *Sotsium. Dokument. Komunikatsiya. Seriya «Istorychni nauky»*. Pereyaslav, 10, 240-260 [in Ukrainian].

5. Yermolenko, S. (2001). Suchasni problemy doslidzhennia literaturnoi movy [Modern issues in researching standard language]. *Aktualni problemy ukraïnskoi lnhvistyky: teoriia i praktyka*, IV, 3-12 [in Ukrainian].

6. Klymenko, N.F., Karpilovska, Ye.A., & Kysliuk, L.P. (2008). *Dynamichni protsesy v suchasnomu ukrainskomu leksykoni* [Dynamic processes in modern Ukrainian vocabulary]. Kyiv: Vydavnychi Dim Dmytra Buraho [in Ukrainian].

7. Kocherhan, M.P. (1980). *Slovo i kontekst* [Word and context]. Lviv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].

8. Navalna, M.I. (2011). *Dynamika leksykonu ukrainskoi periodyky pochatku XXI st.* [Dynamics of the vocabulary of Ukrainian periodicals of the beginning of 21st century]. Kyiv: Vydavnychi Dim Dmytra Buraho [in Ukrainian].

9. Polishchuk, N. (2016). *Aktyvnist innovatsiinykh protsesiv u slovnykovomu skladi suchasnykh mas-media* [Activity of innovative processes in the vocabulary of modern mass media]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Seriiia «Problemy ukrainskoi terminolohii», 842. 146-150.*

10. Semen, N., Topoliuk,, K. (2020). *Innovatsiina leksyka v movi suchasnykh veb-media (na prykladi internet-variantu hazety «Den»)* [Innovative vocabulary in the language of modern web media (on the example of Internet version of newspaper “The Day”)]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Seriiia: Zhurnalistski nauky, 4, 205-210. DOI.org/10.23939/sjs2020.01.205* [in Ukrainian].

11. Taranenko, O.O. (2015). *Slovotvorennia ukrainskoi movy v aspekti yii suchasnykh systemno-normotvorchykh tendentsii (kinets XX— pochatok XXI st.)* [Word-formation of the Ukrainian language in the aspect of its modern systemic and norm creating tendencies (the end of 20th – the beginning of 21st century)]. *Movoznavstvo, 1, 3-32* [in Ukrainian].

DEMONSTRATIVE MATERIAL

12. BBC opublikovalo «Slovyk epokhy koronavirusu» [BBC published “A dictionary of Coronavirus time”]. Retrieved from : <https://detector.media/infospace/article/176308/2020-04-12-bbc-opublikovalo-slovník-epokhi-koronavirusu/> [in Ukrainian].

13. V Ukraini za dobu vyiavyly 24 747 novykh vypadkiv koronavirusu. Naibilshe – u Kyievi [In Ukraine there were detected 24 747 new cases of Coronavirus in a day. The most – in Kyiv]. Retrieved from : <https://babel.ua/news/72686-v-ukrajini-za-dobu-viyavili-24-747-novyh-vipadkiv-koronavirusu-naybilshe-u-kyievi> [in Ukrainian].

14. Vcheni zrobyly novyi COVID-prohnoz dlia Ukrainy [Scholars made a new COVID-forecast for Ukraine]. Retrieved from : <https://news.depo.ua/ukr/news/vcheni-zrobili-noviy-covid-prohnoz-dlya-ukraini-skilki-khvorikh-prohnozuyut-shchodnya-202111101388885> [in Ukrainian].

15. Dystantsiine navchannia na kafedri ERSZ [Distant studies at the department of EMCR]. Retrieved from : <https://firsz.duit.edu.ua/education-news/distance-learning-ersz/> [in Ukrainian].

16. Drul O. Ukrainskyi efektyvnyi R_0 i kovid-prohnoz [Ukrainian effective R_0 and Covid-forecast]. Retrieved from : <https://zbruc.eu/node/97333> [in Ukrainian].

17. Ziavylasia karta-prohnoz poshyrennia koronavirusu u naiblyzhchi 3 misiatsi [Map-forecast of Coronavirus spreading in the nearest 3 months has appeared]. Retrieved from : <https://api.visicom.ua/uk/posts/koronavirusuhan2> [in Ukrainian].

18. KovIdioty... abo trishky pro te, yak nashi liudy karantynu «dotrymuiutsia» [CovIdiots... or a little about the way our people “follow” the quarantine]. Retrieved from : <https://www.facebook.com/watch/?v=838175793318915> [in Ukrainian].

19. «Kovidioty»: Nimechchyna obhovoriuie protesty proty koronavirusnoho karantynu [“Covidiots”: Germany is discussing the outcries against Coronavirus quarantine]. Retrieved from : <https://www.dw.com/uk/ковідіоти-німеччина-обговорює-протести-проти-коронавірусного-карантину/a-53438461> [in Ukrainian].

20. Kovidioty ta antyvaksy ne bachat nebezpeky shtamu «Delta» – Liashko [Covidiots and anti-vaxxers cannot see the

danger of “Delta” variant – Liashko]. Retrieved from : <https://aspi.com.ua/news/zdorovya/kovidioti-ta-antivaksi-nebachat-nebezpeki-shtamu-delta-lyashko#gsc.tab=0> [in Ukrainian].

21. Koronavirus v Ukraini: V Ukraini – 24 747 novykh vypadkiv koronavirusu [Coronavirus in Ukraine: In Ukraine there are 24 747 new cases of Coronavirus]. Retrieved from : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3348737-v-ukraini-24-747-novih-vipadkiv-koronavirusu.html> [in Ukrainian].

22. Koronavirusna aryfmetyka. Skilky naspravdi infikovanykh v Ukraini [Coronavirus arithmetic. How many infected are there in Ukraine indeed]. Retrieved from : <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20200714-koronavirusna-aryfmetyka-skilky-naspravdi-infikovanyh-v-ukrayini/> [in Ukrainian].

23. Koronakryza v hamantsi: skilky koshtuvav Ukraini karantyn ta koly ekonomika ohovtaietsia vid udaru [Coronacrisis in the wallet: how much the quarantine cost for Ukraine and when the economics will recover]. Retrieved from : <https://tsn.ua/groshi/koronakryza-v-gamanci-skilki-koshtuvav-ukrayini-karantin-ta-koli-ekonomika-ogovtayetsya-vid-udaru-1557258.html> [in Ukrainian].

24. Koronakryza vdaryla po Kyievu: Klychko otsyniv vtraty v ponad 1 mlrd hrn. [Coronacrisis stroke Kyiv: Klychko estimated loss in more than 1 billion hryvnias]. Retrieved from : <https://glavcom.ua/kyiv/news/koronakryza-vdaryla-po-kijevu-klichko-ociniv-vtraty-v-ponad-1-mlrd-grn-703211.html> [in Ukrainian].

25. Koronakryza: MVF poperedzhaie pro mozhlyvi protesty cherez zrostannia nerivnosti [Coronacrisis: IMF warns about possible outcries because of inequality growth]. Retrieved from : <https://www.slovoidilo.ua/2021/04/03/novyna/ekonomika/koronakryza-mvf-poperedzhaye-pro-mozhlyvi-protesty-cherez-zrostannya-nerivnosti> [in Ukrainian].

26. Koronakryza: Petrashko zaiavliaie, shcho ekonomika Ukrainy proishla pik padinnia [Coronacrisis: Petrashko claims that Ukrainian economics had the greatest decline]. Retrieved from :

<https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3213465-koronakriza-petrasko-zaavlae-so-ekonomika-ukraini-projsla-pik-padinna.html> [in Ukrainian].

27. Koronakryza pryzvела do naibilshoho bezrobittia z chasiv «Velykoi depresii» – OON [Coronacrisis plunged to the greatest unemployment since “The Great Depression” – United Nations]. Retrieved from : <https://www.bbc.com/ukrainian/news-55807880> [in Ukrainian].

28. Koronakryza: svitova ekonomika vtratyla chvert miliarda robochykh mist [Coronacrisis: world economics lost a quarter billion of work places]. Retrieved from : <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3177930-koronakriza-svitova-ekonomika-vtratila-cvert-milarda-robocih-misc.html> [in Ukrainian].

29. Lukashenko ne zvernetsia do narodu cherez «koronapsykhoz» [Lukashenko will not address the people because of “Corona psychosis”]. Retrieved from : <https://tsn.ua/svit/lukashenko-ne-zvernetsya-do-narodu-cherez-koronapsihoz-1537293.html> [in Ukrainian].

30. Medykam doplatiat za Zoom-zaniattia [Doctors will be paid for Zoom-lessons]. Retrieved from : <https://newsyou.info/medikam-doplatyat-za-covid-zagruzku> [in Ukrainian].

31. Onlain-zaniattia vid Alony Sirant [Online lessons from Aliona Sirant]. Retrieved from : <http://www.boyarka.cspr.info/2020/10/15971/> [in Ukrainian].

32. Osinnii kovid-prohnoz: lokdaun ymovirnyi ne ranishe lystopada [Autumn Covid forecast: lockdown is likely not before November]. Retrieved from : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3311965-osinnij-kovidprognoz-lokdaun-jmovirnij-ne-ranise-listopada.html> [in Ukrainian].

33. Parad v Bilorusi 9 travnia popry pandemiiu koronavirusu: zavylasia rizka reaktsiia VOOZ [March past in Belarus on the 9th of May in spite of Coronavirus pandemic” WHO’s strong reaction appeared]. Retrieved from : https://news.24tv.ua/parad_v_bilorusi_9_travnja_popri_pandemiyu_koronavirusu_zyav_ilasya_rizka_reaktsiya_vooz_n1338343 [in Ukrainian].

34. Sfera turyzmu vidnovliuietsia pislia «koronakryzy», ale duzhe povilnymy tempamy [Tourism sphere is rebuilding after “corona crisis”, but very slowly]. Retrieved from : <https://hromadske.ua/posts/sfera-turizmu-vidnovlyuyetsya-pislyakoronakrizi-ale-duzhe-povilnimi-tempami> [in Ukrainian].

35. U Dnipri vidbuvsia marsh «kovidiotiv» ta antyvaktsynatoriv – protestuvaly proty karantynu ta shcheplen [There was a march of “Covidioty” and anti-vaccinators in Dnipro – they protested against the quarantine and vaccination]. Retrieved from : https://dniprograd.org/2021/05/16/u-dnipri-vidbuvsya-marsh-kovidiotiv-ta-antivaktsynatoriv-protestuvali-proti-karantynu-ta-shchepelen_88079 [in Ukrainian].

36. U Nimechchyni prokurory vyznaly neobrazlyvym termin «kovidioty» [In Germany the attorneys claimed that the term “covidioty” is not offensive]. Retrieved from : <https://www.eurointegration.com.ua/news/2020/09/2/7113891/> [in Ukrainian].

37. Tse koronapsykhos i bozhevilnia: Istorii liudei, yaki ne viriat v koronavirus [This is Corona psychosis and a madhouse: the stories of people who do not believe in Coronavirus]. Retrieved from : <https://hromadske.ua/posts/ce-koronapsihoz-i-bozhevilnya-istoriyilyudej-yaki-ne-viryat-v-koronavirus> [in Ukrainian].

38. Shcho vidbuvaietsia: yakshcho blyzki – kovidioty [What is happening: when your loved ones are covidioty]. Retrieved from : <https://soundcloud.com/radio-nv/shcho-vdbuvatsya-yakshcho-blyzk-kovdoti-yak-splkuvatisya-z-timi-khto-zaperechu-covid-19> [in Ukrainian].

39. Yaka riznytsia mizh kovidiotom i koronialom? [What is the difference between a covidiot and a coronial]. Retrieved from : <https://wz.lviv.ua/news/427415-yaka-riznytsia-mizh-kovidiotom-i-koronialom> [in Ukrainian].

40. Covid-shtam Omikron: chy zafiksovano vypadky v Ukraini [Covid variant Omicron: were there any cases in Ukraine]. Retrieved from : <https://health.fakty.com.ua/ua/novyny/covid-shtam-omikron-chy-zafiksovano-vypadky-v-ukrayini/> [in Ukrainian].

41. Plan like a pro: цікаві ідеї використання сервісу Zoom [Plan like a pro: interesting ways to use Zoom]. Retrieved from : <https://naurok.com.ua/post/plan-like-a-pro-cikavi-ide-vikoristannya-servisuzoom> [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

Значення мови як ретранслятора інформації, кваліфікатора досвіду, основного засобу спілкування, матеріального виразника ментальності стає чимраз очевиднішим. Мова відтворює об'єктивну пізнану дійсність і є одним з індивідуальних маркерів нації, вона забезпечує комунікацію у всіх сферах суспільного життя.

Нові медійні контексти спонукають до розвитку незвичних неосемем, але це явище можливе за умови, якщо проєкція похідного значення закладена в семантиці вихідного лексико-семантичного варіанта. Неологізм становить собою номінативну одиницю, що утворилася за продуктивною і регулярною словотвірною моделлю в певний період розвитку суспільства і може перейти в розряд загальноживаної лексики за умови її мовленнєвої актуальності й частотності використання, перш за все – у засобах масової комунікації.

Перша чверть XXI ст. поставила людство загалом і український соціум зокрема перед новими викликами. Цей період для всієї планети означився появою нового вірусу SARS-CoV-2, що спричинив розвиток хвороби covid-19. Висвітленню індивідуальних і соціальних, фізичних і психологічних проблем, пов'язаних із захворюванням, що викликається зазначеним вірусом, приділяють значну увагу журналістські видання. Вони закріплюють у суспільному мовленнєвому вжитку інновації, що виникли у процесі міжособистісної комунікації та обмежилися в журналістському опрацюванні.

У статті демонструється контекстна реалізація зазначених лексем, які є домінантами інтернет-ужитку. Саме вони характеризують не лише психологічний стан людей, прояви їхньої тривожності, страху, емоційну напругу тощо, а

й кризи в економіці, що не могла не позначитися на фінансово-матеріальному становищі багатьох родин.

Неологізми, тематично пов'язані з номінаціями на позначення нового вірусу та його впливу на людину й суспільство, слід класифікувати з огляду на їх лексико-граматичну приналежність, морфемну будову, стилістичне забарвлення тощо. Потребує унормування і їх правопис.

Презентуючи новини з усіх сфер життя, засоби масової комунікації використовують живомовний лексичний матеріал, трансформують його і вводять у суспільне мовлення.

Інноваційна лексика є мовним маркером сучасного суспільства. Потрапляючи в засоби масової комунікації, вона набирає нових проявів на мовленнєвому рівні і потребує подальшого лінгвістичного опрацювання і фахової інтерпретації. Особливо актуальним це є для тієї частини лексики, яка із плином часу перейде з мовленнєвого обігу до мовної системи. Потребують упорядкування та унормування лексико-семантичні, словотвірні, графічні й орфографічні аспекти, пов'язані з уживанням неолексем у засобах масової комунікації.

Описані лексичні маркери сучасності не вичерпують усього обсягу наявних новотворів, а дають лише загальне уявлення про динаміку змін у словниковому складі сучасної української мови, тому перспективи подальших розвідок полягають не лише в розширенні об'єкта аналізу, а й у визначенні та описі специфіки семантичних процесів, що спричиняють розвиток нових значень, та у виявленні й інтерпретаціях словотвірних процесів і моделей, що є регулярними і продуктивними під час творення неолексем.

Ключові слова: комунікація, неолексеми, контекст, семантичні процеси, унормування, мовлення, мова, інтерпретація.

УДК 314/.316:[004-021.23

DOI <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-14-233-252>

DIGITAL INEQUALITY IN THE INFORMATION SOCIETY

ЦИФРОВА НЕРІВНІСТЬ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Ігор Довжук,

*доктор історичних наук,
професор кафедри*

*документознавства та
методики навчання.*

v.dovzhuk@ukr.net

ORCID ID: 0000-0001-6941-6336

Університет Григорія

Сковороди в Переяславі,

м. Переяслав,

вул. Сухомлинського, 30,

Київська обл., Україна, 08401

Igor Dovzhuk,

*Doctor in Historical Sciences,
Professor Department of*

*Documentation and teaching
methods.*

v.dovzhuk@ukr.net

ORCID ID: 0000-0001-6941-6336

Hryhorii Skovoroda University

in Pereiaslav, 30,

Sukhomlynskooho Street,

Pereiaslav, Kyiv region,

Ukraine, 08401

ABSTRACT

The article analyzes the problems of digital inequality or the digital divide in the modern information society through the prism of an interdisciplinary information and communication approach. Digital inequality has been considering at the international level and at the level of society as a complex and multifaceted process. The specificity of the digital divide was viewed through behavior of the «info-rich» and the «info-poor». The main current social factors influencing digital inequality and the specifics of their manifestation in Ukraine are described in the article.

Information inequality as a type of social inequality has always existed in all societies and is their integral characteristic. For most of history, the population has been divided into an

educated, knowledgeable elite and a poorly educated mass. Opportunities for access to knowledge/information were predominantly from the upper strata. The latter corresponded to their status and fenced off from the masses.

The digital divide is present to one degree or another in all societies and is considered one of the main socio-economic problems that must be overcome at the national and international levels. Without telecommunication technologies today it is impossible to achieve economic growth. The distribution of goods and services via the Internet, paperless transactions, limitless operational information, multiple educational and research platforms are significantly changing the world.

Access to the Internet, use of information and communication technologies (ICT), social networks such as Twitter, Facebook create online groups with similar interests and problems. The Internet and ICT are reshaping society in a certain way, improving mutual understanding, accustoming people to get acquainted with new ideas, conduct business transactions, evaluate news, and so on.

Information inequality is also explained by personal and social factors, which include unequal opportunities for social adaptation to new processes and the realization of natural abilities, worldview, psychological (lack of motivation, needs), language, etc.

Keywords: *information society, digital inequality, digital divide, drive factors of digital inequality, information and communication technologies, informatization.*

Постановка проблеми. Доступ до сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) та Інтернету сьогодні є одним із головних прискорювачів розвитку будь-якої країни та людини. Цифрова революція, розпочата Інтернетом, не лише привнесла якісно новий рівень в обмін інформацією, але й привела до автоматизації багатьох злободенних завдань, які стали миттєво оброблятися цифровим шляхом. Сьогодні бізнес та урядові установи надають більшість своїх послуг

через Інтернет, що робить вільний доступ до нього базовим людським ресурсом і потребою. Рада ООН з прав людини відносить доступ до Інтернету до основних прав людини. На жаль, незважаючи на численні успіхи, що відбулися в царині технологій протягом останніх двох десятиліть, використання Інтернету та ІКТ все ще залишається недоступним для мільярдів людей у світі. Це обумовлює концепцію цифрової нерівності або цифрового розриву – Digital divide.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепції інформаційного суспільства виникли на Заході у 1960-1970-х рр. на хвилі футурологічного буму. Вони переважно походили від ідей ідеалізованого постіндустріального суспільства, спираючись на позицію вільного розповсюдження інформації, що має привести до соціальної рівності. Так, у роботі «Настання постіндустріального суспільства. Досвід соціального прогнозу» (1973 р.) Д. Белл стверджував, що капіталізм під впливом нових технологій трансформується в нову соціальну систему, вільну від соціальних антагонізмів. Й. Масуду в роботі «Інформаційне суспільство як постіндустріальне» (1983 р.) зазначав, що інформаційне суспільство буде безкласовим і безконфліктним. Нове суспільство потенційно матиме можливість досягнути ідеальної форми соціальних відносин, оскільки функціонуватиме на підґрунті синергетичної раціональності, яка замінить принцип вільної конкуренції індустріального суспільства. Б. Франкел називав таких теоретиків, як Д. Белл, Й. Масуді, О. Тофлер – постіндустріальними утопістами (Франкел, 2005). Подальша еволюція теорій інформаційного суспільства привела до концепції «суспільство знань», яке було використане П. Друкером в 1969 р., і набуло розвитку на межі 1990-2000-х рр. «Суспільство знань» мало забезпечити соціальну інтеграцію, подолання соціального відчуження, з огляду на те, що знання доступні кожному.

Аналогічного погляду дотримуються і представники економічних наук. Так, професор менеджменту Університету

Торонто Д. Тапскотт зазначав, що інформаційне суспільство через ІКТ в майбутньому стане одноріднішим. Адже у світі, де більшість робітників працюють у сфері виробництва знань, розпочнеться процес глибокої демократизації корпоративної власності (Tapscott, 1998). Навіть якщо дослідники визнають наявність інформаційної нерівності, то йдеться здебільше про нерівність між поколіннями й набагато менше про соціально-економічні причини нерівності капіталу, робочої сили та населення в цілому. Ф. Уебстер у своїй книзі «Теорії інформаційного суспільства» обґрунтовано вказує на те, що теоретикам інформаційного суспільства не вдалося чітко вказати, де пролягає межа між капіталістичним суспільством та інформаційним (Уебстер, 2004). Більшість дослідників бачило в процесах розвитку інформаційного суспільства скоріше майбутній соціальний ідеал або абстрактне зображення досягнень передових країн.

З початком ХХІ ст. контури нового етапу розвитку суспільства стали більш очевидними й почали розглядатись більш реалістично. М. Кастельс у тритомній праці «Інформаційна епоха: економіка, суспільство та культура» (2000 р.) розглядає інформаційну еру та породжене нею «мережеве» суспільство як щось однозначно позитивне: «світ став більш консолідованим завдяки розвитку комунікативних технологій, але разом з тим активно відбувається процес його соціального розшарування та фрагментації». Вчений пише про зростання несправедливості в розподілі благ, що стало невіддільним супутником економічних перетворень (Кастельс, 2000).

В Україні питання цифрової нерівності аналізують представники різних соціогуманітарних наук. Значна їхня частина акцентує увагу на переважно соціально-економічних аспектах проблеми. Роботи О. Аніщенко, Л. Городенко, О. Єршова, Г. Чмерук, В. Краліч присвячені розгляду цифрової економіки в Україні за допомогою індексу цифрових трансформацій. Варто виділити працю Т. Миськевич (Миськевич, 2019), де докладно через статистичні показники

показана специфіка прояву загальносвітових тенденцій цифрової нерівності в Україні. Цифрова нерівність розглядається як динамічна загроза, що одночасно поширюється на глобальному, регіональному та локальному рівнях. Проте спеціального комплексного наукового дослідження цифрової нерівності у вітчизняній літературі не існує. Це обумовлює наукову новизну дослідження.

Метою статті є дослідження основних ознак інформаційної нерівності та чинників впливу на неї.

Виклад основного матеріалу. Інформаційна нерівність як вид соціальної нерівності існувала завжди в усіх суспільствах і є їхньою невід'ємною характеристикою. Більшу частину своєї історії населення розділялось на освічену, інформаційно обізнану еліту й малоосвічену масу. Можливості доступу до знань/інформації мали переважно вихідці з вищих прошарків. Останнє відповідало їхньому статусу і відгороджувало від маси.

До 1990-х рр. концепція інформаційного розриву відносилася до тих, хто мав і не мав доступу до телефону (стаціонарного). З кінця 1990-х рр. політики, менеджери, громадські діячі та вчені почали вживати поняття інформаційна, цифрова нерівність (*digital divide*) для позначення проблем інформаційного суспільства, пов'язаних з розривом між тими, хто має доступ до сучасних інформаційних і комунікаційних технологій, і тими, хто не має (або має обмежений) доступ. Оскільки в основі сучасних інформаційно-комунікаційних систем знаходиться Інтернет, термін *digital divide* переважно відноситься до розриву між тими, хто має і немає доступу до Інтернету.

Цей розрив проявляється як в середині кожної країни, так і на міжнародній арені, де брак доступу до ІКТ уповільнює розвиток і якість життя населення. На самміті Великої вісімки (2000 р.) було прийнято «Окінавську хартію глобального інформаційного суспільства», в якій окремим пунктом стояло питання про подолання «цифрової нерівності» та визначались

шляхи забезпечення загального доступу до ІКТ. У 2003 і 2005 рр. у Женеві й Тунісі відбулись Всесвітні самміти з питань інформаційного суспільства, під егідою ООН, де обговорювалось поширення доступу до Інтернету в країнах, що розвиваються, та подолання глобальної цифрової нерівності. У 2006 р. на Генасамблеї ООН був проголошений Всесвітній день інформаційного суспільства з метою сприяння подоланню глобальної «цифрової прірви». Міжнародний союз електрозв'язку (орган ООН у сфері ІКТ) з 2007 р. регулярно відстежує Індекс розвитку ІКТ у країнах світу за 11 показниками.

В українській мові не існує єдиного еквівалента усталеного в англійській мові терміну *digital divide*. Використовуються словосполучення «цифрова нерівність», «цифровий поділ», «цифровий розрив», «дигітальний розрив», «дигітальна яма» і т. п. У статті використовується термін *digital divide* переважно в значенні «цифрова нерівність» і «цифровий розрив». *Digital divide* розуміється як розшарування суспільства через відсутність або диспропорції доступу та використання сучасних ІКТ. Обмеження стосуються доступу до пошуку роботи, соціальних зв'язків, економічного добробуту, захисту прав, культурного й освітнього розвитку тощо. До сучасних засобів комунікації можуть відноситись Інтернет, комп'ютери, телефони, телебачення, радіо та інші гаджети, пов'язані з інформаційними технологіями.

Digital divide тією чи іншою мірою присутній в усіх суспільствах і вважається однією з головних соціально-економічних проблем, яку мають долати на національному і міжнародному рівнях. Без телекомунікаційних технологій сьогодні неможливо досягнути економічного зростання. Поширення товарів і послуг через Інтернет, безпаперові трансакції, безмежна оперативна інформація, безліч освітніх і науково-дослідних платформ значно змінюють світ.

Головні соціальні фактори, що впливають на *digital divide*, можна поділити на чотири групи: географічні обмеження – між

людьми, які мешкають у містах і сільській або гірській місцевості; відмінності між соціально-економічними та демографічними спільнотами; між економічно розвинутими і нерозвинутими країнами; між освіченими і неосвіченими групами населенням. Розрив при цьому визначається не лише доступом до Інтернету (переважно широкосмугового) та ІКТ, а і їхньою якістю.

Отже, на першому місці стоїть рівень освіти та прибутку. Люди з вищою освітою в 10 разів частіше використовують увесь потенціал комп'ютеру й Інтернету в повсякденному житті в порівнянні з людьми без вищої освіти. У людей з високим доходом (75 тис. доларів США) ймовірність доступу до Інтернету у 20 разів вище, ніж в осіб з низьким рівнем (30 тис. доларів США). Багаті родини в 10 разів частіше мають комп'ютери і високошвидкісне підключення до Інтернету вдома, ніж сім'ї з низьким доходом (Steele, 2019), які ладні розглядати технології як розкіш. У найбагатшій країні США 29 % дорослих з доходом домогосподарств нижче 30 тис. доларів на рік не володіють смартфоном, 44 % не мають домашніх широкосмугових послуг або комп'ютера (46 %) (Anderson&Kumar, 2019). Між тим, американці з більшими доходами мають переважно кілька пристроїв для виходу в Інтернет. Відомо, що учні, які опановують цифрові навички в школах і використовують ІКТ, мають перевагу перед учнями, які не знайомились з цими технологіями в ранньому віці. Останні втрачають можливість поліпшити своє економічне становище і повторюють цикл бідності.

Особливо яскраво digital divide виявляється на світовій арені, накладаючись на існуючий розрив у рівні соціально-економічного розвитку країн. За даними ООН, лише 4,1 млрд людей у світі підключені до Інтернету. Ще 3,6 млрд (46,4 %) залишаються без доступу до нього. Більшість із них мешкають у найменш розвинутих країнах. За даними Міжнародного союзу електрозв'язку при ООН, кількість підключених до Інтернету людей зросла на 5,3 % порівняно з 2018 р. Кількість

користувачів Інтернету збільшилась з 25,8 % населення Землі у 2009 р. – до 53,6 % у 2019-му. Найвищий відсоток користувачів мережі в Європі (82,5 %), найнижчий – в Африці (28,2 %) (The digital gender gap...).

Чинниками цифрового розриву виступають етнічна приналежність, раса, вік, стать тощо. Наприклад, у США серед людей старше 65 років 49 % не користуються Інтернетом (Caumont, 2013). Серед жінок Інтернетом користуються 48 %, серед чоловіків – 58 %. Найбільша різниця між кількістю жінок і чоловіків, які мають доступ до мережі, в Африці, арабських країнах та Азійсько-Тихоокеанському регіоні, і цей гендерний розрив зростає. Мобільним телефоном у країнах з низьким рівнем доходу чоловіки володіють удвічі частіше, ніж жінки. У невідповідному становищі щодо доступу до Інтернету знаходяться люди з обмеженими фізичними можливостями, які навіть можуть мати необхідні навички.

Інформаційна нерівність пояснюється також особистісно-соціальними чинниками, куди відноситься нерівні можливості соціальної адаптації до нових процесів і реалізації природних здібностей, світоглядні, психологічні (брак мотивації, потреби), мовні тощо. Є частина населення, яка має необхідний доход, освіту, але не зацікавлена в опануванні комп'ютеру і потенціалу Інтернету. Деякі вважають це розкішшю, інші занадто складним для розуміння чи непотрібним, або стурбовані проблемами конфіденційності, довіри і безпеки даних, що веде до формування певного стилю життя, субкультури соціальної групи.

У 1995 р. менше 1 % населення світу мало доступ до Інтернету. Це були переважно дослідницькі організації та вищі прошарки суспільства. Через п'ять років кількість користувачів Інтернету у світі зросла до 8 %. У 2005 р. вже мільярд людей отримали доступ до нього. Сьогодні – понад 50 % населення світу мають доступ до Інтернету, і ці цифри продовжують зростати. Цифровий розрив неухильно скорочується зі швидкістю 5 % на рік (Steele, 2018). Разом з тим, digital divide

розширюється. Сьогодні у світі залишається близько 3,5 млрд людей, що не мають доступу до Інтернету. Найбільший відсоток з них проживає в менш розвинутих країнах, особливо в сільській місцевості, де погана інфраструктура. Щоправда розвиток технологій супутникового зв'язку надає нові можливості.

Крім інфраструктури, ще одним фактором, що впливає на розширення цифрового розриву, є цензура або обмеження Інтернету деякими авторитарними урядами та іншими групами впливу для досягнення власних інтересів, для маніпулювання громадською думкою, підготовки політичних переворотів або їхнього запобігання тощо.

В останні роки актуальним стає аналіз не лише рівня доступу до Інтернету, але і способи, якість і вартість його використання. Так, широкопasmовий Інтернет 4G і 5G забезпечує можливість доступу і поширення великих обсягів даних за відносно короткий проміжок часу, проте ця технологія не набула поширення в багатьох країнах, верствах населення через високу вартість.

Крім цього, новий вимір цифрового розриву включає не лише доступ до ІКТ або їхнє використання, але, чим далі, тим більше – цифрову грамотність. Загальновизнаного розуміння цього поняття не існує. Однак можна погодитись, що вона включає комп'ютерну, інформаційну, соціальну і мереживу грамотність. Цифрова грамотність уміщує набір знань і вмінь, які необхідні для ефективного використання цифрових технологій і ресурсів Інтернету, а також здатність критично оцінювати інформацію, отриману через медіаресурси, і використовувати її для розв'язання проблем і здобуття знань. Критична оцінка інформації – це спосіб мислення, який допомагає орієнтуватись в інформаційному середовищі й якому потрібно вчитись. І це є складним, адже торкається також інтелектуальної нерівності населення, нерівності в доступу до якісної освіти. Як зазначав індонезійський урядовець С. Пангерпан, «Ситуація в Індонезії доволі унікальна. Хоча

використання цифрових продуктів в Індонезії є одним з найвищих у світі, а кількість інтернет-користувачів налічує 170 мільйонів, цифрова грамотність залишається на відносно низькому рівні» (В Індонезії..., 2020). Брак освіти та інтелектуальний розрив призводить до того, що ІКТ використовується у формі так званого «інформаційного сміття». Це сміття розважає, відволікає, містить масу пліток і дуже мало цінної інформації. В такому разі поширення ІКТ і некритичне сприйняття інформації сприяє маніпуляції масовою свідомістю. Маніпулювання існувала і раніше, проте ІКТ це значно спростили. «Те, що ми знаємо про наше суспільство і навіть про світ, в якому живемо, ми знаємо завдяки мас-медіа», – зазначав Ніклас Луман (Луман, 2004: 8).

Емпіричними дослідженнями доводиться, що критичність оцінки інформації збільшується зі зростанням освітнього рівня. Так, американські дослідники П. Кеннеді й А. Прат, спираючись на аналіз споживання новин у 18 розвинених країнах, довели, що населення з низьким рівнем доходу й освіти використовує меншу кількість джерел інформації. Новини з джерел, що здебільше споживає малозабезпечена аудиторія, мають більшу «медіа-силу» і комерційний характер. Хоча новини в Інтернеті стають усе більш важливими, найпотужніші у світі інформаційні агентства залишаються переважно на телебаченні. Люди, які переглядають державне телебачення, в середньому заможніші та освіченіші. Це створює порочне коло, завдяки якому інформаційна нерівність породжує медіа-захоплення, захищаючи тим самим політичні інтереси еліт і зберігаючи нерівність доходів, що, у свою чергу, збільшує інформаційну нерівність (Kennedy&Prat, 2017).

Digital divide показує, що на одному полюсі суспільства концентрується цифрова бідність (інфобідні), а на іншому – цифрове багатство (інфобагаті). Розглядаючи проблему інформатизації та глобалізації сучасного суспільства, Дж. Сорос слушно зауважив, що «це все більше збільшує

розрив між багатими і бідними як усередині країн, так і серед країн. За загальним визнанням, глобалізація – не гра з нульовою сумою: вигоди від неї перевершують усі витрати, інакше кажучи, приріст багатства не просто достатній для компенсації нерівності та інших негативних ефектів глобалізації, він вище всіх витрат» (Сорос, 2004: 96-97). М. Кастельс і П. Хімані зазначали: «Глобальний тренд полягає в тому, що інформаційна економіка підключає до своєї мережі тих, хто представляє для неї цінність (тим самим надаючи їм додаткову цінність), але відключає тих, хто не має для неї цінності (тим самим ще більше зменшуючи їхні шанси знайти якусь цінність)» (Хімані&Кастелс, 2002). Отже, нерівність в інформаційному суспільстві поширюється на нових засадах.

У 1980-1990-х рр. показником інфобагатства вважалися пейджер, мобільний телефон або персональний комп'ютер. На зміну ним прийшли Інтернет, смартфони та інші гаджети. Батьки прагнуть дати дитині доступ до сучасних ІТ і шукають відповідні навчальні заклади. «Колись технології та гаджети вважалися розкішшю для еліти, тепер цифрова економіка формується для бідних», – зазначає Неллі Боулз (Bowles, 2019).

Попит на дешевизну цифрових послуг знайшов місце в школах. Через урізання бюджету в невеликих містах тисячі дітей США навчаються дистанційно за інтернет-програмою з дому, не маючи можливості безпосереднього спілкування. В Україні таке онлайн навчання під час карантину викликає невдоволення. Великі ІТ-компанії щосили намагаються переконати школи в необхідності високотехнологічного навчання, де в кожного учня є свій ноутбук. Нібито так вони будуть краще підготовлені до цифрового майбутнього. Насправді ІТ-компанії намагаються привчити людей до екранів і заробляти на цьому. Щоб розробити гаджет, який буде утримувати погляд, увагу і розум людини максимально довго, компанії наймають психологів і нейробіологів. Багаті люди поступово відгороджуються від екранів, прагнучі до того, щоб їхні діти грали зі справжніми іграшками і вчилися в приватних

школах з мінімумом гаджетів на заняттях, де навчання будується на живому спілкуванні один з одним. У низці європейських країн вимикають у початковій школі Wi-Fi. IT-співробітники волять рости своїх дітей подалі від технологій. Так, у Кремнієвій долині дуже популярна місцева вальдорфська школа, де навчання проходить майже без гаджетів. Можливо, багато батьків не хочуть, щоб їхні діти навчалися, дивлячись в екран монітора, але вони втрачають можливість вибору, так як школам «цифрова схема» навчання набагато вигідніша. Між тим, за дослідженням Національного інституту охорони здоров'я США, діти, які проводять за планшетами і телефонами понад дві години на день, гірше складають тести на мислення і знання мов. «Ми наче посеред природного виду неконтрольованого експерименту над наступним поколінням дітей», – зазначають дослідники (Cooper, 2018). Можливість займатися і спілкуватися з людьми стає елітарною ознакою, розкішшю. Розкішшю, доступною еліти, яка спілкується наживо, відмовляється від соціальних мереж і електронної пошти. Як вказує Боулз, багаті люди можуть дозволити собі піти в офлайн, але інші громадяни позбавлені цього.

К. Мей підкреслює, що «Вагомим соціальним наслідком розвитку IT стало зникнення певних професій, робочих місць і кардинальна зміна фахових вимог до представників багатьох спеціальностей. При цьому, як і на попередніх етапах технологічного розвитку, втрати робочих місць від упровадження нових технологій будуть більшими, ніж кількість створених нових робочих місць. Змінюється характер праці. Чим далі, тим більше поширюється повна та часткова домашня зайнятість, робота за контрактом, що в цілому підвищує інтенсивність праці. Головною особливістю роботи за контрактом є те, що вона юридично й соціально дистанціює роботодавця від працівника, робить його беззахисним. Роботодавець не зацікавлений вносити інвестиції в таких працівників. Якщо він захворів, то можна замінити на іншого. Якщо певне завдання потребує нових навичок, то навіть

витрачати кошти на підвищення кваліфікації найманих працівників, якщо можна найняти інших, уже підготовлених? У цьому сенсі індивідуалізація робочої сили в інформаційному суспільстві дозволяє роботодавцям уникати відповідальності за умови праці робітників. Тепер працівник за власний кошт підвищує свою кваліфікацію. Більш за все це стосується ІТ працівників. Тож хоча робота з інформацією стала простіше, менше проблем від цього не стало» (Мей, 2004: 59-64).

Зазначимо, що в Україні присутній глибокий цифровий розкол у суспільстві. Показником цього є, перш за все, обмеження телекомунікаційної інфраструктури в багатьох регіонах, зокрема проблеми з доступом до широкосмугового Інтернету. За офіційними даними, в Україні рівень проникнення останнього становить лише 11,8 абонента на 100 осіб населення (у сусідніх Словаччині – це 23,3; Угорщині – 27,4; а в Білорусі – 31,4). За даними звіту Міжнародного агентства «Digitalin 2018», тільки 58 % населення країни користуються мережею Інтернет. 53 % шкіл, 99 % медичних закладів в Україні не мають доступу до швидкого широкосмугового Інтернету (Мацегора, 2018). Між тим, за об'єктивними показниками, відсоток домогосподарств з доступом до Інтернету вдома, як правило, співвідноситься з рівнем розвитку регіону. У 2019 р. в Міністерстві цифрової трансформації України вперше було визначено відсоток цифрової грамотності наших громадян, за методикою Європейської комісії. За цими даними, 37,9 % українців мають цифрові навички на рівні нижче середнього, а 15,1 % взагалі не володіють ними. Таким чином, 53 % українців знаходились нижче позначки «середній рівень» (Дослідження цифрової грамотності населення). Так, організація Cable оприлюднила рейтинг швидкості Інтернету в 207 країнах світу. Україна опинилася на 81 місці, втративши 23 позиції, порівняно з 2018 р. (Миськевич, 2019: 92). Отже, за показниками цифрової нерівності та розвитку ІКТ Україна залишається порівняно відсталою країною.

Проте положення країн-аутсайдерів в ІТ-просторі не є тупиковим. Є приклади країн, коли за допомогою цілеспрямованої державної ІТ-політики стає можливим піднятися в гору (Індія та ін.). Такі країни, використовуючи політичну волю, можуть скористатися наявними досягненнями НТП (хоча дещо застарілими), не витрачаючи значні ресурси на власні науково-технічні розробки. Впродовж масового виробництва інформаційних продуктів вартість їх падала. І країни, що розвиваються, можуть витрачати кошти на придбання їхніх дешевих аналогів. Новітні інформаційні технології дозволяють скорочувати інформаційну нерівність за рахунок нетрадиційних засобів, наприклад, бездротового телефонного зв'язку тощо.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, стрімкий розвиток ІКТ призвів до суттєвих змін суспільства, характеру трудової діяльності та виявив суперечливі наслідки в соціальній сфері. Якщо засновники теорії інформаційного суспільства запевняли, що інформатизація розширює соціальну рівність, демократію, то цього не сталося. Соціальна нерівність в інформаційній сфері поширюється, виникають нові її прояви. Чинниками digital divide виступають соціально-економічне становище, вік, походження, рівень освіти, місце проживання, етнічна приналежність тощо людини та інформаційна політика й економічний розвиток держави.

З розвитком суспільства, заснованого на високих ІТ, зростає ризик відсторонення з активного соціального життя багатьох верств населення та регіонів. Населення поділилось за рівнем інформаційної грамотності на «інфобідних» і «інфобогатих», на масу і так звану еліту, тих, хто визначає інформаційну політику: спілка фінансово-економічних транснаціональних корпорацій та тих, хто їх обслуговує. Зменшення цифрової нерівності є передумовою зниження бідності. Воно включає не тільки доступ до ІКТ або їхнє використання, але також здатність і знання про використання

цих послуг, підвищення цифрової грамотності. Щоб стимулювати просування ІТ, варто розробляти місцевий контент і додатки на місцевих мовах, актуальних для цього регіону, типу зайнятості тощо.

Питання цифрової нерівності, «бар'єру» або «розриву», «ножиць» між суб'єктами інформаційного процесу знаходиться в полі зору представників багатьох суспільних наук: філософів, істориків, економістів, культурологів, політологів тощо, які розглядають це явище під власним кутом зору. Вважаємо актуальним подальший розгляд означених процесів через міждисциплінарний інформаційно-комунікаційний підхід.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Anderson M., Kumar V. Digital divide persists even as lower-income Americans make gains in tech adoption. Pew Research Center. 07.05.2019. URL: <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2019/05/07/digital-divide-persists-even-as-lower-income-americans-make-gains-in-tech-adoption/> (дата звернення: 05.01.2022).
2. Bowles N. Human Contact Is Now a Luxury Good. Screens used to be for the elite. Now avoiding them is a status symbol. *The New York Times*. 2019. March 23. URL: <https://www.nytimes.com/2019/03/23/sunday-review/human-contact-luxury-screens.html> (дата звернення: 06.01.2022).
3. Caumont A. Who's not online? 5 factors tied to the digital divide. Pew Research Center 08.11.2013. URL: <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2013/11/08/whos-not-online-5-factors-tied-to-the-digital-divide/> (дата звернення: 06.01.2022).
4. Cooper A. Groundbreaking study examines effects of screen time on kids. *Cbsnews. 60 Minutes*. 2018. Dec. 09. URL: <https://www.cbsnews.com/news/groundbreaking-study-examines-effects-of-screen-time-on-kids-60-minutes/> (дата звернення: 08.01.2022).
5. Kennedy P., Prat A. Information inequality. 2017. November 25. URL: <https://voxeu.org/article/information-inequality> (дата звернення: 09.01.2022) [].

6. Steele C. What is the Digital Divide? 2019. Feb 22. URL: <http://www.digitaldividecouncil.com/what-is-the-digital-divide/> (дата звернення: 10.01.2022).

7. Tapscott D. Growing Up Digital. The Rise of the Net Generation. New York: McGraw Hill, 1998. 338 с. URL: www.growingupdigital.com. (дата звернення: 09.01.2022).

8. The digital gender gap is growing fast in developing countries. URL: <https://itu.foleon.com/itu/measuring-digital-development/gender-gap/> (дата звернення: 11.01.2022).

9. В Індонезії запускають масштабну програму з цифрової грамотності. *Media Sapiens*. 2020. 3 березня. URL: <https://ms.detector.media/mediaosvita/post/24281/2020-03-03-v-indonezii-zapuskayut-masshtabnu-programu-z-tsifrovoi-gramotnost-i/> (дата звернення 12.01.2022).

10. Дослідження цифрової грамотності населення. *MediaSapiens*. 24.12.2019. URL: <https://ms.detector.media/print/23983/> (дата звернення: 09.01.2022).

11. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. Москва, 2000. 580 с.

12. Луман Н. Реальность массмедиа. Москва, 2004. 252 с.

13. Мацегора К. У країні стартує цифрова трансформація економіки. *Урядовий кур'єр*. 2018. 18 січ. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/u-krayini-startuye-sifrovatransformasiya-ekonomik/> (дата звернення: 10.01.2022).

14. Мей К. Інформаційне суспільство. Скептичний погляд / пер. з англ. М. Войцицька. Київ: К.І.С., 2004. 220 с.

15. Миськевич Т. Цифрова нерівність у сучасному суспільстві: український вимір світових тенденцій. *Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук*. 2019. Випуск 3. С. 87-98.

16. Німані Пекка, Кастелс Мануель. Інформаційне суспільство і держава добробуту. Фінська модель = The Information Society and Welfare State: The Finnish Model. Київ: Логос, 2002. 224 с.

17. Сорос Дж. МЫЛЬНЫЙ пузырь американского превосходства. Москва, 2004. 504 с.
18. Уэбстер Ф. Теории информационного общества. Москва: Аспект Пресс, 2004. 400 с.
19. Франкел Б. Постіндустріальні утопісти / пер. з англ. О. Юдіна. Київ: Ніка-Центр, 2005. 304 с.

REFERENCES

1. Anderson, M., Kumar, V. (2019). Digital divide persists even as lower-income Americans make gains in tech adoption. Pew Research Center. 07.05. URL: <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2019/05/07/digital-divide-persists-even-as-lower-income-americans-make-gains-in-tech-adoption/> (data zvernennia: 05.01.2022) [in English].
2. Bowles, N. (2019). Human Contact Is Now a Luxury Good. Screens used to be for the elite. Now avoiding them is a status symbol. *The New York Times*. March 23. URL: <https://www.nytimes.com/2019/03/23/sunday-review/human-contact-luxury-screens.html> (data zvernennia: 06.01.2022) [in English].
3. Caumont, A. (2013). Who's not online? 5 factors tied to the digital divide. Pew Research Center 08.11. URL: <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2013/11/08/whos-not-online-5-factors-tied-to-the-digital-divide/> (data zvernennia: 06.01.2022) [in English].
4. Cooper, A. (2018). Groundbreaking study examines effects of screen time on kids. *Cbsnews. 60 Minutes*. Dec. 09. URL: <https://www.cbsnews.com/news/groundbreaking-study-examines-effects-of-screen-time-on-kids-60-minutes/> (data zvernennia: 08.01.2022) [in English].
5. Kennedy, P., Prat A. (2017). Information inequality. November 25. URL: <https://voxeu.org/article/information-inequality> (data zvernennia: 09.01.2022).
6. Steele, C. (2019). What is the Digital Divide? Feb 22. URL: <http://www.digitaldividecouncil.com/what-is-the-digital-divide/> (data zvernennia: 10.01.2022) [in English].

7. Tapscott, D. (1998). *Growing Up Digital. The Rise of the Net Generation*. New York: McGraw Hill, 338. URL: www.growingupdigital.com. (data zvernennia: 09.01.2022) [in English].

8. The digital gender gap is growing fast in developing countries. URL: <https://itu.foleon.com/itu/measuring-digital-development/gender-gap/> (data zvernennia: 11.01.2022) [in English].

9. *V Indoneziyi zapuskayut' masshtabnu prohramu z tsyfrovoyi hramotnosti* [A large-scale digital literacy program is being launched in Indonesia] (2020). *Media Sapiens*. 3 bereznya. URL: <https://ms.detector.media/mediaosvita/post/24281/2020-03-03-v-indonezii-zapuskayut-masshtabnu-programu-z-tsifrovoyi-gramotnost-i/> (data zvernennya 12.01.2022) [in Ukrainian].

10. *Doslidzhennya tsyfrovoyi hramotnosti naseleennya* [Research of digital literacy of the population] (2019). *Media Sapiens*. 24.12. URL: <https://ms.detector.media/print/23983/> (data zvernennya: 09.01.2022) [in Ukrainian].

11. Kastel's, M. (2000). *Informacionnaja jepoha: jekonomika, obshhestvo i kul'tura* [Information Age: Economy, Society and Culture]. Moskva, 580 [in Russian].

12. Luman, N. (2004). *Real'nost' massmedia* [Reality of mass media]. Moskva, 252 [in Russian].

13. Matsehora, K. (2018). *U krayini startuye tsyfrova transformatsiya ekonomiky* [The country is starting a digital transformation of the economy]. *Uryadovyy kur`yer*. 18 sich. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/u-krayini-startuye-cifrovatransformaciya-ekonomik/> (data zvernennya: 10.01.2022) [in Ukrainian].

14. Mey, K. (2004). *Informatsiyne suspil'stvo. Skeptychnyy pohlyad* [Information society. Skeptical look] / per. z anhl. M. Voytsyts'ka. Kyiv: K.I.S., 220 [in Ukrainian].

15. Mys'kevych, T. (2019). *Tsyfrova nerivnist' u suchasnomu suspil'stvi: ukrayins'kyy vymir svitovykh tendentsiy* [Digital inequality in modern society: the Ukrainian dimension of world

trends]. *Ukrayins'kyy zhurnal z bibliotekoznavstva ta informatsiynykh nauk*. Vypusk 3, 87-98 [in Ukrainian].

16. Nimani Pekka, Kastels Manuel'. (2002). *Informatsiynе suspil'stvo i derzhava dobrobutu* [Information society and welfare state]. *Fins'ka model' = The Information Society and Welfare State: The Finnish Model*. Kyiv: Lohos, 224 [in Ukrainian].

17. Soros, Dzh. (2004). *Myl'nyj puzyr' amerikanskogo prevoshodstva* [Soap bubble of American supremacy]. Moskva, 504 [in Russian].

18. Ujebster, F. (2004). *Teorii informacionnogo obshhestva* [Information society theories]. Moskva: Aspekt Press, 400 [in Russian].

19. Frankel, B. (2005). *Postindustrial'ni utopisty* [Post-industrial utopians] / per. z anhl. O. Yudina. Kyiv: Nika-Tsentr, 304 [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано проблеми цифрової нерівності або цифрового розриву в сучасному інформаційному суспільстві через призму міждисциплінарного інформаційно-комунікаційного підходу. Цифрова нерівність розглядається на міжнародному рівні та рівні соціуму як складний і багатоаспектний процес. Показано специфіку digital divide через поведінку «інфобагатих» і «інфобідних». Охарактеризовано основні соціальні чинники впливу на цифрову нерівність і специфіку їхнього прояву в Україні.

Інформаційна нерівність як вид соціальної нерівності існувала завжди в усіх суспільствах і є їх невід'ємною характеристикою. Більшу частину своєї історії населення розділялось на освічену, інформаційно обізнану еліту й малоосвічену масу. Можливості доступу до знань/інформації мали переважно вихідці з вищих прошарків. Останнє відповідало їхньому статусу і відгороджувало від маси.

Digital divide тією чи іншою мірою присутній в усіх суспільствах і вважається однією з головних соціально-

економічних проблем, яку мають долати на національному і міжнародному рівнях. Без телекомунікаційних технологій сьогодні неможливо досягнути економічного зростання. Поширення товарів і послуг через Інтернет, безнаперові трансакції, безмежна оперативна інформація, безліч освітніх і науково-дослідних платформ значно змінюють світ.

Доступ до Інтернету, використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), соціальних мереж, такі як Twitter, Facebook, створюють онлайн-групи зі схожими інтересами та проблемами. Інтернет і ІКТ певним чином видозмінюють суспільство, покращуючи взаєморозуміння, привчаючи людей знайомитись з новими ідеями, здійснювати ділові операції, оцінювати новини тощо, що певним чином, відсторонює, ізолює групи, не підключені до Інтернету.

Інформаційна нерівність пояснюється також особистісно-соціальними чинниками, куди відноситься нерівні можливості соціальної адаптації до нових процесів і реалізації природних здібностей, світоглядні, психологічні (брак мотивації, потреби), мовні тощо.

Ключові слова: інформаційне суспільство, цифрова нерівність, цифровий розрив, фактори поширення цифрової нерівності, інформаційно-комунікаційні технології, інформатизація.

УДК 316.77:004

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-14-253-265>

**SOCIAL COMMUNICATION AS AN IMPORTANT
COMPONENT OF THE INFORMATION AND
COMMUNICATION SPACE**

**СОЦІАЛЬНА КОМУНІКАЦІЯ ЯК ВАЖЛИВА
СКЛАДОВА ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНОГО
ПРОСТОРУ**

Інна Левченко,

*доктор історичних наук,
професор кафедри теорії та
методики професійної
підготовки і пнп.*

lewchenko2000@ukr.net

ORCID ID: 0000-0001-9652-8755

Research ID: D-1140-2019

*Університет Григорія
Сковороди в Переяславі,
м. Переяслав*

*, вул. Сухомлинського, 30,
Київська обл., Україна, 08401*

Inna Levchenko,

*Doctor in Historical Sciences,
Associate Professor of the
Department of Theory and
Methods of Vocational
training inna.*

lewchenko2000@ukr.net

ORCID ID: 0000-0001-9652-8755

Research ID: D-1140-2019

*Hryhoriy Skovoroda University
in Pereyaslav, Pereyaslav, 30,
Sukhomlynskooho Str., Kyiv
region, Ukraine, 08401*

ABSTRACT

The article substantiates the new role of social communication in the modern information and communication space. The author clarifies the limited use of the theory of «information society» in sociological discourse, proposing new approaches to defining the essence of social communication and its impact on the transformation of the world community. Analysis of modern research leads to the conclusion that it is necessary to pay attention to the content of communication processes in the activities of social institutions and emerging social practices based on the

latest communication technologies, which will further strengthen the practical significance of sociological science in general.

The multifaceted and multifaceted social phenomenon related to information and communication technologies that are changing rapidly is considered. The historical process of formation of ICP is analyzed, the first element of which was human language, as the first channel of social communication, which arose during the work of primitive people. The language channel of social communication is mentioned as an effective means of interaction in human relations.

The study focuses on important functions of society, in particular: cognition and understanding, explanation and anticipation, self-expression and self-understanding, social cognition and influence, development of basic forms of relations in the human team, socialization, beliefs and others. At the same time, the main functions of social communication are considered: achievement of the set purpose; maintaining its internal structure in a dynamic and flexible state; adaptation to the external environment; the ability to change or even improve.

The research revealed that human language in the information and communication space acts as a separate structural unit, and as a separate channel of communication.

Keywords: *Information and communication space, social communication, information society, communication.*

Постановка проблеми. Значущою подією минулого століття стало те, що процес розвитку науки і техніки збагатився інформаційно-комунікаційними технологіями (ІКТ). Як наслідок, соціальна комунікація почала розвиватися в науці, освіті, промисловості, економіці, медичній та військовій справі саме під впливом ІКТ. Формування глобальної системи обміну інформацією та людською комунікацією здійснювалося шляхом інтеграції світових знань, які накопичувалися століттями і в різних країнах це робилося по-різному. За останні тридцять років інформаційно-комунікаційні мережі й

системи радикально змінили уявлення про інформаційно-комунікаційну діяльність, суттєво розширили світ, а інтернаціоналізація та уніфікація стандартів сформувалися в результаті цифровізації інформаційно-комунікаційного простору (ІКП).

До освіти та фахової підготовки людей, які працюють в інформаційно-комунікаційній сфері також змінилися вимоги. Інтегруючи потенціал людства та підсилюючи могутність впливу на нашу свідомість глобального інформаційно-комунікаційного простору, стрімко змінюється людське суспільство в гармонічній єдності всіх її елементів, а саме: інформаційно-комунікаційних, політико-правових, науково-освітніх і фінансово-економічних процесів.

Світова спільнота ставить перед кожною державою виключно складні питання щодо проведення відповідної інформаційно-комунікаційної політики з метою адаптації своїх громадян до умов життя в новому інформаційно-комунікаційному просторі, формуючи нове бачення прав та обов'язків людини щодо задоволення інформаційно-комунікаційних потреб у суспільстві і, таким чином, готувати своїх громадян до життя в нових реаліях світу, життєдіяльність якого засновано на використанні інформації в якості головного ресурсу розвитку.

Аналіз досліджень та публікацій. У сучасній науці тема соціальної комунікації в інформаційно-комунікаційному просторі недостатньо висвітлена, однак є низка наукових досліджень, які присвячені розкриттю проблем становлення та розвитку як інформаційно-комунікаційних технологій, так і соціальних комунікацій.

Проблемами соціальних комунікацій займалися зарубіжні вчені, зокрема, Е. Гідденс (Гидденс, 1995), Т. Парсонс (Парсонс, 1993) тощо. Класичне трактування і сучасні підходи вивчення сучасних інститутів, як складової комунікаційних процесів розробляв С. Макєєв (Макєєв, 2002), а поняття «соціальної комунікації» з точки зору науковців різних часів розтлумачував у своїх працях Н. Луман (Луман, 1995).

Роль інформаційно-комунікаційного простору в соціальних процесах сучасного суспільства розглядала А. Невоструєва (Невоструєва, 2016). Значну увагу вона приділила виникненню поняття «Інформаційно-комунікаційний простір» та його місцю в сучасній соціологічній науці (Невоструєва, 2016).

Однак наукового доробку, який би розкривав питання соціальної комунікації в інформаційно-комунікаційному просторі не було знайдено.

Метою статті є дослідження проявів соціальної комунікації в інформаційно-комунікаційному просторі.

Виклад основного матеріалу. Методологія кожного дослідження передбачає з'ясування та визначення основних понять об'єкта та предмета наукового аналізу. У структурі інформаційно-комунікаційного простору (ІКП) одним із них виступає «комунікація». Увагу вчених воно привертає з перших десятиліть ХХ ст., завдяки усвідомленню складнощів процесу взаємодії не лише у природі, а й суспільстві.

У сучасному науковому дискурсі це поняття виявилось відсунутим на другий план через широке поширення відомої теорії «інформаційного суспільства», де основна увага приділяється змісту поняття інформації. Цей стан був актуальним і виправданим для періоду 60-70-х років ХХ ст., коли інформація ставала найвигіднішим видом виробництва та докладання капіталу. У сучасних умовах, при домінуванні принципово інших способів і видів комунікації, визначення «інформаційне суспільство» стає недостатнім, воно набуває своєрідного «технократичного» сенсу, призводить до недооцінки ролі та місця соціальної комунікації у структурі ІКП. Необхідний новий рівень розуміння підстав сучасної цивілізації, в умовах якої відбуваються великі соціальні трансформації, які зачіпають усі сторони життя соціуму та несуть у собі значні ризики у розвиток особистості.

У той же час дискусії, що продовжуються, в соціологічному співтоваристві з питання визначення поняття

«комунікація» характеризуються безліччю підходів до даної дефініції. І це становище у теоретичному континуумі цілком обґрунтовано неминуче, так як мова йде про багатоаспектний і багатогранний соціальний феномен, пов'язаний з інформаційними та комунікаційними технологіями, що інтенсивно змінюються. До найпоширеніших визначень «комунікації» можна віднести такі: «передача інформації», «процес взаємодії», «створення та передача смислів», «соціальний процес», «смысловий та ідеально-змістовний аспект соціальної взаємодії», «створення та передача символів», «конструювання реальності», «взаємозв'язок», «інформаційне спілкування», «передача знання», «спосіб повідомлення», «взаєморозуміння» та ін.

Для вирішення сучасних проблем із поняттям «соціальна комунікація» необхідно використовувати нову соціологічну категорію – інформаційно-комунікаційний простір, на важливість застосування якої ми вже неодноразово вказували (Невоструева, 2016: 156). При цьому підході з'являється можливість розглядати проблему соціальної комунікації на рівні системної теорії, що включає комунікацію як сутнісний феномен розвитку людини і суспільства.

Розмаїття теоретичних уявлень пов'язані з певним змішанням різних рівнів комунікації: міжособистісної, масової та соціальної. Незважаючи на їхнє взаємопроникнення та переплетіння, соціальна комунікація має власний об'єкт, на який вона спрямовується, і в якому вона функціонує – це соціальні інститути та соціальні практики. Цей підхід дозволяє «розвести» рівні комунікації, створити умови для з'ясування сутності, ролі та функцій соціальної комунікації у діяльності окремих структурних одиниць суспільства. Саме на рівні «соціальних інститутів, соціальних практик», як базових соціологічних понять, можливе вивчення не окремих, ізольованих одна від одної дій, предметів, явищ і процесів, а діалектичну єдність взаємопов'язаних та взаємодіючих об'єктів, певного роду системних, цілісних утворень, що

перебувають у постійному внутрішньому та зовнішньому комунікаційному просторі, комунікаційному зв'язку та дії.

Звернення до проблеми системності суспільства в сучасних умовах призвело до великих відкриттів, по суті, механізму його розвитку. Перехід від ідеї жорсткої детермінації процесів існування систем до їхньої нестабільності та нестійкості як фундаментальної характеристики світобудови, дозволило доводити багатоваріантність шляхів еволюції. «Реальність взагалі не контрольована в сенсі, який був проголошений колишньою наукою, саме тому у світі, заснованому на нестабільності і творчості, людство знову опиняється в самому центрі законів світобудови» – зазначає І. Пригожин (Пригожин, 1991: 46-57).

Ця невизначеність, динамізм створюють умови для самоорганізації, що забезпечуються всеосяжною системою взаємозалежності та взаємодії, яка можлива через комунікацію. Якоюсь мірою соціальна комунікація нагадує «колективність» або «колективний дух» Е. Дюркгейма, яка пов'язує всі соціальні інститути, або зиммелевську теорію суспільства, де взаємодія (комунікація) пронизує всі соціальні рівні, даючи можливість здійснення людської соціалізації, а також уявлення С. Московичі про комунікацію як систему «зв'язків між соціальними суб'єктами ... які самовизначаються через відносини один до одного» (Московичі, 1998: 134).

Тому в історичному процесі формування ІКП першим елементом виступала людська мова, як перший канал соціальної комунікації, що виникла в ході трудової діяльності первісних людей. Просторові рамки визначалися місцем проживання та збігалися з першою формою соціальної організації, предтечею майбутнього соціального інституту держави – кровноспорідненим племенем. Масштаби комунікації, щільність та обсяги інформації змінювалися відповідно до ускладнення суспільного життя племені. Разом з тим, членороздільна мова грала значну роль у формуванні свідомості первісної людини. У промові присутні також

потужні стимули світоглядних сприйнятів, що розкриваються у часі та у просторі (Клягин, 2007: 18-19).

Підтвердженням можуть бути дослідження вітчизняних та зарубіжних психологів 50-60-х рр. ХХ ст., які експериментальним шляхом довели важливість оволодіння складною образною промовою, яка сприяла становленню просторових уявлень людини вже з раннього дитячого віку.

Світоглядні погляди у формі первинних уявлень про навколишній світ (анімізм, тотемізм, фетишизм, магія) не лише визначали та конкретизували місце людини в природі, а й створювали передумови ускладнення структури та змісту ІКП.

Важливим є той фактор, що ІКП сприяє утвердженню діяльнісного характеру існування людини, виступаючи стихійним регулятором його ставлення до природи та перетворювального характеру праці. Переплетіння конкретних та абстрактних уявлень та образів у свідомості людини вже імпліцитно (приховано, неявно) містили у собі майбутні зміни. Накопичений досвід поколінь отримує своє вираження у створенні образних, метафоричних, життєвих «мудростей», які входять у загальну картину світу.

Вони пізніше, вже в період античності, одержують назву «паремія», яка означає жанри фольклору, що входять до скарбниці народної усної творчості (приказки, байки, прислів'я та ін.), що містять вже на цьому рівні перші соціальні стереотипи морального та етичного змісту та поведінки (Гидденс, 1995: 228).

Не викликає сумніву та обставина, що саме мовний канал соціальної комунікації був ефективним засобом взаємодії у відносинах людей. За допомогою мови реалізуються такі важливі функції розвитку як: пізнання та розуміння, пояснення та передчуття, самовираження та саморозуміння, соціальне пізнання та вплив, розвиток основних форм відносин у людському колективі, соціалізація, переконання та ін. Ступінь ж ефективності даного каналу комунікації залежала від індивідуальних та соціальних умов та факторів. Зрозуміти ці

чинники можна лише у їх єдності, оскільки поведінка людини визначалася (та й сьогодні визначається) конкретними ситуаціями, особистими обставинами і подіями, усім історичним процесом розвитку людства.

Разом з тим, поняття «ефективне» означало, більшою мірою, здатність і можливість розуміти одне одного. Процес комунікації може бути успішним, якщо його мета реалізується у комунікаційному процесі на більш високому якісному рівні. На думку дослідників більш істотним в осмисленні ІКП є діяльнісна сторона мовної комунікації, коли головним стає стимул до скоєння дії. Останнім часом наголошуються на спробах звернути увагу саме на цей бік значення комунікаційного акту (Коляденко, 2002: 9). Учені відзначають, що поняття продуктивності соціальної комунікації є більш ємним, коли в процес включається ефективність, яка передбачає більшою мірою поведінкові, індивідуальні і суб'єктивні аспекти, проявляє себе і розвивається разом з інформаційною складовою системи. Продуктивність допомагає досягти найбільшого розвитку, коли сама інформація набуває форм наміру, розуміння та самоаналізу.

Безсумнівно, що до головних функцій соціальної комунікації слід віднести наступні категорії: досягнення поставленої мети; підтримка її внутрішньої структури в динамічному та гнучкому стані; адаптація до зовнішнього середовища; здатність змінюватись або навіть удосконалюватись. Ефективність і неефективність комунікації, зрештою, може оцінюватися шляхом обліку досягнення мети цієї діяльності загалом, як і ефективність типу і рівня окремого цільового зусилля. І тоді продуктивність виявляється проміжною чи відкладеною ефективністю (Клягин, 2007: 35).

Вважається, що продуктивна комунікація – не якість суто сучасне явище, а вона має свою історію, яка є складовою людської продуктивності взагалі, і ця історія, у свою чергу, сягає корінням у природу. Таким чином, людська мова в ІКП виступає як окрема структурна одиниця, і як окремий канал комунікації.

Певною мірою на зародження ІКП впливала родоплемінна форма організації повсякденного життя людей. Визначаючи основні функції соціальних інститутів, сучасна соціологія включає у них окрім задоволення життєвих потреб, соціалізації, закріплення та відтворення суспільних відносин, регуляції, інтеграції, трансляції і комунікаційну потребу (Невоструева, 2016: 343). Такий підхід звужує феномен комунікації. Тим часом, варіативність і селективність дій учасників інституціалізованого суспільства, проблема стійкого існування в світі, що змінюється, його невизначеність, мінливі обставини, перманентна трансформація структур, зв'язків і відносин, забезпечення взаємодії всієї системи соціальних інститутів наполегливо вимагають нового усвідомлення загальності та універсальності соціальної комунікації (Луман, 1995: 114-125).

Е. Гідденс, долаючи існуючий у класичній соціології розрив між структурою та дією, позначає соціальну комунікацію як реальний просторово-часовий процес реалізації структури. З тези про дуальності, тобто двоїстий характер соціальних структур, він говорить про неї як про результат (часто ненавмисний) діяльності індивідів (агентів), з іншого боку – як об'єктивну передумову їх діяльності. Сама ж структура містить імпліцитно три виміри: сигніфікацію (позначення), панування та легітимацію, де комунікація є неодмінною умовою осмислення агентами того, що вони роблять та говорять (Гідденс, 1995: 235-237).

Соціальна комунікація має дві сторони (два рівні) свого вираження. Перша, зовнішня – це процес (прояв, дія) комунікації між соціальними інститутами суспільства, але не в технологічному сенсі (у цій якості процес вивчається технічними науками). І друга, внутрішня, яка є змістом комунікації, тобто – інформацією (змістом). Ця сторона соціальної комунікації є предметом вивчення інших дисциплін – семіології, соціолінгвістики, соціопсихології, інформатики, культурології тощо.

Таким чином, соціальна комунікація є дієвим та ефективним елементом у структурі сучасного ІКП, що дозволяє враховувати швидкі зміни в соціумі, їх вплив на благополуччя людини та розвиток соціальних інститутів. У процесі дослідження було з'ясовано, що людська мова в інформаційно-комунікаційному просторі виступає як окрема структурна одиниця, і як окремий канал комунікації.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гидденс Э. Центральная проблема в социальной теории. *Современная социальная теория*. Новосибирск, 1995. с. 235-237.
2. Демченко І. Сучасні інформаційно-комунікативні технології як провідний чинник глобальних світоглядних трансформацій. URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/2098>.
3. Климанська Л.Д. Комунікативні технології моделювання політичного простору в демократичному суспільстві. URL: http://www.democracy.kiev.ua/publications/collections/conference_2005
4. Клягин С.В. Социальная коммуникация: созидание человека и общества. *Вестник РГГУ*. Вып. 1. Москва, 2007. с. 33-46.
5. Коляденко В.А. Інфокомунікаційні технології як чинник політичної модернізації: автореф. дис. к. політ. н.: 23.00.02 „Політичні інститути та процеси”. Одеська національна юридична академія. Одеса, 2002. 16 с.
6. Луман Н. Что такое коммуникация? *Социологический журнал*. 1995. № 3. с. 114-125.
7. Макеев С.А. Социальные институты: классические трактовки и современные подходы к изучению. *Социология: теория, методы, маркетинг*. 2002. № 4. с. 5-12.
8. Московичі С. Машина, творящая богов. Москва: Центр психологии и психотерапии, 1998. 560 с.
9. Невоструева А. Ф. Актуализирующая роль информационно-коммуникационного пространства в социальных процессах современного общества. Пермь: Изд-во ПНИПУ, 2016. 389 с.

10. Невоструева А.Ф. К вопросу о статусности понятия «информационно-коммуникационного пространства» в современной социологической науке. *Общественные науки*. 2016. № 6. Т. 2. с. 340-350.

11. Парсонс Т. Понятие общества: компоненты и их взаимоотношения. *THESIS*. 1993. Вып. 2. с. 94-122.

12. Пригожин И. Философия нестабильности. *Вопросы философии*, 1991. № 6. с. 46-57.

REFERENCES

1. Giddens, Je. (1995). Central'naja problema v social'noj teorii [The central problem in social theory]. Novosibirsk: Izd-vo Novosibirskogo universiteta, 235-237 [in Russian].

2. Demchenko, I. (2018). Suchasni informatsiino-komunikatyvni tekhnolohii yak providnyi chynnyk hlobalnykh svitohliadnykh transformatsii [Modern information and communication technologies as a leading factor in global worldview transformations]. Retrieved from : <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/2098> [in Ukrainian].

3. Klymanskyi, L. (2019). Komunikatyvni tekhnolohii modeliuvannia politychnoho prostoru v demokratychnomu suspilstvi [Communicative technologies of modeling political space in a democratic society]. Retrieved from: http://www.democracy.kiev.ua/publications/collections/conference_2005 [in Ukrainian].

4. Kliahyn, S. (2007). Sotsyalnaia kommunykatsyia: sozhdanye cheloveka y obshchestva [Social communication: the creation of man and society]. *Vestnyk RHHU*. Moskov, 33-46 [in Russian].

5. Kljagin, S. (2007). V. Social'naja kommunikacija: sozhdanye cheloveka i obshchestva [Social communication: the creation of man and society]. Issue 1. Moskov, 33-46 [in Russian].

6. Luman, N. (1995). Chto takoe kommunykatsyia? [What is communication?]. *Sotsyolohycheskyi zhurnal*, 114-125 [in Ukrainian].

7. Luman, N. (1995). Chto takoe kommunikacija? [What is communication?]. *Sociologicheskij zhurnal*. № 3. 114-125 [in Russian].

8. Makeev, S. (2002). Social'nye instituty: klassicheskie traktovki i sovremennye podhody k izucheniju [Social institutions: classical interpretations and modern approaches to studying]. *Sociologija: teorija, metody, marketing*, 5-12 [in Russian].

9. Moskovichi, S. (1998). Mashina, tvorjashhaja bogov [The machine that creates the gods]. *Centr psihologii i psihoterapii*. Moskov, 560 [in Russian].

10. Nevostrueva, A. (2016). Aktualizirujushhaja rol' informacionno-kommunikacionnogo prostranstva v social'nyh processah sovremennogo obshhestva [Actualizing role of information and communication space in the social processes of modern society]. Perm': *Izd-vo PNIPU*, 389 [in Russian].

11. Nevostrueva, A. (2016). K voprosu o statusnosti ponjatija «informacionno-kommunikacionnogo prostranstva» v sovremennoj sociologicheskoj nauke [On the status of the concept of “information and communication space” in modern sociological science]. *Obshhestvennye nauki*, 340-350 [in Russian].

12. Parsons, T. (1993). Ponjatie obshhestva: komponenty i ih vzaimootnoshenija [The concept of society: components and their relationships]. *THESIS*, 94-122 [in Russian].

13. Prigozhin, I. (1991). Filosofija nestabil'nosti [Philosophy of instability]. *Voprosy filosofii*, 46-57 [in Russian].

АНОТАЦІЯ

У статті обґрунтовується нова роль соціальної комунікації у сучасному інформаційно-комунікаційному просторі. Автор з'ясовує обмеженість використання у соціологічному дискурсі теорії «інформаційного суспільства», пропонуючи нові підходи у визначенні сутності соціальної комунікації та її впливу на процеси трансформації світової спільноти. Аналіз тематики сучасних наукових досліджень призводить до висновку про необхідність приділити увагу змісту комунікаційних процесів у діяльності соціальних інститутів та соціальних практик, що зароджуються, на основі новітніх комунікаційних технологій, що надалі

дозволить посилити практичну значимість соціологічної науки в цілому.

Розглядається багатоаспектний і багатогранний соціальний феномен, пов'язаний з інформаційними та комунікаційними технологіями, що інтенсивно змінюються. Аналізується історичний процес формування ІКП першим елементом якого виступала людська мова, як перший канал соціальної комунікації, що виникла в ході трудової діяльності первісних людей. Згадується мовний канал соціальної комунікації як ефективний засіб взаємодії у відносинах людей.

У дослідженні акцентується увага на важливих функціях розвитку суспільства, зокрема: пізнання та розуміння, пояснення та передчуття, самовираження та саморозуміння, соціальне пізнання та вплив, розвиток основних форм відносин у людському колективі, соціалізація, переконання та ін. Разом з цим, розглядаються головні функції соціальної комунікації: досягнення поставленої мети; підтримка її внутрішньої структури в динамічному та гнучкому стані; адаптація до зовнішнього середовища; здатність змінюватись або навіть удосконалюватися.

У процесі дослідження було з'ясовано, що людська мова в інформаційно-комунікаційному просторі виступає як окрема структурна одиниця, і як окремий канал комунікації.

Ключові слова: Інформаційно-комунікаційний простір, соціальна комунікація, інформаційне суспільство, комунікація.

УДК 378.018.43:004

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-14-266-284>

**FORMATION OF SOCIAL-COMMUNICATIVE
COMPETENCE OF HIGHER EDUCATION APPLICANTS
IN TERMS OF DISTANCE EDUCATION**

**ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В
УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОЇ ОСВІТИ**

Оксана Плузник,

доктор філософії, старший

викладач кафедри

документознавства та

методики навчання,

oks.pluzhnik1@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-8780-8288

Університет Григорія

Сковороди в Переяславі,

м. Переяслав,

вул. Сухомлинського, 30,

Київська обл., Україна, 08401

Oksana Pluzhnyk,

Ph.D. in Educational

Sciences, Senior Lecturer of

Department of Documentation

and teaching methods,

oks.pluzhnik1@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-8780-8288

Hryhorii Skovoroda University

in Pereiaslav 08401, Ukraine,

Kyiv region, Pereiaslav,

Sukhomlynskyi Str., 30

ABSTRACT

The article examines the concept of social communications, which due to the pandemic, the rapid development and widespread use of information technology, have undergone significant changes in today's society. It was found that today a competitive specialist of any profile must have professional competencies, be able to effectively carry out various social actions, perform social functions, establish normal social relations, adhere to the norms of social behavior, interact and, therefore, be socially oriented person. To understand the essence of social and communicative competence of higher education students, the scientific definitions of this concept

and its components were analyzed and generalized. It should be noted that scholars mostly consider social and communicative competence separately, but recognize their interdependence and interdependence. In our opinion, social and communicative competence is an integral part of the professional qualities of any specialist and is manifested in the ability to successfully and effectively interact with specific people or groups, achieving goals. The study emphasizes that modern higher education is moving to new formats of education, which are due to the global pandemic, so changes in approaches to ways of exchanging information between teacher and student, as well as between students. Emphasis is placed on the significant place of social networks in the educational process during distance learning. Some platforms of social networks that teachers can use as learning tools are considered. It was found that for modern teachers and educators in social networks can be useful features such as: video communication; communication and file sharing in created groups, chats; possibility of group activities; publication of educational materials; discussion of publications, photos and videos; organization of polls, questionnaires and voting; search for educational events, events or conferences, etc. The use of social networks for educational purposes significantly improves social and communication skills, forms leadership skills, improves digital awareness.

Keywords: *social communications, social-communicative competence, professional qualities, distance learning, social networks.*

Постановка проблеми. Проблема дослідження соціальних комунікацій пов'язана з тим, що стрімкий розвиток і масове використання інформаційних технологій здатне докорінно змінити систему спілкування у нинішньому суспільстві. Сучасні технології, які використовуються в інформаційному обміні, водночас полегшують процес комунікації, і в той же час створюють особливі умови взаємодії.

Тож соціальна комунікація значно модифікується у процесі формування та розвитку суспільства.

За результатами звіту Всесвітнього економічного форуму «Майбутнє робочих місць-2020», список топ-10 навичок, які будуть затребуваними на ринку праці до 2025 року, склали:

- 1) аналітичне мислення та інноваційність;
- 2) активне навчання і стратегії навчання;
- 3) комплексне розв'язання проблем;
- 4) критичне мислення і аналіз;
- 5) креативність, оригінальність і ініціативність;
- 6) лідерство і соціальна включеність (впливовість);
- 7) технології: використання, моніторинг і контроль;
- 8) технології: розробка і програмування;
- 9) життєздатність, стресостійкість і гнучкість;
- 10) обґрунтування, розв'язання проблем і формування ідей.

Тобто саме на вихованні цих навичок у здобувачів освіти варто зосередитися закладам освіти у найближчі 5 років. Такий список навичок зумовлений насамперед технологізацією робочого процесу та змінами, до яких призвела пандемія коронавірусу (Освітній омбудсмен України, 2020).

На ринку праці уже найближчим часом будуть потрібні такі фахівці: викладачі закладів професійно-технічної та вищої освіти; радники; аналітики з управління та організації; аналітики інформаційної безпеки; фахівці з реклами та зв'язків з громадськістю та інші.

Спілкування (комунікація) природно присутнє в усіх видах людської діяльності, тому суспільний запит на фахівців, які володіють цілісною системою соціально-комунікативних якостей, невпинно зростає. З огляду на той факт, що значна частина випускників ЗВО характеризується не чіткою сформованістю професійної позиції, лідерських якостей, низьким рівнем соціальної комунікації, аналіз процесу формування навичок соціальної комунікації сучасного фахівця набуває актуальності та вимагає комплексного вивчення соціально-комунікативних якостей особистості в системі сучасної української вищої професійної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковці здебільшого розглядають «соціально-комунікативну компетентність» як дві окремі дефініції. Але останнім часом з'явилися дослідження цілісного розуміння даного формулювання. Так сутність цього поняття ґрунтовно вивчали Айзенбарт М. (Айзенбарт, 2017), Верченко Л. (Верченко, 2020), Качмарчик С. (Качмарчик, 2017), Кравець О., Самборська Н. (Кравець & Самборська, 2019), Левус Н. (Левус, 2011), Холод О. (Холод, 2011).

Москаленко О. (Москаленко, 2017) досліджував особливості формування соціально-комунікативної компетентності майбутніх фахівців транспортної галузі.

Помилуйко В. (Помилуйко, 2017) здійснювала діагностику розвитку соціально-комунікативної компетентності дорослих.

Климова Н., Ковальова О., Лук'янчук Н., Савченко Ю. (Розвиток соціально-комунікативної компетентності, 2014) аналізували соціально-комунікативну компетентність обдарованих учнів початкової школи.

Стьопкіна А., Трубник І. (Стьопкіна & Трубник, 2021) вивчали особливості формування соціально-комунікативної компетентності майбутніх фахівців соціальної сфери.

Тимофеева О. (Тимофеева, 2016) – формування соціально-комунікативної компетентності майбутніх судноводіїв.

Проаналізувавши різні джерела, нами було виявлено, що малодослідженою залишається проблема формування соціально-комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти в умовах дистанційної освіти.

Мета статті здійснити теоретичний аналіз сутності соціально-комунікативної компетентності та її формування у здобувачів вищої освіти в умовах дистанційної освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Холод О. схиляється до думки, що термін «соціальні комунікації» семантично надмірний. По-перше, комунікація – це процес. По-

друге, у ньому беруть участь щонайменше дві людини. По-третє, коли дві людини і більше перебувають у взаєминах (зокрема комунікують, спілкуються), вони формують суспільство, соціум. Одна людина не може спілкуватися сама із собою. Один індивід не може проводити соціальні дії, а тим більше соціальні взаємодії стосовно себе самого. Отже, одна людина (індивід) не створює суспільства. Звідси випливає, що термін «соціальні комунікації» семантично зайвий (Холод, 2011: 27).

Проте автор відзначає, що поширена й інша думка (укорінена в Україні і в країнах Європи): існують соціальні комунікації, антисоціальні; міські, сільські; телевізійні, радіо-, друкарські, інтернет-комунікації, мобільні; вербальні, невербальні; нормативні, девіантні і багато інших комунікацій. Отже, термін «соціальні комунікації» семантично не надмірний, оскільки означає видове (по відношенню до типу) явище (Холод, 2011: 26).

Дослідники зазначають, що на сьогодні конкурентоспроможний фахівець будь-якого профілю має досконало володіти профільними фаховими компетентностями, вміти ефективно здійснювати різновиди соціальних дій, виконувати соціальні функції, встановлювати нормальні соціальні відносини, дотримуючись норм соціальної поведінки, взаємодіяти, а отже, бути соціально орієнтованою особистістю (Верченко, 2020: 59).

Для того, щоб зрозуміти сутність соціально-комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти, яку розглядаємо як невід'ємну складову їх професійної компетентності, проаналізуємо наукові визначення даного поняття.

Перш за все, компетентність – це динамічна комбінація знань, способів мислення, поглядів, цінностей, навичок, умінь, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність (Освітній омбудсмен України, 2020).

Розглядаючи поняття «соціально-комунікативна компетентність», слід зазначити, що науковці здебільшого розглядають соціальну та комунікативну компетентність окремо, але визнають їх взаємозумовленість та взаємозалежність.

Так Климова Н., Ковальова О., Лук'янчук Н., Савченко Ю. відзначають спорідненість понять «соціальна компетентність» та «комунікативна компетентність» і визначають соціально-комунікативну компетентність як «здатність людини реалізовувати власні потреби і цілі шляхом створення партнерських стосунків з іншими особами згідно з їхніми очікуваннями, потребами і цілями в межах суспільно прийнятної поведінки та завдяки ефективній комунікації» (Розвиток соціально-комунікативної компетентності, 2014: 74).

Айзенбарт М., вивчивши праці інших науковців, розуміє соціально-комунікативну компетентність особистості як базову інтегральну характеристику, яка відображає рівень уміння людини взаємодіяти, чи контактувати, з іншими особами; забезпечує оволодіння соціальною реальністю за допомогою комунікативних механізмів і дає можливість ефективно впливати на свою поведінку та поведінку інших у середовищі, де відбувається спілкування (Айзенбарт, 2017: 3).

Тимофеева О. характеризує соціально-комунікативну компетентність як певний рівень сформованості особистісного й професійного досвіду взаємодії з іншими людьми, який потрібен фахівцеві, щоб, відповідно до своїх здатностей і соціального статусу, успішно діяти в професійному середовищі й суспільстві (Тимофеева, 2016: 173).

Помилуйко В. розглядає соціально-комунікативну компетентність дорослих та розуміє це поняття як здатність співвідносити свої прагнення з інтересами інших людей і соціальних груп шляхом створення партнерських відносин і ефективної комунікації в межах суспільно прийнятної поведінки (Помилуйко, 2017: 179).

Підсумовуючи, авторка зазначає, що розвиток соціально-комунікативної компетентності є необхідною умовою ефективної професійної діяльності дорослих. Соціально-комунікативна компетентність формується в умовах безпосередньої та опосередкованої взаємодії особистості із світом духовної матеріальної культури, тому є результатом досвіду спілкування з людьми (Помилуйко, 2017: 182).

Кравець О., Самборська Н. розглядають соціально-комунікативну компетентність як «здатність встановлювати й підтримувати необхідні контакти з іншими людьми, що передбачає наявність відповідних знань, умінь та навичок ефективних комунікацій у сфері професійної діяльності чи особистісного соціального простору» (Кравець & Самборська, 2019: 150).

Верченко Л. вважає, що соціально-комунікативна компетентність фахівця як компонент будь-якої професійної компетентності наповнюється конкретним змістом лише в контексті певної професійної діяльності, залежить від конкретного виду професійної діяльності (завдань, які вирішуються в такій діяльності, ситуацій, що виникають; їх складності, динамізму, керованості) та виявляється в конкретних результатах цієї діяльності (зовнішніх, пов'язаних з якістю вирішення тих чи інших ситуацій, і внутрішніх – задоволеність результатом) (Верченко, 2020: 59).

Щоб глибше зрозуміти сутність соціально-комунікативної компетентності, необхідно дослідити її основні складові. Різними науковцями вони визначаються по-різному.

Так Москаленко О. у соціально-комунікативній компетентності виділяє соціальну та комунікативну складові. *Соціальна* складова передбачає набуття майбутнім фахівцем професійно-особистісної незалежності в судженнях та оцінках, прагнення професійного успіху, вміння успішно реалізувати міжособистісні відносини; *комунікативна* складова передбачає сукупність навичок і умінь до ефективного спілкування з іншими учасниками, здатність встановлювати і підтримувати

комунікативну сферу в професійному й особистісному відношенні. Комунікабельність, відкритість до спілкування і збагачення у процесі міжособистісної взаємодії є результатом прояву комунікативної функції компетентності (Москаленко, 2017).

Левус Н. (Левус, 2011 : 183) визначає певну структуру соціально-комунікативної компетентності та виділяє такі її складові:

- готовність до контактів з іншими людьми;
- здатність налагоджувати і підтримувати необхідні контакти з людьми;
- уміння змінювати глибину і коло спілкування;
- спроможність ефективно взаємодіяти з оточенням завдяки розумінню себе й інших;
- прагнення розуміти і бути зрозумілим для партнера по спілкуванню;
- розвиненість уявлень про різноманітність соціальних ролей і способів взаємодії;
- володіння знаннями, уміннями і навичками конструктивного спілкування;
- уміння розв'язувати міжособистісні проблеми;
- опанування внутрішніх засобів регуляції комунікативних дій.

Качмарчик С. (Качмарчик, 2017: 112) пропонує розглядати чотирьохкомпонентну структуру соціально-комунікативної компетентності, що включає такі компоненти:

- мотиваційний (інтереси в здійсненні взаємодії в діловому спілкуванні, співпраця з партнерами, в комунікації; спрямованість на досягнення результатів у комунікативній ситуації);
- когнітивний (знання норм, правил, законів комунікації; знання мови, особливостей ділового мовлення; знання норм здійснення й управління діловим спілкуванням цінностей спілкування; усвідомлення своєї ролі в організації та здійсненні спілкування, комунікації;

- усвідомлення можливостей своїх дій у співпраці і своєї відповідальності);
- інтерактивний (планування, організація та здійснення ділового спілкування (як з окремими особами, так і з групами людей) відповідно до прийнятих норм; вміння пристосовуватися до дій інших, налагоджувати контакти, знаходити своє місце в групі; вміння бачити і здійснювати нестандартні способи вирішення завдань комунікації);
 - перцептивний (сукупність знань і умінь, що забезпечують емпатію (розуміння внутрішнього стану партнера, його потенціалу), рефлексію (пізнання самого себе, свого потенціалу в процесі спілкування, оцінка та аналіз своєї комунікативної поведінки), казуальну атрибуцію (прогнозування поведінки партнера по спілкуванню); орієнтацію в соціальній і діловій ситуації, комунікативному завданні).

На нашу думку, *соціально-комунікативна компетентність* – є невід’ємною складовою професійних якостей будь-якого фахівця та виявляється у здатності успішно й ефективно взаємодіяти з конкретними людьми або групами, досягаючи поставлених цілей.

Соціальна комунікація виступає однією з визначальних властивостей особистості XXI століття. Будучи феноменом суспільного розвитку, соціальна комунікація має визначальне значення для культури окремої особистості і суспільства в цілому. Зростання системи глобальної комунікації, в тому числі у віртуальному середовищі (інтернет), трансформує систему зв’язків людини з іншими суб’єктами і соціальною системою в цілому, надає нові можливості особистісного розвитку. Здійснюючи комунікацію в інтернет-просторі, суб’єкт опиняється під впливом віртуального середовища, яке не висуває вимог до комунікативної компетентності в умовах дистанційного спілкування. Як результат, спілкування втрачає свій глибинний, значимий для психічної діяльності людини характер, стає формалізованим, стереотипним і поверховим (Стьопкіна & Трубник, 2021: 248).

Оскільки сучасна вища освіта переходить до нових форматів освіти, які зумовлені глобальною пандемією, змінюються і підходи до способів обміну інформацією між викладачем та студентом, а також між студентами. Настав час віддати належне соціальним мережам і знайти спосіб інтегрувати їх у систему освіти. Якщо цей процес здійснити продумано, то соцмережі допоможуть студентам і вчителям постійно залишатися на зв'язку під час онлайн-освіти, підвищать залучення здобувачів в освітній процес і зроблять дистанційне навчання менш віддаленим.

Використання соціальних мереж в освіті знаходиться на початковому етапі. І хоча багато людей щодня користуються соціальними мережами, використання цих інструментів в освіті низьке. Однак тенденція до застосування освітніх можливостей соцмереж продовжує зростати.

Криштанович М., Гродзь Н (Криштанович & Гродзь, 2022) визначають такі основні напрямки дистанційного навчання:

- організація освітнього процесу з використанням доступних онлайн-платформ;
- передача освітньої інформації за допомогою теле-та радіоканалів;
- проведення освітніх занять з допомогою соціальних мереж, електронної розсилки та менеджерів;
- збільшення тиражу «матеріальних» копій підручників та пересилання останніх у віддалені регіони, з безпечною доставкою на дім.

Сьогодні соціальні мережі – це своєрідний канал комунікації, де можна поділитися важливими новинами, запланованими подіями чи інформацією про їх оновлення. Соцмережі заповнюють комунікативний дефіцит в умовах карантину.

Використання соціальних мереж в освіті робить навчання доступним, дає студентам можливість отримати більше корисної інформації, тримати зв'язок з навчальними групами чи іншими освітніми системами. Інструменти соцмереж

надають студентам та освітнім закладам численні можливості для покращення якості навчання.

Як інструменти навчання викладачі можуть використовувати такі платформи соціальних мереж:

- *Skype, Zoom, Google Meet, Microsoft Teams, Cisco Webex Events* для більш глибокої взаємодії один з одним, при цьому варто використовувати різноманітні педагогічні технології для забезпечення активного слухання лекцій здобувачами.
- *Google Docs* та інші інструменти для спільної роботи над документами.
- *Telegram, Viber, WhatsApp, Signal* – месенджери для миттєвого обміну текстовими повідомленнями, фото, картинками, відео, документами. Є можливість створення групи користувачів для колективного спілкування і навіть для дистанційного навчання. Розробники постійно працюють над поліпшенням месенджерів, оснащують їх новими функціями, наприклад, наявністю хмарного сервера або можливістю проводити відеоконференції.
- *Facebook* можна використовувати як організаційний інструмент, що допоможе інформувати групу про завдання чи зміни в курсі. Для цього потрібно створити групу на Facebook спеціально для певної групи.
- *YouTube* для створення відео презентацій курсів, запису лекцій, виступів як викладачів, так і студентів.
- *TikTok* останнім часом значно поповнився освітніми, науковими, розвиваючими відео. Головне, вміло скерувати увагу студентів на необхідний матеріал.
- *Блоги* з функцією коментарів для обміну та обговорення інформації.
- Хештеги у *Twitter* для заохочення відкритих форумів і дебатів.
- *Pinterest* для обміну розумними ідеями, натхненням та цінними ресурсами серед студентів; створення онлайн-дошок, які призначені для обговорення певної теми.

- *LinkedIn* та інші соціальні мережі для налагодження ділових комунікацій.

Такі соціальні навички, як навички командної роботи формуються під час навчання, участі в тренінгах/семінарах, спрямованих на формування командної роботи. Для розвитку цих навичок можна організовувати зустрічі з колегами і друзями, запрошувати друзів до челенджу, бути командним гравцем та уважним співрозмовником. Для формування і розвитку навичок командної роботи можна використовувати сервіси для створення блогів, платформ для дистанційного навчання і вебінарів Zoom, Wiziq, миттєвого опитування (Typeform, Direct poll, Kahoot!) тощо. Комунікативність формуються за умови самостійного налагодження особистістю комунікації з іншими, розв'язання спільних завдань, розширення сфер спілкування, а також обмін контактами в соціальних мережах. Онлайн-інструментами для формування комунікативних навичок можуть бути Google Диск (спільне редагування документів, написання коментарів), сервіси для створення спільної дошки Padlet.com чи Linoit, спілкування Skype, Viber тощо (ДУ Державний інститут сімейної та молодіжної політики, 2020).

Використання соціальних мереж як комунікаційного майданчика дозволяє організувати самостійну роботу студентів у позааудиторний час. Адже методично правильне й цілеспрямоване залучення до навчального процесу онлайн-сервісів має потенціал розвитку саморегульованого самостійного навчання, оскільки навчання за допомогою засобів електронних соціальних мереж є активним, динамічним, основаним та керованим студентами. Окрім того, застосування сервісів мережних технологій як сучасного освітнього інструментарію сприяє підвищенню якості навчального процесу, формуванню медіаінформаційної грамотності суб'єктів освітньої діяльності, що дозволяє швидко реагувати на нові вимоги інформаційного суспільства. Проте аби справді викладач і студент працювали на результат,

викладачем має бути методично правильною організованою робота в соціальних мережах, оскільки однією з найбільших проблем методистів у створенні навчального матеріалу для такого виду ресурсів як соціальні мережі є розуміння цілей навчання в певному контексті, тобто використання належної моделі, стратегії, тактики для створення такого завдання, що відповідало б інтересам та зацікавленням студентів (Шульська & Матвійчук, 2017).

Отже для сучасних викладачів та педагогів в соціальних мережах корисними можуть стати такі функції, як: забезпечення відеозв'язку; спілкування та обмін файлами у створених групах, чатах; можливість групової діяльності; публікація навчальних матеріалів; обговорення публікацій, фото та відео; організація опитувань, анкетування та голосувань; пошук освітніх заходів, подій чи конференцій тощо.

Висновки. Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що соціально-комунікативна компетентність вкрай важлива для того, щоб мати можливість будувати стосунки, взаємодіяти з іншими людьми та зрештою професійно реалізуватися. Це також важливо з академічної точки зору, оскільки багато видів діяльності засновані на роботі в групах і спілкуванні між однолітками. З'ясовано, що використання соціальних мереж для освітніх цілей значно покращує соціально-комунікативні навички, формує лідерські якості, удосконалює цифрову обізнаність. Сьогодні студентам, фахівцям і навіть організаціям потрібно добре знати соціальні мережі, щоб досягти професійного успіху. Навички роботи в соціальних мережах можуть допомогти студентам знайти роботу на ринку праці, який все більше орієнтується на цифрові інструменти для спілкування та обміну інформацією.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Айзенбарт М.М. Сутність поняття «соціально-комунікативна компетенція» в сучасній науковій парадигмі. *Молодий вчений*. 2017, № 4.3 (44.3). С. 3.

2. Верченко Л.С. Розвиток соціально-комунікативної компетентності майбутніх викладачів закладів вищої освіти у процесі магістерської підготовки : дис. ... д-ра філософії : 015 Професійна освіта (за спеціалізаціями). Дніпро, 2020. 362 с.

3. Качмарчик С.Г. Використання інтерактивних технологій у формуванні соціально-комунікативної компетентності студентів-менеджерів. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. Серія: Педагогіка, психологія, філософія. 2017, (259). С. 110-115.

4. Кравець О., Самборська Н. Формування соціально-комунікативної компетентності майбутніх фахівців нефілологічних спеціальностей на заняттях з англійської мови засобами інформаційно-комунікативних технологій. *Нові технології навчання* : зб. наук. пр. ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти». Київ, 2019. Вип. 92. С. 148-150.

5. Криштанович М., Гродзь Н. Аналіз основних аспектів впливу Covid-19 на професійну підготовку майбутніх вчителів: міжнародний досвід. *Наукові інновації та передові технології*. 2022. № 1(3) 2022.459 с.

6. Левус, Н. І. Чинники соціально-комунікативної компетентності молоді. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2011, (27). С. 180-189.

7. Москаленко О.І. Особливості формування соціально-комунікативної компетентності майбутніх фахівців транспортної галузі. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. Серія: Педагогіка. 2017, № 5.

8. Навички XXI століття та умови їх формування і розвитку для молоді. ДУ Державний інститут сімейної та молодіжної політики, 2020. URL : <https://dismp.gov.ua/navychky-khkh-stolittia-ta-umovy-ikh-formuvannia-i-rozvytku-dlia-molodi/> (Дата звернення: 09.01.2022).

9. Помилуко В. Діагностика розвитку соціально-комунікативної компетентності дорослих. *Психолінгвістика. Психолінгвістика. Psycholinguistics*. 2017. Вип. 22 (1). С. 175–186.

10. Розвиток соціально-комунікативної компетентності обдарованих учнів початкової школи: посібник / за заг. ред. Н.В. Лук'янчук, Н.А. Климової. Київ: Інститут обдарованої дитини, 2014. 132 с.

11. Стьопкіна А.С., Трубник І.В. Формування соціально-комунікативної компетентності майбутніх фахівців соціальної сфери. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2021. № 1 (100). С. 248.

12. Тимофеева О. Формування соціально-комунікативної компетентності майбутніх судноводіїв як педагогічна проблема. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України*. Сер. Педагогічні науки. 2016. № 1. С. 171–185.

13. Холод О.М. Соціальні комунікації: соціо- і психолінгвістичний аналіз: навч. посіб. 2-ге вид., доп. і перероб. Львів, 2011. 288 с.

14. Шульська Н.М., Матвійчук Н.М. Соціальні мережі як ефективне середовище викладацько-студентської комунікації в навчальному процесі. *Інформаційні технології та засоби навчання*. 2017, № 58 (2). С. 155-168. [https://doi.org/ 10.33407/itlt.v58i2.1590](https://doi.org/10.33407/itlt.v58i2.1590)

15. Як реформа НУШ готує наших дітей до нових умов на ринку праці. Освітній омбудсмен України, 2020. URL : <https://eo.gov.ua/yak-reforma-nush-hotuie-nashykh-ditey-dopovykh-umov-na-rynku-pratsi/2020/11/02/> (Дата звернення: 09.01.2022).

REFERENCES

1. Aizenbart, M.M. (2017) Sutnist poniattia «sotsialno-komunikatyvna kompetentsiia» v suchasni naukovi paradyhmi [The essence of the concept of «social-communicative competence» in the modern scientific paradigm]. *Molodyi vchenyi*, 4.3 (44.3). S. 3 [in Ukrainian].

2. Verchenko, L.S. (2020) Rozvytok sotsialno-komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnix vykladachiv zakladiv vyshchoi osvity

u protsesi mahisterskoi pidhotovky [Development of social and communicative competence of future teachers of higher education institutions in the process of master's training] : dys. ... d-ra filosofii : 015 Profesiina osvita (za spetsializatsiiamy), Dnipro. 362 s. [in Ukrainian].

3. Kachmarchyk, S.H. (2017) Vykorystannia interaktyvnykh tekhnolohii u formuvanni sotsialno-komunikatyvnoi kompetentnosti studentiv-menedzheriv [The use of interactive technologies in the formation of social and communicative competence of students-managers]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Serii: Pedagogika, psykholohiia, filosofii*, (259). S. 110-115 [in Ukrainian].

4. Kravets, O. & Samborska, N. (2019) Formuvannia sotsialno-komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv nefilolohichnykh spetsialnostei na zaniattiakh z anhliiskoi movy zasobamy informatsiino-komunikatyvnykh tekhnolohii [Formation of social and communicative competence of future specialists of non-philological specialties in English language classes by means of information and communication technologies]. *Novi tekhnolohii navchannia : zb. nauk. pr. DNU «Instytut modernizatsii zmistu osvity»*. Kyiv, Vyp. 92. S. 148-150 [in Ukrainian].

5. Kryshtanovych, M. & Hrodz, N. (2022) Analiz osnovnykh aspektiv vplyvu Covid-19 na profesiinu pidhotovku maibutnikh vchyteliv: mizhnarodnyi dosvid [Analysis of the main aspects of the impact of Covid-19 on the training of future teachers: international experience]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii*, 1(3). 459 s. [in Ukrainian].

6. Levus, N.I. (2011) Chynnyky sotsialno-komunikatyvnoi kompetentnosti molodi [Factors of social and communicative competence of youth]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii*, (27). S. 180-189 [in Ukrainian].

7. Moskalenko, O.I. (2017) Osoblyvosti formuvannia sotsialno-komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv transportnoi haluzi [Features of formation of social and communicative

competence of future specialists in the transport industry]. Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Seriya: Pedahohika, № 5 [in Ukrainian].

8. Navychky XXI stolittia ta umovy yikh formuvannia i rozvytku dlia molodi (2020) [Skills of the XXI century and conditions of their formation and development for young people]. DU Derzhavnyi instytut simeinoi ta molodizhnoi polityky. Retrieved from : <https://dimp.gov.ua/navychky-khkh-stolittia-ta-umovy-ikh-formuvannia-i-rozvytku-dlia-molodi/> (Data zvernennia: 09.01.2022) [in Ukrainian].

9. Pomyluiko, V. (2017) Diahnostyka rozvytku sotsialno-komunikatyvnoi kompetentnosti doroslykh [Diagnosis of the development of social and communicative competence of adults]. Psykholinhvistyka. Psykholinhvistyka. Psycholinguistics, 22 (1). S. 175-186 [in Ukrainian].

10. Rozvytok sotsialno-komunikatyvnoi kompetentnosti obdarovanykh uchniv pochatkovoï shkoly (2014) [Development of socio-communicative competence of gifted primary school students]: posibnyk / za zah. red. N.V. Lukianchuk, N.A. Klymvoi. Kyiv: Instytut obdarovanoi dytyny, 132 s. [in Ukrainian].

11. Stopkina, A.S. & Trubnyk, I.V. (2021) Formuvannia sotsialno-komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnykh fakhivtsiv sotsialnoi sfery [Formation of social and communicative competence of future specialists in the social sphere]. Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka, 1 (100). S. 248 [in Ukrainian].

12. Tymofieieva, O. (2016) Formuvannia sotsialno-komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnykh sudnovodiiv yak pedahohichna problema [Formation of social and communicative competence of future drivers as a pedagogical problem]. Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Ser. Pedahohichni nauky, 1. S. 171-185 [in Ukrainian].

13. Kholod, O.M. (2011) Sotsialni komunikatsii: sotsio- i psykholinhvistychnyi analiz [Social communications: socio- and

psycholinguistic analysis] : navch. posib. 2-he vyd., dop. i pererob. Lviv, 288 s. [in Ukrainian].

14. Shulska, N.M. & Matviichuk, N.M. (2017) Sotsialni merezhi yak efektyvne seredovyshe vykladatsko-studentskoi komunikatsii v navchalnomu protsesi [Social networks as an effective environment for teaching and student communication in the educational process]. *Informatsiini tekhnologii ta zasoby navchannia*, 58 (2). S. 155-168. <https://doi.org/10.33407/itlt.v58i2.1590> [in Ukrainian].

15. Yak reforma NUSh hotuie nashykh ditei do novykh umov na rynku pratsi (2020) [How NUS reform prepares our children for new conditions in the labor market]. *Osvitnii ombudsmen Ukrainy*. Retrieved from : <https://eo.gov.ua/yak-reforma-nush-hotuie-nashykh-ditey-do-novykh-umov-na-rynku-pratsi/2020/11/02/> (Data zvernennia: 09.01.2022) [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено поняття соціальних комунікацій, які через пандемію та стрімкий розвиток і масове використання інформаційних технологій, зазнали значних змін у нинішньому суспільстві. З'ясовано, що сьогодні конкурентоспроможний фахівець будь-якого профілю має досконало володіти фаховими компетентностями, вміти ефективно здійснювати різновиди соціальних дій, виконувати соціальні функції, встановлювати нормальні соціальні відносини, дотримуючись норм соціальної поведінки, взаємодіяти, а отже, бути соціально орієнтованою особистістю. Щоб зрозуміти сутність соціально-комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти, було проаналізовано та узагальнено наукові визначення даного поняття та його складових. Слід зазначити, що науковці здебільшого розглядають соціальну та комунікативну компетентність окремо, але визнають їх взаємозумовленість та взаємозалежність. На нашу думку, соціально-комунікативна компетентність – є невід'ємною складовою

професійних якостей будь-якого фахівця та виявляється у здатності успішно й ефективно взаємодіяти з конкретними людьми або групами, досягаючи поставлених цілей. В ході дослідження підкреслено, що сучасна вища освіта переходить до нових форматів освіти, які зумовлені глобальною пандемією, тому змінюються і підходи до способів обміну інформацією між викладачем та студентом, а також між студентами. Акцентовано увагу на значне місце соціальних мереж у освітньому процесі під час дистанційного навчання. Розглянуто окремі платформи соціальних мереж, які викладачі можуть використовувати як інструменти навчання. З'ясовано, що для сучасних викладачів та педагогів в соціальних мережах корисними можуть стати такі функції, як: забезпечення відеозв'язку; спілкування та обмін файлами у створених групах, чатах; можливість групової діяльності; публікація навчальних матеріалів; обговорення публікацій, фото та відео; організація опитувань, анкетування та голосувань; пошук освітніх заходів, подій чи конференцій тощо. Використання соціальних мереж для освітніх цілей значно покращує соціально-комунікативні навички, формує лідерські якості, удосконалює цифрову обізнаність.

Ключові слова: соціальні комунікації, соціально-комунікативна компетентність, професійних якостей, дистанційне навчання, соціальні мережі.

УДК 94 (477). 069.72

DOI <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-14-285-303>

**INFORMATION POTENTIAL OF MUSEUMS IN THE
PROCESS OF FORMING PROFESSIONAL
COMPETENCE OF STUDENTS**

**ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ МУЗЕЇВ У ПРОЦЕСІ
ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
СТУДЕНТІВ**

Ірина Скакальська,

*доктор історичних наук,
професор, завідувач кафедри
історії та методики
навчання,*

IrunaS@ukr.net

ORCID ID:0000-0001-8705-7971

Research ID: B-9391-2019

Scopus ID: 57216334532

*Кременецька обласна
гуманітарно-педагогічна*

*академія ім. Тараса Шевченка,
вул. Лицейна, 1 м. Кременець,
47003, Україна*

Iryna Skakalska,

*Doctor of History Science,
Professor, Head of Department
of History and Teaching Method
Department,*

IrunaS@ukr.net

ORCID ID:0000-0001-8705-7971

Research ID: B-9391-2019

Scopus ID: 57216334532

*Kremenets Taras Shevchenko
Regional Academy of*

*Humanities and Pedagogy, street
Lyceum, 1, Kremenets, postal
code 47003, Ukraine*

Ірина Борак,

*аспірант, викладач
iryna.v.borak@gmail.com*

ORCID ID:0000-0002-7296-8825

*Publons ID:4740420/iryna-
borak/*

*Кременецький медичний
фаховий коледж імені Арсена
Річинського,*

*вул. Словацького, 12,
м. Кременець, 47003, Україна*

Iryna Borak,

*postgraduate student, lecturer
iryna.v.borak@gmail.com*

ORCID ID:0000-0002-7296-8825

*Publons ID:4740420/iryna-
borak/*

*Kremenets Medical Vocational
College named after Arsen
Richynsky, Kremenets, postal*

code 47003, Ukraine

Галина Сеньківська,

*кандидат історичних наук,
викладач кафедри історії та
методики навчання,
senkivskag@gmail.com
ORCID ID:0000-0001-6360-9807
Publons ID: 4955279//
Кременецька обласна
гуманітарно-педагогічна
академія ім. Тараса Шевченка,
вул. Лицейна, 1м. Кременець,
47003, Україна*

Halyna Senkivska,

*Ph.D. in Historical Sciences,
Lecturer of the Department of
History and Teaching Method
senkivskag@gmail.com
ORCID ID:0000-0001-6360-9807
Publons ID: 4955279//
Kremenets Taras Shevchenko
Regional Academy of
Humanities and Pedagogy, street
Lyceum, 1, Kremenets, postal
code 47003, Ukraine*

ABSTRACT

The relevance of the study lies in the importance of preserving museums, their funds and exhibits that contain significant information potential that should be involved in the learning process. The purpose of the study - the problem of using the information potential of museums for the formation of professional competence of students. The research methodology is based on regionalist approaches to studying the problem. In the course of the research general scientific methods (analysis, synthesis, comparison) were used. A SWOT- analysis of the information potential of museums was used to highlight the main characteristics, innovations, and historical connections. For the processing, typology and modeling of various kinds of information, source studies methods were used. In addition, the study took into account the authors' own experience as guides in museums.

The scientific novelty is to create a comprehensive study of the use of information potential of museums to form the professional competence of students. Based on critically analyzed facts and reconstruction of individual events, it is proved that the synergy of museums is aimed at studying the native land (historical past, educational traditions, biographies, art, life, etc.), preservation and promotion of historical experience. All these factors can be used to

form the professional competence of students. Specific examples from the practical activities of museums aimed at introducing innovative methods into educational activities are given. Conclusions. Retrospective logical-system analysis of the information potential of museums for the formation of professional competence of students, allowed to outline the following main trends: cultural and historical experience is transmitted through pedagogical methods in the museum environment; the informativeness of museum objects is taken into account; interactive communication is carried out.

Keywords: *information culture, museums, history, teaching methods, professional competence, museum pedagogy, education, Kremenets.*

Постановка проблеми. Музеї є ресурсами в яких акумульовано значний досвід надбань людства. Актуальність дослідження полягає у важливості збереження музеїв, їх фондів та експонатів, які містять вагомий інформаційний потенціал, який варто залучати до процесу навчання. Сучасні музеї пропонують інтерактивні заходи, освітні програми, направлені на розвиток в молоді ключових компетентностей. Актуальність теми підсилюється сучасними тенденціями щодо впровадження компетентнісного підходу в педагогічний процес у підготовці кваліфікованого та конкурентоспроможного фахівця, який не лише володіє певним рівнем знань, умінь і навичок, але й може практично застосувати їх для успішного досягнення поставленої мети впродовж життя; розуміє як діяти у складних ситуаціях; мислить критично; ставиться до професії як до цінності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комплексна наукова розробка питання аналізу інформаційного потенціалу музеїв для формування професійної компетентності студентів дослідниками не здійснювалася. Проте, є окремі праці, що розкривають певні аспекти проблеми, що стосуються функціонування музеїв, музейної педагогіки, впровадження

музейних інновацій (Пусепліна, 2009), (Панас, 2016), (Skakalska, 2017), (Ключко, 2020), (Орлик, 2021), (Барабаш, 2021) та ін. Вітчизняні та зарубіжні науковці зосереджують увагу на процесі формування професійної компетентності (Головань, 2012), (Федорович, 2019), (Нестуля, 2019), (Столяренко, 2021) та ін.

Мета дослідження – розглянуто проблему використання інформаційного потенціалу музеїв для формування професійної компетентності студентів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Музей – це особливий освітній простір, що має виняткові можливості щодо професійної підготовки майбутнього вчителя. Саме в музеї інформація набуває наочність, образність, стає засобом передачі соціального досвіду цілих поколінь. Як зазначають сучасні дослідники, що музей – «багатофункціональний соціокультурний центр» (Барабаш, 2021:16). Сьогодні соціум, роботодавці, стейкхолдери висувають власні вимоги до готовності професіонала виконувати службові обов'язки. Керуючись Національною рамкою кваліфікацій зазначимо те, що компетентність – це динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність (Національна рамка кваліфікацій). Так, поняття «професійна компетентність» трактується як здатність розв'язувати проблеми професійного характеру (Федорович, 2019:110).

Як вдало підкреслила О. Столяренко, що за час навчання в педагогічному виші професійно компетентний фахівець може і повинен бути підготовлений. У нього мають бути сформовані всі необхідні для майбутнього вчителя складові професійної компетентності, які дозволять успішно здійснювати педагогічну діяльність (Столяренко, 2021:333). Певну роль у цьому процесі можуть відігравати музеї. І це не дивно, тому що у добу інформаційного «буму» актуалізувалося бажання музеїв

утримати «планку» суспільної зацікавленості, актуальності й популярності установи серед відвідувачів. Їхня діяльність набула нових смислів, експозиції потребують нових актуальних інтерпретацій (Панас, 2016:96). Для підсилення інформації, наведемо слова креативного директора новоствореного Залозецького краєзнавчого музею на Тернопільщині¹ В. Ільчишина: «Як ми повноцінно запрацюємо, то музей стане центром і платформою для творчої самореалізації талановитих молодих людей. Ми намагаємось створити портрет музею не як консервативної установи де «...багато всякого хламу і жіночка в кожухові, яка на всіх кричить, що там не торкайся, туди не заходь, а там не фотографуй!...» На жаль про музеї, загалом, так в більшості думає молодь. Тому в наших планах творити музей «живим» і динамічним» (Інтерв'ю, 2022). Сучасний музей вже не просто краєзнавчий, культурний, науковий чи мистецький заклад: виконуючи традиційні демонстраційні функції експонування, він водночас стає центром організації освіти, наукових досліджень, духовним і розвивальним осередком. Взаємодія з експонатами відвідувачів, ознайомлює останніх з різними історичними періодами, сприяє розвиткові критичного мислення.

Напрями роботи зі студентами в музейному просторі є різноманітними. Так, лекція в музеї – сучасний підхід до навчання археології, історії та суспільних дисциплін. Наприклад, експозиція відділу археології Кременецького краєзнавчого музею (далі – ККМ)² дозволяє під час занять не лише відтворити епоху, задуматись над розвитком суспільних відносин, але розглянути й обговорити, як використовувався давньою людиною артефакт. Велика панорама стоянки первісних людей творить наочну ілюстрацію. Такі методи візуалізації дозволяють розвивати у молоді критичне мислення, творчу уяву і бажання вивчати нове.

¹ Сайт Залозецького краєзнавчого музею : <http://surl.li/bftpz>

² Сайт Кременецького краєзнавчого музею: <http://surl.li/bftqqa>

Семінарське заняття з історії України XIX ст. в інтер'єрі будиночку цього століття, зокрема, в Обласному літературно-меморіальному музеї імені Юліуша Словацького³ також має великий інформаційний посил. Навколишній антураж дозволить відчувати «дух епохи» та емоційніше розкрити тему, яка вивчається, а пережиті враження запам'ятовуються на довгий час. Проте, важливим є не лише використання приміщення музею для занять, але й залучення експонатів у педагогічний процес. Зауважимо те, що музеї не збагачують фактичні знання здобувачів освіти, скоріше вони здатні посилити їхнє розуміння історії. Одна справа, коли річ побачив на картинці у підручнику, інша – наживо у музеї.

Прикладом інтерактивного заняття у музеї є інтелектуальний квест. На думку провідних дослідників, існують такі типи квестів: живі (детективна гра в реальних умовах); комп'ютерні; веб-квести; освітні веб-квести та інші. Квести вживу – це виконання послідовних завдань пошукової форми в реальному часі і просторі по заздалегідь розробленому маршруту, переходячи з однієї локації на іншу, при цьому намагаючись розв'язати загадку. Зали музею придатні для проведення квесту. Відмітимо, що позитивні сторони квесту в тому, що це можливість активувати пізнавальну діяльність студентів, нестандартне подання матеріалу, підвищення мотивації, розвиток мислення в роботі з інформацією, заохочення вчитися. Завдання для квесту можуть бути різноманітними (Дяченко, 2021: 101).

Зрозуміло, що у квесті використовуються унікальні предмети, що мають смислове та інформаційне значення. «Правда, всі експонати є важливими, адже кожен із них має свою неповторну історію. Навіть ті, які дублюються в багатьох регіонах чи музеях. Звісно є неповторні, в єдиному екземплярі експонати, що є символами Залозецького краю, самих Залізців і тим вони цінні для музею. Для прикладу – це герби

³ Сайт Обласного літературно-меморіального музею імені Юліуша Словацького: <http://mjsk.te.ua/>

Залозецького замку. Більше ніде таких немає, це і логічно, адже вони виготовлені для конкретного містечка, об'єкта і власника. Якщо у музейного предмета немає історії, легенди, історичного контексту – то це просто дорога «іграшка» (Інтерв'ю, 2022). Здобувачі, пройшовши квест не лише здобудуть нові знання, але й розвинуть професійну компетентність. Підготовчий етап квесту вимагає значних затрат часу, проте результат є дієвим.

Формування професійної компетентності в майбутнього фахівця передбачає виконання низки завдань, дослідник М. Головань виділяє їх декілька. Назвемо таку, як пріоритетну, зокрема, проєктування викладачем освітнього процесу, яке передбачає розробку змісту лекцій, завдань для самостійної роботи студентів, педагогічних, дидактичних і методичних завдань, що розв'язуються на практичних заняттях, навчальних проєктів проблемного характеру (Головань, 2012:140). Популярним завданням може бути підготовка та захист студентами міні-проєктів на основі матеріалів музею. Наприклад, життя різних етнічних груп у міжвоєнний період ХХ ст. (за джерелами ККМ). Як правило, групова або парна робота студентів над проєктом передбачала наступні етапи: критичне опрацювання літератури, експозиції музею для вибору теми, аналіз зібраних матеріалів та підготовка презентації.

Музеї видають путівники та інші матеріали, які можуть залучатися до роботи викладачами, як додаткові джерела. Так, у Календарі Залозецького краєзнавчого музею лише частково, але дуже наочно представлено різноманіття об'єктів культурної спадщини краю, що пов'язано із специфікою історичного розвитку регіону, формування матеріальної культурної спадщини як результат політичних та релігійних історичних процесів і змін, що тут відбувалися (Інтерв'ю, 2022). Відповідно, під час семінарів з тематики історії української культури можна організувати своєрідне лабораторне заняття з вивчення пам'яток архітектури і мистецтва.

Відмітимо, що студенти, зокрема, спеціальності 014 Середня освіта (Історія)⁴ проходять влітку навчальну археологічну практику у співпраці із Залозецьким краєзнавчим музеєм. Здобувачі вищої освіти на практиці можуть побачити не тільки археологічні артефакти, але й зрозуміти їхній історичний контекст, процес формування тої чи іншої матеріальної і духовно культури, певного хронологічного періоду і регіону. Збагнути важливість археологічних досліджень і здобутої інформації для подальшого її використання в роботі музею, реконструкції історичних подій (Інтерв'ю, 2022). Навчальна археологічна практика має важливе значення у формуванні професійної компетентності.

Музеї виконують функцію формування історичної пам'яті українського народу, сприяють ідентичності й самоактуалізації нації, популяризують видатних осіб. Також можуть бути майданчиком для організації наукової роботи студентів. Прикладом є музей Арсена Річинського⁵, який знаходиться в освітньому закладі. Постать А. Річинського, його просвітницька, громадська, релігійна, лікарська, публіцистична діяльність викликає значний інтерес майбутніх медсестер та фельдшерів. Праці, документи, фото, предмети побуту, матеріали конференцій – потужний інформаційний матеріал для наукових робіт. Проблематика наукових досліджень може бути представлена таким тематичним полем: 1) сучасні інформаційно-комунікаційні технології для популяризації імені Арсена Річинського; 2) лікарська справа А. Річинського; 3) теоретичне обґрунтування наукових праць А. Річинського та ін. Однією з ключових вимог підготовки наукової праці є її практична спрямованість і затребуваність у соціумі. Варто пропонувати студентам творчі завдання, серед яких, наприклад: **поміркуйте, що необхідно людині для того, щоб досягти успіхів у професійно-трудоій діяльності (на прикладі життєпису Арсена Річинського)?**

⁴ Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка

⁵ Кременецькому медичному фаховому коледжі імені Арсена Річинського
<http://www.kremed.te.ua/index.php?page=methodic>

Приклади інформаційної роботи музеїв можемо шукати в минулому. При Кременецькому ліцеї ХХ ст., було створено Музей Кременецької землі ім. д-ра Вілібальда Бессера. Якскравим прикладом розвитку музейництва може бути діяльність Ф. Мончака. Він почав працювати у 1928 р. в Кременецькому ліцеї вченим та викладачем географії. Для того, щоб збирати матеріали для наукових досліджень він здійснював закордонні поїздки в Чехію (1924 р.), Австрію (1929 р.), Аргентину (1935 р.). Мончак підготував пізнавальну дисертацію «Коливання температури в 1910-1919 рр. на просторах Гавайських островів» (Держархів Тернопільської обл., ф. 131, спр. 263, арк. 115). Багато часу вчений присвятив вивченню Волині, зокрема, склав карти «Волинь», «Кременецька земля». Проте найбільшою його заслугою було створення в 1937 р. наукової, культурної та просвітницької установи – Музею Кременецької землі ім. д-ра Вілібальда Бессера. Він стає першим директором і збирачем фондів музею (Держархів Тернопільської обл., ф. 131, спр. 263, арк. 4). Він не лише поповнював його колекцію, але й використовував інформаційний матеріал музею для навчання вихованців ліцею.

Інформаційний потенціал музею може використовуватися під час вивчення навчальних дисциплін. Упродовж усього періоду навчання для студентів других та четвертих курсів спеціальності 014 Середня освіта (Історія) передбачені вибіркові освітні компоненти (далі – ОК), які мають безпосереднє відношення до музеїв – «Музеєзнавство», «Ескурсознавство», «Музейний туризм», «Релігійний туризм». Студенти під час вивчення зазначених ОК отримують теоретичну підготовку, необхідну для самостійної практичної роботи в музейному просторі. Відтак, подібні ОК охоплюють досить широке коло питань з історії краю, яка вивчається у просторово-часовому та соціальному вимірах. Студенти знайомляться не лише з теоретичною складовою, зокрема, історією, господарством, культурою, традиційно-побутовими особливостями, а також охоплюють практичну частину –

методику підготовки і проведення екскурсій. Головне їхнє завдання полягає в тому, щоб налагодити комунікацію, викликати інтерес, утримати увагу, тобто зробити процес пізнання слухачів на екскурсії цікавим та ефективним.

У сучасних умовах пандемії в рамках курсу «Екскурсознавство» досить доречним буде проведення онлайн-екскурсій. Зокрема, студенти підготували онлайн-екскурсію «Минуле єврейської громади у мацевах», познайомивши присутніх слухачів з історичною і культурною спадщиною єврейської громади Кременця. Матеріали для підготовки заходу знайшли у місцевих музеях.

Інформаційний потенціал музеїв ЗВО, таких як Галерея довоєнної фотографії, яка знаходиться у старовинних спорудах єзуїтського колегіуму⁶, репрезентує світлини зроблені в Кременці та його околицях у кін. 1920 – 1930 рр. ХХ ст., а також яскраво ілюструє становлення фотографічного мистецтва. Завдяки унікальним світлинам С. Схейбаля, Г. Германовича, Л. Гроновського можна пізнати образ міста тієї епохи, відчутти його дух, унікальність і неповторність. До окремих світлин («Відьма на мітлі») є пізнавальні легенди.

Музей пам'яті жертв тоталітарних режимів, який знаходиться у будівлі ДНЗ Кременецького професійного ліцею, є ще одним із прикладів створення такого профілю музею. У цьому приміщенні упродовж століття (із 50-х рр. ХІХ – до середини ХХ ст.) функціонувала в'язниця на території якої відбувалися масові арешти (з 1939 р.), а згодом розстріли, які тривали до початку радянсько-німецької війни. Зазвичай, у даному музеї проводяться уроки-пам'яті жертв репресій, війни.

Музей історії освіти ЗВО також є навчальним майданчиком, має значний інформаційний потенціал. Його унікальність полягає в тому, що майстерно вдалося поєднати, структурувати різні історичні часи. Відкриття музеїв у вишах, побудова експозицій, залучення студентів і викладачів до роботи в їх структурі, використання їх матеріалів під час

⁶ Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка

підготовки до лекцій, семінарів, практичних занять, виховних заходів, педагогічної практики – це приклад практичного втілення однієї з форм навчання й виховання, спрямованої на формування професійної компетентності.

Музей історії освіти є своєрідною творчою лабораторією з науково-педагогічної обробки зібраних матеріалів. У ньому можна влаштувати практичне заняття, при цьому застосувавши технічні засоби навчання, коли відбувається поєднання екскурсії вживу та віртуальної. Експозиція музею поетапно розкриває історію становлення та розвитку вишу⁷ висвітлює основні етапи еволюції навчальних закладів у краї з XVI і до початку XXI ст. При цьому підкреслюється внесок окремих педагогічних персоналій у розвиток та розбудову регіональної школи. Здобувачі мають можливість подивитися як виглядали давні підручники для різних типів шкіл та порівняти їх із сучасними. Документи і матеріали, зосереджені в музейних фондах, сприяють осмисленню своєї історичної спадщини та проведенню дослідницько-аналітичної роботи на джерельній базі, що має різне походження та інформативне наповнення.

Етнологічний музей-світлиця академії виконує освітньо-виховні функції, зокрема, виховання патріотизму у студентів, відповідального ставлення до історичної та культурної спадщини краю.

Для формування *soft skills*, надпрофесійних навичок, які відповідають за успішну участь у робочому процесі, важливими є позанавчальні заходи. Ними можуть пізнавальні екскурсії музеїв. Так, працівниками Залозецького краєзнавчого музею розроблено велоекскурсії околицями Залізців. Один із маршрутів пролягає вздовж давнього кордону Австро-Угорської та Російської імперій. На цьому маршруті зосереджено вогневі позиції австрійської армії часів Першої світової війни. Це дзоти, доти, бункери. Для поціновувачів природи і красивих пейзажів – Залозеччина просто маленька дика «савана». Тут багато є заказників і заповідних територій.

⁷ Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка.

Орнітологічні масиви в болотах Серету, ендемічні ліси, а також гірський хребет рифового останця Сарматського моря – Товтровий кряж. Навіть оглядова екскурсія самим містечком Залізці – перетворюється в захопливу мандрівку прикордонним містечком Галичини з полікультурним населенням (Інтерв'ю, 2022).

Стрімка глобалізація та діджиталізація створює дедалі більш вагомий вплив на музеї. Онлайн музеї в період світової пандемії відіграють ключову роль у процесі здобуття нових знань. Важливо, що на веб-сторінці музею є зображення, описи предметів (Орлик, 2021: 395). Українські музеї здебільшого використовують незахищений протокол передачі даних http. В момент, коли підключення до сайту незахищене, браузер, особливо від Google, будуть показувати користувачам повідомлення про те, що на сайті незахищене з'єднання і що вони можуть стати жертвою шахраїв. Існує також ризик підміни інформації на самому сайті (Орлик, 2021: 408), тому це іноді викликає перепони для онлайн ознайомлення з музеями.

На сайтах вітчизняних музеїв зазвичай представлена інформація про події та виставки, які відкрилися, якісна підбірка фото експонатів з підписами дозволяє реконструювати епоху, збагатитись знаннями⁸. Власне музейні матеріали розкривають живу історію, дають необхідні знання із повсякденної діяльності людства.

Провідні музеї світу онлайн дозволяють використовувати їхній інформаційний потенціал. Наприклад, для ілюстрації до вивчення теми з історії студенти ознайомлюються з Музеєм американської революції (США)⁹, який пропонує пізнавальний тур експозицією, коли глядачу рекомендовано теми для ознайомлення (історичні особи, зброя, побут і т.ін.) й один клік і ви у вирі історичних подій, віртуально ходите залами (розглядаєте портрети й ілюстрації, предмети експозиції,

⁸ Сайт Чернігівського історичного музею музей імені Тарновського: <http://surl.li/bgevxx>

⁹ Сайт музею американської революції: <https://museumvirtualtour.org/>

збільшуєте їх на весь екран, працюєте з документами). Для того, щоб віртуально побувати у середньовічному місті є можливість відвідати цифрову реконструкцію Флоренції (Італія)¹⁰. Відвідувачам запропоновано карту міста, обираєте вуличку й об'єкт для ознайомлення; пізнавальним є блог музею, де можна залишити фідбек.

Важливо, щоб музейні працівники не лише співпрацювали з освітніми закладами, але самі вміли вирішувати інтегративні та комунікативні завдання, постійно були готові до змін, інноваційної активності, пошуку нетрадиційних схем під час вирішення завдань збереження, презентації та інтерпретації музейних колекцій. На думку фахівців, уміння обережно й ефективно відходити від шаблону та розвивати власний особливий підхід, допомагаючи своєму музею об'єднувати людей і предмети – важливий елемент творчої практики для сучасних працівників музею (Ключко, 2020 :183).

Вагоме значення для популяризації музеїв мають публічні заходи. Наприклад, культурно-мистецькі суаре знайомлять глядача з творчістю та кращими творами митців, що виставляються у Музеї, дають можливість дізнатися про формування цих творчих особистостей та їхні нелегкі стежки до слави художників сучасності. Майстер-класи – це спеціальний напрям в освітній програмі Музею, спрямований на розвиток знань про мистецтво у молодого покоління людей. Кураторами майстер-класів є відомі українські художники, що працюють у різних жанрах¹¹.

Висновки. Ретроспективний логіко-системний аналіз інформаційного потенціалу музеїв для формування професійної компетентності студентів, дозволив окреслити такі основні тенденції: культурно-історичний досвід потрібно передавати через педагогічні методи в умовах музейного середовища; варто враховувати інформативність кожного

¹⁰ Сайт музею: <https://florenceasitwas.wlu.edu/architecture/bigallo.html>

¹¹ Сайт музею сучасного українського мистецтва Корсаків: <https://msumk.com/>

музейного предмета; активно здійснювати інтерактивну комунікацію в музеї.

Важливим є перенесення практичного досвіду, знань, вмінь та комунікації за межі музею та використання його у майбутній професійній діяльності вчителя. Створення музейних путівників із загадками для організації квестів сприятиме формуванню професійної компетентності майбутніх педагогів. Робота в команді, критичне мислення та інший інтерактив для опрацювання музейних даних є основою професійної компетентності.

Використання унікальної інформації музеїв для підготовки наукових робіт дозволить дотримуватися принципів академічної доброчесності, адже студенти представлять маловідомий науковий матеріал, який опрацювали.

В ході дослідницького процесу наведено дидактичні умови, що сприяють підвищенню ефективності формування професійної компетентності студентів. Практичні заняття проводились у музеях різного профілю, тому автори дослідження ділились своїм фідбеком. Перебуваючи у просторі музею і працюючи над виконанням поставлених завдань, студенти набувають навичок конструювання педагогічної діяльності та активної взаємодії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Барабаш, В., Глебова, Л., & Тупчієнко, М. (2021). Наукове опрацювання документів особистого архіву історика, красзнавця С. І. Шевченка. *Соціум. Документ. Комунікація*, 1(12), 14-33. <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2021-12-14-33>.

2. Головань, М. (2012). Формування професійної компетентності майбутніх фахівців фінансового профілю в умовах європейської кредитно-трансферної системи. *Нова педагогічна думка*, 1, 139-143.

3. Дяченко, І. (2021). Квести як форма активації пізнавального інтересу на уроках географії. *Особистісно-*

професійна компетентність педагога: теорія і практика: збірник наукових статей / за заг. ред. Л.В. Серих. Суми: НІКО, 100-102.

4. Інтерв'ю з директором Залозецького краєзнавчого музею Василем Ільчишиним. Інформація І. Скакальською записана 20.01. 2022 р.

5. Ключко, Ю. (2020). Креативність як складник освітньої діяльності музеїв в умовах пандемії COVID-19. *Музейна педагогіка в науковій освіті : збірник тез доповідей учасників II Всеукраїнської науково-практичної конференції*, м. Київ / за наук. ред. С. О. Довгого. Київ, 182-184.

6. Національна рамка кваліфікацій. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/natsionalna-ramka-kvalifikatsiy>

7. Нестуля, С. І. (2019) Дидактичні засади формування лідерської компетентності майбутніх бакалаврів з менеджменту в освітньому середовищі університету. (Дис. докт. пед. наук). Полтава, 700.

8. Орлик, В., Орлик, С., & Лузанова, А. (2021). Інформаційний потенціал офіційних сайтів музеїв у нумізматичних дослідженнях та популяризації діяльності музейних установ. *Соціум. Документ. Комунікація*, 1(10), 393-422. <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2020-10-393-422>

9. Панас, Н.Б. (2016) Музеї XXI століття в умовах глобалізації: нові смисли, виклики та тенденції. *Historical and Cultural Studies*. Volume 3, 93–96.

10. Пусепліна, Н. (2009). Реалізація проектної діяльності в освітньо-виховній роботі музеїв вищих навчальних закладів. *Педагогічні науки : зб. наук. пр.* / Полт. держ. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка. Полтава, 79-86.

11. Skakalska, Iryna (2017). Formation of the national elite in higher educational establishments by means of the museum pedagogy. *KELM*. Łódź, 3, 222-229.

12. Столяренко, О., & Столяренко, О. (2021). Формування професійної компетентності майбутнього учителя. *Особистісно-професійна компетентність педагога: теорія і*

практика: збірник наукових статей / за заг. ред. Л.В. Серих. Суми: НІКО, 330-334.

13. Федорович, А.В. (2019). Професійна компетентність як результат підготовки фахівця в закладі вищої педагогічної освіти. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: „Педагогічні науки“*, (18). вилучено із <https://ped-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/3181>

REFERENCES

1. Barabash, V., Hliebova, L., & Tupchiienko, M. (2021). Naukove opratsiuvannya dokumentiv osobystoho arkhivu istoryka, kraieznavtsia S.I. Shevchenka [Scientific elaboration of documents of the personal archive of the historian, local lore expert S.I. Shevchenko]. *Sotsium. Dokument. Komunikatsiia*, 1(12), 14-33. <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2021-12-14-33>. [in Ukrainian].

2. Holovan, M. (2012). Formuvannya profesiinoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv finansovoho profilu v umovakh yevropeiskoi kredytno-transfernoi systemy [Formation of professional competence of future financial professionals in the European credit transfer system]. *Nova pedahohichna dumka*, 1, 139-143. [in Ukrainian].

3. Diachenko, I. (2021). Kvesty yak forma aktyvatsii piznavalnoho interesu na urokakh heohrafii [Quests as a form of activation of cognitive interest in geography lessons]. *Osobystisno-profesiina kompetentnist pedahoha: teoriia i praktyka: zbirnyk naukovykh statei / za zah. red. L. V. Sierykh. Sumy: NIKO*, 100. [in Ukrainian].

4. Interviu z dyrektorom Zalozetskoho kraieznavchoho muzeiu Vasylem Ilchyshunum [Interview with the director of the Zalozetsky Museum of Local Lore Vasyl Ilchyshyn]. *Informatsiia I. Skakalskoiu zapysana 20.01.2022 r.* [in Ukrainian].

5. Kliuchko, Yu. (2020). Kreatyvnist yak skladnyk osvitnoi diialnosti muzeiv v umovakh pandemii COVID 19 [Creativity as a

component of educational activities of museums in the context of the COVID pandemic 19]. *Muzeina pedahohika v naukovii osviti : zbirnyk tez dopovidei uchasnykiv II Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii / za nauk. red. S.O. Dovhoho. Kyiv. 182-184. [in Ukrainian].*

6. *Natsionalna ramka kvalifikatsii. [National Qualifications Framework]. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/natsionalna-ramka-kvalifikatsiy> [in Ukrainian].*

7. Nestulia, S.I. (2019). *Dydaktychni zasady formuvannia liderskoi kompetentnosti maibutnikh bakalavriv z menedzhmentu v osvitnomu seredovyskhi universytetu [Didactic bases of formation of leadership competence of future bachelors in management in the educational environment of the university]. (Dys. dokt. ped. nauk). Poltava, 700. [in Ukrainian].*

8. Orlyk, V., Orlyk, S., & Luzanova, A. (2021). *Informatsiinyi potentsial ofitsiinykh saitiv muzeiv u numizmatychnykh doslidzhenniakh ta populiaryzatsii diialnosti muzeinykh ustanov [Information potential of official museum sites in numismatic research and popularization of museum institutions]. Sotsium. Dokument. Komunikatsiia, 1 (10), 393-422. <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2020-10-393-422> [in Ukrainian].*

9. Panas, N. B. (2016) *Muzei XXI stolittia v umovakh hlobalizatsii: novi smysly, vyklyky ta tendentsii [Museums of the XXI century in the context of globalization: new meanings, challenges and trends]. Historical and Cultural Studies. Volume 3, 93–96. [in Ukrainian].*

10. Puseplina, N. (2009) *Realizatsiia proektnoi diialnosti v osvitno-vykhovnii roboti muzeiv vshchychkh navchalnykh zakladiv [Implementation of project activities in the educational work of museums of higher educational institutions]. Pedahohichni nauky : zb. nauk. pr. / Polt. derzh. ped. un-t im. V. H. Korolenka. Poltava, 79-86. [in Ukrainian].*

11. Skakalska, Iryna (2017) *Formation of the national elite in higher educational establishments by means of the museum pedagogy. KELM. Łódź, 3, 222-229. [in English].*

12. Stoliarenko, O., & Stoliarenko, O. (2021). Formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnoho uchytelia [Formation of professional competence of the future teacher]. Osobystisno-profesiina kompetentnist pedahoha: teoriia i praktyka: zbirnyk naukovykh statei / za zah. red. L. V. Sierykh. Sumy: NIKO, 330-334. [in Ukrainian].

13. Fedorovych, A.V. (2019). Profesiina kompetentnist yak rezultat pidhotovky fakhivtsia v zakladi vyshchoi pedahohichnoi osvity [Professional competence as a result of specialist training in higher pedagogical education]. Visnyk Cherkaskoho natsionalnoho universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho. Seriia: "Pedahohichni nauky" (18). [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

Актуальність дослідження полягає у важливості збереження музеїв, їх фондів та експонатів, які містять вагомий інформаційний потенціал, який варто залучати до процесу навчання. Мета дослідження – розглянуто проблему використання інформаційного потенціалу музеїв для формування професійної компетентності студентів. Методологія дослідження спирається на регіоналістичні підходи вивчення проблеми. У ході дослідження використовувались загальнонаукові методи (аналізу, синтезу, порівняння). Для виокремлення основних характеристик, інновацій, історичних зав'язків використовувався SWOT-аналіз інформаційного потенціалу музеїв. Для опрацювання, типологізації і моделювання різного роду інформації залучались джерелознавчі методи. Крім того, в ході дослідження враховувався власний досвід роботи авторів, як екскурсоводів у музеях. Наукова новизна полягає у створенні комплексного дослідження проблематики використання інформаційного потенціалу музеїв для формування професійної компетентності студентів. На основі критично проаналізованих фактів та реконструкції окремих подій доведено, що синергія музеїв спрямована на вивчення рідного

краю (історичного минулого, освітніх традицій, біографістики, мистецтва, побуту тощо), збереження і популяризацію історичного досвіду. Всі ці чинники можна використати для формування професійної компетентності студентів. Наведено конкретні приклади із практичної діяльності музеїв, спрямовану на запровадження в освітню діяльність інноваційних методик. Висновки. Ретроспективний логіко-системний аналіз інформаційного потенціалу музеїв для формування професійної компетентності студентів, дозволив окреслити такі основні тенденції: передається культурно-історичний досвід через педагогічні методи в умовах музейного середовища; враховується інформативність музейних предметів; здійснюється інтерактивна комунікація.

Ключові слова: інформаційна культура, музеї, історія, методика навчання, професійна компетентність, музейна педагогіка, освіта, Кременець.

УДК 002.1:004]:321.01(477)

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-14-304-322>

**DIGITAL TRANSFORMATION OF UKRAINE AS A
MECHANISM OF EFFECTIVENESS OF
COMMUNICATION OF POWER WITH THE PEOPLE**

**ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ УКРАЇНИ ЯК
МЕХАНІЗМ ЕФЕКТИЗАЦІЇ КОМУНІКАЦІЇ ВЛАДИ З
НАРОДОМ**

Людмила Шимченко,

*кандидат філософських наук,
доцент, доцент кафедри
документознавства та
методики навчання,*

ShymchenkoL@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-2165-1377,

*Університет Григорія
Сковороди в Переяславі,
вул. Сухомлинського, 30,
м. Переяслав, Київська обл.,
Україна, 08401*

Shymchenko Liudmyla,

*Ph.D. in Philosophical Science,
Associate Professor, Associate
Professor Department of
Documentation and teaching
methods,*

ShymchenkoL@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-2165-1377,

*Hryhorii Skovoroda University
in Pereiaslav, 30,
Sukhomlynskoho Street,
Pereiaslav, Kyiv region,
Ukraine, 08401*

Денис Мірошніченко,

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри
документознавства та
методики навчання*

irosh88@i.ua

ORCID ID: 0000-0002-9552-0847

*Університет Григорія
Сковороди в Переяславі,
вул. Сухомлинського, 30,
м. Переяслав, Київська
область, Україна, 08401*

Denys Miroshnichenko,

*Ph.D. in Historical Sciences,
Associate Professor Department
of Documentation and teaching
methods*

irosh88@i.ua

ORCID ID: 0000-0002-9552-0847

*Hryhorii Skovoroda University
in Pereiaslav, 30,
Sukhomlynskoho Street,
Pereiaslav, Kyiv region,
Ukraine, 08401*

Денис Костенко,
Студент групи ДЗ/ЦТ-
21diniskostenko@gmail.com
Університет Григорія
Сковороди в Переяславі,
вул. Сухомлинського, 30,
м. Переяслав, Київська обл.,
Україна, 08401

Denys Kostenko,
Student of group DZ/CT-
21diniskostenko@gmail.com
Hryhorii Skovoroda University
in Pereiaslav, 30,
Sukhomlynskooho Street,
Pereiaslav, Kyiv region,
Ukraine, 08401

ABSTRACT

The publication is devoted to the study of the digital transformation of Ukraine in the perspective of the effectiveness of communication between the government and the people. At the expense of digital technologies the mechanism of openness of an information field, availability in use of information as a resource is provided. The article focuses on the positive aspects of digital transformation (approaching global technological change, improving services to the population, reducing corruption in public authorities, etc.) and the negative in the form of increasing opportunities for targeted processing of mass consciousness of people with subsequent negative manifestations: devaluation of values, hyperdeviant behavior of the population, antisocial actions. Particular attention is paid to the negative effects on young people, adolescents with subsequent neurotic manifestations.

Given the massiveness of negative manifestations, the article pays special attention to the mechanisms of effective cyber-socialization of young people, people with special needs, the elderly. Emphasis is placed on the development and implementation of the National Strategy for Barrier-Free Space in Ukraine. The level of new forms of communication used is so high that the authors have dared to agree with the opinion of some scholars about the communicative revolution, about digital communication as a strategic means of development of modern society.

In favor of the idea of digital communication as a basis for social revolution, the article argues: the level, quantity and quality

of electronic services; human participation in the electronic payment system; the spread of the Internet, the growth of digital literacy, etc. To carry out an effective social revolution, the article pays special attention to the «proper saturation» of the information field, the need to form a model of public administration with a basic digital platform, e-government and general digitalization of society. The article pays special attention to the training of specialists responsible for communications in government agencies.

The current legal framework does not cover all the basic elements necessary to ensure effective communication between government and the people, so it is worth noting the need for further research on digital transformation in Ukraine, especially with regard to technologies to improve communication between government and people.

Keywords: *digital transformation, communication, communication revolution, information field, information as a resource, public authorities, electronic services, electronic appeals, petitions.*

Постановка проблеми. Цифрова трансформація є одним з пріоритетних завдань сучасної України. Для виконання завдання створено та функціонують Міністерство та Комітет цифрової трансформації; розроблено та схвалено Урядом законопроект по прискоренню реалізації Національної програми інформатизації, забезпечення цифрової трансформації України та її інтеграцію в світовий цифровий простір; поетапно в кожній області розробляються програми цифрової трансформації регіону, де пріоритетом є – збільшення інтернет-покриття, цифрова освіта, розвиток електронної демократії та покращення доступу до державних послуг.

Цифрова освіта, через механізм навчальної комунікації, формує цифрову грамотність; цифрова держава, як вдале поєднання нових комунікаційних технологій та системного комунікативного менеджменту, робить країну максимально зручною для людей та бізнесу; а в результаті – забезпечується

довіра між владою та громадянами, стабільнішим і динамічнішим стає соціально-економічний розвиток. Електронна комунікація як елемент цифрової трансформації, як механізм забезпечення формування цифрової держави зі всіма її перевагами є як можливістю, так і проблемністю в плані якості забезпечення, рівня використання, темпів запровадження, ефекту результативності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням цифрової трансформації України, проблемі комунікації влади з народом методами цифрових технологій, дослідженню ефектизації системи державного управління приділялась увагу такими науковцями як А. Барікова (Барікова, 2016), Т. Биркович (Биркович, 2019), В. Биркович (Биркович, 2019), О. Кабанець (Кабанець, 2019), О. Пищуліна (Пищуліна, 2020), І. Розпутенко (Розпутенко, 2018), Є. Романенко (Романенко, 2012), Н. Рябоконт (Рябоконт, 2020), О. Скорик (Скорик, 2020), С. Чукут (Чукут, 2016) та багатьма іншими. Проте досліджень щодо цифрових трансформацій як механізму ефектизації комунікації влади з народом в науковій літературі бракує.

Метою статті є дослідження проблеми цифрової трансформації України як механізму забезпечення ефективної комунікації між владою та народом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Початок ХХІ століття для України став доленосним в тому, що стрімко в життя людей, в економічні та політичні процеси «ввірвались» нові технологічні процеси. Ми швидко ставали всебічно поінформованими, відразу оцінили переваги інтернет-зв'язку і заглибились в світові соціальні, економічні та політичні процеси, переконались в необхідності знань іноземної мови та долучились до міграційних процесів. Цілодобово ми на зв'язку із друзями, співробітниками та однодумцями.

Можливим це стало завдяки швидкому поступу цифрових технологій, а їх використання, як показує досвід, забезпечує можливість зробити діяльність і державних органів управління більш ефективними. Проявляється така ефективність через

механізм відкритості у комунікації влади з народом, у зростанні можливостей доступу громадян до інформації, послуг, цифрових знань. Відкритість, як елемент демократії, поступово перетворюється на вагому сходинку в забезпеченні антикорупційної системи державотворення.

На розбудові відкритого інформаційного суспільства акцентували увагу в Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки (Концепція, 2018), це завдання ставилось в основу створення та функціонування Міністерства цифрової трансформації України (Питання Міністерства, 2019), цифрова держава є складовою пріоритетних завдань «Національної економічної стратегії 2030» (Національна стратегія, 2020) та ін.

Відкритість інформаційного суспільства передбачає забезпечення відкритого інформаційного поля, насиченого інформацією без політичних, часових чи просторових обмежень; відкритих для суспільства можливостей по користуванню інформацією як ресурсом для забезпечення певного виду діяльності, для задоволення особистісних потреб, для самореалізації та ін. Вільна пропозиція інформації, вільне користування нею при гарантованому правовому захисті – це в ідеалі інформаційне суспільство, яке бажає розбудувати Україна.

В той же час, потужні потоки інформації та новітні технології засобів зв'язку сприяють прискореному переміщенню зразків поведінки від одного суспільства до іншого, а, враховуючи нечисленність глобальних медіа-імперій, що монопольно контролюють інформаційний ринок, збільшилися можливості контролю та цілеспрямованої обробки масової свідомості людей. Результатом стає девальвація звичних для народу цінностей, змінюються стандарти життя, в певній мірі навіть потреби споживачів уніфікуються – втрачається традиційна самобутність народів, їх видів діяльності.

Крім того, варто погодитися з думкою І. Розпутенка, який охарактеризував сучасне інформаційне поле, як гіпердевіантне (жорстокість, агресія, цинізм, «цінності» кримінального світу, сексуальні збочення тощо), що призводить до формування викривленого світогляду та ціннісної дезорієнтації населення (Розпутенко, 2018). Тому на нашу думку, необхідним постає державний і громадський контроль та захист інформаційного поля з його наповненням і впливовими діями на людину. Держава та громадська спільнота повинні створити захисні функції в межах правового поля України та міжнародних норм, щоб забезпечити досягнення національних та культурних цінностей; сприяти формуванню якісно нових міждержавних та міжнаціональних відносин в глобалізованому світі, а нові технології «поставити на угоду» всьому людству, а не лише окремим.

Особливо варто, на наш погляд, звернути увагу на інформаційне поле, яким переважно користується молодь і підлітки. Віртуальний світ інформаційного поля поетапно став замінювати людям реальне буття. На нашу думку, це є проявом глобальної духовної кризи: втрачається цінність колективного, групового і, навіть, індивідуального (в плані справжнього, людського, гуманного). З'являється нова модель соціальної поведінки, пов'язаної з «втечею» від реальності та глобального занурення в світ Інтернету зі всіма його принадами. І якщо 40-50 % свого часу, а якраз таку цифру озвучують науковці, молодь знаходиться в Інтернет просторі, то, відповідно, формуються запропоновано-нав'язані Інтернет символи та умовності, які мало чим подібні до життєвої реальності; зростає кількість асоціальних проявів (крадіжки, алкоголізм, наркоманія, суїцид, насилля, ін.).

Такий стан емоційної нестабільності, який науковці називають невротизацією, стає буденним явищем нашого життя; за комп'ютерною грою «геймери» реальний світ вважають сірим, «аніmeshники» отримуватимуть задоволення лише від аніме, відмовившись від живого спілкування. В

гонитві за емоціями від перегляду фільмів чи безкінечної гри, коли переживання за героїв чи перемогу в грі стає понад вирішення власних проблем, понад відчуття краси оточуючого реального світу – тоді людина перестає бути собою, знецінює себе в сприйнятті іншими, позбавляє себе можливостей досягати власних вершин самореалізації.

Емоційна невротизація, що виникає в результаті припинення людиною генерувати власними зусиллями енергію духу, що, трансформуючись в матеріальні реакції тіла, призводить до хвороб як душевних, так і тілесних. Агресія на екрані та в грі; насилля як форма вирішення конфлікту; застосування сили при вирішенні будь-якої проблеми; бездушність – все це є породженням сучасних техніко-технологічних можливостей та призводить в кращому випадку до ізолюваності, «втечі» від світу реального, в гіршому – до психологічних захворювань, а в цілому – до знеособлення людини.

Легкість, з якою учасник Інтернет-гри втрачає/повертає життя і реальність з неповерненням в світ живих, стають, особливо для молодих людей, інформаційним стресом з психологічними наслідками. Варто все ж сказати, що інформаційний стрес є дуже індивідуальним процесом впливу на людину, може бути й стимулом до більш активних дій; й провокатором тривалого почуття невизначеності; й поштовхом до зміни ідентифікації особистості та до появи нових соціогрупових ідентифікацій (готи, металісти, рейвери, хакери, емо, анімешники, геймери та ін.). Збільшення кількості таких груп, в нашому розумінні, віддаляє особу від національної чи громадянської ідентифікації, видозмінює самоідентифікацію – а це є в великій мірі важливим елементом знеособлення людини.

В той час, коли в сучасному світовому інформаційному поступі людина, як «капітал», як «інтелектуальний ресурс» повинна, позитивно ставлячись до себе, вірячи у власні можливості, будучи цілеспрямованою, стати опорою для

держави – стає перепоною на шляху до суспільного і державного благополуччя через власну невпевненість, тривожність, надмірну самокритичність та агресивність.

Отже, на сьогодні, щоб не сказати «на вчора!», постало складне завдання – забезпечити для людини любого віку можливість взаємозв'язку між реальним та віртуальним світом, сприяти процесу ефективної кіберсоціалізації, убезпечити людину від знеособлення, сприяти процесу самоідентифікації, розширити можливості доступу до корисної інформації і комунікаційних перспектив.

Також варто звернути увагу на людей з особливими потребами, людей старшого віку, тимчасово непрацюючих з певних причин на предмет їх комунікації в соціумі, з органами влади та ін. У 2020 р. Україна за Індексом соціальної мобільності ВЕФ посіла лише 46-те місце з 82 країн. Симптоматично, що з-поміж десяти фундаментальних індикаторів, які враховуються при обчисленні цього Індексу, найгірші позиції наша держава має саме за інклюзивністю інститутів (79-те місце), доступом до технологій (64-те місце) та навчанням упродовж життя (55-те місце) (Global Social, 2020). В цьому плані людина повинна отримати державну та суспільну допомогу.

Якраз тому Указом Президента України від 03.12.2020 року «Про забезпечення створення безбар'єрного простору в Україні» (Про забезпечення, 2020) було започатковано, а Національним інститутом стратегічних досліджень було розроблено Національну стратегію зі створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, спрямовану на створення безперешкодного середовища для всіх груп населення, забезпечення рівних можливостей кожній людині реалізовувати свої права, отримувати послуги на рівні з іншими шляхом інтегрування фізичної, інформаційної, цифрової, соціальної та громадянської, економічної та освітньої безбар'єрності у всі сфери державної політики (Експерти НІСД, 2021).

Цифрові технології забезпечили можливість особам з особливими потребами звернутись до державних органів влади з питань користування торговими точками, пересування в інвалідних візках, пандусів в лікарнях та аптеках, в навчальних закладах та ін. Постійна комунікація гарантує таким особам можливість рівноцінно жити в соціумі, впливати на громадянське життя та політичні процеси. Та й взагалі, люба комунікація є рухом від невідомого, не вирішеного до знань, розумінь та кардинальних дій; цифрову ж комунікацію, з її швидкістю, змістовою наповнюваністю та результативністю в досягненнях можна охарактеризувати як комунікативну революцію (за концепцією німецького вченого Р. Мінца).

Комунікація, на думку Р. Мінца, забезпечує осмислення нових проблем та знаходить нові шляхи їх вирішення, оскільки саме вона активізує інтенсивний процес перевірки всіх цінностей, ідей та знань на їх змістовність, глибину та життєздатність. Саме це й призводить до безперервної соціальної революції, яка задає чіткі параметри зміни умов розвитку суспільства (Романенко, 2012).

Цифрова комунікація відкриває нові можливості: достатність інформації для аналізу проблем, швидкість обміну інформацією між науковцями, політиками, звичайними зацікавленими громадянами, активна долученість до вирішення проблем громадських організацій; можливість проведення різнопланових онлайн-нарад по спірних проблемах. Все це переконує нас в тому, що цифрова комунікація перетворюється на стратегічний засіб розвитку суспільства: відкритість в системі комунікації; швидкість виявлення суперечностей; постійна готовність переважної частини суспільства реагувати на проблеми (одні – через участь в обговоренні; інші – через готовність до дій). Таким чином, поступово під впливом можливостей цифрової комунікації змінюється і сама людина, і модель сучасного суспільства та його політична організація.

Завдяки цифровій комунікації відбувається соціальна еволюція:

- зростає кількість електронних послуг, якими можуть користуватися українці. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування надають понад 2 тисячі послуг. На Порталі Дія доступно 33 електронні послуги. Мобільним додатком користуються 4.5 млн. громадян (Розвиток електронних, 2020). З жовтня 2021 року розпочала функціонувати Єдина інформаційна система соціальної сфери, що допоможе провести цифрову трансформацію соціальної сфери, отримувати якісні дані та оперативно надавати послуги українцям. Впровадження єдиної системи дозволить заощадити бюджету до 11 млрд. грн. щороку (Цифрова трансформація, 2021).
- Електронні платежі та розрахунки. Світові тенденції та бізнес підштовхнув НБУ до модернізації не тільки системи електронних грошей, а й всієї Системи електронних платежів (СЕП) Національного банку та платіжної інфраструктуру України. З 03 серпня 2020 року СЕП НБУ запрацювала в режимі 23/7. Перехід на подовжений режим роботи підтримали всі учасники системи електронних платежів України. Загалом упродовж першої доби роботи за новим регламентом платежі в СЕП здійснювали всі 75 банків України та Державна казначейська служба України. На початок 2021 року вже кожна друга операція проводиться безконтактно. Токенізовані та безконтактні картки займають 49 % ринку активних платіжних карток (Архирейська & Кучкова, 2021).
- Користування Інтернет-інформацією. 60 % території України на 2020 рік мали доступ до Інтернету. На початку 2020 року в Україні було 19 мільйонів користувачів соцмереж, у 2021 році цифра досягла 26 мільйонів. Кількість українських інтернет-користувачів, за даними компанії, зросла на два мільйони, що на 33 відсотки більше, ніж у 2019 році. Станом на початок

2021-го ця кількість становила майже 30 мільйонів, тобто приблизно 67 відсотків населення країни (За рік карантину, 2021).

Варто вказати, що соціальна еволюція в великій мірі завдячує цифровій освіті, роль якої зросла. В 2021 році Міністерство освіти та науки України спільно з Міністерством цифрової трансформації розпочали роботу над реформуванням ІТ-освіти. До червня 2022 року планується оновити зміст та навчально-методичне забезпечення інформаційної освіти в школі (переважно по предмету «Інформатика»). Понад 36 тис. педагогів на грудень 2021 року отримали ноутбуки для персональної навчальної діяльності по предмету; планується закупівля та передача до освітніх закладів ще 60 тис. ноутбуків. Також функціонує Національна онлайн-платформа з цифрової грамотності Дія. Цифрова освіта. Даний проект передбачає навчити цифровим навичкам 6 млн. українців до 2023 року. За рахунок освоєної навчальної інформації українці матимуть змогу більш ґрунтовно розбиратися в цифрових технологіях, навчатися ними користуватися. При цьому варто не забувати, що освітній це ще й виховний та розвиваючий процес – тому нові знаннєві можливості повинні завжди мати базисом національно-ідентифікаційну основу.

Цифрова освіта важлива для всіх поколінь без виключень, так як в користуванні цифровими технологіями навички повинні мати всі – прийшла цифрова цивілізація, що вимагає нових вмінь. Тому досить вірним є рішення про цифрове навчання людей старшого віку за спеціальними онлайн-курсами. Для державних службовців цифрова освіта є базовим елементом, так як вони зобов'язані в цифрових програмах розбиратись і працювати, а ще й вміти комунікувати з тою категорією населення, які в даних процесах розуміються слабо. Системні зміни в цифровому забезпеченні українського суспільства вимагає і підготовленого фахівця, і толерантного професійного комунікатора. Спеціальна підготовка та перепідготовка таких фахівців – є особливо важливим завданням тих, хто надає цифрові освітні послуги.

Вважаємо, що можливості нових технологій та інформаційних потоків не повинні розмити саму індивідуальність людини, тому виховний освітній, сімейний, суспільний процеси, враховуючи «пропоновані» віртуальні моделі, не повинні зруйнувати традиційно-національні культурні моделі. В цьому питанні держава повинна зайняти тверду національно-розвиваючу позицію, збільшуючи обсяги науково-розвиваючих, національно-культурних, раціонально-прикладних та змістовно-знанневих інформаційних потоків. Поглиблення поінформованості населення забезпечить спроможність суспільства впливати на владу та брати активну участь у політичному житті країни.

Отже, цифрові технології, використані для захисту національних інтересів через механізм «правильного насичення» інформаційного поля України відповідним змістом, забезпечать і ефективну комунікацію влади з народом, і сприяють зростанню в країні інтелектуального капіталу, який на основі раціонального використання природного середовища надасть можливість підвищити якість життя населення. Правильність «насичення інформаційного поля» є проявом відповідної державної програми розвитку, формування своєрідної моделі публічного управління.

На даному етапі рівня цифровізації в Україні, як стверджують О. Скорик та Н. Рябоконт, такої всеохоплюючої консолідованої моделі публічного управління не існує, що вкрай негативно впливає на ефективність державної політики, зокрема зв'язки з громадськістю у всіх сферах практично реалізуються в умовах відсутності зворотного зв'язку та базуються в основному на неточних, неповних та суперечливих статистичних даних останніх років, інтуїтивних уявленнях та попередньому досвіді осіб, які приймають стратегічні рішення. Серед основних внутрішніх проблем щодо впровадження подібної цифрової моделі публічного управління в Україні слід відзначити: відсутність офіційно визначеного категорійно-понятійного апарату; недосконалість нормативно-правового,

інформаційно-аналітичного, науково-методичного, фінансового, організаційно-технічного, кадрового забезпечення тощо (Скорик, Рябоконт, 2020).

Переважно погоджуючись з авторами, все ж варто вказати на суттєвий рух до формування української моделі публічного управління, основою якої виступає цифрова платформа. Вважаємо за необхідне підтримати думку тих науковців, які акцентують увагу на утвердженні системного централізованого публічного управління на основі використання цифрових технологій з послідуочим поетапним переходом до формування моделі цифрового управління на всіх рівнях – ОТГ, регіон, уряд. На кожному з рівнів, ми це спостерігаємо особливо в останні роки, виконується певний об'єм цифровізаційних змін, які в об'єднаному вигляді і забезпечать формування моделі цифрового публічного управління.

В структурному аспекті це особливо простежується на рівні електронного урядування та цифровізації соціуму. На кожному з рівнів через механізми електронного документообігу, електронних послуг, електронних комунікацій у вигляді петицій, звернень, онлайн-форумів, громадського бюджету, місцевих референдумів та ін. забезпечується результативна комунікація влади з народом. Потрібно відмітити, що роль даних інструментів у житті українського суспільства зростає, громадяни все частіше застосовують їх у своїх відносинах з державними органами влади різних рівнів.

Окремо акцентуємо увагу на залежності ефективності державних комунікацій від спеціалістів, відповідальних за комунікації в державних органах, рівня їх загальних та комунікативних вмій, навичок і знань. Звертаємо увагу на нові комунікативні професії (спічрайтер, спін-доктор, прес-секретар, спеціаліст з комунікацій), що приходять саме зі сфери державного управління чи отримують там найвищі моменти власної реалізації. Тому розвиток електронних комунікацій актуалізує створення освітніх професійних програм підготовки фахівців, здатних володіти комплексом сучасних теоретичних

і практичних знань, умінь і навичок щодо творчого використання сучасних інформаційних і комунікаційних технологій; запровадження передових технологій електронного урядування з метою підвищення ефективності роботи державних органів, надання державних послуг громадянам; вдосконалення системи державного управління шляхом сприяння інноваційним процесам в суспільстві на основі світових та європейських стандартів.

Висновки. Отже, Україна, не зважаючи на складну політичну та економічну ситуацію, поступово рухається в напрямку розвитку інформаційного суспільства, однак темпи руху є повільними і доказом цьому є те, що попит на електронні адміністративні зв'язки випереджає їх пропозицію. Державні комунікації, як вагомий елемент інформаційного суспільства, виступають суттєвою складовою діяльності влади, при вмілому використанні підсилюють ефективність її роботи. Комунікація стає також невід'ємним складником системи національної безпеки в умовах, коли існують послідовні зусилля з дестабілізації ситуації в країні, які зрештою спрямовані на підрив довіри громадськості до влади. Комунікація стає обов'язковою діяльністю сучасних демократій, забезпечуючи участь громадськості в прийнятті рішень і контролі за діями влади; являючи собою процес обміну інформації, забезпечуючи відкритість влади для громадськості та громадськості для влади, формуючи довіру громадян до влади і надаючи останній можливість отримати підтримку, стабілізуючи суспільні відносини.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Архірейська Н.В., Кучкова О.В. Сучасні тренди платіжного ринку України – безготівкові розрахунки та електронні гаманці. URL : http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/6_2021/81.pdf (актуальність 24.12.2021).

2. Експерти НІСД обговорили питання моніторингу виконання Плану заходів на 2021-2022 роки з реалізації

Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року. URL : <https://niss.gov.ua/news/novyny-nisd/ekspertky-nisd-obhovoryly-rytannya-monitorynhu-vykonannya-planu-zakhodiv-na-2021> (актуальність 3.01.2022).

3. За рік карантину кількість українців у соцмережах зросла на сім мільйонів. URL : <https://www.dw.com/uk/za-rik-karantynu-kilkist-ukraintsiv-u-sotsmerezkhakh-zroslo-na-sim-milioniv/a-56899697> (актуальність 27.12.2021).

4. Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text> (актуальність 3.01.2022).

5. Національна економічна стратегія 2030. URL : <https://nes2030.org.ua/> (актуальність 26.12.2021).

6. Питання Міністерства цифрової трансформації. Постанова КМ України від 18 вересня 2019 року № 856. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-%D0%BF#Text> (актуальність 26.12.2021).

7. Про забезпечення створення безбар'єрного простору в Україні. Указ Президента України від 03.12.2020 р. № 533. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/533/2020#Text> (актуальність 3.01.2022).

8. Розвиток електронних послуг. URL : <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/efektivne-vryaduvannya/rozvitok-elektronnih-poslug> (актуальність 28.12.2021)

9. Розпутенко І. Інформаційне суспільство. URL : <https://matrix-info.com/informatsijne-suspilstvo/> (актуальність 3.01.2022).

10. Романенко Є. Комунікація як необхідна складова розвитку сучасного суспільства. URL : http://www.lvivacademy.com/vidavnistvo_1/visnik9/fail/Romanenko.pdf (актуальність 27.12.2021)

11. Скорик О.О., Рябоконт Н.П. Цифрова трансформація моделі публічного управління, зарубіжний досвід та вітчизняні реалії. URL : http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/7_2020/52.pdf (актуальність 25.12.2021).

12. Цифрова трансформація соцсфери – Єдина електронна система дозволить заощадити до 11 млрд. грн.. щороку. URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/cifrova-transformaciya-socsfery-yedina-elektronna-sistema-dozvolit-zaoshchaditi-do-11-mlrd-grn-s-hchoroku> (актуальність 25.12.2021).

13. Global Social Mobility Index 2020. World Economic Forum. 2020. URL : http://www3.weforum.org/docs/Global_Social_Mobility_Report.pdf (актуальність 28.12.2021).

REFERENCES

1. Arkhireys'ka, N.V. & Kuchkova, O.V. (2021) Suchasni trendy platizhnoho rynku Ukrayiny – bezhotivkovi rozrakhunky ta elektronni hamantsi [Current trends in the payment market of Ukraine – cashless payments and e-wallets]. Retrieved from: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/6_2021/81.pdf [in Ukrainian].

2. Eksperty NISD obhovoryly pytannya monitorynhu vykonannya Planu zakhodiv na 2021-2022 roky z realizatsiyi Natsional'noyi stratehiyi zi stvorennya bezbar'yernoho prostoru v Ukrayini na period do 2030 roku [NISS experts discussed issues of monitoring the implementation of the Action Plan for 2021-2022 on the implementation of the National Strategy for Barrier-Free Space in Ukraine until 2030]. Retrieved from: <https://niss.gov.ua/news/novyny-nisd/ekspertky-nisd-obhovoryly-pytannya-monitorynhu-vykonannya-planu-zakhodiv-na-2021> [in Ukrainian].

3. Za rik karantynu kil'kist' ukrayintsiv u sotsmerezhakh zrosla na sim mil'yoniv [During the quarantine year, the number of Ukrainians on social networks increased by seven million]. Retrieved from: <https://www.dw.com/uk/za-rik-karantynu-kilkist-ukrayintsiv-u-sotsmerezhakh-zrosla-na-sim-milioniv/a-56899697> [in Ukrainian].

4. Kontseptsiya rozvytku tsyfrovoyi ekonomiky ta suspil'stva Ukrayiny na 2018-2020 roky [The concept of development of the digital economy and society of Ukraine for 2018-2020]. Retrieved

from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

5. Natsional'na ekonomichna stratehiya 2030 [National Economic Strategy 2030]. Retrieved from: <https://nes2030.org.ua/> [in Ukrainian].

6. Pytannya Ministerstva tsyfrovoyi transformatsiyi. Postanova KM Ukrayiny vid 18 veresnya 2019 roku № 856 [Issues of the Ministry of Digital Transformation. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of September 18, 2019, № 856]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

7. Pro zabezpechennya stvorennya bezbar'yernoho prostoru v Ukrayini. Ukaz Prezydenta Ukrayiny vid 03.12.2020 r. № 533 [On ensuring the creation of barrier-free space in Ukraine. Decree of the President of Ukraine of December 3, 2020, № 533]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/533/2020#Text> [in Ukrainian].

8. Rozvytok elektronnykh posluh [Development of electronic services]. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/efektivne-vryaduvannya/rozvitok-elektronnih-poslug> [in Ukrainian].

9. Rozputenko, I. (2018) Informatsiyne suspil'stvo [Information society]. Retrieved from: <https://matrix-info.com/informatsijne-suspilstvo/> [in Ukrainian].

10. Romanenko, Ye. (2012) Komunikatsiya yak neobkhidna skladova rozvytku suchasnoho suspil'stva [Communication as a necessary component of modern society]. Retrieved from: http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik9/fail/Romanenko.pdf [in Ukrainian].

11. Skoryk, O.O. & Ryabokon', N.P. Tsyfrova transformatsiya modeli publicлноho upravlinnya, zarubizhnyy dosvid ta vitchyznyani realiyi [Digital transformation of the model of public administration, foreign experience and domestic realities]. Retrieved from: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/7_2020/52.pdf [in Ukrainian].

12. Tsyfrova transformatsiya sotssfery – Yedyna elektronna systema dozvolyt' zaoshchadyty do 11 mlrd. hrn.. shchoroku [Digital transformation of the social sphere - The only electronic system will save up to UAH 11 billion annually]. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/news/cifrova-transformaciya-socsfery-yedyna-elektronna-sistema-dozvolit-zaoshchaditi-do-11-mlrd-grn-s-hchoroku> [in Ukrainian].

13. Global Social Mobility Index 2020. World Economic Forum [Global Social Mobility Index 2020. World Economic Forum]. Retrieved from: http://www3.weforum.org/docs/Global_Social_Mobility_Report.pdf [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

Публікація присвячена дослідженню цифрової трансформації України в ракурсі ефектизації комунікації влади з народом. За рахунок цифрових технологій забезпечується механізм відкритості інформаційного поля, доступності у використанні інформації як ресурсу. У статті акцентується увага як на позитивних сторонах цифрової трансформації (наближення до світових технологічних змін, поліпшення в сфері послуг для населення, зниження рівня корумпованості державних органів влади та ін.), так і на негативні у формі зростання можливостей до цілеспрямованої обробки масової свідомості людей з послідувачими негативними проявами: девальвацією цінностей, гіпердевіантною поведінкою частини населення, асоціальними діями. Особлива увага звернута на негативні впливи на молодь, підлітків з послідувачими невротизаційними проявами.

Зважаючи на масовізацію негативних проявів, у статті особливу увагу звернута на механізми ефективної кіберсоціалізації молоді, людей з особливими потребами, осіб старшого віку. Акцентовано увагу на розробці та шляхах до реалізації Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні. Рівень нових використовуваних форм комунікації настільки високий, що автори взяли на себе

сміливість погодитись з думкою частини науковців про комунікативну революцію, про цифрову комунікацію як стратегічний засіб розвитку сучасного суспільства.

На користь думки про цифрову комунікацію як базис для соціальної революції в статті наводяться аргументи: рівня, кількості і якості електронних послуг; участі людини в системі електронних платежів; поширення мережі Інтернет, зростання цифрової грамотності та ін. Для проведення ефективної соціальної революції в статті особливу увагу звернуто на «правильне насичення» інформаційного поля, на необхідності формування моделі публічного управління з базовою цифровою платформою, електронним урядуванням та загальною цифровізацією соціуму. Окремо в статті звернута увага на підготовці спеціалістів, відповідальних за комунікації в державних органах.

Сучасна нормативно-правова база не охоплює всі основні елементи, необхідні для забезпечення ефективної комунікації між владою і народом, тому варто вказати на необхідність подальших наукових досліджень проблеми цифрової трансформації в Україні, особливо що стосується технологій по забезпеченню поліпшення комунікації влади з народом і навпаки.

Ключові слова: *цифрова трансформація, комунікація, комунікаційна революція, інформаційне поле, інформація як ресурс, органи державної влади, електронні послуги, електронні звернення, петиції.*

***To the authors of Bulletin
Dear authors!***

Hryhoriy Skovoroda University in Pereyaslav accepts economic articles for printing in the scientific collection «Society. Document. Communication»

In order to be able to submit articles to the collection and check the current status of your submissions, you must log in to the website <https://sdc-journal.com> or register.

Requirements for design of the publication

The article is submitted in the original language (Ukrainian, Russian or English).

If the article is written in English, it is necessary to submit a translation (in Ukrainian or Russian) to the Editorial Board!

The main body of the article (*without annotations and literature*) should be at least 10 pages long. The total volume of the article should not exceed 25 pages.

Manuscripts undergo mandatory «blind» review.

Technical requirements for the article:

Margins: lower, upper - 2 sm; right - 1.5 sm; left - 3 sm.

Editor: MS Word.

Headset: Times New Roman, *pins (size) 14, spacing – 1.*

The text is typed without hyphenation.

Regarding the characters: only the following text should be quoted in the text: «», a dash is a short dash: «–». You do not need to put extra spaces, especially in front of square brackets or in parentheses. To prevent this, use the «Unprinted» function.

Tables in the text should be executed in Excel or Word without filling. Drawings made in Word should be grouped together and be a single graphic object. All illustrations must be in black and white or in grayscale, you can use other fill modes (pattern).

The scientific article should contain the following necessary elements:

- statement of the problem in general form and connection with important scientific or practical tasks; relevance of the topic;
- analysis of the latest research and publications in which the problem is solved and which the author relies on, the selection

of previously unresolved parts of the general problem to which the article is devoted;

- formulating the goals (goals) of the article, setting the task;
- presentation of the main research material with full justification of the scientific results;
- conclusions and prospects for further exploration in this direction.

The article is formulated as follows:

In the upper left corner: UDC code;

In the middle:

- title of the article (in English, capital letters, bold);
- title of the article (in Ukrainian, capital letters, bold);
- article title (in Russian, capital letters, bold);

In two columns:

On the left (in Ukrainian or Russian):

- ***name, surname of the author (authors) (italics, bold);***
- academic rank, academic degree, position;
- e-mail;
- ORCID;
- Researcher ID;
- place of work;
- postal address of the institution where the author (s) works.

On the right (in English):

- ***name, surname of the author (authors) (italics, bold);***
- academic rank, academic degree, position;
- e-mail;
- ORCID;
- Researcher ID;
- place of work;
- postal address of the institution where the author (s) works.

Width alignment:

Abstract of the article (in English, *italics*, volume - not less than 1800 characters without spaces (230-250 words)). **Keywords** (in English, *italics*, 6-8 words)

Article text in original language (as required).

SOURCES AND LITERATURE (title in center, bold)

1. ...
2. ...

REFERENCES (title in center, bold)

1.
2. ...

Abstract of the article in Ukrainian (*italics*, volume - not less than 1800 characters without spaces (230-250 words)). **Keywords** (in Ukrainian, *italics*, 6-8 words);

Abstract in Russian (*italics*, volume - not less than 1800 characters without spaces (230-250 words)). **Keywords** (in Russian, *italics*, 6-8 words).

Citation and in-text references to literary sources are made in the **APA** style, for example (Petrenko, 2008); if the source page is specified, it is given through a colon, for example (Petrenko, 2008: 125).

Literature design

The literature is designed in accordance with the requirements of «DSTU 8302: 2015. Bibliographic reference. General Terms and rules of assembly», of July 1, 2016)

References are made according to the APA standard

For transliteration of the Ukrainian text into Latin the free site <http://www.slovnyk.ua/services/translit.php> is used (we choose the American variant);

for transliteration of Russian text using the free site <http://fotosav.ru/services/transliteration.aspx>.

Articles whose authors do not have a scientific degree are additionally accompanied by a review of Ph.D., Doctor in the field of publication **or an extract from the protocol of the meeting of the department** on the recommendation of the article for publication. The review or extract from the protocol is submitted in the original or in scanned form by e-mail.

Tel.: (097) 923-16-08

Website of the collection of scientific works: <https://sdc-journal.com>

E-mail: sdc_redkolegia@ukr.net

Editorial Board

До авторів збірника Шановні автори!

Університет Григорія Сковороди в Переяславі приймає до друку у науковому збірнику «Соціум. Документ. Комунікація» статті з актуальних питань історичної науки, археології, історіографії, джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін (оригінальні результати досліджень у галузі документознавства, бібліотечної та видавничо-поліграфічної справи, соціальних комунікацій та соціогуманітаристики на національному та міжнародному рівнях), теорії та практики досліджень у галузі сучасних навчально-методичних технологій підготовки фахівців.

Для того, щоб мати можливість подавати статті до збірника та перевіряти поточний статус своїх подань, необхідно увійти на сайт <https://sdc-journal.com> або зареєструватись.

Вимоги до оформлення публікації

Стаття подається мовою оригіналу (українською, російською або англійською).

Якщо стаття написана англійською мовою, необхідно представити до редакції її переклад (українською або російською мовами)!

Обсяг основного тексту статті (*без анотацій та літератури*) має становити не менше 10 стор. Загальний обсяг статті не повинен перевищувати 25 сторінок.

Рукописи проходять обов'язкове «сліпе» рецензування.

Технічні вимоги: Поля: *нижнє, верхнє* – 2 см; *праве* – 1,5 см; *ліве* – 3 см.

Редактор: MS Word.

Гарнітура: Times New Roman, *кегель* (розмір) 14, *інтервал* – 1.

Текст набирається без переносів.

Щодо символів: у тексті необхідно використовувати лапки лише такого зразку: «», тире – це коротке тире: «–». Не

потрібно ставити зайві пробіли, особливо перед квадратними чи круглими дужками, а також у них. Для запобігання цього потрібно використовувати функцію «Недруковані знаки».

Таблиці в тексті мають бути виконані в Excel або Word без заливання. Малюнки, виконані у Word, мають бути згруповані і являти собою один графічний об'єкт. Усі ілюстрації треба подавати в чорно-білому варіанті або у градаціях сірого кольору, можна використовувати інші способи заливки (узор).

Наукова стаття повинна містити такі необхідні елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; актуальність теми;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор (**обов'язково з покликаннями на праці цих авторів і внесенням їх до загального списку літератури!**), виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- формулювання цілей (мети) статті, постановка завдання;
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Стаття повинна мати таку структуру:

У верхньому лівому кутку: Шифр УДК;

По центру:

- назва статті (англ. мовою, великими літерами, **напівжирним шрифтом**);
- назва статті (українською мовою, великими літерами, **напівжирним шрифтом**);
- назва статті (російською мовою, великими літерами, **напівжирним шрифтом**);

У двох колонках:

З лівого боку (українською або російською мовою):

- **ім'я, прізвище автора (авторів)** (курсивом, напівжирним шрифтом);
- вчене звання, науковий ступінь, посада;
- E-mail;
- ORCID;
- Researcher ID;
- місце роботи;
- поштова адреса установи, де прає автор (автори).

З правого боку (англійською мовою):

- **ім'я, прізвище автора (авторів)** (курсивом, напівжирним шрифтом);
- вчене звання, науковий ступінь, посада;
- E-mail;
- ORCID;
- Researcher ID;
- місце роботи;
- поштова адреса установи, де прає автор (автори).

Вирівнювання по ширині:

Анотація статті (англійською мовою, курсивом, обсяг – не менше 1800 знаків без пробілів (230-250 слів)). Ключові слова (англійською мовою, курсивом, 6-8 слів)

Текст статті мовою оригіналу (відповідно вимог).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА (назва по центру, напівжирним шрифтом)

3. ...

4. ...

REFERENCES (назва по центру, напівжирним шрифтом)

3.

4. ...

Анотація статті українською мовою (курсивом, обсяг – не менше 1800 знаків без пробілів (230-250 слів)); **Ключові слова** (українською мовою, курсивом, 6-8 слів);

Анотація російською мовою (курсивом, обсяг – не менше 1800 знаків без пробілів (230-250 слів)); **Ключові слова**

(російською мовою, *курсивом*, 6-8 слів).

Цитування та внутрішньотекстове покликання на літературні джерела здійснюються за стилем **APA**, наприклад (Петренко, 2008); якщо зазначається сторінка джерела, то вона подається через двокрапку, наприклад (Петренко, 2008: 125).

Оформлення літератури

Література оформлюється відповідно до вимог «ДСТУ 8302:2015. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання», що вступив в дію 01.07.2016)

References оформлюється згідно стандарту APA

Для транслітерації українського тексту на латиницю використовується безкоштовний сайт <http://www.slovyk.ua/services/translit.php> (вибираємо варіант *американська*);

для транслітерації російського тексту використовується безкоштовний сайт <http://fotosav.ru/services/transliteration.aspx>.

Статті, автори яких не мають наукового ступеня, додатково супроводжуються рецензією кандидата, доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку. Рецензія або витяг з протоколу подається в оригіналі або в сканованому вигляді електронною поштою.

Довідки за телефоном: (097) 923-16-08

Сайт збірника наукових праць: <https://sdc-journal.com>

Електронна адреса: sdc_redkolegia@ukr.net

Редакційна колегія

Наукове видання

Соціум. Документ. Комунікація *Society. Document. Communication*

Збірник наукових статей

Редакція не несе відповідальності за погляди, судження, результати та висновки, зроблені авторами статей і надруковані в збірнику. Відповідальність за точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ **несуть автори матеріалів.**

Статті приймаються до друку лише після їх обговорення на засіданні редколегії збірника при наявності позитивної рецензії рецензента та підтримки їх більшістю членів редколегії.

У разі передруку посилання на «Соціум. Документ. Комунікація» **обов'язкове.**

Підписано до друку 12.04.2022 р. Формат 60x84/16.
Папір офсет. Гарнітура Times New Roman. Наклад 100.
Зам. № 14. Ум. друк. арк. 13

Виробник ФОП Домбровська Я.М Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців
ДК № 6366 від 22.08.2018 р.
08055, Київська обл., Макарівський р-он., с. Вільне,
e-mail: devis519@ukr.net
